

Г Л А С Н И Ц И

Г Л А С Н И Ц И

Г Л А С Н И Ц И

Г Л А С Н И Ц И

1 1

ДРУШТВО КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Београд

1987

ГЛАСНИК

ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

● БРОЈ 11 ● година 1987 ●

Часопис је ослобођен пореза на промет
на основу решења Републичког секрет-
аријата за културу број: 413-73/78-02,
од 14.04.1978.

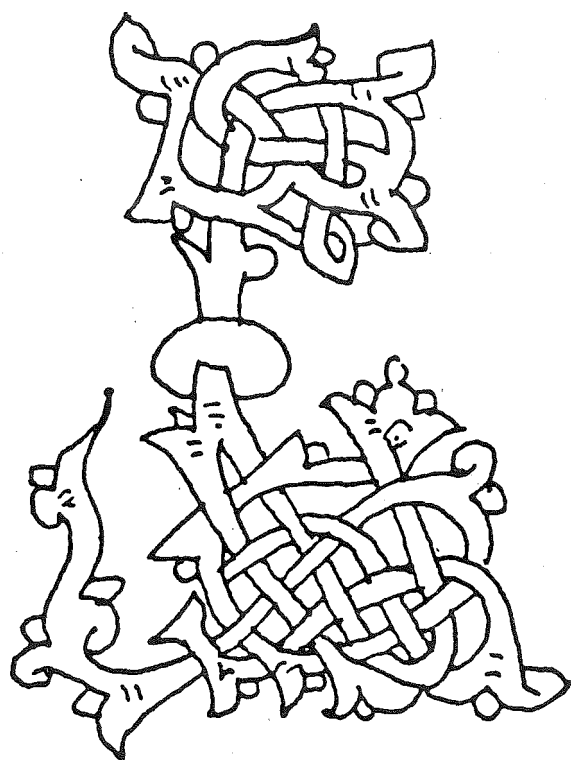
Часопис финансирају Републичка заједница културе,
Заједница завода за заштиту споменика културе
Србије и заводи за заштиту споменика културе из
Србије

"Ја сам одавно зажелио, да се сви наши намастири опишу тројако: 1) Ће је који, и на каку мјесту; 2) ко га је зидао, и шта се о њему зна, или приповједа; 3) шта има у њему од стари књига, или други каки натписа и потписа, који би макар најмање могли засвијетлити у тамој покривеној историји народа нашега. Паметноме и управо ученом човеку не треба доказивати, како би такво описаније ови драгоцјени остатака наше старине и једини чувара и стубова нашег закона и садашњег књижевства било важно и полезно не само за Србе, него и за остале све народе словенске."

Вук Караџић

КУЛТУРНА БАШТИНА И ДРУШТВО

Милка Чанак-Медић

СТУДЕНИЦА - СВЕТСКА КУЛТУРНА БАШТИНА

У Паризу је одржано од 24. до 28. новембра десето заседање Комитета за светско наслеђе Организације уједињених нација за образовање, науку и културу (УНЕСКО-а) на којем се расправљало о новим предлозима за упис културних добара у листу светске баштине и где је донета одлука да се у ту листу уврсти манастир Студеница. Ова висока оцена нашег споменика заснована је на предлогу и на документацији припремљеној у Републичком заводу за заштиту споменика културе од стране Мирјане Шамоте и Неде Цар. Њихов је досије као одличан поменут, иначе, у два маха током образлагања предлога, од стране председника комисије експерата, Комитету за светско наслеђе. За документацију УНЕСКО-а предате су, пре почетка заседања Комитета и публикације објављене ове године, а одnose се на Студеницу: две велике монографије о манастиру Студеници - једна коју је издала "Ревивија" и друга изашла у издању "Њижевних новина" - затим мала научно-популарна монографија на француском језику коју је издао овај Завод и, најзад, прва књига Корпуса сакралних грађевина чија се безмало половина односи на студеничку Богородичину цркву. Те су публикације, такође, у два маха поменуте током заседања због одличне документације и бројних техничких цртежа, како је истакнуто, као и због бриге средине у којој се налази овај споменик за његово проучавање и ширење сазнања о његовим вредностима.

О самом току расправе на десетом заседању Комитета за светско наслеђе УНЕСКО-а изнела бих само основне податке. На њему су разматрани предлози за 29 добара (од којих је седам било природних реткости) за која је већ постојала претходна позитивна одлука извршног тела Комитета. У овој скупини била је и Студеница. За нека друга културна добра била су неопходна додатна испитива-

ња стручњака специјалне комисије Комитета, а њихови су налази саопштавани непосредно на овом заседању. Од 22 споменика из прве скупине, четири су испуњавала чак четири од могућих шест мерила за упис у листу светске културне баштине, а то су били касноантички и средњовековни споменици Тријера - једне од престоница римског царства у време тетрархије и седишта, прво Констанција Хлора, а потом његовог сина Константина Великог. За стручњаке комисије Комитета, друга тако вишеструко значајна целина је историјско једро Толеда, града препуног чувених старих грађевинских споменика у којем је најдуже живео и највише стварао Ел Греко. Исти број критеријума испуњавали су још само врло значајно слојевито археолошко налазиште у Турској - Хатуса и наша Студеница.

Споменике је представио - у име комисије Комитета - професор Универзитета Леон Пресуир (Léon Pressouyre) са Института за уметност и археологију у Паризу, нарочито високо оценивши вредности Студенице. У највишу категорију историјских споменика манастир Студеница је увршћен као јединствена и аутентична просторна целина сачувана у готово неизмењеном историјском и природном оквиру. Њену је главну цркву и скулптуру већ раније проф. Светозар Радојчић уврстио међу ремек дела средњовековне романске уметности, што је могло изгледати као претеривање у оцени њене вредности. Зато посебну вредност има оцена овог споменика од стране међународних експерата, којом он добија још већа признања. Околност да су у студеничкој Богородичиној цркви спојени византијска концепција простора и романска спољна обрада, истакнута је као особеност која чини овај споменик изузетним и нарочито карактеристичним за српске православне цркве. За раскошну лепоту њених спољних облика и скулптуралних украса речено је да су изузетно драгоцени, али се ипак стекао утисак да се највећи значај приписује фрескама овог храма из 1208/9. године. Јер, то чувено и веома добро познато сликарство обележава једну изузетно важну преломну епоху без које се не би могло објаснити ни разумети, како је нагласио проф. Пресуир, сликарство настало нешто

касније на Западу, једног Тимабуа, Дућа или Ђота (Cimabue, Duccio, Giotto). За сликарство пак Крањеве цркве, са почетка XIV века, истакнуто је да је не само добро познато широм света, већ да спада међу највреднија дела византијског сликарства уопште.

На крају излагања проф. Пресуир се осврнуо на четврти, али ништа мање значајан критеријум који Студеницу уврштаје у споменик светских вредности. У питању је улога коју је ова монашка насеобина имала у историји српског народа. Објашњен је, стога, удео оснивача манастира, Стефана Немане, у стварању српске самосталне државе и његовог сина Стефана Првовенчаног у очувању претходно остварених тековина, а није пропустио да члановима Комитета скрене пажњу на улогу студеничког архимандрита Светог Саве у образовању самосталне српске цркве, поред тога што је подвукао да су ту, у Студеници, настала прва српска самостална књижевна дела.

После тако целовитог представљања Студенице, са тачно уоченим обележјима и вредностима, она је без и једне примедбе, или само питања, једногласно уврштена у листу светске културне баштине.

* * *

Укључивање Студенице у листу светске културне баштине једновременно је прилика да се нешто каже о поводу и смислу чина проглашавања одабраних споменика тако изузетно значајним. То се може сазнати већ из увода Конвенције о поменутој заштити, где је речено да су извесна добра културне и природне баштине од изузетног значаја и да их стога треба заштитити као део опште баштине човечанства, и да су то добра која имају изузетну универзалну вредност са историјског, уметничког, естетског, научног или антрополошког гледишта. Тиме је објашњен смисао доношења Конвенције, а за оценоу да ли предложени споменик има светску вредност, утврђено је шест критеријума:

1. да представља јединствено уметничко или естетско остварење, односно да је стваралачко ремек дело;
2. да је имао знатан утицај, било у једном временском раздобљу, или у једној културној сфери, на познатији развој архитектуре, скулптуре, примењене уметности и на друге видове уметничког стваралаштва;
3. да је јединствен и изузетно редак, или да потиче из далеке прошлости;
4. да је сведочанство или обележје међу најизразитијим врстама структура представљајући уједно највиши домет у својој врсти;
5. да представља карактеристичан пример једног архитектонског стила, начина грађења или об-

лика људских традиционалних или карактеристичних станишта, оних што су непостојана због своје природе, или угрожена услед социјално-културних или безобзирних економских промена;

6. да је везан за идеје, веровања, за догађаје или личности које су имале велики историјски значај или улогу.

Као општа напомена следи:

Неопходно је имати у виду у свим случајевима стање сачуваности културног добра, поред тога што оно мора бити аутентично. Аутентичност се не ограничава само на оригиналне форме и структуре, већ подразумева и све промене и касније додатке настале током времена, ако имају уметничку или историјску вредност.

Конвенција о светској баштини - донета пре четрдесет година - одраз је духовне климе што траје последњих неколико деценија, а коју обележава својеврсни историзам и појачано интересовање за старе духовне и уметничке вредности. Па као што се некада река ходочасника кретала са Запада ка светим местима на Истоку и средити у обрнутом правцу ка славним хришћанским средиштима на Западу, тако сада траје модеран покрет ходочашћа знаменитим и великим светским споменицима. Из историзма наше епохе израсли су, као што је познато, модерни уметнички правци - постмодерна у архитектури на пример - који трају већ више од једне деценије, а да наше активности у области образовања и културе нису усклађене са духом тог времена. Као пример могу се узети наставни програми у образовању и неогдговарајуће коришћење и популарисање споменика у послу којим се ми бавимо. У последње време постало је готово опште сазнање да се самосталност држава не може више очувати само војним путем нити технолошки империјализам спречити уколико се знатно више не улаже у науку, културу и уметност. У тој глобалној стратегији није, међутим, довољно истакнут удео културно-историјске баштине, а она чини битну основу социјалних константи сваког, па и нашег народа, као и основу за изналажење самосвојних уметничких остварења. Сазнања о томе спорије сазревају у нас него другде у Европи где је очување историјске баштине обзнањено, већ пре пуне деценије, чак као основ безбедности европских народа. На крају је, наиме, 1975. године, проглашене иначе за годину европског архитектонског наслеђа, издата декларација у којој се као у каквој борбеном покличу истиче: "Поред своје непроцењиве вредности европско архитектонско наслеђе подстиче свест код европских народа о заједничкој будућности. Отуда је његово очување од животног значаја за народ Европе." Вероватно је тај јак емотиван набој овог текста утицао да се он уврсти чак и у завршни документ Конференције о европској безбедности одржане у Хелсинкију исте, 1975. године. Стога ни ми нећемо погрешити ако верујемо да је важан чинилац будућности,

па и наше сигурности, културна баштина у којој Студеница - управо уписана у листу светске баштине - заузима истакнуто место.

Радомир Станић

ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ОСАМ ВЕКОВА МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ

У 1986. години у целој Социјалистичкој Републици Србији и многим крајевима Југославије, па и ван њених граница, обележено је осам стотина година од оснивања манастира Студенице. Овај велики културно-историјски јубилеј прослављен је радно-стваралачки према програму који је сачинио Републички завод за заштиту споменика културе Србије, а усвојио Републички одбор за прославу 800 година Студенице, који је сачињавало преко 70 истакнутих научних, културних и јавних радника Србије. На челу Одбора био је Бранислав Иконић, председник Скупштине СР Србије.

Главна обележје Програма обележавања студеничке годишнице биле су научне манифестације, научне публикације, популарна и информативна издања, изложбе, документарни филмови, предавања и свечана академија. Српска православна црква је такође реализовала свој програм прославе, у којој су најзачепженије место заузимале духовне академије и архијерејске литургије (27. јануара, 18. маја, 21. септембра и 8. октобра), као и велика народна свечаност одржана 18. маја којој је присуствовало преко 100.000 људи из свих крајева Југославије и из иностранства. Током целе јубиларне године била је присутна веома добра сарадња и координација између друштвене заједнице и Српске православне цркве.

Научни скупови и стручна саветовања

Међународни научни симпозијум на тему "Студеница и византијска уметност око 1200. године", у организацији Српске академије наука и уметности у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика културе, одржан је од 8.-12. септембра 1986. године у Београду и Студеници. На симпозијуму је узело учешће око 25 иностраних угледних византолога и других истраживача и око 50 домаћих историчара, историчара уметности, конзерватора и других познаваоца Студенице. Учесници скупа су посетили Жичу, Дечане, Пећку патријаршију, Грачаницу, Љубостину и Каленић.

Богословски факултет у Београду организовао је у

октобру 1986. године међународни научни скуп на тему "Студеница у прошлости цркве и историји српског народа". На овом дводневном скупу поднело је своје реферате и саопштења преко 15 теолога, историчара, историчара уметности и књижевности, као и других научних радника из земље и иностранства.

Научни скуп на тему "Прва српска болница у Студеници" одржаће се у мају месецу 1987. године у организацији Друштва за историју здравствене културе Србије.

Стручно-радно саветовање на тему "Манастири у туризму Србије" одржано је у Студеници од 16.-18. октобра 1986. године у организацији Туристичког савеза Србије уз сарадњу са другим установама и организацијама. Поднето је преко 20 реферата и саопштења.

Научне публикације о Студеници

У издању Светог архијерејског синода Српске православне цркве објављена је споменица "Осам векова Студенице", која представља зборник радова преко 30 научника и стручњака.

"Дечје новине" из Горњег Милановца и Републички завод за заштиту споменика културе Србије објавио је књигу "Студенички типик и аутокефалност српске цркве" др Миодрaга Петровића.

Монографију "Студеница" др Симе Ћирковића, др Војислава Кораћа и др Гордане Бабић-Ђорђевић објавила је "Југословенска ревија" из Београда на српскохрватском, француском и енглеском језику.

"Књижевне новине" из Београда објавиле су научну монографију "Манастир Студеница" др Милана Кашанина, др Милке Чанак-Медић, др Јованке Максимовић, др Бранислава Тодића и Мирјане Шакоте.

У 1987. години биће објављене следеће књиге: "Краљева црква у Студеници" др Гордане Бабић-Ђорђевић, "Ризница манастира Студенице" Мирјане Шакоте, "Српска уметност између 1154. и 1204. године" др Војислава Ј. Ђурића и "Географија Студенице" др Милорада Васовића.

Научно-популарна и информативно-пропагандна издања

Републички завод за заштиту споменика културе и Туристички савез Србије издали су научно-популарну монографију "Манастир Студеница" Мирјане Шакоте, на српскохрватском, француском и енглеском језику.

Туристички савез Србије објавио је проспекат "Студеница" на српскохрватском, енглеском, француском и немачком језику. Објављена су два колор постера

са изгледом студеничког манастирског комплекса, велики број разгледница, комплет колор-слајдова, сувенира, копија уметничких творевина и других знамења.

Снимљена су три документарна филма о Студеници, од којих је један пренесен на видео-траку.

Изложбе, предавања и друге манифестације

Одржано је више изложби, међу којима се истичу "Копије студеничких фресака" и "Фотографије студеничке архитектуре и фресака" у Врњачкој Бањи, затим "Цртежи Студенице и споменика из њене околине од Михаила Валтровића и Драгутина Милутиновића" у Студеници. Такође су приређене две изложбе у иностранству: у аустралијском граду Перту (копије фресака) и у Њу Делхију (колор фотографије и цртежи).

У 1987. години одржаће се велика изложба копија студеничких фресака у организацији Народног музеја из Београда и изложба "Уметничко благо Студенице", коју ће приредити Српска академија наука и уметности и Републички завод. Изложба ће се одржати у Београду и Паризу.

Одржано је више пригодних предавања о Студеници, од којих се посебно истиче циклус који је организовао Коларчев народни универзитет у Београду.

Извршена је свечана промоција монографија "Студеница" и "Манастир Студеница", која је одржана у трпезарији св. Саве у Студеници.

Веома значајан удео у обележавању студеничког јубилеја дали су Телевизија (чији је београдски студио приказао неколико емисија о овом споменику), Радио-Београд, дневна и ревијална штампа и поједини часописи.

Иако се припремама за прославу осам векова Студенице приступило са значајним закашњењем, ипак су многе акције и манифестације успешно и благовремено остварене. Са доста спорови су обављени радови на реконструкцији пута Ушће-Студеница, али је и ова акција успешно окончана. Треба истаћи труд стручњака Републичког завода који су уложили у извођење радова на конзервацији, рестаурацији и уређењу комплекса и његове непосредне околине.

Свечана академија

Централна свечаност у обележавању осам векова Студенице, коју је организовала СР Србија преко свог Одбора за прославу, била је свечана академија која је одржана 29. октобра 1986. године у дворани Коларчевог народног универзитета у Београду. Уз пригодан уметнички програм у коме су учествовали

хор АКУД "Бранко Крсмановић" под диригентском палицом Даринке Матић-Маровић, Љуба Тадић, Миша Јанкећ, Олга Савић, Светлана Бојковић, Мирјана Вукојчић и Жарко Лаушевић, председник Одбора за прославу Бранислав Иконић одржао је говор који је у ширим изводима објавила дневна штампа. Телевизија и Радио-Београд преносили су цео ток свечане академије. Доносимо интегрални текст говора друга Бранислава Иконића:

Другарице и другови,
Госпође и господо,
Ваша Светости,

Ову свечану академију одржавамо у знаку прославе осам векова манастира Студенице.

Желео бих, пре свега, да, у име Одбора за прославу и у своје лично, поздравим све учеснике ове академије - представнике дипломатског кора, представнике органа и организација Федерације, Републике и града Београда, представнике научних, културних и образовних установа, јавне, културне и научне раднике и представнике верских заједница. Посебно желим да поздравим представнике највиших органа Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине, који у оквиру радне посете Социјалистичкој Републици Србији, присуствују академији.

У културној и уметничкој баштини сваког народа постоје споменици који означавају преломне тренутке у његовом културном и друштвеном развоју. Такви су споменици докази културног и националног идентитета, темељи из којих се, током векова, изводе атрибути националне самосвести и налазе подстицаји културној еманципацији.

У културној баштини српског народа, и у његовој свеукупној културној историји, манастир Студеница сматра се извориштем оне културне традиције и духовности захваљујући којима се српски народ, у она давна времена, укључио у највредније токове европске цивилизације. Настала у време кад је Стеван Немања био на врхунцу своје државничке моћи, Студеница је постала и остала, за дуго, недостижан и непоновљив узор националног грађанства у чијој су изградњи и украшавању учествовали најбољи мајстори онога доба.

За Србију, карактеристичну и иначе по богатству манастира и фресака, Студеница ће остати прототип и образац у грађењу и украшавању и каснијих манастирских задужбина. Увођење натписа на српском језику, сликање тема из историје српског народа, историјска је појава која Студеницу чини колевком старог српског сликарства и писмености, спомеником у којем су сазрели завршни облици ране српске уметности и књижевности.

Свечаност у Студеници на дан 18.маја 1986. године

Истраживања и изучавања Студенице трају више деценија. Међутим, она још увек нису потпуно осветлила све њене вредности. Ипак, критичко преиспитивање и научно проверавање којем су је подвргли најеминентнији домаћи и страни истраживачи дало је поуздан историјско-уметнички суд о месту и улози овог споменика старе српске и византијске уметности.

Студеница се са правом сматра великим националним спомеником наше старе уметности, ликовне и књижевне културе. Она је истовремено и споменик који заузима средишње место у политичкој и црквеној историји српског народа, у историји његове борбе за опстанак и сопствени идентитет. За њу је везано и дело Растка Немањића, светог Саве, једне уистину умне, образоване, далековиде и смеле личности свог времена. Његово деловање у области дипломатије, просветитељства, устројства српске државе и црквене самосталности, у књижевности и уметности - оставило је најдубље тра-

гове не само у задужбини његовог оца Немање већ и у култури српског народа. Савини књижевни, правни и други списи настали у Студеници, као и његов рад на обучавању младог нараштаја чине Студеницу и својеврсном претечом нашег универзитета.

Другарице и другови,
Даме и господо,

Културна баштина југословенских народа и народности, уједињених у нашој федеративној самоуправи, социјалистичкој заједници, колико год се одликовала посебним обележјима, несумњивим особеностима које су донели векови различитога историјског хода, представља у својој суштини јединствену целину. Настајала вековима на географском простору преко којег су струјали разнолики културни и уметнички токови, баштина наших народа, иако пријемчива за делотворне утицаје других култура, задржала је своје аутохтоне одлике.

Споменици југословенског поднебља, у које је утиснут печат нашег стваралаштва, лако се препознају. Многи су дело домаћих градитеља и уметника од којих неки ни по чему нису заостајали за водећим ствараоцима у крајевима културно развијенијим од наших.

Живећи на раскрсници истока и запада - на ветрометини преломних историјских збивања, завојевачких и освајачких похода - наши су народи, браћећи се од туђина, остављали неизбрисиве трагове слободоумља, отпора и јунаштва. Остављали су тако знамења и доказе о беспримерној отпорности и слободарству.

За сваки народ, па и наше народе и народности, и сразмерно скромни споменици, као сведочанства о нашој прошлости, као документи историје који приповедају било о културном прегнућу било о неустрашивом борењу за слободу, од велике су вредности. Ови последњи, који потичу из више ратова ослободилачких и народноослободилачких, закључно са нашом народноослободилачком борбом и социјалистичком револуцијом - по драматичности свог сведочења и аутентичности казивања о легендарним биткама и победама над окупаторима, и по лепоти својих порука о племенитим и светлим ликовима наших устаника и револуционара - представљају онај део историјске баштине који одвајкада и непрекидно узбуђује и задивљује слободолубиви и прогресивни свет.

Полазећи од тога да су споменици културе саставни део општих цивилизацијских вредности које су настале током минулих столећа, наша друштвена заједница поклања им посебну пажњу. Споменици културе заштићени су законом. Деценијама улажемо велика материјална средства да се најзначајнији споменици истраже, заштите и укључе у савремени живот, да се учине доступним људима. Чинимо то и последњих година упркос материјалним недаћама које нас прате.

СР Србија - по обиму и садржају своје културно-историјске и уметничке баштине, и по бризи коју испољава према њеној заштити - заузима достојно место у нашој земљи. Ослањајући се на недугу традицију у настојањима из претходних времена да се заштите "споменици српске древности", па и на светле и племените примере чувања споменика културе у току народноослободилачке борбе, СР Србија је одмах после другог светског рата и победе социјалистичке револуције почела обнављати ратом и зубом времена оштећене манастире и друге културно-историјске објекте и вредности.

Више од четири деценије у Србији се, у складу с материјалним могућностима, организовано и систематски ради на очувању и заштити споменика културе, на истраживању и проучавању и издавању књига и других публикација у којима се саопштавају резултати тих истраживања. Последњих година дос-

та се ради на савременом одржавању и обнављању најзначајнијих споменика, на томе да и они постану што присутнији и доступнији нашим радним људима и грађанима и бројним гостима и посетиоцима из целог света.

Свесна чињеница да је Студеница један од најзначајнијих споменика које имамо, да је она бисер и светске културне баштине, Социјалистичка Република Србија, у сарадњи с културним и научним установама, уметничким и друштвеним организацијама и другим чиниоцима, приступила је припремама за прославу 800 година њеног постојања. Сачињен је програм обележавања студеничке годишњице, како би се одговарајућим културним, научним и уметничким активностима још више допринело афирмацији Студенице као јединственог споменика наше прошлости.

Истовремено, настојале су се искористити све могућности да Студеница својим културним и уметничким значењем постане саставни део савременог живота. Другим речима, програмом је и замишљено да се Студеница у разноврсним видовима представљања и приказивања приближи савременој друштвеној свести, те да се укаже на драгоцене потенцијале које њене вишеструке вредности садрже у погледу активнијег културног, васпитног, друштвеног и туристичког коришћења. С друге стране, циљ нам је био да се одговарајућим манифестацијама и акцијама обезбеди заслужен продор овог споменика наше културе у свет, којем Студеница по високим својим уметничким и културним вредностима припада колико и нама.

Природно је стога да обележавање осам векова Студенице неће бити завршено у овој јубиларној години, већ ће се наставити остваривањем одређених пројеката наредне и следећих година.

На основу онога што је до одржавања ове академије урађено на остваривању програмске замисли Одбора за прославу, може се са задовољством констатовати да је постигнуто доста, а на неким подручјима и више него што се предвиђало.

Пре свега, Студеница је протеклих месеци уведена у, како бих рекао, видокруг најшире друштвене, културне и остале јавности наше земље. Иностранци културни и научни свет показао је изузетно интересовање за ње до сада недовољно познате вредности. Током обележавања овог јубилеја о Студеници доста се говорило и писало, а три научна симпозијума имала су за тему овај споменик културе.

Међународни научни скуп на тему "Студеница и византијска уметност око 1200. године" осветлио је многа питања о месту овог нашег споменика у уметности свог времена, и потврдио уверење да је Студеница врхунско дело уметничког стваралаштва на почетку XIII века.

Књиге и студије о студеничким старинама које су већ објављене или ће се појавити наредних месеци, даће нова научна тумачења, која су настала као резултат свестраних, наших и светских истраживања, што ће такође омогућити да југословенска јавност и свет још више и детаљније сазнају о Студеници.

Публицитет који је Студеница доживела многобројним прикладним текстовима објављеним у јавним гласилима - у штампи, на радију и телевизији - стручним написаним и научним прилозима, саопштењима и другим информацијама, указује на то како треба радити када је реч и о другим нашим значајним споменицима.

Социјалистичка Република Србија уложила је знатна средства у санацију, заштиту и уређење манастира Студенице и њене околине. Остаје још доста што ваља урадити у вези са манастирским комплексом и заштитом фресака, али је пуно тога већ учињено да се ова споменичка целина трајно заштити и савремено уреди. Изградњом савременог асфалтног пута од Ушћа до Студенице - која се приводи крају, иако је то требало урадити раније - обезбеђен је основни предуслов да се студеничко благо учини доступним свим посетиоцима, како из наше, тако и из других земаља.

Треба истаћи да свему ономе што за нашу Републику и нашу земљу значи обележавање 800-годишњице манастира Студенице - знатан допринос дала је и Српска православна црква. Све манифестације, приредбе, народне светковине, духовне академије и научне скупове, црква је организовала на достојанствен начин.

Данас, када обележавамо 800 година настанка, Студеница је конзервирана и уређена, заштићена и исцељена од озледа које су јој нанели ратови и други немири и узурпације. Она сада зрачи свом својом лепотом и вредностима. Постигавши све то, наметнули смо, уверен сам, себи обавезу да још већу пажњу посвећујемо и Студеници и другим споменицима културе, и не чекајући значајне годишњице. Нашу културну баштину немилице сатирану ратним приликама, зубом времена и људским немаром и неодговорношћу, данашње генерације затекле су у прилично тешком стању. Зато морамо настојати да очувамо све што није дефинитивно пропало, свесни да без ових споменика не бисмо били оно што јесмо, не бисмо заузели оно место које нам припада у културној историји човечанства, што је за нашу будућност од великог значаја.

У обележавању осам векова Студенице, Социјалистичка Република Србија учинила је колико је могла да овај споменик културе приближи домаћој и светској јавности. О вредности Студенице, најбоље говори чињеница да ће је УНЕСКО у децембру ове године својом одлуком уврстити у светску листу културне баштине. Та пријатна вест велико је

признање нашој Републици и читавој Југославији.

Другарице и другови,
Даме и Господо,

У време кад обележавамо осамстоту годишњицу постојања једног изузетног споменика националне културе, суочавамо се, у свакодневном животу, са схватањима и ставовима која су у дубоком нескладу са социјалистичким разумевањем и тумачењем културног и свег осталог наслеђа српског народа и питањима његовог статуса у југословенској самоуправној социјалистичкој заједници равноправних народа и народности. Сведоци смо појава, различито инспирисаних, али по својим порукама једнако неодрживим захтевима за некаквом реafirмацијом српске нације и њених, у ратовима стечених, а тобоже у миру изгубљених права; приметна су настојања да се оспоре или потпуно једнострано и недијалектички тумаче ставови најумнијих представника српске културе и српског радничког покрета о националној проблематици; срећемо се са наговештајима покушаја да се богато и аутентично наслеђе српског народа и других народа наше земље, и југословенске социјалистичке мисли уопште, представи као резултат угађања њених водећих умова страним интересима и утицајима; једном речју, на делу су радикални оспораватељи оне социјалистичке, марксистичке традиције у српском радничком покрету који, у име и у светлости наводних нових "сазнања" одричу овом покрету сваку изворност и револуционарни идентитет.

Саставни део ових оспоравања јесу и покушаји реafirмације грађанских, десничарско-националистичких погледа на историју српског народа и на историју односа српског народа са осталим југословенским народима и народностима. Оживљавајући идеје и поставке политичких програма историјски поражених снага, њихови актуелни заговорници желе да наступају као "спасиоци" српског народа, нудећи му, уместо братства и јединства и заједништва, перспективу агресивне конфронтације и сталних сукоба са осталим народима и народностима у нашој југословенској заједници.

Колико год да смо дубоко забринути због спорости с којом се остварују наша заједничка друштвена опредељења - посебно Дугорочан програм економске стабилизације; отклањање узрока и последица контрареволуционарних догађаја и деловања на Косову; што се споро спроводе наши заједнички закључци о спречавању исељавања Срба и Црногораца са Косова и заштита уставних права српског и црногорског становништва на Косову - не видимо и не прихватимо ни један други модус решавања ових питања, и свих других питања с којима су суочени припадници српског народа у југословенској заједници, осим доследног залагања за равноправност и братство и јединство свих наших народа и народности, на основу даље демократизације нашег социјалистичког самоуправног друштва. Сви други, наизглед

пречи путеви које нам подастиру разни опоненти и заговорници ефикасности путем "чврсте руке" и сепаратизма у политици међунационалних односа и уопште, нису, по нашем дубоком уверењу и опредељености, не само сада већ и на дужи рок, ни решење ни перспектива. Уверени смо, наиме, да се само заједничком акцијом читаве југословенске заједнице могу остварити или заштитити права сваког народа и народности у њој; свако инсистирање на некаквом посебном третману који би био искључив интерес или право било ког субјекта југословенске заједнице - друго је име за подстицање дезинтеграције ове заједнице и легализовање паралелних међунационалних савеза и коалиција које би представљале пораз југословенске идеје и њене државно-правне реализације на авнојевским принципима.

Идеје и историјски компромитовани национални програми грађанске деснице који су, у судбинским тренуцима за српски народ, послужили као идеолошко образложење и оправдање националне издаје, појављују се, реновирају и прилагођени актуелним политичким приликама и објективним тешкоћама које ове прилике доносе, као облик супростављања опредељењима и акцијама социјалистичких самоуправних снага. Исто тако, схватања и деловања са догматско-бирокарских позиција су ван времена, простора и интереса радничке класе, радних људи и грађана. Не прецењујући значај и утицај ових опозиционих снага, немамо никаквог разлога да прећуткујемо и заташкавамо порекло и суштину идеја којима оне оперишу и манипулишу, нити да игноришемо антикомунистичку и антисамоуправну, регресивну и конзервативну суштину њихових залагања.

Извесне илузије које, негде, изгледа, постоје о нашој спремности да улазимо у некаква страначка надметања и надмудривања са носиоцима антисоцијалистичких и антисамоуправних програма, рађају погрешне процене о нашој одлучности у идејној борби против њихових носилаца. Управо због таквих илузија и таквих процена, потребно је и у овој свечаној прилици нагласити да ће се све социјалистичке и самоуправне снаге у СР Србији одлучно супротстављати свим мистификацијама и искривљавањима историјских интереса радничке класе и српског народа у целини, залажући се за пуну афирмацију ових интереса у оквирима демократске, социјалистичке самоуправне југословенске заједнице равноправних народа и народности.

Сматрамо да је приликом разматрања актуелних друштвених питања дужности како јавних, тако и културних радника да се критички, са свом оштрином и на прави начин одређују према свим конзервативним, антисоцијалистичким и антисамоуправним идејама и појавама, нарочито онима којима је национализам инспирација, подручје и средство деловања. Мора се увек јасно разграничити шта је национално, а шта националистичко, што подразу-

мева истовремено одлучну борбу против национализма и пуно уважавање и развијање националних вредности сваког народа и народности. С највећом одговорношћу морају се градити мостови разумевања и стваралачког прожимања културе свих југословенских народа и народности.

Другарице и другови,
Даме и господо,

Обележавање осамстоте годишњице манастира Студенице један је од доказа пуне афирмације културних тековина и стваралачких прегнућа српског народа. Испуњава нас гордошћу чињеница да смо баштиници оваквих изузетних цивилизацијских тековина, као што нам њихова вредност и значај намећу трајне обавезе у њиховој заштити и проучавању. Брига коју смо и досад показивали према Студеници и другим споменицима из наше националне прошлости, није тек знак наше импресионараности богатством које смо наследили, нити је само израз тежње за успостављањем историјског континуитета у развоју националног бића и културног идентитета нашег народа, већ и свих народа наше југословенске заједнице. Ова брига је и део наших опредељења да се у светску заједницу народа укључимо својим највреднијим остварењима, с уверењем да је то још један допринос бољем међусобном упознавању и унапређивању тековина савременог човечанства, за међународну сарадњу, прогрес и мир у свету.

У име Одбора за прославу 800 година манастира Студенице захваљујем се свима који су допринели да прослава овог јубилеја протекне онако како и доликује оваквим споменицима наше историје, културе и уметности.

Хвала!

Радомир Николић

ИСТОРИЈСКО-КУЛТУРНА ПОВЕЉА МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ

Често се задње две деценије старог и прве две деценије новог века, у појединим поглављима светске историје, обележавају таквим догађајима који су од пресудног и преломног значаја за даљу повесницу човечанства. Изгледа да су зато и људска она осећања стрепње и немира, надања и ишчекивања пред крајем старог и освит новог столећа. То исто важи и за завршни чин драме нашег XX века. У дугом летопису српског народа почесто се на смењивању векова заобистинила свенародна жудња. Вековна борба средњовековних српских племена и упорна стремљења свих њихових духовних предводника, крајем XII и почетком XIII столећа оваплотиће се у независности моћне феудалне државе, у којој ће се озарити пролог златног доба средњовековне српске уметности. Та уводна реч велике епохе постања независности изнедрила се овде, у манастиру Студеници. Ове 1986. године прослављена је 800-годишњица његовог битисања. Велелепна светковина је допринела да се у пуној светлости сагледа историјско-културна повеља манастира Студенице. Она би се могла сажети у три суштинска сазнања:

Прво - да је Студеница најславнија и најстарија добро сачувана задужбина српске свеукупне културе у средњем веку, чија се уметничка лепота, јединствена и непоновљива, убраја међу најзначајнија дела преостале опште човечанске ризнице;

Друго - да српска средњовековна култура представља особиту стваралачку синтезу духовног прегалаштва Истока и Запада, која ће се у XII и током XIII века раскошно исказивати својеврсним и оригиналним уметничким остварењима, и која ће током свога дуговековла сведочити о целисходности прожимања разнородних култура и међусобног упознавања, разумевања и зближавања међу народима; и

Треће - да се изредна порука првих словенских просветитеља браће Кирила Философа и Методија, из друге половине IX века, и њихових следбеника, истакнутих словенских и српских духовних посленика и светитеља, о језику и бићу једног народа, први пут исказала најсавршенијим изразом у Студеници, и да је овај славни манастир у суштини претворила у величанствени мост духа који повезује време српског стваралаштва од најстаријих дана до овог нашег савременог живота.

Симболика о Кирилу Философу, "творцу словенских слова" и светом Сави, како саопштавају наши ста-

ри записи, била је у историји српског народа она одлучујућа духовна енергија која је осмишљавала његов стваралачки ток у свим областима делатности. Мисао светог Саве, тог заумљеника пуне независности српске средњовековне културе и оснивача самосталне српске архиепископије, коју саопштава Доментијан, његов ученик и писац његове биографије, тј. Житија светог Саве, била је основа на којој су се градила и неговала сва духовна прегалаштва српског народа. Она гласи:

"... И тако смо достојни да се увек старамо о себи, да не оставимо ближњима да се брину за нас, да ако се ко књигама (тј. науци и уметности - тумачење Р.Н.) посвети да буде сладак сољу нашег језика".

Ова досад незапажена порука светог Саве за свеукупну културну баштину нашег народа представља онај предивни знамен из кога израстају све визије вишеструке стваралачке потенцијалности. Озарен учењем Кирила Философа, његовим хуманизмом и тежњом ка самоусавршавању и самооплемењивању духовног и моралног лика у човеку, свети Сава је својим заветом о језику и бићу свог народа заувек трајно саградио узлетиште за сва хуманистичка и имажинативна домишљања и трагања. На тај начин омогућио је своме отаџбину благородно обогаћивање културног наслеђа током многих столећа. Од завета Кирила Философа и светог Саве до поруке Вука Караџића - "пиши као што говориш" - чије ће се заслужно великанство у култури нашег народа прославити идуће 1987. године, постоји нераскидива моћна нит стваралашког поимања језика и бића свог народа. Историјска случајност да се 1985. године прослављала 110-годишњица дела браће Кирила Философа и Методија, у 1986. осамстогодишњица манастира Студенице и да ће се 1987. празновати светковина 200-годишњице Вуковог рођења, могла би само подстицати да се симболика Кирила Философа, Светог Саве и Вука Караџића свестраније осветли у будућим сагледавањима значаја и вредности наше културне баштине.

*

* *

Студеница, задужбина Стефана Симеона Немање, као зеница свевидећег народног ока, зрачи све стваралачке жудње и снове свога отаџбине. Она је надасве приповедање народног генија у камену, слици и речи. Клесар монументалног западног портала Богородичине цркве, као и сликар њених првобитних фресака, обележивши своја дела особитим писмом и речју свога завичаја најверљивије сведоче о свом пореклу. Готово да нема средњовековне уметничке технике и врсте материјала које не би биле заступљене у овом споменику. Рукоделије средњовековних уметника, својеврсно и богато, оставило је траг у сваком художественном обликовању.

Међу разноврсним и бројним културним вредностима о којима говоре досадашње студије и монографије о манастиру Студеници, овом приликом указаће се само на оне битне, типичне, које управо најсadržаније исказују његово споменичко биће.

Пре свега, то је разнородно архитектонско језгро целог манастирског комплекса, подигнутог на десној обали планинске реке Студенице (по којој је и сам манастир добио назив), између врлетних и шумовитих обронака планине Радочела (1643 м), на западној, и Чемерна (1348 м), на источној страни, у јединственом планинском простору, који је природа раскошно даривала особитим еколошким својствима.

Истиче се најпре архитектонско језгро Студенице, не због некаквих ванредних архитектонских остварења, већ више због тога што се у овом комплексу тихе игре простора и времена, и топлој душевности разних здања чувају највеће вредности наше средњовековне уметности. Архитектонско језгро манастира Студенице састоји се од "велике лавре", Богородичине цркве, с припратом краља Владислава, тзв. "Радослављевог припрата", трпезарије, куле звонаре на западном улазу манастирског утврђења, цркве св. Николе, цркве св. Јоакима и Ане, тј. Краљеве цркве, темеља цркве св. Јована и других првобитних грађевина у југоисточном делу манастирске порте, два конака из XVIII века, конака кнеза Милоша из 1839. године, конака из 1912. и монументалног манастирског оградног зида с улазом на западној и источној страни. По цртежима и гравирама из XVII и XVIII века сагледава се далеко сдржајније некадашње архитектонско језгро Студенице - тринаест цркава и бројни други објекти.

Средњовековно фреско-сликарство је најдрагоценија вредност Студенице. Веће и мање површине овог живописа у Богородичиној цркви, у Немањиној трпезарији, у приземљу улазне западне куле, у тзв. "Радослављевој припрати", у капели на првом спрату западне улазне куле, у цркви Никољачи, у темељима цркве св. Јована, и у Краљевој цркви, задужбини краља Милутина, остале су да сведоче о изузетном дару српских средњовековних зографа, који су од XIII до XIV века сликали у Студеници, саопштавајући снажну ликовну поруку о своме времену. По изванредном значају издваја се најпре живопис у главном делу Богородичине цркве, тј. у олтару и наосу. То је онај највеличанственији домет свеукупног српског средњовековног сликарства, који заувек остаје непревазиђено зографско исказивање у сликарству на глави Европе почетком XIII века. Златни дуги натпис у прстену тамбура, под каменим венцем, изнад пандантифа, сведочи да је овај домет остварен трудом светог Саве 1209. године. Те првобитне фреске у Богородичиној цркви разликују се од каснијих по својој изразитој лазурно-плавој (у наосу) и окер позадини (у олтару и на источном зиду наоса). На њима су ореоли све-

титеља златни. Префињена моделација топлог окера на инкарнату светитеља, с благим готово овлаш маслинастим сенкама, надахнута је својеврсним поетским реализмом. На овим најстаријим фрескама у Студеници први пут су исписани искључиво српски натписи. До тада су у Немањиној држави примењивани превасходно грчки, јер је српска црква у то доба била под надзором грчке Охридске архиепископије. Ти први изведени српски натписи на фрескама Богородичине цркве наговештавали су потпуну независност српске средњовековне културе. Сцене - Богородица Оранта, Евхаристија (њен средишњи и делимично северни део, до Христа), Литургијска служба, у олтару, и Христово Распеће, на западном зиду наоса, као и појединачне светитељске фигуре, међу којима се особито издвајају св. Јован Претеча, Стефан архијакон, Атанасије Велики, Стефан Нови, Варлаам и Јоасаф, Сава Освећени, св. ратник Срђ и мученик Трифун, исказују се као ненадмашне визије цртежа и боја почетком XIII века. Све што је досада сачувано и познато у свету из овог временског раздобља тешко да се може приближити необичној духовној снази ликовности ових фреска.

Фрагменти фреска у Немањиној трпезарији, преостали на њеним прозорима, као и они у приземљу улазне западне куле, недавно откривени, сведоче да су сликани у време светог Саве. Од посебног су значаја делимично сачувани ликови Стефана Првовенчаног и Вукана. То су најстарији досад познати портрети Немањића.

Особиту пажњу заслужују фреске из капеле св. Симеона Немање у тзв. "Радослављевој припрати", сликане око 1237. године, међу којима се по својим вредностима издвајају сцена - Дочек моштију св. Симеона у Студеници, као и портрети првих Немањића, на челу са Стефаном Симеоном Немањом. Снажни, карактерни ликови монаха и црквених великодостојника и велможа, у поменутој сцени, не само да су исликани најпоетскијом моделацијом цртежа и боја, већ су и надахнути изразито тежњом да се исказе идентитет тих личности, њихове духовне и моралне снаге. Ова сцена, иако знатно оштећена у свом западном делу, представља се као најуспелија историјска композиција у свеукупном европском сликарству прве половине XIII века.

Оштећено и доста избледело фреско сликарство у капели на првом спрату западне улазне куле, исликано око 1237, покривено је густим слојем прашине. Вероватно ће се после конзерваторских радова моћи нешто више рећи о његовим квалитетима.

Живопис Никољаче, исликан око 1240, сачувао се у незнатним површинама. Но сцене - Улазак Христов у Јерусалим и Анђео на гробу Господњем, као и преостало попрсје св. Јована Крститеља, потврђују да је реч о изузетном зографу чије колористичко осећање, богато и лирско, не заостаје ни мало иза великих сликара тога доба. У темељима

цркве св. Јована налазе се само незнатни фрагменти фреско орнаментике.

Фреско-сликарство Краљеве цркве, исликано око 1316, својом светлом лирском пиктуралношћу уврђује се у ред оних највиших фреско-остварења, која означавају откриће нове епохе у сликарству. Богатство колористичког изражавања, инвентивност садржине приповедања, детаља, разрађених до танчина, даје овој ликовној целини особиту сугестивну моћ. Сцене - Богородичино Рођење, на јужном, и Ваведење, на северном зиду, Причешће апостола у олтару, Богородичино Успелење на западном зиду, као и мноштво појединачних светитељских фигура и попрсја, у овом малом и миловидном здању, попут чаробног роја звезда, уносе ка висовима галаксија ликовних надахнућа.

Живопис Богородичине цркве из 1569. године, иако тешко оштећен зидним сликама из 1846. године, најбоље се сачувао у припрати. То је рад монаха Лонгина, једног од најталентованијих зографа из уметничког круга патријарха Макарија Соколовића, обновитеља Пећке патријаршије 1557. Његове студеничке фреске исказују се као најуспелија остварења тога доба у Србији, и не само у њој.

Изузетну вредност представља декоративна мраморна скулптура на Богородичиној цркви која највише доприноси њеном јединственом уметничком изразу. Главни портал на западном зиду, портали на јужном и северном вестибилу, и трифора на главној олтарској апсиди, на истоку, најдрагоценија су остварења српске средњовековне скулптуре. Скулптурално садржајност главног портала сачињавају: Богородица са арханђелима Михаилом и Гаврилом, у лунети, у најдубљем рељефу; сажет приказ Страшног Суда - Христос са дванаест апостола, под надвратником и на довратницима, у дубоком рељефу; представе лавова и грифона испод портала, у пуној скулптури; и низ животиња и кентаура у развијеној лозици на највишој архиволти и надвратнику, у плитком рељефу. Овај портал у целини, иако не великих димензија и скромне скулптуралне декорације, у односу на чувене романичке и готичке портале са Запада, зрачи таквом уметничком једноставношћу да би се смело рећи ненадмашном за своје време. Он као да потврђује ону давну истину да некад само један стих великог песника казује мисао која остаје за векове, и да је снага свих великих дела у јасној и сажетој непосредности. Иста уметничка сажетост озарава се у пуној светлости и са портала на јужном и северном вестибилу, и са прелепе споменуте трифоре. То уметничко сновљење, исклесано на радочелском белом и "гвозденообразном" мермеру, у романичком духу, убрала се међу најзначајнија врхунска дела медитеранске скулптуре с краја XII века.

Ризница Студенице је њена посебна вредност. Некад најбогатија, сачувана је само делимично. Међу њеним најдрагоценијим експонатима, сада изложеним у старом конаку до Немањине трпезарије, из

двајају се златни прстен Стефана Првовенчаног из XIII/XIII века, плаштаница из XIV столећа, покров за њивот Стефана Првовенчаног, дар Оливере, кћери кнеза Лазара и жене турског цара Бајазита (1389-1402), мноштво сребрних и позлаћених предмета, низ повеља, као и рукописне књиге, међу којима је нарочито вредно Четворојевањђе из XV века, са сликаним заглављима и иницијалима.

Споменичку особитост Студенице означавају гробови, надгробне плоче, надгробни натписи, урезани натписи на Богородичиној цркви. и бројни фрагменти откривене камене пластике. Ту се по својој вредности одликују саркофаг са моштина Стефана Симеона Немање, сребрни ковчег Стефана Првовенчаног, надгробна плоча монахиње Анастасије, супруге Стефана Немање, и надгробне плоче првих студеничких игумана, Игњатија и Дионисија. Сви средњовековни натписи у Студеници представљају драгоцену грађу за проучавање српске средњовековне палеографије и епиграфике.

*
* *

Од првих напора за стварање велике лавре св. Симеона Немање - Богородичине цркве, па све до данас, Студеница је најчитанија страница древне прошлости српског народа. Све што се у њој збивало, све што је људска рука вајала и окретала за чудесни дар њеној историјској - културној мисији и њеном завету, све што је у грчу и крику војевало и доприносило за њену будућност и очуваност, као и сав труд савремених конзерватора за конзерваторско-рестаураторско оплемењивање њеног светогаштег изгледа, слива се у њене моћне и свете зидине, зарад вечне поруке отаџбину. Аутор прве монографије о Студеници из 1924. године, Владимир Петковић, записао је редове који као да су из срца народа исказани:

"... Студеница је увек стајала усправно; на њеном олтару никад се нису гасиле светиљке и српска реч у њој никад не беше умукла. Ниједан манастир српски нема тако дугу и тако светлу историју. Ниједан манастир није остао тако дубоко урезан у памћење српског народа као манастир Студеница. Ниједна светиња нема за српски народ веће вредности од манастира Студенице".

Радомир Станић

ЗАШТИТА СПОМЕНИКА У ВЛАСНИШТВУ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА

- Уводно излагање на седници Координационог одбора за односе са верским заједницама ССРН Србије, одржаној октобра 1986. године -

Заштита споменика културе без обзира на њихову врсту, порекло, припадност и функцију је сложен и осетљив посао, с једне, и друштвено веома значајна делатност, с друге стране. Особеност овог посла обележена је дуготрајношћу и извесном спорошћу због чега понекад долази до неразумевања. Без одговарајућих услова који у овом тренутку нису подстицајни имајући у виду друштвено-економску кризу у којој се налазимо, не могу се очекивати бољи од постигнутих резултата. Захваљујући ентузијазму посленика у служби заштите и напорима које упркос евидентним тешкоћама улаже друштвена заједница, остварени успеси у истраживању, заштити и изучавању културног наслеђа су импозантни и објективно изузетно значајни.

За ову прилику посебно нас занима питање остваривања политике заштите споменика културе од изузетног и од великог значаја који се налазе у власништву верских заједница у нашој Републици. Питање је, нема сумње, не само друштвено веома значајно већ са становишта циљева заштите као комплексне и поливалентне културне, научне и уопште сложене и осетљиве делатности која је од посебног друштвеног интереса, изузетно актуелно и изазовно. Вишезначно и вишеслојно, са набојима идејно-политичке одређености и са ознакама друштвено-економске припадности, далекосежно и комплексно по многим, понекад и не сасвим предвидивим импликацијама, ово питање заслужује максималну пажњу. Свестан чињенице колико се служба заштите може помоћи да изнађе најадекватније путеве у разрешавању дилема и недоумице с којима се у свом раду суочава некада са мање, а данас са много више друштвене подршке, изражавам у име највећег броја креативних конзерватора задовољство што је ова тема на дневном реду Координационог одбора. Лично се захваљујем другу Живомиру Станковићу, председнику и ранијем председнику другу Бацковићу, што су у видокруг новог састава Одбора већ на почетку увели ову важну тему и што ће расправа о њој сигурно покренути још нека питања која се тичу укупних услова у којима служба заштите споменика културе остварује своје крупне друштвене задатке у свим доменама своје делатности.

На подручју СР Србије са самоуправним аутономним покрајинама Војводином и Косовом налази се нешто преко 2.000 регистрованих, односно проглашених непокретних културних добара која су на основу посебних закона о заштити културног наслеђа заштићена. Поред овог броја, постоји по прилици још око 6.000 непокретности које имају потенцијалне споменичке вредности. Ови објекти су евидентирани и делимично документовани, али нису регистровани одговарајућим формално-правним актима нити су од стране надлежних друштвено-политичких заједница проглашени културним добрима. Међутим, сви они су законски заштићени.

Од укупно око 2.000 регистрованих и проглашених културних добара, односно споменика културе, археолошких налазишта, просторних културно-историјских целина и знаменитих места, насталих од праисторије до нашег времена, на подручју целе Србије налази се 579 споменика културе који су у власништву верских заједница и то: српске православне цркве, римокатоличке цркве, исламске верске заједнице и других мањих верских заједница.

У поседу српске православне цркве налази се 478 заштићених објеката, у поседу римокатоличке 41, а са 54 објекта располаже исламска верска заједница. Само 6 споменика културе налази се у власништву осталих верских заједница. На територији уже Србије налази се 265 цркава, манастира, џамија и других сакралних објеката у власништву верских заједница, у САП Косову 159, а у САП Војводини 155. Неупоредиво највећи број, како видимо, сачињавају српске православне цркве и манастири чија је највећа концентрација у ужој Србији - укупно 241. Упола мањи број лоциран је на Косову и то 124, и Војводини - 113.

Прва констатација која произилази из статистичких података јесте да близу једну четвртину од целокупне културне и уметничке баштине СР Србије сачињавају споменици културе у поседу верских заједница. Проценат је несумњиво импресиван, али је још импресивнија чињеница да објекти у власништву верских заједница представљају наше најзначајније културно-историјске споменике. То се понајпре односи на културно наслеђе на подручју уже Србије у коме су манастири и цркве са својим архитектонским вредностима и уметничким значајем фреска прва његова суштина. У последњих неколико година вршена је категоризација непокретних културних добара, међу којима су црквени и други сакрални објекти врло високо вредновани. Просечно узевши, највећи њихов број је увршћен у списак непокретних културних добара од изузетног и од великог значаја за историју и културу СР Србије. Да би се то илустровало навешћемо податак да у ужој Србији од 274 непокретних културних добара од изузетног и од великог значаја 105 сачињавају цркве, манастири, џамије и други сакрални

споменици. Као најверљивији доказ да су црквени споменици у Србији веома високо валоризовани и према међународним критеријумима и да су због својих вредности добили статус светских споменика, сведочи податак да су манастир Сопотани, Петрова црква и манастир Ђурђеви Ступови у склопу Старог Раса уписани у Светску листу културне и природне баштине. Предложени су Студеница, Дечани и Грачаница за упис у ову Листу на којој ће се у децембру свакако наћи задужбина Стефана Немане, јер је једнодушно прихваћена од експерата УНЕСКО-а.

Сви споменици у поседу верских заједница имају потпуно исти статус као и сви остали законом заштићени споменици. Чињеница да су власништво верских заједница, да је највећи њихов број култно активан и да се користе у првобитној функцији са изузетком одређеног броја који немају намене или су их адаптацијом промениле, ни по чему их не издваја из круга осталих споменика који су општедруштвена својина.

У читавом послератном раздобљу од тренутка када је организована служба заштите, па све до данас, споменици у поседу верских заједница били су и остали предмет максималне друштвене бриге. Прве велике заштитне акције непосредно после ослобођења управо су изведене на црквеним објектима. Страдали у рату или оштећени зубом времена многи манастири, изложени пропадању, били су први изазов младој и полетној служби заштите. Приступило се организованом спасавању орозулих и опустелих црквених и других грађевина које је трајало више година. Најпре само Републички завод за заштиту споменика културе, основан 1947. године, а потом покрајински у Новом Саду и Приштини, извели су праве подухвате на заштити угрожених манастира и цркава, цамија и других објеката. Успели су да до 1960, односно 1965. године када су основани Београдски, а потом регионални заводи у Краљеву, Нишу и Крагујевцу и најпосле у Смедереву, физички обезбеде најзначајније споменике и да спасу на стотине квадратних метара угрожених фресака. Када је служба заштите организационо и кадровски 60-тих година ојачана, приступило се рестаурацији већег броја објеката, њиховом уређењу и презентацији. Више од 150 црквених споменика били су предмет конзерваторско-рестаураторских интервенција у ужој Србији. Данас се са задовољством може рећи да у Србији ван покрајина не постоји ни један значајнији црквени споменик који је угрожен или који је у било којем облику изложен пропадању. Служба заштите је успела да уз значајна друштвена средства и уз доbru сарадњу са верским заједницама физички заштити највећи део културне баштине сакралног карактера.

Међутим, кад је реч о споменицима ове врсте који се налазе у Војводини и Косову, стање њихове заштите није задовољавајуће. Узрок овоме није је-

дноставно открити, али непостојање јединствене политике заштите у целој Републици, подељеност и неповезаност установа, организација и заједница која је директно произашла из постојећег уставног и политичког система наше Републике, у многоме су допринели оваквом стању споменика у покрајинама. Рад на заштити споменика културе је интегрална културна, научна и друштвена делатност која не зна нити трпи границе. Тешко стање Фрушкогорских манастира, изузетно значајних споменика наше прошлости који су највише страдали за време другог светског рата, већ постаје опомињујућа стварност која се не може продужавати. Србија мора наћи начина како да удружи снаге и средства да обнови своје споменике на Фрушкој гори где се зауставила култура њеног народа у најдраматичнијем раздобљу његове историје. Охрабрујуће су акције које се предузимају у Војводини, али по замаху и обухвату морају бити дубље друштвено утемељене.

Стање споменика на Косову знатније се поправља захваљујући спровођењу Самоуправног споразума између Републичке заједнице културе и покрајинских заједница културе на основу којег се заједнички обезбеђују средства која се улажу у заштиту Дечана, Грачанице, Пећке патријаршије и Бањске. Сви заштитни радови на овим споменицима обављају се уз узорну сарадњу између Републичког и оба покрајинска завода. Могао би овај позитиван пример удруживања средстава и рада да се на најцелисходнији начин примени у случају обнове Фрушкогорских манастира, коју никако не би требало одлагати.

Иако се у Србији на заштити споменика од великог и од изузетног значаја које поседују и претежно користе верске заједнице релативно доста урадило, ипак не можемо бити задовољни обухватношћу ове заштите нити темпом којим се изводе радови.

Највише је, наиме, урађено на архитектонској заштити споменика и санацији њихових уметничких вредности као што су фреске, иконостаси и друге творевине. Међутим, други радови који се односе на уређење и презентацију манастирских комплекса и других споменика, на њихово целовито припремање за укључење у облике савременог културног, друштвеног и туристичког живота, још увек се не предузимају у складу са потребама. Разлог овоме треба тражити у ограничениости финансијских средстава с којима заштита располаже, а посебно у одсуству заинтересованости других субјеката ван домена културе.

Манастири као изузетно значајни споменици који су за развој туризма у Србији незаобилазне вредности, још нису постали предмет конкретнијег интересовања туристичких организација и агенција у погледу непосредног материјалног улагања у заштиту и уређење ових најатрактивнијих објеката у туристичкој понуди наше Републике. За достојно и

савремено коришћење ових споменика који су са конзерваторске тачке гледишта само прелиминарно припремљени, недостају инфраструктурни објекти за прихват и смештај туриста. Иако је последњих година доста урађено на изградњи и уређењу прилазних путева до наших најзначајнијих споменика, ипак је знатан број још увек неприступачан. Пuteви и саобраћајнице махом су без одговарајућих ознака које би обавештавале путнике о правцима и километражи до манастира и других објеката. Недостају проспекти, туристички водичи, популарне монографије, пристојне разгледнице, сувенири и друга информативно-пропагандна средства. Служба заштите споменика макар колико свесна да без свега овог нема праве информације о вишестраним вредностима споменика, није у могућности више да уради на овом плану без укључивања других заинтересованих организација. Недостатак квалификованих и обазованих водича - кустоса или боље рећи немогућност да се запосле туризмолози, историчари уметности и други стручни профили у својству стручних тумача и кустоса у манастирима и другим споменицима за које постоји највеће интересовање посетилаца, лишава нас могућности да туристима, ђачким екскурзијама и другом радозналном свету обезбедимо адекватну и идејно прогресивну интерпретацију споменичких вредности и порука. Из тих разлога информације ове врсте препуштене су монашком и свештеном особљу које често са становишта своје идеологије зна да понекад пласира нешто што није у складу са стварним значајем и смислом споменика који се тумачи. Па ипак, у ограниченим могућностима у којима се налазимо, готово да морамо бити захвални цркви којој се брижљиво стара да надокнади оно што друштвена заједница нема услова да обезбеди. Срећом, у највећем броју случајева црква то ради коректно и на задовољавајући начин.

Упркос свему што као недостатке због наше недовољне друштвене организованости па и нерационалности уочавамо у области заштите, уређења и бољег коришћења споменика у власништву верских заједница, ваља истаћи позитивне иницијативе и остварења која су последњих година постигнута. Посебно је вредан пажње организован и смишљен друштвени напор који се улаже у истраживање, заштиту, уређење и коришћење споменичког комплекса Стари Рас са Сопоћанима. После уписа ове споменичке целине у Листу светске културне и природне баштине уследиле су посебне обавезе које су чекале нашу друштвену заједницу у погледу свестраности бриге о заштити споменика Старог Раса. Скупштина СР Србије разматрајући стање и проблеме заштита Сопоћана, Ђурђевих Ступова, Петрове цркве, Градине у Расу и других споменика, донела је одређене закључке из којих је произашло низ делотворних иницијатива и друштвених акција усмерених ка обезбеђењу оптималнијих услова за свестранију и савременију заштиту ових споменика уписаних у Светску листу културне и природне баштине. Потписан је Самоуправни споразум изме-

ђу свих заинтересованих чинилаца на основу којег се обезбеђују средства за реализацију вишегодишњег програма истраживања, заштите, уређења и коришћења Старог Раса са Сопоћанима. Овим видом удруживања средстава у области културе, науке, привреде и других домена савременог живота пронађен је пут ка разрешењу кључних питања свих облика заштите и уређења овог комплекса, који се интензивно припрема за активно и савремено коришћење, односно за остваривање своје културне, друштвене, туристичке и васпитно-образовне функције.

Искуство постигнуто у друштвеном ангажовању око заштите споменика Старог Раса охрабрује и истовремено указује на чињеницу да у економски неподстицајним приликама треба ићи на смелије и шире прилазе у ангажовању друштвених и економских потенцијала ради улагања у заштиту културног наслеђа. Кад је реч о сакралним споменицима на такав приступ обавезује нас њихов посебан значај и широко интересовање наше и иностране културне и туристичке јавности.

У остваривању политике заштите споменика културе од великог и од изузетног значаја који се налазе у власништву верских заједница у првом плану увек су били друштвени и културни интереси и циљеви. У настојању да се они консеквентно остварују у складу са општедруштвеним опредељењима и интенцијама морало је доћи најпре до сарадње између службе заштите споменика културе и верских заједница. С друге стране, степен остварености такве сарадње у највећој мери је зависио од односа између наше друштвене заједнице и верских заједница. Наравно, и други елементи су били од утицаја на развој ове сарадње нарочито добри и смишљени планови заштите, ентузијазам и пожртвованост конзерватора, ефикасност и прилежност у њиховом раду. Без икакве резерве може се рећи да је у прошлост раздобљу, а нарочито у последњих 15 година, ова сарадња са свим верским заједницама, а нарочито са Српском православном црквом, била добра. Ако је и било извесних разлика у ставовима или неусаглашених мишљења која су природно, могла да настану, са доста стрпљења и такта она су успешно превазилажена, без икаквих уступака на штету споменика.

Има много разлога овог тренутка истаћи веома значајну чињеницу која је можда на најбољи начин одразила вишегодишњу успешну сарадњу између Српске православне цркве и шире друштвене заједнице, с једне и Српске православне цркве и службе заштите споменика културе с друге стране. Реч је о прослави 800-година манастира Студенице - значајном јубилеју који се достојанствено и смишљено обележава у целој нашој Републици па и шире. Познато је да је СР Србија преко свог Одбора за прославу према благовремено утврђеном Програму низом културних, уметничких и других манифеста-

ција и акција ову значајну годишњицу дочекала и већ испратила у атмосфери која је Студеницу приближила савременој друштвеној свести и веома допринела да овај бисер наше културне прошлости добије третман у сваком погледу достојан своје вредности и значаја. Црква је такође преко свог Одбора за прославу брижљиво и коректно реализовала своје програмске замисли обележавања студеничког јубилеја. Оно што је у свему овоме битно истаћи јесте чињеница да је током целе године, а и за време припрема за прославу, била присутна веома добра сарадња и координација са црквом. У оквиру овако успостављених односа који су, уствари, круна добре сарадње у протеклом периоду, могло се и очекивати оно што се догодило, а то је да је црква студеничку годишњицу обележила на веома одговоран, достојанствен и коректан начин - потпуно у складу са уставним и законским правима. Општа је оцена, дакле, да је у случају студеничке прославе дошло до изражаја делотворно јединство и корелација из којих су највише користи имале Студеница и наша културна баштина. С друге стране, пример Студенице указује на то како се узајамним поверењем могу заснивати друге заједничке акције које ће пре свега унапредити заштиту споменика и допринети да се мисао о њиховим културним и друштвеним вредностима продорије и успешније шири и распростире у срединама и слојевима у којима су потребни подстицаји за потпуније културно и стваралачко испољавање.

Чинећи велику и релативно кохерентну целину у нашој културној и уметничкој баштини црквени споменици, као објекти са веома сложеним, слојевитим и осетљивим уметничким и другим садржајима после спроведених мера заштите и уређења, захтевају сталну бригу у погледу чувања и редовног одржавања. Служба заштите споменика која је недовољно кадровски оспособљена, није у стању да се ангажованије и ефикасније бави питањем перманентног одржавања конзерваторски уобличеним споменицима, осим у случајевима када је то неизбежно. Највећи број оваквих споменика поверен је цркви на чување и одржавање. Уствари, да није монаха и монахиња у манастирима, свештеника и црквењака у парохијским црквама - не знамо како би се решио проблем чувања и одржавања манастира и цркава. Њихова брига која је у највећем броју случајева узорна, њихово свесрдно залагање да се о храмовима као споменицима брижно и домаћински старају - највећа је гаранција исплативости и целисходности улагања у заштиту ових објеката. У најбољем стању налазе се они наши манастири у којима је настало добро организовано, марљиво и економски јако братство или сестринство. Они су незамењиви чувари ових споменика. С обзиром на укупне могућности друштвене заједнице и на нерешивост питања чувања и одржавања култно активних споменика на други начин, присуство монаха и монахиња у нашим манастирима - макар колико то могло да звучи анахроно и готово неспојиво са неким нашим идејним опредељењима, представља

драгоцену чињеницу. На њу се мора рачунати у дужој перспективи. Друштвена заједница која улаже значајна средства у заштиту црквених споменика у чему и црква на запажен начин учествује, мора имати позитиван однос према култно активним споменицима у погледу обезбеђења нормалних услова за живот монаха и монахиња. Њихов повољнији материјални положај, што је иначе тема за себе о којој би могао да расправља и овај Одбор, први је услов за јачање бриге о старању и одржавању споменика. Да би монашке заједнице могле да и даље буду главни ослоњци и упоришта у чувању и одржавању споменичких вредности наших манастира, неопходно је да им се осигурају елементарни услови за смештај и бар минимум комфора. Дубоко разумевајући значај њиховог присуства у погледу одржавања споменика, служба заштите где је то год могуће и где су се стекли услови за одређене захвате, излазила је у сусрет у смислу помоћи око пројектовања за изградњу нових објеката и адаптацију старих у манастирским комплексима, све у циљу унапређења услова за боравак и живот монаха и монахиња. У многим манастирима ситуација је знатније побољшана, али још постоје такви у којима су здравствено-хигијенски, комунални и други услови готово на средњовековном нивоу. Случај Каленића који предуго егзистира као нерешен проблем морао би да се скине са дневног реда са оним исходом који је у складу са интересима очувања овог споменика.

Другарице и другови,

Без претензија да се овим излагањем осветле сви аспекти заштите црквених и других споменика чији су држаоци верске заједнице, указали смо само на она питања за која нам се чинило да су најактуелнија и да по свом значају заслужују пуну пажњу. Остаје, међутим, да споменемо проблем очувања непосредне околине споменика, њиховог аутентичног простора и амбијента који чине саставни део са њиховом целином. Већ више година присутна је агресивна и бесправна изградња викендица и других рекреативних објеката у тишини древних манастира, односно у њиховој непосредној близини. Сва настојања службе заштите и других надлежних органа да се спречи овакво угрожавање интегритета наших најзначајнијих споменика нису дала одговарајуће резултате. Узроци оваквог стања леже у непоштовању законских прописа, у неефикасности инспекцијских служби и у недовољној кадровској оспособљености завода за заштиту споменика културе, као и сужености њихових јавних овлашћења, због чега нису у могућности ефикасније да делују. О овим проблемима недавно је расправљало Извршно веће Скупштине СР Србије, које је усвојило одређене закључке из којих, надајмо се, треба да проистекну енергичније друштвене иницијативе и акције како би се зауставила опасна ескалација непромишљене и неприхватљиве потрошачко-примитивне свести и тако спречило обезвређивање и дегра-

дација споменика и њихових исконских миља.

Најзад последње, а по важности можда на првом месту је питање: улога Социјалистичког савеза у заштити, чувању, одржавању и коришћењу културне баштине. Питање је, нема сумње, толико комплексно, друштвено актуелно и са идејно-политичке тачке гледишта важно да се о њему не може са импровизацијама расправљати. Оно заслужује пажњу да се као посебна тема нађе на дневном реду неког од органа овог нашег најширег фронта организованих друштвених снага. Можда и није сасвим упутно делити споменике кад је реч о месту и функцији Социјалистичког савеза радног народа у њиховој заштити. Међутим, у сагледавању и анализи проблема заштите сакралних споменика чија се сложеност не може оспоравати, значајно место, како је већ истакнуто, заузима потреба за новом друштвеном организованом и ангажованом друштвених субјеката. Такав приступ у најдубљем смислу речи подразумева активност, смишљено и планско учешће свих организација и органа у крилу Социјалистичког савеза од месне заједнице до Републичке конференције. У том широком регистру неискоришћених потенцијала скривају се упоришта и ослоњци из којих ће пре свега морати да заискре нови импулси за подизање друштвене свести о значају културне баштине као основног предуслова за далекосежније и садржајније акције на заштити нашег културног наслеђа. Постигне ли се на овом плану виднији напредак, народ ће помно чувати споменике као неразлучни део свог бића, што је основни циљ и суштина сваке цивилизоване земље.

Радомир Николић

ЗА СВЕТОСТ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА

- ПОВОДОМ ЧЕТРДЕСЕТОГОДИШЊИЦЕ ОСНИВАЊА РЕПУБЛИЧКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ (1947-1987) -

"Можемо ли, ако нисмо помалко понесени, веровати да будућност неће о нама судити као што ми судимо о прошлости!"

Ернест Ренан

Од давнина славили су људи своје светковине. Незамислив је народ без својих празника. Памћење је људска суштина, свеукупност и битност. Без њега нема ни светог дана. А, благодан је људско достојанство. Због тога га и треба славити. Но људско је да се прати, вреднује, размишља, закључује и остварује. Ако је српски народ игде

свој дар општечовечанској ризници културе обележио самосвојним и невиденим узлетом маштовања и уметности, то је само учинио у својој епској поезији и свом фреско-сликарству од XIII до XV века. Снага духа једног народа огледа се најпре у његовој моћи да тежи свечовечанству и свековљу. Без тог исказа он је непрепознатљив. У српској епској поезији косовског циклуса постоји стих

ЛЕПО ВРЕМЕ ЧЕТРДЕСЕТ ЛЕТА

То вредновање времена, година, у пролазности од једног догађаја, од једног рођења, од једне смрти, изречено чудесном једноставношћу једног стиха у десетерцу, само може исходити из великог свељудског искуства. То архетипско осећање за одређени временски распон, ако би се тако могло рећи, имало је одувек своју посебну поруку и симболику. Чetrдесет година трагања, изгарања, обликовања, изналажења и стварања, у послу од изузетног значаја за друштвену заједницу у целини, датост је која по свом опсегу и значају постаје сама по себи изузетно славље. Тај број 40 и словима - ч е т р д е с е т - када је реч о протоку времена људског битисања и рада, дакле, што значи нешто посебно, другачије, нешто пресудно, не свакидашње, посве извредновано, има за службу заштите културне баштине огроман значај.

Развијати четрдесет година свест народа за спознају изузетности и вредности споменичког бића, оматеријализоване и одухоћене датости подвига људског ума, срца и душе; настојати да се оплоди и негује брига за очување и одбрану тих драгоцености, без којих не може бити ни свенародно понирање у смисао постојања, борбе и стварања, слободе и независности, и подстицања за свековље и свечовештво; осветљавати открића која обогатују свељудску духовност и науку за садржајније и хуманије живљење, управо ЧЕТРДЕСЕТ ЛЕТА доказивати да се може заносом, истрајношћу и непоколебљивошћу и достојном интелектуалном снагом осмишљавати стваралачки методолошки систем заштите културног наслеђа, његове недељивости, непровицијалности, непролазности, његовог свеопштег, јединственог, ванвременског и ванграничног обележја - може само означавати истинско трајање. То четрдесетогодишње обистињење напора и настојања да се друштву у целини осветли пут, и друштвено-политички, философски, естетски и етички осмишљеније изгара за хуманију визију како да се живи, има своју далекосежну поруку.

Да, није свеједно која је годишњица. Народни песник је то давно извредновао. Савремено друштво би морало о томе да има свој посебан став и суд. Календар свенародног слава може се градити само на научним сазнањима. Тако сачињен постаје највећа светиња. Но, у људској заједници увек је било оних моћника који су за своје пролазне циљеве настојали да сачине свој посебан календар слава. Тако се много што-шта величало и празновало без дубљих завета и целисходности. Биће тога док

је света и века. Али, једно је гранитно трајање, а друго пешчана дина пролазности. Код многих народа постоје свенародни празници који се деценијама, вековима славе. Славље које не предвиђа, не одређује и не организује власт већ сам народ, тј. славље народа које обавезује сваку власт. Тешко народу коме власт намеће своја славља.

Ако је служба заштите културне баштине интелектуално ангажовање за најљудскију бригу о чувању и одбрани оних најсветијих и најчаснијих светионика духа свог народа; ако је она ванкласна и ванвременска одредница за галаксију оплемењивања људског ума, а таква је по својој суштини, по својој делатности од посебног значаја за друштвену заједницу, онда би се и она морала усмеравати за неговање оног свенародног славља које садржи најдубљу поруку будућности и младим генерацијама. Одржана светковина 800-годишњице манастира Студенице 1986. године и прослава 200-годишњице рођења Вука Караџића 1987. највероватније показују како се кренуло добрим путем. Нажалост, горка су сазнања о закаснелом приступу у вредновању људског рада. Неодлучност за промене и смене условљава реалност - није важно шта и како радиш, него где радиш, у којој си републици, у којој општини, у којој радној организацији. Та тотална девалвација основних начела човековог рада је општа појава на коју се толико указује, чак и од најодговорнијих људи у нашој земљи. На несрећу - она је најтеже бреме за све. Није само пораз - криза, економска и морална, и огромна презадуженост земље. Пораз је и у самом односу према служби заштите споменика културе. Чемерна је та чињеница да се у суштини све мање даје за културу и просвету. Политичке и полемичке фразе не решавају ништа. Само се неспособни позивају на услове, на потешкоће, на "многосложеност проблема". Чињенице слабости и пораза морају се чињеницама организованости и успеха одстранити. Гњилу јабуку нико неће. А она је чињеница. Искон из неодлучности и устајалости одавно се очекује. Већ се уста суше...

Ако се народни песник пророчки огласио:
ЛЕПО ВРЕМЕ ЧЕТРЕДЕСЕТ ЛЕТА

није ли то јавка за свеопште преиспитивање и у самој служби заштите споменика културе, кад се то њено време испунило. Велики пут је савгадан. Раскрчена је коровита ледина заосталих схватања, немара и небриге за светлост културног наслеђа. Но до јарке и свен небесне његове светлости у духовности васцелога народа још дужи је пут. Друштво то зна. И добро је што је то већ спознало. Очекује се само да оно чињеницама организовано-сти и успеха делује.

Јован Секулић

СТО ГОДИНА НОВОГ ГРОБЉА У БЕОГРАДУ 1886-1986.

Поводом обележавања сто година Новог гробља у Београду, Одбор за обележавање ове значајне годишњице, поред осталог, приредио је у Конаку кнегиње Љубице изложбу "Сто година Новог гробља у Београду". Изложбу је 20. новембра, у присуству великог броја гостију, културних и јавних радника и грађана Београда, отворио члан Одбора Јован Секулић, историчар уметности.

Није ни мало случајно што се први пут у Београду, а сасвим сигурно и у нашој земљи, ова по много чему специфична изложба, организовала управо "под сводовима" Конака кнегиње Љубице на Косачићевом венцу. Није случајно, јер се ту, на овом простору око данашње Саборне цркве и Бранкове и Космајске улице формирало прво српско гробље. Оно се ту налазило све до 1826. године. Око старе цркве сахрањивали су се углавном виђенији људи старог Београда. Ту је, поред осталих, 1811. године, уз највеће почести, био сахрањен и Доситеј Обрадовић.

Ширење Београда и излазак "изван шанца" приморало је кнеза Милоша да изда наредбу да се ово гробље пресели на Ташмајдан, у тадашње село Палилула, око касније саграђене цркве св. Марка. То "старо гробље", како су га београђани називали, користило се за сахрањивање само непуних педесетак година, јер се показало да је и оно за тадашњи развој града већ било недовољно, а ширити се није могло. Са његове три стране била су формирана насеља, а четврту је блокирао ташмајдански каменолом. Уз велико негодовање београђана што се старо ташмајданско гробље сели "богу иза леђа" тамо "негде на Звездару", крајњу периферију града, и још бурније нападе на тадашњег председника београдске општине Владана Ђорђевића, који је чак део свог имања уступио за потребе гробља, Ново гробље у Београду, у то време познато под именом "Владановац", отвара се за сахрањивање 17. августа 1886. године.

Ове, 1986. године, Ново Гробље, данас најстарије у Београду, обележава сто година свога постојања. Иако не тако дубоке старости у односу на неке наше критерије споменичких старина, а посебно у односу на старост самог града, Ново гробље у Београду већ данас представља изузетну споменичко-меморијалну целину значајну не само за историју и културу Београда и Србије, већ и целе наше југословенске заједнице.

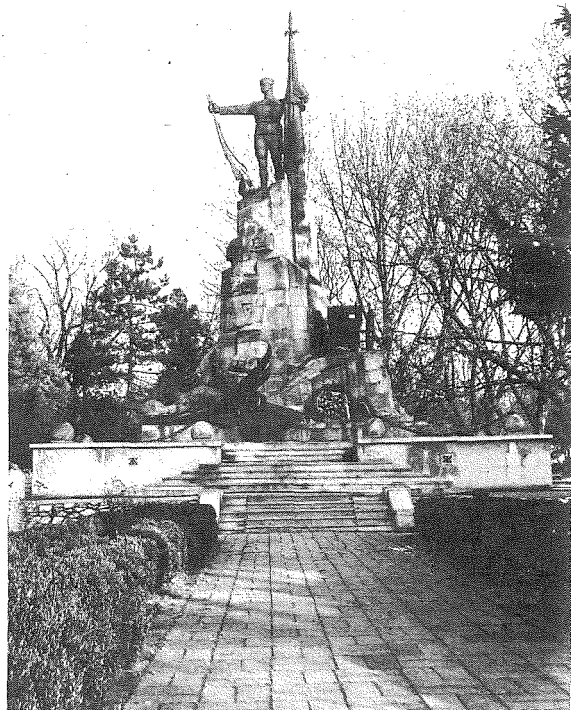
Када се већ сутра буде почела да прелистава ова,

још увек "отворена књига", не само за наше савременике, већ и за будуће истраживаче и младе научнике који ће допуњавати странице наше историје и културе, наћи ће се у њој стотине имена старих ратника и родољуба, војсковођа и народних хероја, политичара и државника, велика имена наше науке и културе, градитеља и уметника, привредника, старих трговаца и занатлија, добротвора и многих, многих знаних и незнаних, али по много чему, заслужних житеља нашег града. Неки од њих пренети су са старог ташмајданског гробља - Ђура Даничић, Узун Мирко Апостоловић, војвода Вуле Глигоријевић, Сима Милутиновић-Сарајлија, Ђура Јакшић, Илија Милосављевић-Коларац, Иво Прокић, Милан Кујунџић-Абердар, Владислав Каћански и многи други.

Међутим, оно што Ново гробље у Београду чини посебном Југословенском појавом, свакако је изузетно богатство од преко две хиљаде скулптуралних споменика од којих су неки дела највећих имена Југословенске скулптуре од оних најстаријих до генерације која и данас своја значајна остварења подиже у овом меморијалном амбијенту (Ђока Јовановић, Симеон Роксандић, Иван Мештровић, Петар Палавичини, Лојзе Долинар, Душан Јовановић-Ђукић, Рудолф Валдец, Живојин-Жика Лукић, Сретен Стојановић, Риста Стијовић, Радета Станковић, Матија Вуковић, Ана Бешлић, Александар Зарин, Ото Лого, Олга Јеврић, Небојша Митрић, Никола Јанковић, Јован Кратохвил, Момчило Крковић, Ратко Вулановић, Михаило Пауновић и др.). Ако овој историјској и уметничкој баштини додамо и вредна архитектонска и урбанистичка остварења - капеле и задушнице, стара српска и страна војничка гробља, меморијалне комплексе новијег времена ("Спомен гробље борцима у окупираном Београду" и гробље заслужних грађана) и два меморијала ван ове уже споменичке целине (гробље "Ослободилаца Београда" и Јеврејско гробље), као и велики број занимљивих дела у области примењене уметности, онда свакако треба поздравити одлуку Скупштине Социјалистичке Републике Србије да Ново гробље у Београду прогласи за културно добро од великог значаја.

Преко 120 експоната на овој изложби, први пут у историји овог града, на најбољи су могући начин показали сву вредност и значај ове меморијалне целине. Близу 30 оригиналних скулптуралних дела, међу којима су и "Аутопортрет" Ђоке Јовановића, Мештровићев Никола Пашић, Милован Миловановић и Миленко Васић, "Харфиста" Томе Росандића, портрет Добрице Милутиновића и уметникова сестра Душана Јовановића-Ђукина, "Женска фигура са харфом" и портрет Д.Штерића Сретена Стојановића, Заринова "Птица на умору" са гроба Лазе Трифуновића, портрет З.Илића Матије Вуковића, скулптура Ане Бешлић, већи број оригиналних дела из области примењене уметности, пренетих са гробља, међу којима је и кандидо са каријатидама, у бронзи, рад Сретан Стојановића, 60 изванредних фотографија познатог мајстора фотографије Миодрага Ђорђевића,

као и планови, документа, старе фотографије и књиге, - захваљујући и изванредној музеолошкој поставци (Одбор за изложбу радио је у саставу: Радмила Антић, Јован Секулић, Братислав Стојановић и Братислава Костић), представили су Београду ову, до скоро недовољно поштовану споменичко-меморијалну целину и од стране његових житеља и одговорних музејских и других организација заштите, позивајући их истовремено да заједно са свима нама, одговорним за будући изглед и стање овог изузетног историјског и споменичког меморијала учествују у његовом што достојнијем уређењу, одржавању и презентацији.

Костурница бранилаца Београда 1914-1918. године
Пројектант арх. Роман Верховској скулптура "Ратник" вајара Живојина - Жике Лукића

Издавањем из штампе прве, у иначе врло богатој библиографској грађи о Београду, монографије о Новом гробљу у Београду, створиће се, поред других организационих, грађевинско-техничких, конзерваторских, материјалних и других мера, довољно услова да се Ново гробље у Београду што скорије формира у Спомен-парк (Ново гробље је и данас једна од највећих зелених површина на ужом подручју града са својим фондом стабала од око 4.000 разних дрвећа) специфично по својој функцији, а достојно презентиран по својим изузетним историјским, уметничким и хортикултурним вредностима и значају.

ТРИ И ПО ДЕЦЕНИЈЕ РАДА ПОКРАЈИНСКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ВОЈВОДИНЕ У НОВОМ САДУ

20. новембра 1986. године у просторијама Галерије Матице српске у Новом Саду одржана је свечаност којом је обележена тридесетпетогодишњица рада Покрајинског завода за заштиту споменика културе Војводине. Уз присуство већег броја културних, научних и јавних радника, а посебно конзерватора и музеалаца из Војводине, Београда и Приштине, свечаност је отворио директор Завода арх. Душан Продановић који је поздравио присутне и у краћем говору указао на значај овог јубилеја. О раду Завода у протеклих три и по деценије говорила је др Оливера Милановић-Јовић, један од најистакнутијих стручњака ове установе. У свом веома садржајном и исцрпном излагању она је, између осталог, рекла:

Заштита споменика културе у Војводини нема дугу традицију, почиње заправо касније од свих република у земљи. Општи југословенски закон о заштити споменика културе и природних реткости, донесен 23. јула 1945. предвидео је стварање потребних органа заштите и одредио природу и опсег полова тих органа. Свака република је на основу овог, тзв. Општег закона донела свој закон о заштити споменика културе и природних реткости. Президијум Народне скупштине Србије потврдио је 12. новембра 1948. Закон о заштити споменика културе Народне Републике Србије. Током 1948. почело се у Војводини са пописом споменика културе. Тај посао је организовало Повереништво за просвету и културу Главног извршног одбора народне скупштине АПВ, ангажовањем просветних радника за теренске сараднике музеја на чијем подручју се налазило њихово место боравка. Из подручних градских музеја подаци о споменицима културе достављени су Војвођанском музеју у Новом Саду. Касније је у саставу Музеја основано одељење за заштиту споменика културе. На основу предлога овог Одељења, упућених Заводу за заштиту споменика културе НР Србије, донесена су у републичком органу прва решења о заштити најзначајнијих споменика културе.

С обзиром на број и величину оштећења споменика у Војводини, новембра 1949. оснива се Одељење за заштиту споменика културе, као саставни део Републичког завода, централног завода, а финансијски је било директно везано за Министарство за науку и културу СР Србије. То је знатно отежавало рад.

Народна скупштина Аутономне Покрајине Војводине, као највиши орган власти АПВ, користећи надлежност права за оснивање установа покрајинског значаја, на свом редовном заседању одржаном 9. јануара 1951. године, на основу члана 22. тачке 11

Статута Војводине, донела је решење којим се оснива Завод за заштиту и научно проучавање споменика културе АПВ, са седиштем у Новом Саду. Тако је Одељење израсло у Завод за заштиту и издвојено из Републичког завода.

Већ у фази формирања, 1948-1949. године, када је у Војводини постојало само Одељење за заштиту споменика културе, донесен је велики број решења о стављању под заштиту државе свих најпознатијих и најважнијих споменика културе Војводине, од археолошких локалитета, праисторијских и античких, средњовековних утврђења, друшкогорских манастира, фрањевачких самостана, старих градских језгара и појединачних објеката грађанске архитектуре, барокних цркава и иконостаса широм Војводине, збирки рукописа, археолошких предмета, приватних и манастирских библиотeka, приватних уметничких збирки, оставштина музичког стваралаштва војвођанских композитора, до споменика народног грађитељства, техничке културе и објеката и историјских места везаних за Народноослободилачку борбу.

До данас је у Регистар заштићених споменика културе уписано преко 800 решења о стављању под заштиту закона објеката и предмета споменичког значаја који могу корисно послужити за научно проучавање Војводине, као дела која поседују уметничка својства, утичу на уздизање свести о значају културног наслеђа, служе као инспирација нових остварења, имају амбијенталну вредност, имају пратичну функцију и друго.

Данас Завод има 48 службеника и развијену организацију, усмерену у три основна стручна одељења: сектора који се, према природи споменика, баве: изучавањем и валоризацијом дела; архитектонско-урбанистичком рестаурацијом и презентацијом, као и статичком санацијом споменика и споменичких комплекса; конзервацијом и обновом сликарских и дрворезбарских дела као и књижно-архивских споменика, укључујући и друге врсте обнове уметнички обликованих предмета. Поред тога, има пратећи административни апарат у чијем саставу је правна служба која спроводи законске надлежности Завода.

Ради што боље прегледности толико широког поља споменичког фонда, а и као потврду друштвено-историјске и културне улоге Војводине од праисторије до данас, те као посебном виду заштите, Покрајински завод је од самог почетка велику пажњу посветио проблему документације о споменицима културе, са главним задатком даљег истраживања и евидентирања споменика културе свих области, уливања свих података - о познатим и новооткривеним делима и споменицима, о свим конзерваторским захватима - у централну документацију Завода. Данас, после тридесет и пет година систематског теренског истраживања и обраде података, фотодокументовања и техничког снимања објеката, у Заводу се пружају изузетне могућности и услови рада за проучавање културне прошлости Војводине; устројено је око 450 досијеа о споменицима свих места Вој-

водине; уписано у Регистар споменика културе око 800 решења о заштити; инвентарисано је на хиљаде стручних извештаја, текстова и докумената о предметима споменичког својства, о времену настанка, техници и материјалу, о стању очуваности, о ауторима, стилској особености, културној епоси, о конзерваторским радовима; инвентарисано је више од 50.000 црно-белих негатива и исто толико позитива; израђено је преко 7.000 колор дијапозитива, исцртано и инвентарисано преко 10.000 планова различитих формата; устројене помоћне карте.

Важно је истаћи да су готово увек конзерваторски радови доносили нова открића о споменицима културе, па се историјско уметничка, археолошка, етнолошка и уопште историја културе Војводине богатила новим закључцима о појединим проблемима у свом континуитету, као и у свом месту и улози у односу на културу суседних предела, на Средњу и Источну Европу, на јужне делове Балкана и Средоземља. Пут до праве валоризације споменика иде преко ових резултата. Треба поменути шта у историји културе Војводине значи откриће ансамбла фресака манастира Новог Хопова, или фрагмената фресака у Старом Сланкамену, у касноантичкој гробници у Бешки, архитектонски комплекси Сирмијума са остацима мозаика и фресака, шта открића на халштатском локалитету Калакача код Бешке, шта сабирање конзервираних споменика народног грађевинарства у један етнопарк, шта десетине рестаурираних србуља, инвентара, протокола, шта конзервација партизанских база и гробаља, шта откриће имена Стефана Тенецког и радова бечких и пештанских сликара и грађитеља, Маулберча, Трогера, Јожефа Шефта, Фалконера, Волинхофера, шта податак о академском школовању Крачуна. И још безброј неистакнутих примера који су заокруживали слику о опусу једнога мајстора, или донели друга сазнања о културно-уметничком стваралаштву.

У великом броју конзерваторско-рестаураторских захвата извршена је презентација споменика у урбанизованим и слободним просторима, што је омогућило културно-образовно дејство споменика на ширу јавност и васпитање будућих генерација за чување културног блага.

Поједини проблеми историје културног наслеђа исправљани су на научним скуповима које је овај Завод организовао у сарадњи са сродним институцијама, као на пр. скуп о Старом Сланкамену, о цркви св. Николе у Сремским Карловцима, о заштити књижно-архивског материјала, о старијем гвозденом добу у Војводини, као и саветовање на тему Међународни односи стручњака, организација и органа у раду на заштити споменика културе у Југославији.

Саопштења о резултатима рада објављују се кроз публикацију "Грађа за проучавање споменика културе Војводине".

Завод је издавач малих, популарних публикација - проспеката о споменицима културе и монографских

студија о појединим објектима (црква у Сремској Каменици), а суиздавач у публикавању докторских дисертација својих посленика на темама "Насеља старијег гвозденог доба у југословенском Подунављу" и "Римска керамика у југословенском делу провинције Доње Паноније". У припреми је штампање студије о Архитектури XVIII и прве половине XIX века у Бачкој.

Велики и дугогодишњи пројекат Завода је издавање Топографије споменика културе Војводине, објављивањем пописа споменика културе свих културних области у свим местима Војводине. Сматрамо да можемо да кажемо да је Покрајински завод за заштиту споменика културе својом делатношћу у протеклом периоду рада толико обогатио сазнања о културној историји Покрајине и њеној улози, да ће резултати тога рада, када буду шире познати, имати одјека не само у проширеној историографији, већ ће се одразити и бити од утицаја и на друге области живота, па чак и привреде.

Истичемо да је Завод главни координатор СФРЈ за спровођење програма сарадње СФРЈ и НР Мађарске у области заштите и истраживања споменика историје и културе, као и координатор сарадње са СР Румунијом за САПВ.

Напоменули бисмо да је Покрајински завод позиван и Завод прихватао извођење истраживачко-конзерваторских радова на целој територији Југославије и иностранству. Радови су се изводили на санацији споменика у Македонији, после земљотреса. И данас су у току радови на неколико манастира у Црној Гори, на изради пројектне документације за конзервацију и презентацију споменика. Стручњаци Завода су били носиоци одговорних конзерваторских захвата, као што је премештање фресака из манастира Пиве и Добричева, као и рестаурација зидног сликарства у згради Позоришта у Сарајеву, на обнови сликарских радова у извесним споменицима у Србији.

Покрајински завод је пружио стручну помоћ у време рада на спасавању споменика културе у Нубији и на извесним радовима у Светој Гори.

Најзад, треба истаћи да се у складу са потребама и захтевима наше економске ситуације, Завод као организација већ афирмисана у својој врсти делатности, обраћа инвеститорима, нудећи своју стручност и своја дугогодишња искуства, са жељом да у широј друштвеној заједници искаже своју спремност за очување културне баштине.

На овој свечаности Покрајинском заводу је свечано уручен Орден заслуга за народ са сребрним зрацима, којим га је одликовало Председништво СФРЈ. На крају, Завод је поводом свог јубилеја доделио признања већем броју конзерватора, научних и културних радника и институција.

По завршетку ове лепе свечаности у просторијама Галерије Матице српске Владислав Радаковић, пред-

седник Покрајинског комитета за културу и образовање, отворио је изложбу на којој су приказани резултати рада Покрајинског завода у раздобљу од 1951. до 1986. године.

Р.С.

Новак Јоцовић, председник
Друштва конзерватора Србије

ПОЗДРАВНА РЕЧ НА СКУПШТИНИ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА
САП КОСОВО 25. јануара 1986. године

Другарице и другови,

Имам пријатну дужност и велико задовољство да у име ДКС поздравим годишњу Скупштину конзерватора Косова, после неколико година застоја у правој организованој сарадњи наших друштава. Пре пар дана, представници Вашег друштва, председник ДКС и директор Покрајинског завода за заштиту споменика културе, другови Тешик Морина и Шукри Ђехаја, као и петнаестак чланова ДК Војводине, присуствовали су свечаном обележавању Дана заштите споменика културе 20. фебруара, које је организовало ДКС у Београду, када су додељене годишње награде ДКС и јубиларна признања СДКЈ истакнутим конзерваторима Србије.

Самостално развијање и деловање конзерваторских организација у сва три дела СР Србије, никако се не може супроставити јединственом деловању и организовању конзерватора целе Србије, као јединственог фронта посленика и преговора на узвишеним друштвеним пословима заштите непокретних културних добара. Напротив, из сложености и развијености делатности заштите, разноврсности споменичких фондова, њихове територијалне дисперзије и преплетености, као природна потреба и објективна нужност произилази неопходност заједничког организовања конзерватора, као најнепосредније одговорних чиниоца за заштиту културних добара.

Заједничка организација конзерватора треба да поспеши пре свега потпунију међусобну сарадњу на успешнијем разрешавању сложених и одговорних послова практичне заштите споменика културе.

Затварање друштвено-политичких заједница у оквиру СРС, механички се преносила и на наше организације, за шта није било објективних разлога, а што сигурно није добро нити је дало било какве позитивне ефекте, нити је дошло до квалитетних промена. Напротив, затварање и дељење конзерватора има само негативне трендове по њих и конзерваторство као науку и струку.

Започети послови на обнови заједништва, у организационом и радном погледу, који трају већ две године, нису довршени, без озбиљнијих разлога за то.

Заштита споменика културе је од универзалног значаја и интереса. Зато већ деценијама Уједињене нације теже остварењу тог циља оснивањем УНЕСКО-а и у оквиру њега постепено остварују универзално светско јединство и солидарност заштите културне и природне баштине свих народа и земаља. Наша неорганизованост као целине утолико је неприхватљивија, пре свега због интереса послова које обављамо. Такође није занемарљив стручно-сталешки интерес конзерватора за заједничко организовање и потпуније остваривање неких својих потреба, које се већ деценију у условима у којима се налазимо немогу остварити. То је, на првом месту, питање стручних испита конзерватора, јер смо у ситуацији да људи десет и више година раде у заштити и то успешно, а није им омогућено да своје радом стеченим стручно искуство и знање друштвено верификују. Друштво конзерватора као стручна организација морало би својим члановима то да омогући, с обзиром на чињеницу нерешеног школовања конзерватора код нас, те би стручни конзерваторски испити и окупљање у оквиру стручних секција конзерватора Србије били значајни и неопходни облици стручног узидизања, а што је реално могуће остварити заједнички.

Немамо заједничке публикације преко којих бисмо јави саопштавали своје стваралачке резултате рада, како би постали заједничка тековина и трајна вредност.

Установљена годишња награда ДКС треба да буде награда свих конзерватора Србије, односно јединствене организације.

Заједничка организација конзерватора у нашим условима морала би поспешити већу и потпунију непосредну сарадњу на обављању конзерваторских послова, на адекватнијем удруживању рада и средстава, на већој специјализацији појединаца и установа, на превазилажењу институционалних супротности интереса. Равномернијем остваривању заштите у целој Србији, како у територијалном погледу тако и по споменичким фондовима, морамо заједнички допринети. Уједначавање законодавно-правног и друштвеног положаја споменика и конзерватора - прека је потреба свих посленика у заштити.

Имајући на уму ове и друге бројне заједничке интересе конзерватора и конзерваторства у целини, чланови ДКС и на последњој својој скупштини истискирали су да се што пре успостави заједничка организација конзерватора Србије, на основама јединства и самосталности. У то име и са своје стране још једном поздрављам Вашу годишњу скупштину, са уверењем да ће и она изразити иста опредељења и потребе.

Милица Јанковић

ИЗЛОЖБА "ГРНЧАРИЈА МИЛЕШЕВЕ"

Децембра месеца 1986. године, у трајању од недељу дана (20.-27.XII), Београђанима је на увид било представљено четрдесетак керамичких посуда из манастира Милешева. Ништа необично, рекло би се, али је та мала изложба била по много чему неуобичајена; по томе ко је изложбу организовао и где, као и шта је на њој било изложено и на какав начин. Организовали су је Републички завод за заштиту споменика културе СР Србије, Музеј града Београда и Југословенско драмско позориште. Сарадња је остварена у просторији Књижаре Миодрага Драмићанина, једном надамце немудрошћом амбијенту закрченом књигама и отвореном до поноћи.

Иза назива изложбе "Грнчарија Милешева - заштита и обнова Здравке Стефановић" крила се јавности потпуно непозната керамика из монашког насеља манастира, са најновијих систематских истраживања изведених од 1980. до 1985. године. Како је изложбени простор захватао једва нешто више од 2 кв.м. избор из материјала начињен је са циљем да се добије увид у бројност облика из свих заступљених периода у Милешеву у зависности од намене грнчарије. Пошто керамика потиче из више радионица, а и судбина јој није била иста, потпадала је под различит конзерваторски третман. Основна идеја изложбе била је да прикаже публици могућност конзерватора (у овом случају Здравке Стефановић) да заштитом и обновом готово уништених предмета омогући увид у све вредности грнчарије. При излагању се зато брибегло груписању посуђа према конзерваторској логици и поступцима заштите и обнове. Неке од група грнчарије приказивале су тај процес тако што је рад конзерватора заустављан у појединим фазама реконструкције. Свака од изложених посуда била је снабдевена кружним симболом са ознаком вида и обима тог поступка као и словима која су означавала порекло и намену предмета. Постер-каталог изложбе са типолошко-хронолошком таблицом исцртаног материјала употпунио је историјску димензију Милешевске грнчарије и текстом дао информацију о значају керамике и конзерваторско-рестаураторском поступку.

Мада симболичним средствима и у изузетно суженом простору аутори изложбе (Милорад Драмићанин-књижар, организатор; Здравка Стефановић-керамичар-конзерватор; Милица Јанковић-археолог, истраживач-текст каталога и концепција изложбе; Небојша Степановић-археолог, ликовна опрема каталога) су у сажетом облику приказали садржај и смисао једног од видова заштите манастира Милешева, који би могао бити од користи уколико се примени и на друге наше средњовековне споменике.

Текст са отварања изложбе на стр.50.

Радомир Станић

КОЛОРДИЈАПОЗИТИВИ ФРЕСАКА СРПСКИХ МАНАСТИРА

- Излагање на промоцији у Студеници
24. новембра 1986. године -

До овог свечаног и пријатног тренутка било је много срећних повода да проверимо свој однос према културној и уметничкој баштини. То преиспитивање наше савести није се само тицало стварне бригае о физичкој заштити ретких и предрогоцених споменика који су пребродили голготе ратова и метежа, злоделни људски немар и ударе зуба времена. Реч је о томе колико смо учинили да на савремени начин приближимо своје древнике немерљивих вредности нашој културној и свеколикој јавности и шта смо урадили да би иностраном културном, научном и туристичком свету предочили непоновљиве и непролазне лепоте старих српских манастира, њихових фресака, архитектуре и ризница. Такве ретке и срећне прилике бивале су нарочито велике јубиларне годишнице наших споменика (700-годишњица Сопотана 1965, 550-годишњица Манасије 1968, 800-годишњица Ђурђевих Ступова 1971, 650-годишњица Грачанице 1973, 600-годишњица Раванице 1981, 750-годишњица Милешева и 650-годишњица Дечана 1985.). Само смо неке од ових историјских објеката обележили и тада смо усредсређено и брижно сагледавали шта смо, а шта нисмо урадили да би споменицима - слављеницима отворили пут у свет. Са резигнацијом смо констатовали да због недовољне организованости треба чекати боља времена.

Осам векова Студенице, јубилеј који се смишљено и достојанствено обележава, очигледно постаје дуго очекивана и радосна прекретница у настојањима да споменике приближимо савременој друштвеној свести. Није претерано рећи и неће то звучати одвећ патетично, ако кажемо да смо на славни осмовековни рођендан Студенице отворили нову страну у свеколиком представљању наших споменика и њиховом укључивању у савремени живот.

Имали смо богату и плодну жетву књига, студија, монографија и других публикација научно-популарног и информативно-пропагандног карактера о Студеници и другим споменицима. Ову жетву још нисмо дожали, јер идуће и наредних година пошто смо добро сејали, још ћемо жети.

Снимљено је више него икада документарно-уметничких и туристичких краткометражних филмова о најзначајнијим споменицима. Само је Студеница у својој јубиларној години добила три, нерачунајући телевизијске сторије и емисије.

Урађено је много лепих разгледница, проспеката,

сувенира и других информативно-туристичких материјала. Реконструисани су и уређени путеви до неколико споменика. Умније и инвентивније ширимо мисао о вредности и лепотама наше културне и уметничке баштине. Добро смо, дакле, кренули и ваља нам истрајати.

Међутим, од свега доброг што смо започели и што смо урадили највише разлога за истинско и дубоко радовање имамо што се пред нашим озареним очима налази ова прелепа серија колор слајдова посвећена древним фрескама српских манастира,

Припала ми је ретка част да без икакве куртоазije и самозадовољства кажем неколико речи о овом значајном пројекту у чији смисао и реализацију полажем лично много више наде и вере него у било које друго остварење на плану културно-туристичке експозиције наших споменика.

Слајд је већ дуго времена моћно и незамењиво савремено техничко-информативно средство пропаганде, туристичких и других вредности које је освојило сензибилитет савременог човека. У особености његових ликовних својстава и природи једноставне презентације лежи велика предност коришћења у многостраној намени. Туристички аспект експлоатације колор-дијапозитива као широко распрострањеног информативно-пропагандног медија у свету је до те мере проучен да су свима добро познати сви видови његове вишеслојне пројекције и транспозиције. Туристичке велесиле Европе и света све су учиниле да максимално искористе вишеслајдну функционалност овог вида пропаганде својих природних, културних и економских добара и тековина. Уз све остале видове приказивања туристичких понуда, слајдови су сугестивношћу и кондензованашћу својих порука у туристички развијеним земљама заузели једно од доминантних места које дуго неће уступити.

У нашим друштвено-културним и економским условима у којима је туризам доста тежкомо крчио пут ка својој афирмацији, није било, мора се рећи, довољно подстицаја, а понекад ни истрајности да се значајнијим улагањима унапреди област информатике смишљеним савременим пројектима обухватнијег и далекосежнијег домета. У покушајима превазилажења стања с којим се нисмо мирили није било довољно координације нити организованости, па су нам отуда често пропадале лепе замисли. Слајдови су у том процепу нашег заостајања остали дуго и безнадежно потиснута замисао која се само у маргиналним и недопустиво неадекватним видовима фрагментовано остварила, а понекад и незаслужено компромитовала.

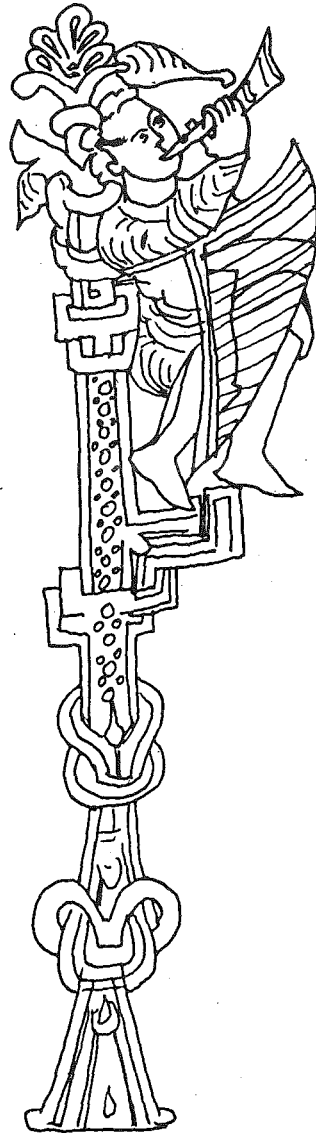
Срећом, доспели смо до тренутка када нам је најзад сазрела мисао о томе да више несмемо одлагати пројекте са одредницама подвига. Благодарећи Туристичком савезу Србије и његовом агилном и далековидом председнику, реализација широко замисљеног програма информисања и пропаганде спо-

меника културе Србије као "основних средстава" - да се послужим економским речима - за туристичку привредну продукцију, постаје стварност. Све-стан чињенице да су манастири права суштина културног наслеђа Србије, да су њихове фреске светска вредност, да су неискоришћени потенцијали и прворазредни изазов, Туристички савез Србије, без оклевања и недоумица, предузима крупан корак да ове бисерне школке уметности и културе отворе кључем подухвата. А подухват су управо ова дирљиво вешто и зналачки уобличена знамења наших манастира које ће преносити поруке тајанствених фресака и њиховом поетиком пунити душу радозналост света на свим меридијанима.

Није било лако у нашим условима извести овај подвиг. То најбоље знају ентузијастички у Туристичком савезу, а понајвише Милан Поповић, непосредни реализатор овог монументалног и непредвидиво тешког задатка. Радознао за ток овог сложеног посла, имао сам прилике да са узбуђењем пратим труд и истрајност Милана Поповића који није узмицао ни пред којом препреком само да би овај, големи културни задатак довео до исхода чији смо данас сведоци. Осетљивост и рафинман који је испољио у брижном настојању да се направи најбоља селекција слајдова, да се у тематском, ликовном и техничком погледу уобличи одговарајуће целине - дошао је у потпуности до изражаја код свих споменика. Њему, иначе веома заслужном и за филмску интерпретацију наших споменика, његовим сарадницима на овом пројекту и Туристичком савезу Србије треба одати највише признање. Не могу, а да овом приликом не изразим своје посебно задовољство што је Републички завод за заштиту споменика културе дубоко заинтересован за продор наших споменика у свест и свет нашег и будућег времена, у Туристичком савезу Србије имао подстицајног и узорног сарадника и што могу да констатујем да се наше заједничке замисли веома успешно остварују. Једна од најкрупнијих је управо ова - комплети слајдова наших најзначајнијих манастира, чије ће недостижне лепоте фресака преносити светом. У то име се топло захваљујем и честитам председнику Пери Антонијевићу, који делотворно и креативно шири и развија наш још не-ишчезли ентузијазам.

За све што је данас предмет нашег дивљења и разлог узвишеног поимања овако презентованих уметничких дела српских манастира, треба најпре благодарити српској православној цркви која их је у свом крилу очувала. За дубоко разумевање, подршку нашим настојањима и трудољубиво усредсређење у заштити и одржавању ових вредности, оличено најбоље овде у студеничкој царској лаври кроз подвизништво игумана Господина Јована и врлих студеничких монаха и кроз благослов високог преосвештенства Господина Стефана, епископа Жичког, дозволите ми да преко њих изразим нашу заједничку захвалност и да пожелим још бољу и потпунију сарадњу.

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

Милета Милић

ЧОВЕК И СПОМЕНИК КУЛТУРЕ

(поводом 800-година манастира СТУДЕНИЦЕ)

Сваке године човек прославља свој рођендан и за годину је старији. Сваке године и споменик културе обележава своје постојање. Нажалост, већем броју споменика културе не зна се година постављања, али је извесном броју јасно забележена. Велике рођендане свога живљења, ових и наредних година прославиће: Студеница - 800 година; Раваница и Љубостиња - 600 година (прослава Косовске битке); Средњовековни град Голубац - 600 година; Пећка патријаршија - 750 година; Нова Павлица - 600 година, итд. Изузетне су ове светковине. Зато их треба часно обележити. Не може се ни замислити шта су ови споменици културе у свом дугом живљењу видели, чули, доживели; колико су туђинаца-злосилника издржали и претрпели. Много тога се зна, но, нажалост, много тога се и не зна. За оно што је знано, проучено, велика је заслуга ранијих и садашњих посленика на пољу заштите споменика културе. Да би се још сазнало треба им прићи; треба од њих и у њима тражити њихову тајну, њихову поруку и смисао њиховог упорног живљења. Да би они то пружили, треба им приступити пријатељски и са много љубави. Треба бити с њима, у њих гледати као у драгог пријатеља, подстицати њихово истраживање и испитивање, проучавати их, и опет се на исто враћати. И тек онда њихову поруку и смисао живљења забележити и оставити наредним покољењима, са заветом: будући прегоаци, наставите и ви да их поново гледате, истражујете, испитујете, проучавате и пренесите следећим генерацијама да то исто раде. Свако од њих наћи ће и открити нешто ново, чудно, значајно и непознато. Увек ће то тако да траје док постоје споменици културе. Што више прегалачког рада, самоодрицања и путовања по беспућу, то више њиховог трајања и њихових "рођендана". Пријатељ заслужује жртвовање. Није лако, ал' како је тек било онима који су их градили и саградили. Не сме се заборавити њихова годишњица, њихов рођендан.

Често се одлази на терен са убеђењем да се о споменику културе доста зна и да се може радити

на њему. Међутим, каткад се почињало само од једног камена, једног зида, једне фреске, а долазило се до града, палате, манастира, цркве, ансамбла фресака; све што се човек више приближавао својим прецима, својој култури, својој историји, откривао је и суштину свога идентитета, своје особитости. Што више година споменику и што више прослава његових рођендана, то је и све већа човекова заслуга. Међутим, у свим тим прославама разлика је велика. Човек слави јавно, чујно, интензивно, а споменици културе тајно, скоро да и нико не зна, полако и достојанствено; долазе гости, звани и незвани, случајни пролазници, па не знајући за њихов рођендан, доносе поклоне - неко се само захвали, неко једноставно ништа, као и да није ни био. На крају прославе човек одлази ко зна куда и ко зна где, а споменици и даље славе своје рођендане. Никада их нико неће надживети, никада ниједан људски век неће имати толико рођендана колико славењик-споменик културе. Колико ли је тек било њихових рођендана у тих неколико десетина векова, десетина столећа њиховог постојања. За многе њихове рођендане се знало и човек је хтео да их обележи, али на његову жалост то није могао да учини, јер су често били у рукама нечовека. Туђинац - непријатељ много пута је пировао крај њих, чак се и њима поносио иако им ама баш ништа није дао, само им је одузимао. Односио је све вредно и што се могло однети, а оно што није могао да однесе, уништавао је паљењем, рушењем, разарањем. Једноставно речено, хтео је да уништи корен његовог настанка и постојања, душу народа који га је створио, снагу којом се напајао, културу којом се изражавао... Али пркосан је овај наш човек. Увек је почињао све из почетка, из пепела, из гарежи. Поново се дизао, поново је стварао, обнављао, ново у пркос свему градио. Једно је сигурно: хиљаде и хиљаде генерација је стварало ово наше културно-историјско наслеђе, о коме служба заштите данас има част да се брине и да га чува. Зашто? Па зато јер су културно наслеђе наши преци градили, обнављали, чували и поново стварали, и ко зна колико су пута то исто радили. Они су у њима славили победе, оплакивали поразе, сневали и маштали, певали, живели и радили, творили умом и рукама, и историју приповедали. Из њих су полазили у рат, у њих се враћали као победници, и ретко побеђени, и опет се у њима радовали или туговали. Ретке су историје оваквог опстанка народа, његове прошлости и сведока тих прошлости - споменика културе. Уништавао их је

непријатељ, уништавале природне непогоде, уништавало време трајања, били су распадљиви, али њихови су темељи остали, требало их је обићи у не-распадљивост, често штрче оронули, остарели и усамњени. Зар данас треба гледати њихов нестанак и крај? Њиховим нестанком, нестаје део човека, део културе, историје, део народа. Живели су живот у губљењу, време је да осете и живот добијања, да осете да нису сами, јер су доста самовали и туговали.

И зато свака прослава споменика културе треба да буде посвећена и њима. Ми, данас, само смо једна од многих генерација којој је пружена почаст и задовољство да учествује у тој великој прослави. Зато и треба бити поносан на своје наслеђе, на своје претке, јер су створили, чували и сачували више него што су могли. Наравно, највредније и најзначајније споменике су градили и саградили најбогатији, али не сами, већ с народом. И ето, народ све може кад хоће, а често и када мора. Није он само градио већ је уз много жртава, то што је градио чувао и сачувао и нама и будућима оставио. Велика је моћ народа, без обзира да ли је богат или сиромашан; он је увек поносан на самога себе, на своје порекло, на своју културу и своју историју; поносан је, јер у свим мукама и патњама одолева, и кад мора, увек почиње из почетка, са циљем да одржи себе, своју културу и историју. То је био његов живот.

Не треба заборавити да су многе генерације, у све ово што данас човек чува, уградиле свој дух, своју патњу и мучење, са основном мишљу - треба издржати, нештаће освајача и рушитеља; доћи ће нове генерације, наставиће наше дело. И ми смо једна од тих многих генерација која чува аманет да поштује своје претке, свој родослов и свој летопис. Конзерватори не смеју прихватити народну пословицу: "Ко чека тај и дочека". За многе наше споменике културе могло би се рећи да су заиста веома дуго и стрпљиво чекали помоћ, спас и пријатељску руку конзерватора. Може се чак рећи да многи нису ни наслутили бригу и савесност конзерватора. Његова је рука често кратка и о њеном приближавању споменику скоро да други одлучују. Не треба заборавити да се од дугог чекања може изгубити испружена рука. Руку пријатеља треба прихватити и помоћи му. Због непружене руке претходника, понекад и самих данашњих конзерватора, многе вредности су нестале или се о њима мало зна. Па ипак, много је тога остало као споменик, као легенда, као сећање. Ради очувања тога што је преостало и што памтимо, од конзерватора се тражи ентузијазам, љубав, жеља, и много самоодрицања. Зато треба увек имати на уму да се ради посао који никада неће бити довољно награђен, али никад заборављен и потцењен. Конзерватори остају у историји овог народа као његове продужене руке и продужене руке прошлости. Свака победа продужује смрт.

Бранко Максимовић

ОЖИВЉАВАЊЕ ИСТОРИЈЕ СТАРИХ ЦЕНТАРА БЕОГРАДА

Градови се кроз векове стално преображавају различитим схватањима главних задатака и циљева њихове реконструкције. Физиономија града нарочито се мења после реконструкције његовог друштвеног центра, као срца и душе сваког града. Када се разговара о особеностима неког града, о његовим просторно-уметничким или историјским вредностима људи се углавном подсећају на утиске које су они примали од његовог градског друштвеног центра.

Посебну привлачност имају они друштвени центри, претежно главни тргови, у којима су очувани архитектонски споменици из различитих периода, различитих стилских облика, који причају о дуготрајности њихове реконструкције, њиховог живота, њихове историје. Јединствен пример дуготрајне реконструкције градског центра је Марков трг, са Пјацетом у Венецији, која је трајала око једног миленијума. Међутим, поред просторно-уметничких вредности градских центара нарочиту привлачност имају они јавни простори, на којима су се одигравали значајни историјски догађаји, или који су везани за значајне историјске личности. Они такву привлачност могу добити само ако би пролазници, или и намерни посетиоци тих простора, могли на њима да буду упознати, на занимљив начин, са њиховим историјским, друштвеним и културним значајем у прошлости. Неки историјски простори Београда очекују оживљавање њихових давних догађаја и значаја у животу града.

О историјском значају Позоришног трга, сада Трга Републике, некадашњег простора око Стамбол-капије, кроз коју се улазило у стару "варош у Шанцу", о планским преображајима тог простора, данашње житељство Београда мало је упознато. Тај историјски простор добио би изузетну споменичку вредност ако би о његовој историјској прошлости, његовој улози у херојској борби за ослобођење Београда од Турака 1806. године, а касније у друштвеном, културном и политичком животу, посетилац тог центра могао да доживи значајније догађаје на том, натопљеном крвљу, судбоносном простору Београда.

Жива реч, или текстови, уз слике и планове подсећали би на погибију Васе Чарапића око тог простора, скретали пажњу на његов споменик у близини трга, на стару "Горњу чаршију", садашњу Улицу Васе Чарапића. Пре овог подухвата споменику Васе Чарапића, међу саобраћајним токовима аутобуса, тешко приступачном и визуелно запостављеном, морало

би се дати, на новоствореном пешачком острву, истакнуто, угледно место које том споменику припада.

Први плански преображај простора око Стамбол-капије замислио је Емилијан Јосимовић и показао га у својој историјској слици о реконструкцији старе вароши у Шанцу.¹ После рушења Стамбол-капије, палисада и затрпавања Шанца, Јосимовић пројектује на троугаоном тргу правилан, крупан блок, између улица Васе Чарапића и Чика Љубине, на коме је данас Народни музеј и намењује га за зграду Театра. Тај троугаони простор добија назив Позоришни трг, по првој згради Народног позоришта у Србији, подигнутој 1869. године, по пројекту Александра Бугарског, "на плацу бившем турском, а сада правитељственом", са којег су порушене старе турске куће, откопљене од државе. За подизање позоришта, које је првобитно требало да буде на Зеленом венцу, Влада је одредила 2.000 дуката, кнез Михаило је дао 1.000, капетан Миша Анастасијевић - 500 дуката, а грађани су уписали 38.178 форината. Народно позориште саграђено је на садашњем, много ужем блоку од оног на коме је Народни музеј. По првобитном плану "регулације" око Народног позоришта задржавала се, на углу Доситејеве и Браће Југовића улице, стара цамија. На месту садашњег Народног музеја постојала је, почетком прве деценије овог века, чувена кафана "Дарданели", која је била омиљено сајталиште књижевника, уметника и друштвених делатника. После њеног рушења и изградње Управе фондова друштвени живот се преселио у зграду "Позоришне касине", на углу улица Васе Чарапића и Доситејеве, преко пута Народног позоришта. Друштвени и културни значај "Позоришне касине", пред Други светски рат и после њега, деградован је смештајем у ту зграду трговине металном робом. Позоришни трг добио је знатно већу друштвену и уметничку вредност подизањем споменика кнезу Михаилу, 1882. године, од италијанског вајара Енрика Пачи. Простор око Споменика се реконструкцијом крајем 20-тих година знатно изменио: место садашњих мраморних плоча био је травњак, уоквирен ниским каменим стубићима, који су носили, као оgradu травњака, тешке гвоздене "синцире", који су касније пренети, као ограда, једног дрвеног моста у Горњем граду. Стари фењери су замењени електричним лампама на новим канделабрима, што је знатно мењало читаву слику околине споменика. Преко Позоришног трга пролазили су почетком 90-тих година прошлог века коњски трамваји, а уз сам Споменик било је главно стајалиште фијакера, као претходник данашњих такси-станица. Касније су електрични трамваји, поред пролаза према Калемегдану, кружили око Споменика, да би, пролазом кроз део Кнез Михаилове улице, продужили преко Теразија за Топчидер. На том историјском простору одржаване су политичке манифестације и демонстрације, међу којима је нарочито занимљива једна. Према причању Јаше Продановића из 1939. године, када је своје посетиоце подсећао на демократски јавни живот у Србији, крајем прве деценије овог века, на Позоришном тргу су се били окупили студенти републиканци и сложним узвицима: "Живела република!", "Доле монархија!", "Доле краљ Петар" изазвали управника града (полиције) да хитно обавести маршала двора о том узбудљивом догађају и да тражи упутства шта да предузме против тог скупа демонстраната. Убрзо му је телефонски саопштено да краљ сматра да студенти имају право да јавно изражавају своје политичко убеђење и да их полиција у томе не сме спречавати. Продановић је уз то напоменуо да је тада имао веома блиске везе са маршалом двора. На вест о анексији Босне и Херцеговине Аустроугарској, одржана је на Позоришном тргу бурна протестна демонстрација, у вечерњим часовима, октобра 1908. године. Она се завршила скупним пролазом кроз Кнез Михаилову улицу и преко Теразија, уз узвике "Доле Аустрија!", "Живела Босна и Херцеговина" и слично, уз разбијање стаклених фирми са немачким презименима (Најман, Флајшер и још нека).

Зграда Народног позоришта била је 1914. године, бомбаровањем са Београда, веома тешко оштећена, тако да је дуго после свршетка рата трајала њена обнова и реконструкција њеног спољњег облика. Уништењем првобитне архитектонске композиције Народног позоришта тај значајни споменик културе знатно је оштећен у својој изгледу.

Последњи преображај доживео је Позоришни трг после великих разарања у Другом светском рату, што је довело до његовог знатног проширења и до новог, правилнијег облика, сличног пројекту из Генералног плана Београда из 1923. године. После рата тај центар добио је назив Трг Републике. Расписивањем конкурса за урбанистички преображај Трга Републике био је постављан задатак стварања мирног пешачког кретања по тргу. Прву награду добио је пројекат групе младих архитеката који су цео простор трга претворили у пешачки простор, искључујући колски саобраћај правца Коларчева-Васе Чарапића улица. Насупрот томе пројекту, Трг Републике се из дана у дан све више претварао у велико аутостајалиште, које је заузимао знатан део трга. Посматрајући то деградовање Трга Републике, изложио сам, преко најшире јавности, потребу грађана Београда да се тај простор ослободи од аутостајања и претвори у човеку близак, пешачки трг, да он постане "широка, пријатна пешачка платформа, освежена цветним партерима, по неким мањим кутим за краћи одмор".² Прошло је две деценије од тог мог предлога да би се Трг Републике озеленио младим брезама, у оквиру пешачког простора.

Многе промене дешавале су се на правоугаоном простору садашњег Студентског трга и парка, који је у првој половини XIX века на једном делу био запустело турско гробље. На другом делу, испред Капетан-Мишиног здања-старог Универзитета, била је "Велика пијаца". Емилијан Јосимовић, први српски урбанист, дајући значај згради Велике школе, Капетан-Мишином здању, предлагао је да се "Велика пијаца" уклони и место ње подигне парк, који по замишљеној садржини има и значај друштвеног центра.

У монументалном Капетан-Мишином здању биле су смештене главне културне установе: Велика школа, Народна библиотека, Музеј српске земље, Друштво српске словесности, Гимназија и Министарство просвете. Јосимовићева идеја остварује се делимично подизањем парка на простору турског гробља, на чијем се улазу поставља споменик Јосифу Панчићу. "Панчићев парк" остаје у свом првобитном облику до краја двадесетих година, када се Велика пијаца измешта на тзв. "Јованову пијацу", испод Доситејевог лицеја, да би се цео простор, заједно са уништењем Панчићевог парка преуредио у нов парк, у данашњем облику. Поред Панчићевог споменика, у осовини симетрије парка поставља се споменик Доситеја Обрадовића, који је пре тога био на скверу пред улазом у Калемегдан, на коме је сада споменик песнику Милану Ракићу. Улица Васе Чарапића знатно се проширује подизањем новог парка. Њена средина добија издужена заштитна острва, са дрворедима, па тиме тај део улица поприма карактер издуженог трга. Тако настаје Студентски трг. Овај простор је према парку добио масивну ограду, са капијом, верну копију ограде врта једне од познатих вила Римске кампање. У близини Универзитета, у блоку између улица Вука Караџића и краља Петра (сада 7. јула) била је зграда Музеја српске земље, која је порушена у Првом светском рату. На тој парцели и суседној подиже се средином 20-тих година зграда Техничког факултета. На месту, порушене у рату, зграде Француског посланства подиже се зграда Коларчевог Народног универзитета, која постаје значајан центар културе, науке и уметности. Од структуре старог Београда у Шанцу остала су до данас три ћор-сокака: један је иза зграде Коларчевог народног универзитета, а дуга два су у Узун-Мирковој улици, између којих је остала зграда првог београдског хотела "Круна", у којој је, читаво столеће, била целокупна служба Општине града Београда. Од новембра 1944. у њој је радио Извршни народноослободилачки одбор града Београда. На западном углу Студентског парка вршена су у новије време археолошка ископавања, где су откривени остаци римског хипокауста, који су одлуком Завода за заштиту споменика културе града Београда затрпани.

Теразије су у току пет деценија, од 1911. до 1960. доживеле три крупне реконструкције. Прва, 1911. на основу конкурса, када је архитект Веселин Лучић, за свој пројект добио највишу награду, битно је преобразила садржину и изглед тог живог средишта Београда. Средином постављени цветни скверови и кружни басен са водоскоком, уз подземно изведене тоалете, на посебном заштитном острву, асфалтни тротоари и коловози са дрвеним коцкама, млади дрвореди јасенова, са највећом и најлепшом зградом хотела и кафане "Москва", пружали су пролазнику Теразијама задовољство да се налази у савремено уређеном градском центру. Другом реконструкцијом 1946. уништени су скверови, басен и подземни тоалети, да би се остварио јединствен коловоз, место ранија два, без трамвајског саобраћаја, ради бржег аутомобилског саобраћаја. Та

реконструкција, изведена у новом друштвеном поретку, била је у супротности са тезом да је човек највећа вредност друштва, јер је ту ауто добио много већу вредност од човека-пешака. Трећа реконструкција и даље деградује пешака, стварањем подземних пешачких пролаза, давањем првенства бржем, несметаном аутосаобраћају, натурујући човека под земљу, да би прешао на другу страну Теразија. Привидна помоћ пешаку оствари је његово поновно деградовање због његовог величанства Саобраћаја, како га је назвао теоретичар урбанизма Карл Хенрици, када је аутомобилски саобраћај био ретка појава међу коњским колима и фијакерима. Четвртом реконструкцијом 1976, којом је остварен мој предлог из 1957.³ за повратак Теразијске чесме на њено старо место, створен је око старе чесме интимнији, привлачан простор. Тиме су Теразије добиле један, близак део друштвеног живота. Стара камена чесма, клупе за краћи предак, или ћаскање младих, нарочито у топлим летњим вечерима, као да говоре о повратку идеологије реконструкције на човечије стазе.

НАПОМЕНЕ:

1. Предлог за регулисање онога дела вароши што лежи у Шанцу. Са литографисаним планом у размери 1:3.000. Београд, 1867.
2. За хуманији центар града, "Политика", 23.12. 1962.
3. Пројекат за Теразијску чесму од пре сто година. - Годишњак Музеја града Београда, књ. IV, 1957.

Срђан Ђурић

НОВИ МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА ЖИВОПИСА: УПОТРЕБА УЛТРАЗВУКА

Убрзани развој технологије донео је суштинске промене у структури свих оних послова који се ослањају на егзактне науке и њихову непосредну примену. Служба заштите споменика у нас, после почетног ентузијазма првих послератних година, и времена стручног усавршавања и осавремењавања које је трајало до средине седме деценије, све се више удаљавала од најновијих достигнућа научне технологије и методологије. Богатство и значај нашег споменичког наслеђа, у коме се налазе већ и споменици светске баштине, обавезују на упознавање нових технолошких достигнућа и њихову свестрану примену код нас. Један од нових метода, који би могао да буде изузетно значајан за нас, јесте испитивање зидног сликарства ултразвуком. Овај метод ни у свету није познат и, колико ми је познато, досада је примењен само у једном случају, када се испод Вазаријевих слика у Salone dei Cinquecento у Palazzo Vecchio трагало за Леонардовом незавршеном монументалном фреском "Битке код Ангиарија". Величина површине предвиђене за истраживање (544 кв.м.), као и потреба за најмање деструктивном техником истраживања, довели су до избора ултразвучне ехо-технике као најпогодније. Због изузетног значаја и јединствености овог подухвата пренећу опширно изводе из последњег од два до сада објављена рада о овом методу.¹

Унутрашњи структурални дефекти (напрслине, одвајања), у непрозирним објектима испитују се или високо енергетским продорним радијацијама (X-зраци, Гама-зраци, електрони и неутрони) или дијагнозом растурања унутрашњих звучних или ултразвучних таласа. Високоенергетске радијације су веома погодне за високоразлажуће фотографске технике. С друге стране, растурање таласа у неким случајевима смањује резолуцију и, ако је испитивање објекта могуће само у једној оси, информација која се добија је дводимензионална. Највећа тешкоћа у примени поменутих техника је тешка изводљивост и примењивост због дебелих и сложених зидова на којима често почива фреска и њена подлога. Уобичајено је, исто тако, мапирање одвајања зидних слика лупкањем прстом по површини и ослушкивање одјека. Ипак, ова техника је само квалитативна, опасна кад се примењује на крхким површинама и веома спора кад су у питању огромни конзерваторски пројекти.² Анализом свих ових чињеница закључено је да се у откривању Леонардове Битке код Ангиарија у Salone dei Cinquecento употреби техника ултразвучних пулсних еко-сигнала, чијом ће се акумулацијом помоћу компјутера веома брзо добити мапе одвојених површина. Још једна предност ове технике је што би подаци били и квантитативни и тродимензионални. Критична ствар у извођењу компјутерског испитивања је ултразвучно слабење високих фреквенција (које имају високу резолуцију), узроковано грађевинским материјалима. Пошто је лонгитудинална брзина звука у грађевинским материјалима у опсегу $2-3 \times 10^5$ cm/сек, резолуција оштећења од 1 mm препоручује употребу фреквенције од 3-5 MHz. Овде је описано истраживање оптималне ултразвучне фреквенције, претварача, бројача и одвајања фреско-слоја која су одређена на Вазаријевим зидним сликама.

Ултразвучна теорија рефлексије

Кад ултразвучни или звучни лонгитудинални талас путује кроз неки материјал његова брзина је дата Формулом

$$C_0 = \sqrt{\gamma / \rho}^{1/2}$$

где је γ Јунгов модулис, а ρ је густина материјала. Сваки материјал има оно што се дефинише као импеданса (зависност улазног отпора од фреквенције) и израчунава се на овај начин

$$Z = \rho C_0$$

Ако неки талас путује кроз средину акустичне импедансе Z_1 и прелази у материјал импедансе Z_2 , онда само један део таласног интензитета пролази у други материјал. Тај прелазак из једног материјала у други проузрокује да се један део таласа одбија и враћа назад до извора таласа. Стога се може говорити о трансмисионом коефицијенту, T , и рефлексионом коефицијенту, R , који су повезани са међуслојним отпором. При нормалном паду, енергија у таласу ће се делити према формули

$$R = \left(\frac{m - 1}{m + 1} \right)^2$$

$$T = \frac{4m}{(m+1)^2}$$

Параметар m добија се овако:

$$m = \frac{Z_2}{Z_1} = \frac{\rho_2 C_2}{\rho_1 C_1}$$

Према томе је очигледно да, ако је у другом материјалу празан простор (занемарујући густину ваздуха), као што би био случај са одвајањем, онда ће ту бити

$$m \cong 0$$

тј. биће потпуна рефлексија без трансмисије. Дале, ехо од таквог одвајања ће се вратити до претварача после извесног застоја

$$\tau = \frac{2d}{c_1},$$

где d означава дубину одвајања. За типичне материјале код зидних слика ултразвучна брзина је следећег реда

$$c_1 \approx 2 \times 10^5 \text{ cm/sec.}$$

Према томе ехо од одвајања дубоког 1 см може да се врати до претварача после застоја од

$$\tau = \frac{2}{2 \times 10^5} = 10 \mu\text{s.}$$

Купеловање претварача

Зид се може испитивати и без постављања генератора (тј. претварача) у физички контакт са испитиваном површином. Талас из претварача може да пролази кроз ваздух и да се распростире по зиду. Премда је импедансна неусаглашеност између ваздуха и зида обично слаба, реверберација у просторији може да проузрокује нејасноће у анализи података, ако се апсорбујући материјали не распореде пажљиво у самој просторији. Стога је углавном једноставније и ефикасније да се претварач сасвим приближи зиду уз помоћ танког флуидног филма.

Обично флуиди за купеловање садрже густо уље, маст, пасту која садржи воду, глицеринско-каолинске суспензије, меки сапун и воскове.

Премда су све ове материје нешкодљиве, ипак је било пожељно да се избегне да нека од њих дође у додир са Вазаријевим сликама. Стога је купеловање првобитно урађено на тај начин што је веома танка отпорна фолија од полиетилентерфталата или полиетилена стављена на зидну слику, а претварач са слојем флуида за купеловање приклоњен на њу. Тако флуид није дошао у додир са зидном сликом, а филм му је такође био прилагођен.

Прилично је разочаравајуће деловало сазнање да је пропадање материјала Вазаријских зидних слика тако велико да су фреквенције од 2-5 MHz продирале у најбољем случају свега пар милиметара. Један MHz је стога била највиша фреквенција која се могла користити пре него што трансмисионо слабљење не поништи ехо са занимљивијих дубина (0,5-5 см). Зато је, да би се избегло коришћење још нижих фреквенција (и још нижа просторна резолуција) било неопходно до максимума повећати купеловање претварача да би се ова техника уопште могла користити.

На жалост, откривено је да сви "суви" материјали за купеловање уносе неприхватљиво слабљење од бар 10 db (мека гума је била најбоља), због чега би морале да се користе још ниже фреквенције

(мање од 0,5 MHz). Због тога је било важно одабрати најпогоднији течни куплант.

Пошто су испробани сви наведени флуиди, одлучено је да се употреби КУ желе, јер има потребне особине, а лако се уклања влажном ватом. Најкритичнији кораци су били стављање и уклањање претварача. Да би се избегла оштећења или померања љуспица боја, било је неопходно да се претварач с најмањим могућим притиском прислања уз желе, а једнаки кораци опреза кад се склања с њега. Претварач се прислони уз намаз желеа на зидну слику тек онда када се стабилан ултразвук појави на А-оцртавачу. Онда је компјутер давао команду да се тај сигнал бележи на магнетној траци преко једног А/D претварача од 10 MHz. Затим је долазио критичан корак уклањања претварача клизањем на страну са намаза желеа, а да се он не уклони са површине. Остатак желеа се тада уклањао навлаженом ватом. Цела операција се рутински завршавала за 15 сек. Тако кратко-трајно излагање утицају желеа није проузроковало никакво приметно мекшање слоја боје.

Бележење података и процесовање

Ултразвучни сигнали од 1 MHz стварани су (Sperry) Сперијевим рефлектоскопом, што је уређај за тестирање комерцијалних материјала. Он је појачавао и филтрирао ултразвучне сигнале (еха) који су долазили од исправљача. Један 10 MHz A/D претварач од 6 бајта хватао је сигнале из рефлектоскопа и преносио их малом домаћем компјутеру сличном PDP-11-45. Ти дигитализовани подаци су се сакупљали у главној меморији, док под командом нису били трајно забележени на магнетну траку. Кад је довољан број прелазних ултразвучних ехо сигнала забележен за мрежу делована зидној слици, онда се могу процесовати на неколико начина и истовремено осликати на екрану. У податке процесних функција спада и добијање средњих вредности, деконволуција импулса и експанзија-компресија. Из тих података могу да се формирају уобичајени А-, В- и С- типови осцилација.

Резултати

У току априла-маја 1977. свака од шест Вазаријевих зидних слика у Salone dei Cinquecento је сондирана ултразвучним исправљачем, део по део, површине величине једне стопе. Тако је за сваку од четири зидне слике 25x40 направљено по 936 (39x24) прелазних ултразвучних ехо сигнала. За две зидне слике 25x25 било је потребно 576 (24x24) ехо сигнала.

Слика 1: приказује три оцртане слике В-типа из Сан Винћенца. Свака приказује суседне вертикалне делове слике са површинама од једне стопе које је претварач испитао. Подножје зидних слика је с леве стране сваке групе од 24 линије, а

врх је са њихове десне стране. Упадљиво тамна хоризонтална линија непосредно изнад дна сваког трага представља дубину од 6 мм. Тако последњи, најслабији ехо сигнали, представљају дубину од 35 мм.

Испитивање слике 1. открива неколико група које се понављају и откривају карактер оштећења. По-дешавањем функције процесовања података на оп-сег-импулс једне специфичне дубине, једна екра-нска С-мапа може одредити места оштећења на тој дубини. Слика 2: показује једну такву мапу за доњу десну четвртину слике св. Винкентија, на дубини од 8 мм. Ова иста мапа је поново прика-зана на слици 3. коришћењем моделирања интензи-тета снопа уместно линијског представљања на екрану.

Пошто је одређено место главних делова значај-них одвајања првобитним прегледањем на деловима од једне стопе, свака је зона даље испитивана са више пажње постављањем претварача на делове од једног инча. Слика 4. приказује ово високо-резулцијско мапирање појединачне траке у горњем десном делу слике 3. На овај начин откривена је зона одвајања скоро троугластог облика са осно-вом од седам и врхом од пет инча. Добијена је дозвола да се одстрани део ове зоне мурала (сли-ка 5.). Постало је очигледно да је лоша адхези-ја на неку ранију слику која се налази испод садашњег рада Сан Винћенцо довела до овог посе-бног одвајања. Хемијске анализе медијума и пи-гмената су у току и показале да ли се можда ра-ди о делу слике Битка код Ангиарија Леонарда да Винчија.

Закључци

Доказано је да је 1MHz ултразвук у стању да от-крије одвајања на зидним сликама у дубини од 3-4 см са латералном резолуцијом од око 1 инча. Са претварачима мањег опсега (тј. од 1/4 до 1/2 инча) било би могуће поправити ту резолуцију за површинска одвајања. Ипак, изгледа да је неопхо-дно применити неки течан куплант у додиру са бо-јеним слојем. Мали компјутерски систем је пот-пуно ефикасан за испитивање великих слика и у овом случају је можда био вредан финансијског улагања (око 6.000.- долара)."

Описана техника испитивања живописа изискује не-ка размишљања о својој применивости и у средини у којој ми радимо, на живопис са којим се суо-чавамо. Код нас је, неколико пута до сада, наилаже-но на два слоја живописа. У сваком од таквих случајева могло се врло лако установити посто-јање старијег живописа испод, пошто се он видео на разним местима где је горњи слој оштећен. Свако испитивање да ли на одређеном месту постоји, испод млађег старијег живопис, сводило се на сондирање (бушење) на оном месту на коме већ постоји оштећење или на уобичајено испитивање

лупкањем. Затим се процењивало да ли извршити скидање или не. У Студеници је било врло једно-ставно одлучити се за скидање уљаних слика Саму-ила Ракића које су покривале драгоцене живопис XIII или XVI века. У Милешеви, на пример, мада постоје два слоја живописа, местимично један преко другог, није извршено никакво испитивање или скидање млађег слоја. У цркви св. Николе у Бањи Прибојској одавно је утврђено постојање два слоја живописа и пре неколико година започело се са скидањем млађег слоја фресака. Мада су ре-зултати изванредни, јер је откривени живопис из треће деценије XIV stoleћа изузетно драгоцен по својим уметничким вредностима, не можемо бити задовољни методом рада. Можда још није касно да се за преостале стварно мале површине (реч је о ктиторским портретима на јужном зиду) употреби метода испитивања ултразвуком. То је прилика да се, пошто се сигурно зна за постојање доњег сло-ја, упореде резултати оваквог једног испитивања са исходима добијеним после скидања горњег сло-ја. Било би то изванредно искуство за сваку следећу сличну прилику, и не би се код првог но-вог случаја јављања два слоја живописа, вршила истраживања од самог почетка.

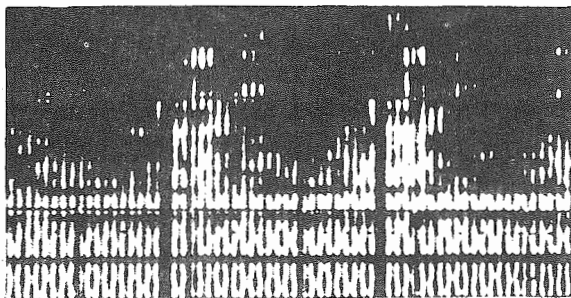
Осим Бање Прибојске постоје још два споменика на чијим би се мањим површинама можда могла приме-нити баш егзактна испитивања (ултразвуком), јер је реч о површинама веома занимљивим са истори-јског становишта, а резултати би могли да баце ново светло на до сада познате чињенице. Тако у Љубостињи, испод потписа Макарија зографа на луку изнад источних врата припрате, постоји по-вршина старијег живописа из 1389.³ По начину на који је одвојена површина орнамента од чеоне ст-ране лука, ова је била једнако уоквирена као и она површина на којој је Макаријев потпис. Пошто је и на доњем слоју та уска трака бела, без орнаме-нта, чини ми се да је и на њој могао бити неки натпис или можда чак потпис сликара и година. У сваком случају, вреди извршити подробније испи-тивање. Другачији је проблем ктиторских фресака у југозападном углу наоса у Студеници. Сада се виде само фреске XVI века, које не понављају са-свим сликарство XIII века (представа Стефана Де-чанског свакако није била сликана на старијем живопису), али је сасвим могуће да је нека од фигура Немањића барем делимично сачувана у свом првобитном облику. Мапирање ултразвуком би дало одговор и на то питање. Без обзира на то колико ће и када ова нова метода бити примењена у на-шој служби заштите, њена егзактност и релативно лака применивост завређује пажњу.

БЕЛЕШКЕ:

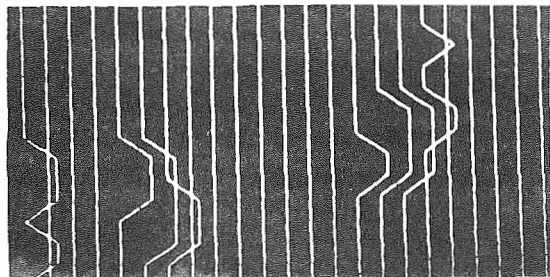
1. Резултати истраживања били су објављени после прве и друге сезоне рада у Билтену ИКРОМ-а. John F. Asmus - H.Travers Newton, Jr. - Ste- van T. Pomeroy - Maurizio Seracini, Wall Pair-

ting Exploration with Ultrasound; John F. Asmus and Stevan T. Pomeroy, Ultrasonic Mapping of Detachments in Mural Paintings by Vasari. Превод извода са енглеског Бојана Стојић.

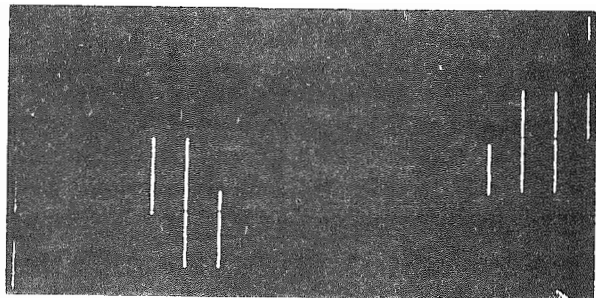
2. Извесно је да ова техника за откривање два слоја живописа није сасвим поуздана и стога што и у случају постојања једног фреско слоја преко другог не мора обавезно да дође до одвајања, те се и не може открити лупкањем.
3. Проблем досада у стручној литератури није поменут, мада сам из усменог саопштења Звонимира Зековића, сликара-конзерватора Републичког завода за заштиту споменика културе, сазнао да је и он приметио два слоја фресака. Такође, у усменом саопштењу обавестио ме је да је приликом радова у припрати дошло до отпадања једног малог дела натписа Макарија зографа (у самом десном углу, управо иза Макаријевог имена, в. С. Ђурић, Љубостиња, Београд 1985., сл. 119/, односно тамо где је слово χ у последњој речи $\chi\tau\tau\chi$), и да се том приликом указала само чиста бела површина, без орнамента или слова. То би још више говорило у прилог претпоставци да је реч о натпису, јер би орнамент иначе испунио целу површину. Доцније је Зековић извршио лепљење овог отпалог фрагмента.

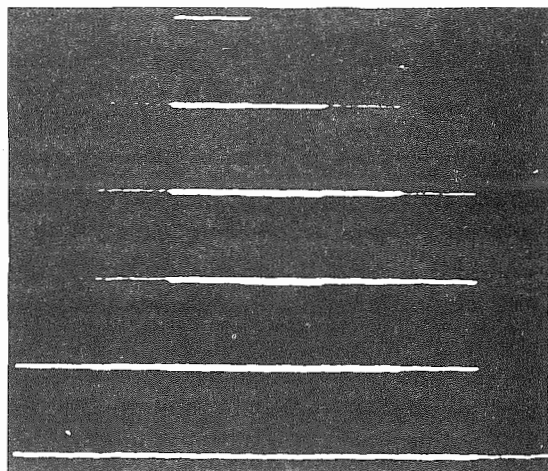
1. Три оцртавача типа В за вертикалне делове Вазаријевог Сан Вићенцо мурала (појединачни трагови центрирани на дужини од једне стопе показују слој фреско малтера до дубине од 35 мм.)

2. Мапа већих одвојених делова на дубини од 8 мм у доњој десној четвртини фреске Св. Винкентија.

3. Исто као и сл.2, али се овде користи модулатија интензитета снопа уместо линијског отклона.

4. Високо резолуциона мапа (од 1 инча) горњег десног оштећења са слике 2. и 3.

5. Део слике 4. који приказује уклањање дела оштећене боје и препарационог слоја.

Бранислав Радак

ЈОНИЗУЈУЋЕ ЗРАЧЕЊЕ И СПОМЕНИЦИ КУЛТУРЕ

Нов, ужи, али вредан пажње, вид примене јонизујућег зрачења је његово коришћење у заштити споменика културе (у једном делу штампе у Италији и Француској ово је названо "најцивилизованијом" применом нуклеарне енергије). Идеја је потекла из Центра за нуклеарна истраживања у Греноблу, Одсек за примену радиоактивних елемената и зрачења. Комесаријат за атомску енергију Француске је 1969. године у свој програм уврстио пројекат "NUCLEART", посвећен овој врсти примене. Као последица охрабрујућих резултата Француских научника, у Чехословачкој се данас гради радијациони уређај великог капацитета, који ће се користити искључиво у ове сврхе.

Овде се јонизујуће зрачење употребљава за конзервацију. Због велике продорности гама зрачења користе се најчешће извори изотопа кобалта-60 и цезијума-137. Намене оваквих озрачења су:

А - уништавање инсеката и стерилизација нападнутих предмета и

Б - консолидација порозних материјала који се распадају.

А - ИНСЕКТИЦИДНО ДЕЈСТВО. Инсекти углавном нападају предмете од дрвета (статуете, намештај) и хартије (књиге, графички документи). За њихово уништење потребне су ниже дозе зрачења, па је поступак једноставан и без утицаја на озрачени предмет. Предмети се просто излажу дејству зрачења до потребне дозе, без употребе додатних хемијских средстава. Зрачење уништава чак и термите. Могу се третирати и врло кабасти предмети у стању запакованом за транспорт. Извором кобалта-60 од 100.000 кирија може се обрадити више кубних метара за један час.

Б - РАДИЈАЦИОНА КОНСОЛИДАЦИЈА. Поступак: порозни предмет се натопи течним мономером, затим тако натопљен озрачи, чиме се изазива полимеризација мономера (очвршћавање) и тако добије материјал са знатно побољшаним механичким особинама, отпорнији на влагу, труљење, мање трошан. До примене ове методе није дошло на индустријској скали јер се радило о великим запреминама јефтиних материјала (индустријско дрво), који су третирали скупим средствима (мономер, зрачење). Метода се друкчије оцењује када се ради о порозним предметима

високе вредности. Учесници у пројекту "NUCLEART" су такве предмете нашли међу дрвеним статуама и старинским намештајем захваћеним труљењем или црвоточином, а налазе их данас и међу фасадним орнаментима. До сада је овим поступком третирано неколико дрвених статуа, већи број комада старинског намештаја и цео мозаик-паркет у Стендаловом музеју у Греноблу, површине од 155 кв.м. У њима су уништени инсекти, труљење заустављено, предмети су пластифицирани "за сва времена". Изглед је остао непромењен пошто је полимер провидан. Предност нове методе је и у уштеди времена. За конзервацију дрвене статуе величине човека радови на конвенционалној конзервацији трају по 18 до 20 месеци; за радијациони поступак потребно је свега 3-5 дана.

Фасадни орнаменти од камена на многим историјским грађевинама последњих година много брже пропадају због повећане количине агресивних агенаса у данашњој загађеној атмосфери. Радијациона консолидација се код каменних предмета примењује исто као и код дрвених. Лабораторијска испитивања помоћу вештачких атмосферских циклуса зрачењем третираних комада порозног камена показала су да су они неупоредиво отпорнији од нетретираних (капиларност смањена, отпорност на притисак и површинска тврдоћа повећани).

З а к љ у ч а к : заштита споменика културе је у јонизујућем зрачењу добила нови агенс, а методе у којима се оно користи постале су комплементарне методама које су развијене пре него што се оно појавило.

Елза Миленковић

ЗАШТО МУЗЕЈ АРХИТЕКТУРЕ*

У протеклој години било је догађаја који нас опомињу са каквом врстом спреме и разумевања прихватамо идеју изражену у наслову. Стога је и појединачно признање за етнопарк у Сирогојну још један подстрек за размишљање о могућим начелима на којима ће се изграђивати будућност нашег или наших музеја архитектуре. Спремност многих институција (Музеј савремене уметности, Архитектонски факултет, Друштво архитеката Београда и Институт за архитектуру и урбанизам Србије) је доказ осећања моралне обавезе и само је почетни услов за развијање шире платформе за ову иницијативу, па се појединачно учешће у оваквим акцијама не би смело ограничити институционалним разлозима.

Пре доношења одлуке о оснивању музеја архитектуре не би било наодмет размислити о прикупљању докумената који се налазе у различитим институцијама,

од бележница појединаца до истраживачких резултата као што су они на архитектонским факултетима, радом студената и њихових наставника. Све ово прикупљено на једном месту, класификовано, можда и коментарисано, у првом тренутку као сива грађа, али све то доступно заинтересованим стручњацима, помогло би да се у следећем периоду ови документи претворе у материјалне, историјске доказе којима би се допунили даљи истраживачки радови на терену, те би у повољном тренутку послужило као основни извор приликом предузимања заштите аутентичних објеката и њихове употребе као експоната. Можда би оваквом крупном подухвату могла да претходи слична организација најпре при локалним заводима за заштиту споменика културе, општинским службама и сл., па би оне овај материјал стављале на располагање неком централном телу, не само за републику већ и за читаву земљу. Тако бисмо створили могућност за обнављање већ прикупљеног фонда података на једном месту, за целу нашу заједницу, са свим примерима варијаната нашег разноликог грађитељства. Тако бисмо створили један јединствен депо забележених остатака културе живљења свих етничких и верских групација које су насељавале тло наших садашњих заједничких интереса. Чини се да би музеј архитектуре овој сврси највише одговарао. Без обзира да ли ће стицајем околности музеј, у првом тренутку, бити посвећен излагању дела појединаца-аутора, стилова, "правцима" или епохама, свако такво средиште морало би одмах у почетку основати и документациони центар за прикупљање грађе живота свакодневља из прошлости.

Пожељно је да се подсетимо да је током прошле године одржано низ предавања у Етнографском музеју у Београду која су већ својим насловима означавала све дилеме, а можда и несугласице, које прате сваку појаву идеје о карактеру, врсти или намени такве скупине историјских објеката која се може назвати именом етнопарка или музеја под ведрим небом, што је недељиви део једног музеја архитектуре. У распону две крајности подразумеваћемо да је циљ тих активности израда концепта, који ће задовољити све потребе почевши од туризма и забаве, са одређеним деловањем на образовање - до строго одређене намене за школовања лаика и стручњака. На жалост, у нашем времену ни финансијске могућности, а ни схватања, нису на страни било којег од ова два поларитета. Зато нам је уз научну грађу која се износи пред јавност, неопходно ослањање на неке друге видове рекреације које су за одржавање оваквих манифестација, због њиховог опстанка, неопходне. О степену учешћа и њиховом међусобном односу не може се одлучивати унапред - па ће то бити увек друкчије - и то је добро. Оно што савремени архитект, пројектант осећа као карику у ланцу који повезује старо и ново је приступ циљевима етнопарка или музеја на нешто другачији начин него што се то међу етнологима размишља. Пространи оквир, кућа и амбијент су етнологима повод за истраживање начина живота, а насупрот томе архитектура је као последица тога начина живљења -

искуство које омогућава задовољење тих потреба, усавршавање облика простора. Заправо, објекти својим положајем истовремено тумаче већи број односа у распону од интимне до колективне сфере, те у том смислу захтевају и јасне реконструкционе односе према читавој територији, где се све то одвија и запажа.

Стваралац средине живљења доживљава своју делатност двојако: као учесник у тиму стручњака оспособљених да човеку пруже оптималне услове становања, рада и рекреације и да свим својим поступцима и делатностима допринесе бољем схватању, разумевању и примени појма културе становања. Ово последње, не и најмање важно, толико утиче на мишљење архитекте да он једино и може само професионално да посматра и прима околину којом је окружен. Када се такав пројектант по налогу наручиоца, или којом срећом као одлучујући фактор, нађе у положају да гради у традиционалном духу, или како се то уобичајено назива у "народном стилу", онда је стављен у положај да бира између можда заборављених утисака које је случајно или намерно прикупио путујући земљом, или да се подсећа својих знања која је евентуално стекао за време студија, знања која су га навела на дави пут трагалаштва - или да све то једноставно изостави, па да приђе задатку самоуверено, бирајући облике из ризнице народног грађења по сопственом нахођењу и, наравно, на брзину, јер је пројектовање његов основни циљ.

Сва три приступа се у крајњем домету ослањају на сопствена искуства, знања и тумачења што ће се на будућем објекту одразити као култура самог грађитеља, али ће остати као доказ стања духа дотичне средине.

Без обзира на начин приступа, за сврху једног комплексног музеја простора, архитектура јесте и остаје јединствена појава - историјски пратилац - материјални доказ духовног стања, економских моћи, техничко-технолошких могућности и потреба. Иако су потребе садржане у све три претходне чињенице оне се могу разлагати и на тај начин што ће се потребе свакодневља посматрати кроз развој становања на плану интимне (и породичне) и јавне сфере, што као простор показују грађевине за становање и сва пратећа здања у којима се задовољавају потребе тела и духа. Чињеница да стамбене зграде прошлости не можемо проучавати као што је то омогућено преко објеката трајније намене, не спречава нас да што дубље зађемо у прошлост сопственог тла, проналазећи у становању аналогije или неподобности како бисмо савремене захтеве прилагодили садашњем времену, избегавајући при том формалне или емотивне пориве у посезању за прошлошћу. Символични обрасци који нам помажу да разумемо дух одређеног времена којем су припадали, а односе се првенствено на идеологију и одговарајуће последице друштвене констелације не могу, на жалост, бити довољни за одгонетање тајни свакодневног живота,

потребама породице и појединца те исте средине одређеног времена. Упустити се у истраживање вредности свакодневља у прошлости значи идентификовати станиште у његовом целокупном окружју. Како је становање исто што и навика (искуство - "das Gewohnte"-Wohnen: M. Heidegger) - то су последице по менталитет људи, односно њихову природу, неизбежне. Тако се представе о сврсисходности начина становања, тј. о облику којима се формира однос према суседу и широј околини, разликују у зависности од стечених и генерацијама преносених искустава као последице схватања света. Познато је да је технолошки развој знатно бржи од развоја људске свести и да у том раскораку леже узроци свих неспоразума између савремених градова и њихових становника, те о менталним особинама грађана можемо размишљати и у оквиру становања и навика живљења стечених током прошлих деценија или векова које су непосредно, стално и непромењено утицале на стварање одређених менталних особина.

Упоредјујући два нама блиска начина образовања улице, јасно уочавамо и два дијаметрално супротна односа становника према улици као интегралном делу насеља. Равничарски, нехришћански део Призрена има улицу која је у ствари скоро потпуно затворени коридор невелике ширине, ограничен са обе стране високим дворишним оградама или неприступачним зидовима самих кућа које кореспондирају са спољним светом преко добро затворених капија, али зато са унутрашње стране дворишта поседују читав сплет комуникација, повезаних капицима, за општење женске чељади. Улица је у оваквим скупинама место које служи само за пролаз и то што бржи, без помисли да се ту треба задржавати.

Насупрот томе, у Војводини је улица била део свакодневног сусрета, веза међу суседима, место за окупљање ("прид кућом"), па је однос према том делу општег земљишта поседнички. Широки попречни профил улице, који је настао из потребе безбедности од пожара, омогућава формирање предбаште заједничког власништва и коришћења. Сасвим је разумљиво да улица у свести ове две групације становника има сасвим супротно значење и да без обзира на савремени градски начин живота, који је, у ствари, људима наметнут, а није природан, утиче на њихово понашање, осећање припадности и прилагођавање новодошних грађана којим се попуњава непрестани раст градова.

Доношење одлуке о музеју архитектуре или разгранатој мрежи различитих начина излагања овог материјалног блага, враћа нас на нека обавезна полазишта - на испитивања која нimalо нису једноставна. То је најпре незаобилажење трију битних чињеница у анализирању и доношењу оцено простору, о његовој економичности, о антропоморфности мера и односа и о задовољењу потреба (овде се уз услове становања укључује, због начина живота, и техника и технологија). Пошто се техника није показала погодном да замени природне услове било због недо-

вољности њених могућности, без обзира на идеалну замисао, било због тога што човек не прихвата технику као замену, јер он је увек ближи природи као њен интегрални део, као део целокупног система, а и због несклада између биолошког степена развоја и научних достигнућа - задовољење потреба представља, још увек, срећом, спорну и незавршену компоненту. Зато нам прве две, утолико више, дозвољавају да се на њих ослонимо и потражимо одговоре у традиционалној градњи.

Економичност не подразумева просту уштеду уложених средстава него се односи на способност доброг дефинисања простора у смислу његовог ефикасног коришћења, брзог сналажења у њему и одговарајућег доживљаја.

Мере се односе на антропоцентричност простора који је у развоју архитектуре био последица сличних система мера употребљаваних у градитељству. Природно је да се његов наставак очекује и у нашем времену, а анализом употребљивости простора у вези са основним положајима човека, положајима мировања и кретања (стања, седења, лежања и ходања). У традиционалној архитектури становања доказује се сличност резултата добијених ергономским испитивањима у институтима за стамбену физиологију (E.Gragdjean: Wohnphysiologie - Artemis, Zürich 1973.).

Према овој подели, једини променљиви фактор од поменутих три је задовољење потребе, те се одрицање од традиционалног искуства у корист постизавања брзих процеса у области технологије или технике, може сматрати једним од многих узрока незадовољства савременим стамбеним амбијентима.

Време интернационалног стила је превазиђено и сада се поново враћамо старим, некада одбаченим облицима градског ткива и искуству традиционалног грађења. Струје постмодерне упућују на употребу историјских облика и њихову примену на различите начине, те нам сада прети опасност злоупотребе и насиља друге врсте што, ако је у рукама познавалаца, и не мора да буде тако опасно све док не дође до неминовног епигонства, које без ослањања на суштинске вредности облика позајмљених из историје и народног неимарства може да доведе до потпуног хаоса.

Пошто на област духовног не можемо да утичемо, једина могућност за поновно вредновање наслеђеног је његово упознавање путем школовања архитектонских кадрова и то не само у циљу препознавања облика, регионалних подела и особености, него и систематизовања стандарда, грађевинских елемената прошлости и узрочности њиховог настанка.

Романтичарско безрезервно прихватање националних вредности облика и некритично спајање нових потреба са старим формама не може нам бити узор јер је преживљавано на другим плановима историје. Приликом одлуке о реконструкцији средине није исто упо-

требити као узор усамљени објекат својствен по својој генези појединачном пребивалишту или објекат као део изграђене целине, ансамбла, "јединице суседства".

Упоредивањем резултата истраживања понашања, која су вршена у оквиру студија на Архитектонском факултету у Београду, о становницима традиционалних - непромењених настанба (Ластово) и оних у новонасталим насељима, која су се формирала масовним насељавањем различитих сеоских досељеника (Калуђерица), можемо закључити следеће: обичајно право гајено непрекидно, иако није санкционисано савременим законским грађевинским одредбама, има снагу спровођења тако устањену да повлачи казну за непоштовање неписаних правила понашања (Ластово), док на другој страни (Калуђерица), где је заједничко понашање, такође, од виталног значаја за егзистенцију то потпуно изостаје. Комуналне површине се до те мере игноришу да и поред броја становника од око 12.500 (1981.год.) Калуђерица следи и данас као "дивља градња" (Ово насеље постало је од сеоске скупине која је још 1961. године имала 1066 становника). То се, међутим, не односи само на спонтани раст насеља, без планова, урбанистичких и других елементарних услова, него још више на могућности развоја личности и породице који овај простор заузимају. Према закључцима истраживања,* потребе за друштвеном комуникацијом своде се на узајамну помоћ при грађењу станишта, а како се време овога продужава према материјалним могућностима градитеља - то су све генерацијске потребе сведене на ову делатност, уз основни рад од кога се живи. С друге стране, ово погодује одржавању донесених навика становања те се и унутар интимне сфере, у оквиру куће, одржава стари обичај окупљања око "огњишта", те стамбена кухиња постаје најкоришћенији део читавог, довољно великог, објекта. Поменути примери су само мали део закључака ове врсте истраживања, а од кључне су важности приликом одлучивања о утицају струке на појаву нових градских, приградских и сеоских насеља, као и њихово обнављање.

Када говоримо о амбијенталним вредностима имамо на уму да је њихов облик, развој и целокупан утицај формалних односа који су последица природне везе међу људима - њихових схватања, нивоа познавања и признавања заједништва и потребе усаглашавања њиховог понашања у свакодневном животу. Откривањем ових последица допринећемо да се и савремени грађанин осети припадником своје средине.

*
* *

Ови записи о музеју архитектуре подстакнути различитим утицајима у нашој средини, посебно доделом високог признања архитекти Ранку Финдрику за отварање етнопарка у Сирогојну и акцијом за оснивање музеја архитектуре, сума су многих питања чија се деловања не могу већ сада избећи. Ако би се

прихватило, према дисциплинарним специјалностима, образовање различитих врста полигона излагања архитектонског блага, чини се да би основни задатак био само донекле постигнут, јер простор је недељив и његово било какво систематско испитивање не може заобићи и његова основна значења, за шта би нам, у првом реду, била одлучујућа и начела на којима бисмо изграђивали ове организације. Дакле, какав музеј архитектуре, а не само музеј.

* Прештампано из часописа "Изградња" 2/86

* Истраживања вршена у организацији "Млади истраживачи" (проф.М.Продановић) на предмету Законодавство на Архитектонском факултету (проф. Б. Крстић), и у оквиру дипломских радова (ментор проф.Б.Миленковић) кандидата: Периф Љиљане, "Просторна анализа Калуђерице" и Мићкић Иване "Реконструкција породичног склопа Јурице Хропића на острву Ластову".

Милорад Војиновић

ОБЛИЦИ САРАДЊЕ СА МАЛОМ ПРИВРЕДОМ

Сарадња са малом привредом није само у домену аранжмана са извођачким организацијама приватног сектора или у оквиру занатских задруга по питању извођења радова на техничкој заштити непокретних културних добара. Заиста, када би се у оквиру ових акција све то посебно сагледавало и када би се набрајали објекти на којима се интервенисало уз помоћ организација мале привреде (занатске задруге "Занатцентар", "Универзал", "Власинац") или самосталних, приватних занатлија, листа би несумњиво била велика, али без обзира на то, у оваквим случајевима треба истаћи и односе појединих удружених занатлија према одређеној врсти посла у целини (зидари са столарима, лимарима, фарбарима или фасадерима), тако да су резултати на том пољу свуда видљиви.

Оно што треба посебно истаћи у оквиру сарадње са малом привредом; то су пре свега послови и иницијативе на адаптацијама са уређењем појединих локала у саставу већ оформљених градских четврти - урбаних делова, одн. целина, углавном Ниша, као и Лесковца, Неготина, Кладова и др. тако да је за потребе појединих занатских локала у Нишу Завод за заштиту споменика културе из Ниша већ радио пројекте уређења. Примера ради, треба навести поједине локале у саставу урбане целине улице Копитареве, познате у традицији Ниша као канцеларијско сокаче, чија је ревитализација већ на извесан начин сагледана поред очувања оних тра-

диционалних,¹ још и у формирању савремених заната са бутицима, кафеима и сл. Овом приликом треба споменути уређење спољњег изгледа кафе-ресторана у приватном сектору "Стратимир" са рестаурацијом фасадних површина угаоног спратног објекта ове улице, бр. 25 у целини, тако да се за потребе локала користи део зграде са улазом из улице Копитареве и цео спрат. Нови храстов портал израђен заједно са изложом, сасвим је у складу са архитектуром самог тог објекта, насталог у саставу већ споменуте урбане целине, крајем двадесетих година овог века.

Фасадне површине рестауриране су на основу сачуваних фрагмената првобитне обраде на лицу места, док је обликовање портала са слободном застакљеном површином решено у складу са делимично очуваним, аутентичним, у саставу истог овог објекта, али који припада другом локалу и употпуњено елементима са циљем да се створи одређена извесна целина у том маниру, у односу на архитектуру саме зграде.²

Сличан поступак примењен је још и на спољњем изгледу приземног објекта с друге стране улице у непосредној близини већ споменутог, са фасадним површинама, кровним венцима, улазним порталима са изложима и др. рађеном за потребе бутика "Бастиа", опет у приватном власништву, а са решењима у складу са оним, затеченим ту у непосредној околини, употпуњеним у бити са архитектуром из периода када се занатство у овом делу чаршије развијало, с почетка и првих деценија овог века. Самим тим, тако је и пројекат са овим фасадним детаљима рађен, базирајући се непосредно баш на таквим елементима.^{2а}

Све су то, посматрано на овакав начин, прве етапе ка остваривању једног ширег пројекта у целини ка ревитализацији овог дела старе нишке, занатске чаршије као просторно-урбане целине, чија детаљна израда тек званично предстоји, а у вези с тим, биће прилика, могућности и времена да се све то свестраније сагледа.³

У оквиру овакве делатности, треба се осврнути и на већ израђен, тј. оформљен занатски центар у Лесковцу, састављен из низа радионично-продајних локала ове врсте, груписаних у најужем градском центру у непосредној близини куће Шоп-Ђокића, објекта са одликама народног градитељства, који као такав и одраније званично располаже статусом културног добра.⁴

Сам занатски центар као целина формиран је и израђен према пројекту Завода за заштиту споменика културе из Ниша,⁵ тако да се локали овде групишу у низу, са изгледом у виду ћепенака и са свим видљивим елементима, решеним и изведеним по узору на оне у духу народног, варошког градитељства (кровни покривачи, стрехе, пенџери и врата са капцима и др.), а у свему према сачуваној до-

кументацији. Поред занатских локала, у оквиру овог комплекса решен је и простор са наменом за угоститељство, тако да целокупан комплекс, овако оформљен и презентован у својој првој фази, заједно са кућом Шоп-Ђокића чини већ једну апсолутну малу, али заиста складу урбану целину у најстрожем центру градског подручја.

Потпуно обликовање ове, овако посматране целине према пројекту предвиђа и решење слободних површина са озељењавањем и формирањем парковских стаза са одговарајућим засторима, па и парковских објеката (павиљона-ладњака, чесама и др.) опет према узору на старе лесковачке. Свему овоме, у завршној фази уређења комплекса, треба да допринесе и ревитализација куће Шоп-Ђокића као објекта са наменом етнографске, музејске поставке, везане првенствено за развој занатства у Лесковцу и околини, те би на тај начин комплекс као целина добио и своју јединствену функцију.

Међутим, у оквиру сарадње са малом привредом и шире посматрано, пажњу заслужују и радови изведени недавно на згради Занатског дома у Нишу, а самим тим и ова зграда као таква, подигнута године 1930. са локацијом у централној градској зони, на имању које је од раније било у власништву Занатлијског еснафа за варош Ниш.⁶

Занимљиво је: да је пројекат за изградњу овог здања радио син ондашњег почасног председника еснафа, Димитрија Костића, грађевинца, који је тада био још студент,⁷ а изградња поверена предузимачу Петру Митровићу, тако да је зграда озида на и стављена под кров у току већ наведене, 1930. Саграђена је на принципу солидарности и добровољности самих занатлија, ради сопствених потреба у циљу унапређења и развоја занатства, културно-забавног живота и рада, а поред тога још и за потребе занатске омладине, па и грађана. Средства за изградњу обезбеђивана су, наиме, из средстава добровољних прилога нишких занатлија и занатских радника, у новцу и раду, односно материјалу, с друге стране. Према томе, дом је од тада заиста био прави центар свих пословних и културних збивања у занатству града Ниша, као и место окупљања ширих грађанских слојева, без обзира на њихову делатност.

Вреди споменути и то, да је салу дома користило и нишко Народно позориште све док 1937. године није за своје потребе добило нову зграду, коју и данас као такву наменски користи.

Зграда је саграђена са основним градитељским обележјима у духу академизма из периода између два рата, што се одражава складним распоредом отвора у односу на масе и површине зидова, са појединостављеним елементима другостепене фасадне пластике, у оквиру које су на појединим местима угравиран амблеми са иницијалима Занатског дома, док је на делу сале из улице Облацића Рада, фасадна

пластика била и нешто богатија са израженим извесним рељефима, који представљају одређене врсте заната. Дужатике на овом делу изнад пиластера, вертикале су биле наглашене завршеним елементима у виду декоративних ваза. И сама сала одликовала се у свом изгледу складном орнаментиком са обрадом украсних елемената у гипсу, а на зидовима су се истицале велике мермерне плоче са исписаним именима занатлија, добротвора.

Нажалост, многи од ових елемената уништени су били приликом адаптације зграде шездесетих година за потребе биоскопа за грађанство,⁸ тако да је у првом реду сама сала била том приликом лишена свих наведених аутентичних вредности и обележја те на тај начин "модернизована", тако да су чак и мермерне плоче као спомен обележја биле скинуте.⁹ И споља је, међутим, зграда претрпела измене на делу где је сала, тако да ту у нивоу спрата уместо оне орнаментике са фасадним декорацијама, стоји истурена конвексно заобљена равна површина, док је у једном делу приземља и ван сале, адаптацијом за потребе улаза, благајне и вестибила, на исти начин било уклоњено оно што је било аутентично, па је самим тим и тај део зграде остао "измодернизован". Ипак, зграда није у целости лишена свих оних атрибута који указују на једно раздобље у односу на градитељско стваралаштво из времена већ на неки начин савремењенијег академизма, што се поред фасадне обраде са понеком орнаменталном представом, одликовало и ширим прозорским отворима, са крилима издељеним разним попречним елементима на мање делове. Према томе, ма да је зграда у свом спољњем изгледу, као што се већ и види, претрпела одређене измене на штету њене аутентичне архитектуре у целини, ипак она као Дом нишких занатлија, с обзиром на значај, функцију и историјат с једне стране, а са друге у одређеној мери и довољно очувана градитељска обележја, с правом заслужује да се у јавности третира као споменик чак и ширег локалног значаја. Ово тим пре, што поседује локацију у централном ширем градском подручју са функцијом стамбено-пословног карактера, а у непосредној близини и других за град вредних пажње објеката са архитектуром из времена тзв. еkleктичког модернизма, тридесетих година овог века,¹⁰ а у широј близини и комплекса Саборне цркве.

Радови на овом објекту изведени су у току 1985. а делом и 1986. године, са рестаурацијом целокупног спољњег изгледа у оним границама које пружају у довољној мери могућност за истицањем одређених споменичких вредности, не залазећи том приликом у поступак апсолутног враћања првобитног спољњег изгледа и на овом делу објекта, кога користи биоскоп. У оквиру радова, извршено је у потпуности чишћење фасадних површина од разних бојења са прскањима, вршеним током времена. Самим тим, извршена је и санација свих оштећених фасадних површина, уз апсолутну реконструкцију оригиналне фасадне пластике, заштита лимених кровних површина

од утицаја и дејства корозије и др. све под стручним надзором Завода за заштиту споменика културе из Ниша.¹¹ Чак се овом приликом дошло и до пода-така о првобитном фасадном бојењу, тако да је и данашњи однос у погледу избора бојених нијанси код фасадних површина примењен зависно од асортимана готових нијанси на тржишту, веома сличним онима као што су биле првобитне, истичући на тај начин саму пластику у односу на зидне површине. Посебно се, треба истаћи, водило рачуна и о издвајању новоадаптираних делова фасадних површина на делу где је биоскопска сала у односу на оне аутентичне, те се тако у погледу тонова, одн. нијанси и осећа одговарајућа разлика, што је заиста и неопходно како би визуелно сведочило у прилог истицању аутентичних елемената и делова у односу на каснију обраду зидних површина. Шта више, поједини од нишких занатлија располажу и фотографијама зграде у свом спољњем изгледу из времена пре наведене адаптације за потребе биоскопа, тако да је на основу свега тога за сада било могуће само оно што је у оквиру радова изведених у најновије време и учињено, а то је делимична рестаурација спољњег изгледа, а у исто време и заштита објекта у целини кроз документацију.

Зграду данас за своје потребе користи Удружење занатлија из Ниша, које је било и непосредан инвеститор приликом извођења радова на техничкој заштити спољњег изгледа, а поједине просторије користи и управа Занатске задруге "Занатцентар", са којом Завод из Ниша већ дуже време обавља активну сарадњу, тако да се многи занатлије који су изводили или изводе радове на техничкој заштити многобројних споменика широм територије коју нишки Завод покрива, издвајају као чланови ове задруге, па и Удружења занатлија у целини.

НАПОМЕНЕ:

1. И данас у склопу ове улице још увек егзистирају два локала у функцији казанцијских радњи, тј. радионица.
2. Аутор пројекта рестаурације и уређења спољњег изгледа зграде у ул. Копитареву бр. 25 са локалом кафе-ресторана. Је и аутор овог текста.
- 2а. Аутор и овог пројекта је још и аутор овог текста.
3. Тек недавно је Завод за заштиту споменика културе из Ниша на основу заједничког уговора са СИЗ-ом за уређење грађевинског земљишта приступио припремама на изради студијске документације за ревитализацију појединих градских четврти у оквиру градског центра, а за потребе Детаљног урбанистичког плана. У оквиру свега овога, радиће се и на документацији за ре-

витализацију Копитареве улице као целине.

4. Сама кућа Шоп-Ђокића као староварошка, грађена средином XIX века званично ужива статус културног добра-споменика културе Одлуком, још Републичког завода за заштиту и научно проучавање споменика културе од 1949. године.
5. На иницијативу Удружења лесковачких занатлија, а аутор самог пројекта је арх. Никола Милић, у сарадњи са аутором овог текста.
6. Према подацима из документације Удружења самосталних занатлија у Нишу, директно на основу тапије од 10.6.1929. Плац на коме је дом подигнут, захвата непосредно угао улица Пријездине и Облачића Рада.
7. ... о коме нема званичних података, вероватно да је дотично наведени касније, као инжењер живео и радио ван Ниша, - прим. а. с обзиром да његова делатност везана за Ниш у периоду до почетка II светског рата није била позната. Данашњој јавности Ниша није остало познато чак ни његово име, па ни историчар Завода, Б. Андрејевић у оквиру свога текста "Споменици архитектуре Ниша од 1878. до 1944. год.", публикованог у "Нишком зборнику" бр. 11 од 1982. год. за период између два рата не наводи ниједног од пројектаната са презименом Костић.
8. Познат као биоскоп "Чегар" у власништву РО за приказивање филмова "Славица".
9. Ван сале, сачувала се и данас стоји истакнута мермерна плоча у степенишном холу зграде на спрату, са исписаном годином изградње овог дома и именима чланова управе, одн. пленума еснафа за чије је време он подигнут и то:
  - почасни председник, Димитрије Костић, грађевинац;
  - председник еснафа, Душан Симић, бравар;
  - подпредседник, Димитрије Стојановић, столар.Следе, затим, имена члана коморе, благајника, чланова управе и пленума, што представља самим тим значајан податак по питању историјата настанка и градње овога дома.
10. У непосредној близини, преко пута зграде дома је палата "Нишава" подигнута 1936. према пројекту београдског архитекте Г.Самојлова, а нешто даље (угао Душанове, Поп Лукине и Облачића Рада) саграђена је још једна вишеспратница по пројекту другог београдског архитекте, Драг.Живковића - према подацима из публикације "Споменици архитектуре Ниша!" - стр. 98 - 99 - "Нишки зборник" бр. 11 - 1982. аутора Б.Андрејевића.
11. Непосредан стручни надзор приликом извођења радова на реставрацији спољњег изгледа у име Завода вршио је аутор овог текста.

1. Зграда у ул. Копитаревеј бр. 25 на углу ул. Маршала Тита у Нишу.

Изглед после изведених радова на реставрацији спољњег изгледа.

2. Зграда са локалом у ул. Копитаревеј у Нишу.

Општи изглед зграде са елементима спољњег обликовања, прилагођеним духу традиције.

3. Изглед новопроектваног занатског центра у оквиру комплекса куће Шоп-Ђокића у Лесковцу.

Аутор свих приложених фотографија је Јован Шурдиловић.

4. Зграда Знанског дома у Нишу, после изведених радова на делимичној рестаурацији спољњег изгледа.

Општи изглед.

Донка Станчић

ИСТОРИЧАР УМЕТНОСТИ И САНАЦИЈА АРХИТЕКТОНСКИХ СПОМЕНИКА

(Са саветовања Друштва конзерватора Војводине, одржаног у Суботици новембра 1986.г.)

Када је председништво Друштва конзерватора Војводине предложило да се годишња скупштина Друштва прошири саветовањем "Ревитализација амбијенталних целина у Војводини", ангажовање око припрема за реферате индикативно је указивало да се очекује учешће пре свега архитеката-конзерватора. Пријављени реферати су ову очекиваност и потврдили. У размишљању шта би историчар уметности имао да каже на ову тему сетила сам се омиљене узречице неких колега архитеката која слободно интерпретирана гласи "архитектура је интердисциплинарна наука". Није ми намера да расправљам о тачности ове тврдње, али мислим да је поступак санације објеката сложен и да управо захтева интердисциплинарност. На ову тему желим да кажем пар речи.

Познато нам је да се живот људи претходних епоха може веома тешко реконструисати. Бити егзактан када је време уништило податке о првобитном изгледу и намени објеката сложено је. Данас нама остаје да, реконструишући начин мишљења и живљења претходника, пронађемо решења која су најприближнија првобитном, и истовремено, могућа за даљи живот грађевине и града. Крајњи циљ је да се сана-

цијом на објекту примене такве методе да он поново добије првобитни облик и заживи некадашњим сјајем. На том путу ка истини потребно је уложити много рада, много истраживања кроз архивалије, литературу, аналогije итд.. Да би овај пут био краћи и сигурнији, најједноставније је користити оне стручне профиле који су за поједина сазнања специјализовани.

Служба заштите санира све архитектонске остатке, било да су рушевине, било да су део амбијента града. За сваки објекат потребно је сагледати две ствари: његово место у садашњем склопу околних зграда и његово место у историји градитељства. И једно и друго је ствар изучавања које није само конструкција, формат цигле или камена, или данашњег схватања рационалног и нерационалног распореда простора. Стил је производ размишљања људи једне епохе; примена стила на кућама је ствар економских и интелектуалних могућности те исте епохе. Примена ових комплексних сазнања омогућава да се грађевина санира, а тиме постижемо да смо најприближнији првобитном, дакле, да смо егзактно обрадили објекат.

Сачувано архитектонско наслеђе представља конгломерат разноврсних стилова са многобројним подваријантама. Задатак историчара уметности, као групе стручњака, пре свега је да тачно детерминишу стилску припадност појединих објеката. На основу уобичајене методологије историчар уметности ће доћи до резултата који постају један од основа за израду конзерваторских услова. Знајући тачну стилску припадност и време када је објекат настао, добићемо много релевантне податке. Сваки стил носи своја правила, своје одређености којих се треба држати. Њих углавном дају сачувани елементи декоративног система-штуко и малтерска пластика, дуборезна орнаментика, столарија, метални окови, зидно сликарство итд. Даље улажење у детаље омогућиће да се проуче занати и мајстори, идентификују аутори и утврде аналогije. На основу стила утврдиће се и боја ако то није могуће утврдити сондажним испитивањем.

Чини ми се прикладним да на овом месту наведем мишљење R.G.Collingwooda (The Idea of History, London 1970.) који каже да главни задатак историчара треба да буде управо разабрање мисли која стоји унутар и у основи поступка и да се објашњење уздиже до поновног стварања прошлости у властитом духу.

Пошто више нема Волтера, Расела, нема више енциклопедиста, не може се ни очекивати да један човек сам уради све на једном објекту. Интердисциплинарност је једино решење.

Управо је на ову тему, ту недавно, одржано у URBIS-у у Новом Саду занимљиво предавање. Реч је била о искуствима на санацији објеката у три ју-

гословенска града - Суботици, Марибору и Љубљани. И док је тежиште излагања на примеру Стуботице стављено на сарадњу завода, начин финансирања и констатацију да се "ту нешто покренуло", дотле је за два друга града изречено пуно похвала о искуствима на плану екипног рада. Тамо је уобичајена пракса да најужи тим за санацију објеката чини двадесетак стручњака разноврсних профила, уз обавезно укључивање наставног кадра са архитектонског и философског факултета. Није без значаја чињеница да су у те екипе укључени и економисти, социолози, психолози итд. Технички део посла - снмање објеката до најминорнијих детаља - обављају незапослени архитекти или студенти архитектуре у оквиру летње праксе.

Овакав начин рада указује на једини правиан пут за очување баштинског наслеђа прошлости и стваралачких вредности претходних људских нараштаја. Утолико пре што је, надаље, неодржива пракса појединих конзерватора, који, одбијајући тимски рад, изјављују: "Све што не знам прочитаћу из књига".

Овде треба признати да историчари уметности још увек нису уже специјализовани. То представља проблем у раду на конкретном објекту, али се може лако превазићи. Број историчара уметности у заводима за заштиту у овом тренутку сигурно није довољан да "покрије" све послове службе заштите, али је сигурно довољан - уз специјализацију - да покрије све стилове које имамо на простору југоисточног дела Панонске равнице.

Археологија, историчарима уметности билска струка, - дели се на три основне подврсте и познато је да нпр. праисторичари само по нужди раде античке или средњовековне локалитете. Кад год могу, археолози раде унутар своје уже области, а на вишеслојним локалитетима тимски. На великим праисторијским налазиштима, као што је Гомолава, радове води и по пет специјалиста за пет слојева (периода). Ако узмемо да се грађевински фонд старих градских језгара, условно, по заступљености разноврсних стилова може поредити са вишеслојним археолошким налазиштима, онда већ изречена тврдња о нужности специјализације унутар историје уметности у служби заштите добија на тежини.

ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ДОБАРА

Душан Мркобрад
Миодраг Сладић

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕСЛОЈНОГ НАСЕЉА НА НАЛА-
ЗИШТУ СЕЛО У БОЉЕВЦИМА ТОКОМ 1986. ГОДИНЕ

На простору благо наглашене лесне греде, која у атару села Бољеваца прати некадашњу обалу Саве, већ неколико година врше се сондажна археолошка истраживања остатака словенског насеља у склопу вишеслојног налазишта.¹ Историјско-археолошки радови одвијају се у оквиру научно истраживачког пројекта "Београдско подручје у средњем веку".² Као и ранијих година (1981-1985.) и овогодишњи радови били су условљени малом могућношћу бирања простора за постављање сонди (сл. 1). Циљ ових ископавања био је да новим материјалним доказима потврде већ изнешене претпоставке о овом значајном налазишту.³ Отворено је пет сонди: два рова, димензија 15,0x1,50 м и 13,0x2,0 м и у зависности од налаза архитектуре још три правоугаона проширења, све укупне површине од око 75 кв.м.⁴ Објекти везани за средњовековне хоризонте (словенски оквирно VIII века и старо српски IX-XII века) ове године нису констатовани. У неким од јама (сонда 1) било је неколико уломака словенске грнчарије и то само у горњим зонама, док се у осталој испуни јаме налазио енеолитски материјал. Можемо претпоставити да су словенски житељи Бољеваца на овом простору затекли остатке неке раније архитектуре и само их прилагодили својим потребама. Да би ова хипотеза постала аргументован доказ требало би археолошки испитати и простор северно од сонде 1 (сл. 1). Оно што је најважније за одређивање времена коришћења стамбе-

них целина свакако су налази карактеристичних уломака грнчарије. Реч је о комадима грубе фактуре од слабо пречишћене земље са примесом крупнијег песка и туцаног кречњака и шкољки, неједнаког печења, мало задебљаних зидова, углавном окер и сиве боје. Сви примерци су рађени без употребе витла. Заступљени су лонци са разгнутим ободом и благо заобљеним трбухом, који се опет сужава ка вероватно равном и засеченом дну. Интересантно је да су сви комади са необрађеном

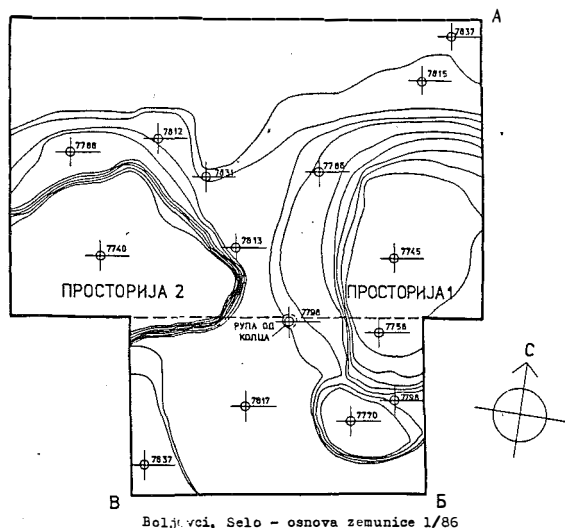

површином. Ако ову грнчарију упоредимо са оном из претходних година постаје јасно да се ради о идентичним примерцима, а из тога произилази да су највероватније једновременно били у употреби. Средњовековни хоризонт XI-XII века заступљен је у свим сондама, дебљине од 0,30-0,50 м и налази се непосредно изнад слоја енеолита, чак се и у неким слојевима и меша. Као и у претходном (словенском) слоју и овде су углавном заступљени различити типови лонаца и здела. Све су то опште познати облици дубљих лонаца где лоптаст трбух прелази у конусно равно дно. Сви примерци су рађени на витлу, од средње пречишћене земље, добро печења, најчешће окер боје. Украшавање је изведено различитим мотивима комбинација валовнице, шљоба, чешља, уреза, убода...

Најзначајнији овогодишњи резултати потичу из енеолитског и винчанског културног хоризонта. Млађи праисторијски слој који представља енеолитски стратум великим делом је у горњим слојевима поремећен мешањем са средњовековном грнчаријом. На основу тога претпостављамо интензиван живот, који се на бољевачком простору одвијао током средњег века. Требало би изузети само Јаме, које једино представљају затворене и хронолошки поуздане целине. Сем јама и расутих керамичких уломака није нађено ништа од архитектонских објеката, који би нам могли нешто више рећи о овој културној фази. Дефинисање енеолитског хоризонта могућно је само на основу нађених уломака грнчарије, који по својим стилским карактеристикама одговарају косточачкој културној групи (2.400-2.200), али због особености које поседује вероватно се ради о локалној, сремској варијанти ове културе. Основни ослонци за овакво датовање чине уломци широких тракастих дршки које су декорисане праволинијским бело инкрустованим мотивима, лонац са тракастим дршкама испод благо разгнутог обо-

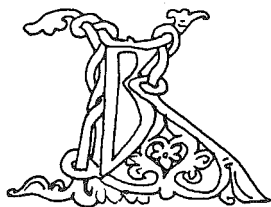
да, испод чије се ивице налази низ сочивастих удубљења. Посебан тип чини мањи лонац, благе профилације са аплицираним пластичним орнаментом испод равног обода на благо угнутом и конкавном врату. Уочен је и посебан уломак трбуха са дубоко урезаним мотивом рибе кости. Велики број уломака, који по својим карактеристикама, односно обради спољне површине и фактуром, припадају периоду енеолита нису могли бити типолошки одређени. Најстарији потврђени културни стратум на овом налазишту представља хоризонт винчанске културе. За разлику од енеолитског овај слој је много мање поремећен накнадним укопавањима. Винчански хоризонт је дебљине од око 0,70 м и налаже на здравицу лесног састава. Сем обиља грнчарије, која је гуще концентрисана у јамама истражена је и једна двоћелијска земуница. Зона тамно мрке боје земље се јасно издвајала од жуте здравце па није било потешкоћа око одређивања граница објекта. Површином ископа (сонда 4) није захваћена цела основа земунице, тако да су нам стварне димензије остале непознате (сл. 2). Видне димензије просторије 1 су 2,75x1,75 м, а просторије 2 2,0x1,75 м. У граничном делу, између помнутих просторија, откривена је рупа, вероватно од колца, пречника 12,5 см. Дубина укопаног дела земунице износи око 0,70 м. У унутрашњости земунице пронађени су бројни уломци грнчарије. Одмах се могло приметити да је у просторији 1 финији керамички материјал, док је у просторији 2 међу уломцима грубих посуда нађено свега неколико примерака који су припадали финијем, глачаном посуђу. У просторији 1 махом су налажени уломци здела које се делимично могу уврстити у типологију, која се примећује на епонимном налазишту у Винчи.⁵ То је углавном тип дубоке зделе I/16, затим I/1d, I/c и керамички тип који највише подсећа на пехаре типа П II/4. На то указује наглашено раме декорисано сноповима канелура, високи конкавни врат који се завршава непрофилисаним ободом. Откривен је и уломак црвено бојеног и глачаног пехара, који по типу припада пехарима са ознаком П III. У просторији 2 нађено је прилично уломака грубог посуђа, углавном ђувечи типова IV/1 и IV/2 и тип великог коничног суда, највероватније коничне дубоке зделе са једном језичастом дршком, глачане површине и масивне зидне масе. На овом месту, од финог керамичког материјала, нађено је свега неколико уломака и они припадају зделама типа I/c. Хронолошки земуница се може одредити у млађу етапу винчанско тордошке фазе. Међутим, прецизније датовање биће могуће само после потпуне анализе грнчарије на овом значајном налазишту.

На око 150 м северније (простор сонде 2 - видети ситуацију) констатована је пространа јама са садржајем, који представља обиље керамичког и коштаног материјала. Јама је залазила под оба профила, па су остале непознате њене стварне димензије. Највећа ширина, уз источни профил, износи-

Ња је 3,75 м, а највећа дубина укупног дела у здравици око 0,70 м. Део јаме изнад није могао бити прецизно уочен због незнатне разлике у боји и квалитету земље. Недалеко одатле (у истој сонди) испражњено је још једно удубљење у здравици где је нађено свега неколико уломака грнчарије истих карактеристика као код налаза, констатованих у претходној поменутим јами. Судећи по постојању бројних уломака здела оштре профилације, са наглашеним раменом које доста подсећа на тип зделе I/1ф, наводи нас на помисао да је Јама временски млађа од времена коришћења поменуте земунице. Једино што ремети овакво хронолошко опредељење је налаз више уломака просопоморфног поклопца, какав је скоро идентичан нађен на налазишту у Винчи (кота 6,5 м), дубине са које се материјал сврстава у такозвану прелазну или градачку фазу. Колико може једна оваква појава да буде одлучујућа у дефинитивном опредељењу винчанског слоја на бољевачком терену показате наредна археолошка истраживања и детаљна анализа већ ископаног археолошког материјала.

1. Упоредити извештаје о ископавањима у Археолошком прегледу 23, 24, 25/26, Гласнику САД 2, Гласнику ДКС 10, Истраживањима 2...
2. Од септембра 1979. године Пројекат је деловао у оквиру Музеја града Београда, а од априла 1986. године налази се у саставу Центра за археолошка истраживања Филозофског Факултета у Београду.
3. Д.Мркобрад, Налаз словенске земунице из Бољеваца, Гласник САД 2, Београд, 1985, 188-192.
4. Како су финансијска средства врло ограничена досадашњим радовима истражена је сразмерно мала површина (око 270 кв.м.) у односу на величину угроженог простора (око 4.000 кв.м.).
5. М.Гарашанин-С.Станковић, Разрада типологије винчанске групе (прилог јединственој археолошкој документацији), Гласник САД 2, Београд, 1985, 10-30.

Млађан Цуњак

ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА СМЕДЕРЕВА У 1986. ГОДИНИ

Смедерево са непосредном околином било је насељено још у далекој праисторији. Географски положај Смедерева, близина река привлачила је праисторијско становништво да у тим питомим природним условима подигну своја станишта.¹

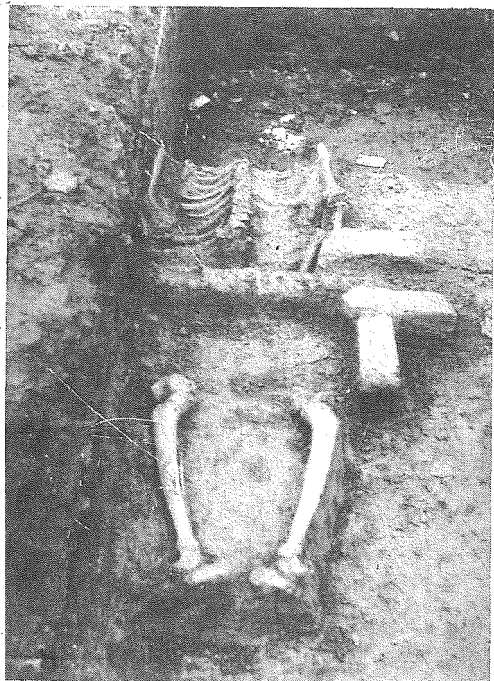
Ту природну вредност овог краја лако су уочили и сами Римљани, нарочито Марко Валерије Аурелије Проб (276-282.), за чије је владавине римску империју задесила економска криза, у циљу побољшања кризе почео је у овим крајевима гајити винову лозу. Тако је винова лоза била засађена на простору од Југова до Редута и од Орешца до Ћириловца. По завршеном сађењу, Проб је војнике пребацио на друго место, највероватније на Фрушку Гору, а винограде дао оближњем становништву на обраду. Поједини су почели правити вила рустике и друге грађевине.

Данас се на овом ширем простору налази на велику концентрацију цигала, опека, ломљеног камена, фрагмената надгробних стела, оловних саркофага, новчића и керамике. Ово сасвим јасно потврђује да је у непосредној близини било веома богато римско војно утврђење са цивилним насељем. Римско утврђење под називом ВИНЦЕЈА помињу римски итinerари Антонини и Хиеросолими које је шест миља удаљено од Монс Ауреуса. Према М.Милићевићу и К.Јиречку, Винцеја као станица за промену караванских коња налазила би се на Царини.² Новија истраживања доказала су да је оваква тврдња неоснована, а потврдила су претпоставку Ф.Каница који стару Винцеју лоцира на простору дашањег Ћириловца.³ У корист ове тезе иде и откривена траса римског водовода у Петријеву,⁴ и некропола са скелетним покојницима која је констатована у подножју Ћириловца⁵ и на правцу Старо гробље, Карађорђева улица и раскрсница Улица Д.Давидовића, Војводе Степе и Ђ.Даничића о чему ће сада бити више речи.

Приликом реконструкције поменуте раскрснице, радници "Београдпута" наишли су на појединачне кости о чему су одмах обавестили инвеститора и Регионални завод за заштиту споменика културе. Стручњаци Завода заједно са представницима инвеститора

и извођача изашли су на лице места и констатовали да су радници "Београдпута" сасвим случајно упали у културни слој, и да даље радове на реконструкцији раскрснице треба прекинути уз што хитније обезбеђивање средстава за организовање заштитних археолошких истраживања. С обзиром да са СИЗ-ом комуналних делатности као инвеститором, већ дуже година веома успешно сарађујемо, одмах смо приступили заштитним археолошким истраживањима. Она су извођена само на делу терена кога је према Пројекту реконструкције заузимала само раскрсница.⁶ Истраживани простор висински је знатно нижи од првобитног нивоа. До снижења је дошло приликом постављања подлоге за асфалтирање поменутих улица, којом приликом су растурени први култни слојеви. Дубина културних слојева није била уједначена, све је зависило од дубине скинуте земље и конфигурације терена.

На истраженом делу терена откопано је укупно 8 гробова. Од укупног броја гробова 7 скелета је имало обележене гробне јаме. Скелети бр. 1 и 2 имали су гробну конструкцију од тегула, док су скелети бр. 3-7 имали побијен камен чело главе и ногу, једино је скелет бр. 8 био необележен. Скелети су оријентисани С-И са мањим девијацијама ка северу, сем гроба бр. 8 који је био оријентисан С-Ј. Скелети су положени на леђа са рукама испруженим (сл. 1-2) или прекрштеним у висини карлице, док је скелет бр. 8 био положен на бок. Поред скелета није било прилога нити трагова сандука, сем што је поред скелета бр. 2 у висини десног рамена пронађена фрагментована крстава фибула (сл. 3).

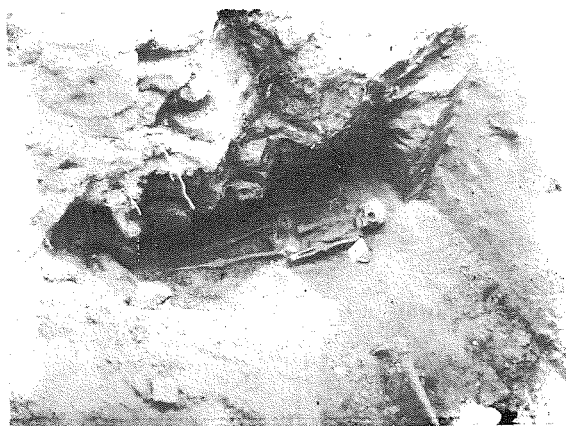
Сл. 1.

Гроб бр. 1

Стопа фибуле са горње стране украшена је мотивом карактеристичним за касноантичку декорацију. Овакав тип фибула везан је за војна утврђења и најчешће се среће у гробовима IV века, што дозвољава да и наш примерак датујемо у исти период. У Смедеревском музеју налази се неколико крстастих фибула пронађених у непосредној околини Смедерева и углавном се датују у IV век.⁷ Из овог произилази да скелети 1 и 2 припадају IV веку, док би скелети бр. 3-7, по начину сахрањивања и побијеном каменом плочом чело главе и ногу припадали средњем веку, а гроб бр. 8 по својој оријентацији и бочном положају са пуно права може се приписати турском периоду.

Када је већ реч о заштитним археолошким истраживањима мора се истаћи да се приликом копања темеља за изградњу стамбеног објекта у Карађорђевој улици бр. 19 наишло на скелет. Скелет је слободно укопан у земљу без трагова гробне конструкције и остатака сандука, положен на леђа са рукама испруженим поред тела. Гроб је оријентисан И-З и био је укопан на дубини од око 300 см, од садашњег нивоа улице. Поред скелета није било прилога, сем што је у истом слоју један од радника нашао (један) мањи римски новчић, кога је нажалост некоме уступио. Према опису овог новчића може се предпоставити да је новчић из породице Константина. Ако узмемо у обзир да је у истом слоју нађен и гроб, то би могло значити да и скелет припада истом периоду.

У подножју данашњег Старог гробља, када је вршена реконструкција самачког хотела, тј. приликом копања канала за централно грејање наишло се на 5 скелета, чије су гробне конструкције биле од тегула. Скелети су били укопани на размаку од по 2 метра, оријентисани север-југ. Диспозицију осталих гробова нисмо могли установити као ни хронолошку детерминанту откривених скелета, једино

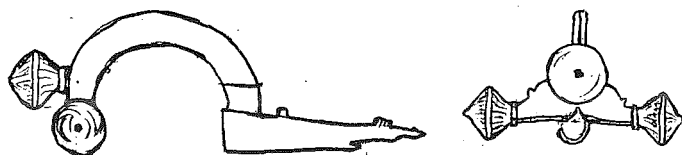
Сл. 2. Гроб бр. 4

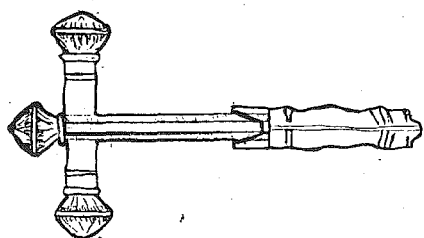
на основу ранијих налаза са овог дела терена и гробних конструкција од тегула може се претпоставити да ови гробови припадају касноантичком периоду.

Поменути гробови, откривени током заштитних археолошких истраживања у 1986. години, припадају периферији некрополе великог и богатог утврђења чије је остатке констатовао Каниц на потезу Ћириловца, а кога римски извори називају Винцеја. Ако је судити по броју и густини гробова, може се закључити да је утврђење временски доста дуго живело и да је заузимало велики простор. Чињеница је да ови гробови представљају периферни део некрополе старе Винцеје, у чему се и огледа њихов велики значај у даљем истраживању овог простора. У том смислу мора се имати на уму да је на самом Ћириловцу Старија некропола, што потврђује раније откривени оловни саркофаг. Периферне делове некрополе Старе Винцеје користило је средњовековно становништво за сахрањивање својих покојника, што нам најбоље показују гробови откривени на раскрсници улица Д.Давидовића, Војводе Степе и Ђ.Даничића, док откривени гробови у Карађорђевој улици и у подножју Старог гробља показују да Винцеја није била уз саму обалу Дунава, већ да је била повезана са Монс Ауреусом путем који се одвајао од главног пута негде иза Удовица, а пре улаза у Смедерево, који се поново спајао негде испред Смедеревске тврђаве и на такав начин Винцеја је била повезана са Маргумом и Монс Ауреусом. Остатке старог римског пута констатовали смо на правцу улице Деспота Ђурђа, што говори да је поред овог пута постојао и пут уз саму обалу, који је повезивао Монс Ауреус - Маргум.

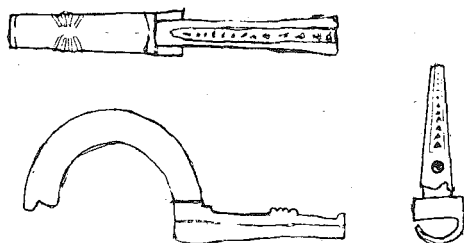
1. Ј.Зујовић, Геологија Србије, Београд 1893, 18; Ј.Цвијић, Балканско полуострво, Београд 1922, 32.
2. М.Милићевић, Кнежевина Србија, Београд 1876, 132; К.Јиречек, Римска цеста од Београда до Константинопоља, Београд 1957, 14.
3. Ф.Каниц, Србија земља и становништво, Београд 1986, 23.
4. М.Цуњак, Остаци водовода на потезу петријевског потока код Смедерева, Гласник Друштва конзерватора Србије 8, Београд 1984.
5. М.Цуњак, Заштитна ископавања Ковачићева имања код Смедерева, Гласник Друштва конзерватора Србије 10, Београд 1986, 62.
6. Овог пута користим прилику да се захвалим Бати Пауновићу, секретару СИЗ-а комуналних делатности, због благовремено обезбеђених средстава, надзорном органу СИЗ-а Марини за свесрдну помоћ, као и кустосу Музеја Смедерева Љијани Марковић-Николић, који су знатно допринели да ова истраживања веома успешно и у кратком року приведем крају.
7. М.Цуњак-Љ.Марковић-Николић, Крстасте фибуле из Народног музеја у Смедереву и проблем истих, Смедерево 4, Смедерево 1986, 19-36.

Сл. 3. Крстаста фибула

Сл. 4. Крстаста фибула - Ћириловац

Јован Секулић

ГРНЧАРИЈА МИЛЕШЕВЕ

На самом измаку старе, 1986. године, 20. децембра, отворена је у књижари Југословенског драмског позоришта изложба "Грнчарија Милешеви". Изложбу је отворио Јован Секулић, историчар уметности, и том приликом рекао: "Поштовани гости, драги пријатељи, када је реч о Милешевима и не само о њој, већ о било ком другом средњовековном манастирском комплексу, увек смо упућени када треба о њима, у оваквим или сличним приликама, било шта рећи или приказати, на њихово изузетно фреско-сликарство или вредну архитектуру, и то углавном архитектуру саме цркве. Сасвим разумљиво, јер је служба заштите споменика културе у нашој Републици и после овог, последњег рата, наследила не манастирске комплексе, већ делимично очуване или остављене у рушевинама цркве ових некада раскошних и богатих манастирских целина. Да само поменем да смо тако рећи до јуче, у данас већ признатој светској културној баштини, у Сопотанима, имали само презентовану цркву, а да смо исто тако тек од скоро отпочели и са откривањем комплекса манастира Милешеви. Обимна, сложена и деликатна археолошка истраживања манастирског комплекса започета су у Милешевима 1980. године и трају и данас. Поред откривене, вековима под земљом затрпане архитектуре, попаљене још давне 1459. године, па поново паљене и разаране током XVII и XVIII века, нађена је и већа количина керамичких посуда, материјала, који поред старог новца и стакла, представља у мање-више свим оваквим ископавањима најбројнији и изузетно драгоцен споменички фонд.

И, ето, драги пријатељи и гости, нашао сам се вечерас и ја, заједно са свима вама, овде, у овом необичном и по много чему специфичном амбијенту. Амбијенту, у коме се друже књиге, глума и наслеђе. А у суштини све је то и наше наслеђе и наш садашњи тренутак и наша будућност. Једино што вечерас уместо да се дивимо милешевском "Белом анђелу", дивићемо се чудним облицима старе керамике, коју је изузетно вешта и сигурна рука, керамичара и конзерватора керамике Здравке Стефановић, успела да од оних наизглед неважних и безначајних фрагмената формира целине и презентира их на овој и за нас конзерваторе доста реткој и специфичној изложби. Кажем намерно специфичној, јер годинама смо навикли да пратимо конзерваторско-рестаураторске радове на живопису и на копирању фресака, обимне обнове и реконструкције споменичких објеката, а ретко када смо има-

ли прилике да јавности прикажемо и изузетно сложен, напоран, деликатан и одговоран рад оних уметника-конзерватора који, попут Здравке Стефановић, враћају у живот некада за нас већ изгубљену стару керамику, стакло или метал, предмете који, поред својих историјских и уметничких, некада врло високих вредности, имају, пре свега, значаја за настанак, трајање и живот ових споменичких манастирских целина. Ова изложба, поред високог мајсторства Здравке Стефановић, управо на то и указује.

За вечерашње изузетно задовољство да ја опет не останем само на "ја" или само на "ми", па "ми", да кажем да су нам ову велику пријатност омогућили, поред Здравке Стефановић, и арх. Светлана Поповић, сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе, одговорни руководиоци истраживачких радова на комплексу Милешеви, археолог Милица Јанковић, сарадник Музеја града Београда, руководиоци археолошких ископавања у Милешевима, по чијим је цртежима и другој документацији керамичар Здравка Стефановић вршила реконструкцију керамичких посуда и Миодраг-Бата Драмићанин у чијој смо књижари у Југословенском драмском позоришту вечерас, ево, отворили ову Изложбу."

ГРНЧАРИЈА МИЛЕШЕВЕ

Бојана Дељанин

МАНАСТИР ПРОХОР ПЧИЊСКИ

Истраживачки радови у 1986. години

У 1986. години настављена су систематска археолошка истраживања у североисточном сектору просторног манастирског комплекса. Извршена су даља испитивања ради откривања установљених очуваних делова архитектонског садржаја насталих у различитим временским раздобљима.

На основу до сада расположивих података може се извесније извршити диференцијација бројних, али при том доста сложених градитељских фаза изведених на мањем простору северног, односно североисточног сектора, унутар средњовековне манастирске споменичке целине.

Најстаријем неимарском наслеђу свакако припадају остаци (за сада још сасвим неистражени), масивних зидова чији су делови констатовани јужно од новооткривених културних објеката, затим субструкција уз сам спољни западни зид старије сакралне грађевине, као и делимично откривени зидови испред североисточног угла и источног зида објекта културне намене. Сви установљени зидови изведени су у истој техници зидања - ломљен камен везиван блатом. У исту хронолошку одредницу можемо уврстити и део ложишта калотасте пећи и фрагментовани жрвањ, пронађени испред првобитног сакралног објекта. (сл. 1)

Сл. 1. Прохор Пчињски, откривена архитектура у северном сектору манастирског комплекса, снимано: Ј.Шурдиловић

У слободном простору, између делимично откривених масивних зидова, за сада још недефинисаних, очишћени су и испитани спољни и унутрашњи зидови који су припадали двама црквицама - капелама, старије и млађе градитељске фазе, чије смо присуство евидентирали током археолошких радова у 1985. години.¹

Детаљним испитивањем њиховог унутрашњег простора који је био засут слојем земљаног наноса и дебелим наслагама урушеног грађевинског шута, поред правоугаоне основе (дим. 5,32x3,57 м), старије религиозне грађевине, потврђена је претпоставка о каснијем неимарском захвату са истом наменом, али са нешто смањеним габаритом (дим. 4,32x3,57 м). Овом архитектонском интервенцијом западни зид обновљене цркве (св. Јован Крститељ) је за 35 см увучен у односу на западни зид објекта старије фазе. На источном зиду, мала олтарска апсида, ширине 1,22 м је зазидана. Преобликовање попречног источног зида издваја се не само другачијом структуром испуне, којом је затворена плитка олтарска конха, већ и почетном североисточном полукружном апсидијалном профилацијом, на којој се очувала мања фреско сликана бордура (сл. 2).

Сви унутрашњи зидови црквице старијег градитељског периода, били су живописани. После изведених превентивних конзерваторско-сликарских третмана, очишћене су и опшивене све очуване исликане површине. Од некадашње фреско декорације, углавном се сачувала сликана бордура - шире и уже траке, код којих је интензитет црвеног колорита приметно избледео; као и мрка, окер и зелена боја основе.

Код самог југоисточног угла јужног зида, 11 см од нивоа пода, у зони намењеној за сликану орнаменту, откривен је оштећени натпис, изведен у фреско техници. Поред шире угаоне вертикалне (9,5 см) и уже хоризонталне (4,5 см) црвенкасте бордуре, које раздвајају живопис на зоне, натписно поље,

Сл. 2. Прохор Пчињски, остаци културних објеката, снимано: Ј.Шурдиловић

од светло окер подлоге посебно је наглашено уок-
виреном узаном линијом црне боје. Део очуваног те-
кта исписан је у хоризонталном реду. Основна бо-
ја којом се уметник користио за исписивање садржа-
ја натписа је црна. Слова су брижљиво писана, у
уједначеној висини од 2,5 см. Натпис у свом дана-
шњем непотпуном облику заузима површину од 20 см.
На основу очуваног дела ћирилског записа може се
закључити да је цео простор натписног поља прави-
лно планиран. У затеченом облику, исписан текст
даје елементе за делимичну реконструкцију садржа-
ја, и он гласи.

Очигледно да се натпис овде не завршава, већ је
делом уништен (сл. 3).

У овој форми он се може сматрати да представља мо-
жда донаторски запис, помен запис, или из њега
сазнајемо имена мајстора-зографа. По својој лока-
цији и поруком праштања претпостављамо да се ра-
ди о надгробном запису умрлог монаха чији су зе-
мни остаци покопани у југоисточном делу старије
црквике (до сада, још није испитано шта се на-
лази испод пода од опека).

Основни облици и архаично обликовање појединих
слова, односно њихов палеографски карактер, хроно-
лошки се везују са појединим словним облицима ћи-
рилских натписа живописа из 1489, који се нала-
зи на зидовима садашњег олтарског простора главне
манастирске цркве.

1. Б. Дељанин, Манастир Прохор Пчињски, Гласник
Друштва конзерватора Србије, бр. 10, Београд,
1986, 75-76.

Сл. 3. Прохор Пчињски, фреско натпис,
снимио: Ј Шурдиловић

Радомир Станић

ЛАПИДАРИЈУМ У ПОРТИ БЕЛЕ ЦРКВЕ КАРАНСКЕ

Као ретко који наш средњовековни споменик Бела
црква Каранска драгоценим живописом из XIV века
одликује се посебним миљеом античке културе оли-
чене каменим белезима очуваним у непосредној око-
лини цркве. Овај сусрет двеју култура одавно је
био изазов конзерватора и музеалаца у тежњи да
се његова аутентична сведочанства презентују и
учине доступним посетиоцима. После конзерватор-
ско-рестаураторских радова на архитектури и фре-
скама цркве дошао је на ред пројекат конзерваци-
је и презентовања очуваних надгробних споменика,
жртвеника, ципуса и других камених знамења укра-
шених епитафима и рељефним представама. На овом
задатку нашли су се Завичајни музеј из Титовог
Ужица, Републички завод за заштиту споменика ку-
лтуре Србије и Археолошки институт из Београда.
Циљ је био да се антички споменици расејани по
порти цркве и њеној околини конзервирају и из-
ложе, односно поставе у лапидаријуму за који је
пројекат израдио арх. Иван Костић, виши конзер-
ватор Републичког завода. Лапидаријум у виду
трема (види слику) је изграђен на југозападној
страни порте. У њему је изложено тринаест над-
гробника, жртвеника, ципуса и фрагмената одређе-
них рељефних целина. Сви су презентовани према
замисли др Петра Петровића, вишег научног сара-
дника Археолошког института. Радове на конзерва-
цији и делимичној реконструкцији на двадесет
примерака римских камених споменика различитих
форми и садржаја обавили су од почетка јула до

Лапидаријум у порти Беле цркве Каранске
(снимак Завичајног музеја из Титовог Ужица)

половине октобра 1986. године конзерватори Завичајног музеја из Титовог Ужица.

Лапидаријум код Беле цркве Каранске, замишљен као потпуна музејска експозиција вредних античких споменика који на уверљив начин одражавају особеност културе и уметности овог раздобља у југозападној Србији, биће званично отворен у пролеће 1987. године. За ту прилику изаћиће из штампе студијски каталог који је написао др П. Петровић. На око 60 страна текст каталога ће садржати следећа поглавља: Бела црква Каранска (основни подаци), Село Каран (положај), Досадашња истраживања, Каталог споменика, Споменици и натписи, Муниципиум Малвезациум и источна граница провинције Далмације, Становништво и привреда. Поред илустрација каталог ће имати резиме на француском језику. Биће штампан у 1.500 примерака у издању Завичајног музеја. Средства за изградњу лапидаријума, реализацију музејске поставке, конзервацију споменика и објављивање каталога обезбедили су Самоуправна интереса заједница културе општине Титово Ужице и Република заједница културе.

Бојана Дељанин

МАНАСТИР СВ. ТРОЈИЦА - ГОРЊА КАМЕНИЦА
Археолошка истраживања у 1986. години

Археолошка истраживања обављена 1986. године у комплексу средњовековне споменичке целине манастира св. Тројице у атару села Горња Каменица код Књажевца, изведена су у западном сектору, односно ширем простору испред западне фасаде сакралне грађевине. Испитивањима су били обухваћени квадрати: Е, F, C и H од 3-5' (дим. 3x3).

Уз сам спољни зид нартекса, комплетно су откривени и очишћени градитељски остаци срушеног егзонартекса који је био саграђен у прошлом веку. Спољна припрада је имала приближно квадратни облик (дим. 4,50x2,30 м). Ширина зидова у просеку износи око 0,70 м. Очувана су само два, а местимично и три реда зида, изведена од ломљеног и притесаног камена, везиваних малтером. У средишњем делу западног зида налази се улаз, ширине 1,70 м. Унутрашњи простор егзонартекса био је покривен каменим плочама, које су фрагментарно очуване. Испод подне нивелете очишћена су два зида, из старијег градитељског периода. Оба имају исти правац пружања север-југ, а зидана су ломљеним каменом везаним трошним малтером. Источни зид је боље очуван, от-

кривен је у дужини од 3,20 м. Његова горња површина ширине 0,70 м. је заравњена и секундарно коришћена за под. Дужина западног зида је 1,60, а ширина 0,60 м.

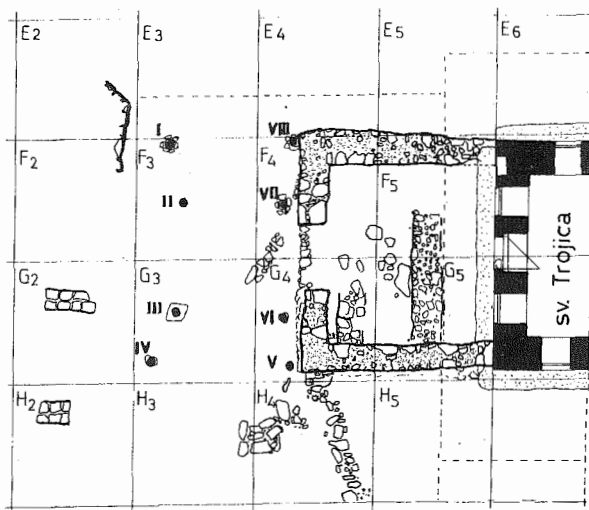
У слоју светло зелене набијене смолнице (иловаче), испред западног зида спољне припрате, установљени су остаци и отисци дрвених стубова (8), који су вероватно носили дрвену конструкцију звонаре, (димензија 5x3,20 м).

Стубови су симетрично распоређени у два реда, са повлачењем средњих стубова унутар основе. Постављени су на тање камене стопе.

Од покретног археолошког материјала, и ове године, посебно је вредан керамички налаз из слоја мрке земље (у јужној сонди), где су поред кухињске-негљеђосане фрагментоване грнчарије пронађени и примерци глеђосане трпезне керамике украшене сликањем и у техници зграфито. Од облика преовлађују делови лонаца, здела, тањира и др. Ови налази из затвореног слоја углавном одговарају интенивнијем животу манастирског комплекса (XV и XVI век).

Недалеко од констатованих остатака дрвених стубова, приликом нивелисања терена, пронађена је већа камена плоча од светло сивог камена пешчара. Димензије плоче: 110x75x9 см. Спољна површина плоче је заглачана и на њој се налази осам редова урезаног натписа. Техника клесања слова је изузетно прецизно изведена, вештом руком надареног мајстора-каменоресца. Палеографско обележје словних об-

0 1m

Manastir sv. Trojica - G. Kamienica, zapadni sektor
spomeničkog kompleksa crtao M. Coha

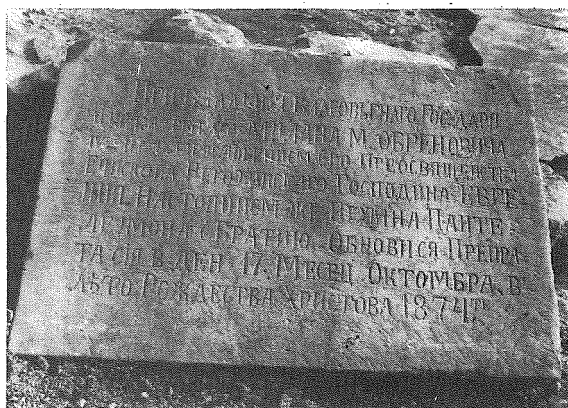
Сл. 1. Горња Каменица, манастир св. Тројице, от-
кривени делови зидова егзонартекса,
снимио: Ј.Шурдиловић.

лика карактеристично је за време настанка записа
(друга половина прошлог века). (Сл. 2)

Поред осталог, садржај натписа нас обавештава да
је 1874. године обновљена припратна настојањем игу-
мана Пантелејмона и манастирског братства,

Плоча је била узидана на западној фасади припра-
те.

Око 5,70 м од југозападног угла спољног зида егзо-
нартекса, врло плитко, од садашње нивелете тере-
на, констатована су два паралелна зида, чији је
правац пружања И-З. Такође је и на удаљености од
око 4 м од северозападног угла спољне припрате от-
кривен део зида са правцем простирања С-Ј и угао-
ним северним скретањем.

Сл. 2. Горња Каменица, манастир св. Тројице,
плоча са натписом, снимио: Ј.Шурдиловић.

Новооткривени налази архитектонског карактера
само су евидентирани. Њихово испитивање тек пре-
дстоји. Постоји оправдана претпоставка да се ради
о неимарском наслеђу профаног обележја, које је
заједно са сакралном грађевинам чинило урбану
структуру средњовековне споменичке целине манасти-
ра св. Тројице.

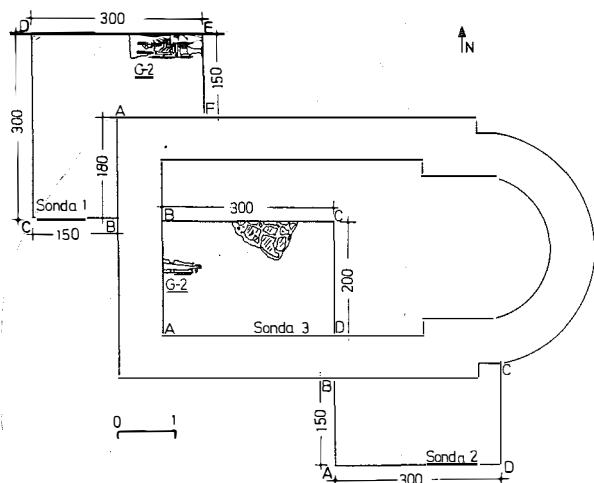
Вера Богосављевић

ЦРКВА СВЕТОГ ВАВЕДЕЊА (СВЕТОГ ЕВАНГЕЛИСТЕ МАРКА)
СЕЛО БЕЉАК

Село Бељак је смештено у близини старог пута за
Суво Рудиште преко Руднице, на још увек питомим
копаоничким превојима, где су микроклиматски ус-
лови погодни за развој сточарства и узгајање во-
ћа и поврћа. Бељачка црква се налази на почетку
села, на једном омањем узвишењу, које је уједно
и сеоско гробље.

Црква св. Ваведења је малих димензија, упрошће-
ног облика - једнобродна основа са полукружном
апсидом. Време њене градње познато је из очува-
ног дела каменог натписа: 1656. година.¹ Матери-
јал од кога је подигнута је притесан камен од
локалних стена млађе вулканске копаоничке масе и
сига која је коришћена за горње зоне објекта. У
току претходних конзерваторских радова² уочени
су комади добро обрађеног камена, којим је зида-
на и црква у XVII веку, са профилисаним хоризон-
талним жљебом. Обрада профилисаног и притесаног
камена је потпуно различита и страна једна дру-
гој. Присуство сполија сугерише да се у близини,
или у старијим слојевима, испод темеља цркве,
крије одговор о постојању неке раније грађевине.
У писаним изворима, или у народној традицији, и
на околном терену нема трагова о потврди те мо-
гућности.³

Ове године је радовима предвиђено да се регулише
под цркве, као и испитивање начина формирања те-
меља, квалитета и затеченог стања. Од 23. јуна до
1. јула 1986. године извршено је археолошко сон-
дирање мањег обима уз зидове објекта. Постављене
су три сонде: две са спољашње стране - сонда 1
на северозападном углу, сонда 2 уз јужни зид и
део апсиде, и сонда 3 у унутрашњости цркве, у
југозападном углу. Распоред и димензије сонде оз-
начени су на плану 1. Прошлых година слој земље
непосредно уз објекат је скинут до нивоа темеља.
Остали део узвишења је остао недирнут, што ства-

План I - Основа цркве са распоредом археолошких сонди

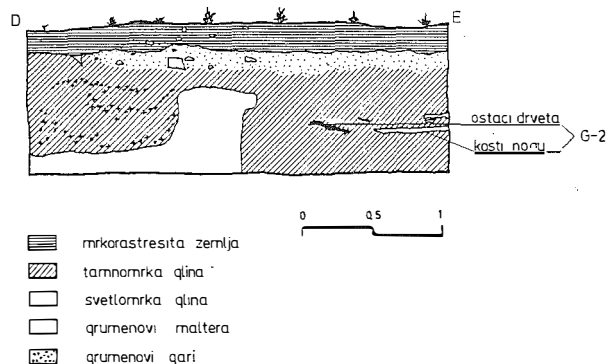
ра визуелни утисак о срастању црквице са тереном. Пре почетка ископавања, уз северни зид идентификоване су две надгробне плоче аморфног облика, истог правца пружања као и црква.

У сонди 1, испод слоја мрко растресите земље дебљине 20-30 см, констатована је мрка глиновита земља. У површинском слоју нађени су фрагменти животињских костију, керамичких посуда од добро пречишћене земље, црвене печене, зелено и браон глеђосане, као и фрагменти задебљаног обода посуде са белом енгобом и добре фактуре. У истом слоју нађени су делови мермерних обрађених плоча које, вероватно, потичу од надгробних споменика. Између слоја мрке растресите земље и тамномрке глине констатован је слој од дифузно распоређених ситних груменова малтера, који рефлектује ниво зидања цркве св. Ваведења. Темељ је укопан у глиновиту подлогу терена. Просечна дубина темеља је 0,30 м, односно темељ чини један ред притесаних каменних квадера. У темељу су регистровани сполији на два места, од истог квалитета камена као и главни материјал, али са добро обрађеним странама, ивицама и хоризонталним жљебом по средини. У темељној зони везивање је извршено глином, а веза са надземним делом зида кречним малтером са примесом ситног песка. Уз северни профил сонде, у слоју тамномрке глине, нађени су остаци инхумираног покојника у дрвеном ковчегу, Г-2. Покојник је сахрањен у опруженом ставу, уобичајене оријентације, запад-исток, са рукама савијеним у лактовима и положеним на стомак. Сахрана је извршена пре подизања темеља цркве, како северни профил сонде наговештава. У северном профили сонде 1 уочавају се два укопа од два гроба, гроб Г-2, већ описан, и неког другог гроба који није регистрован у основи сонде. Почетни ниво ископавања гробова налази се испод слоја са

Груменовима малтера, који тече у непрекинутању следе дуж профила. Укопи гробова са тамномрком глиновитом земљом укопани су у слој мрке глине, која чини подлогу терена.

Сонда 2 је дала податке о начину формирања темеља на јужној страни објекта, као и везу између јужног бочног зида и почетка апсиде. Темељ је формиран од два реда притесаних комада камена, који су међусобно везани глином. Лежи на подлози од глиновите земље. У профилима сонде запажени су прослојци сиве иловаче. Радови у сонди су завршени на рел. дубини 0,80 м од горње нивелете нивелисаног терена. Дубина темеља износи између 0,30-0,40 м. У сонди није регистрован покретни археолошки материјал, сем на површини, где су нађени фрагменти атипичне керамике, са траговима глеђи. На том месту терен је шарпиран, тако да је дошло до спирања материјала из профила шарпе на основу око цркве.

Сонда 3: - непосредно испод каменних плоча поднаишло се на гомилу од фрагмената опека и мермерних обрађених плоча (уписани крст у круг), фрагменти људских костију, гари и угљенисаног дрвета. Гомила је регистрована у централном делу унутрашњости цркве, односно уз северни профил сонде 3. Од фрагмената опека може се добити једино димензија дебљине, 4 см. Поред груменова гари и фрагмената људских костију нађен је део обода од црвено печене земље са примесом крупног песка у фактури и покојег зрна шљунка. Ради се о фрагменту црепуље са увученим ободом и отисцима плеве на унутрашњој страни посуде. Од источне ивице разрушене конструкције до улаза у цркву, у ширини од око 0,80 м пружа се растресита земља. У осталим деловима сонде, као и у слојевима испод разрушене конструкције констатована је глинала земља, изузетно набијена и компактног састава. Испод темеља западног зида цркве, откривене су кости ногу скелета Г-1. Ради се о покојнику који је сахрањен у опруженом ставу. Укопан је у глини која

Сонда 1 - Профил ДЕ

Чини подлогу темеља објекта. Задњи ред камених квадера од темеља прелази преко костију ногу. Те мељ западног зида састоји се од четири реда каменних квадера и плоча које су незнатно притесане. Улаз и западни зид цркве су дубље фундирани, негде до 0,70 м од нивелете пода. Југозападни угао темеља је заливен кречним малтером, у чијем саставу највећи проценат отпада на креч. Испод дела темеља у југозападном углу регистровано је неколико ситних фрагмената људских костију и комад малтера са великим учешћем ситног и крупног песка у саставу.

Јужни зид цркве састоји се само од једног реда боље притесаних каменних квадера, који су међусобно везани глином. Радови у сонди су завршени на рел. дубини 0,90 м од горње нивелете пода (сонде). Резултати добијени сондирањем показују да је темељ цркве св. Ваведња укопан у тврдо набијену компактну глинасту земљу у чијим дубљим слојевима се запажа процес распадања локалних стена. Сем у западном делу, темељи су плитки и састоје се од једног реда каменних квадера. Дубљи слојеви, испод темеља цркве су без покретног материјала и без заосталог старијег шута. Профили су чисти у смислу старијег грађевинског хоризонта. Међутим, откривени гробови нађени испод темеља објекта, Г-1 испод дна темеља западног зида и Г-2 уз северни профил сонде 1, испод хоризонта грађе цркве, су део некрополе старије од цркве. У гробовима нису констатовани прилози. Постојање старијих гробова од цркве, неразговорна ситуација са налазима керамичког материјала, већи број фрагмената мермерних надгробних плоча, од којих су многе орнаментисане, на изванредан начин отварају нове димензије бељачке црквице.

После завршених археолошких испитивања, у току конзерваторских радова, даљим шкарпирањем околног земљишта јужно од цркве, наишло се на делове мермерних тањих плоча, од којих је једна са делом очуваног натписа, на фрагменте фресака, као и на пратећи материјал, животињске кости и ретке налазе керамике.⁴ На основу изнетих података може се претпоставити да порекло сполија на цркви је једино могуће разјаснити новим археолошким ископавањем, овога пута неvezано са постојећом грађевином. Место старијег објекта требало би тражити у југоисточном делу гробљанског простора, где се налази благо узвишење, које донекле затвара поглед на цркву.

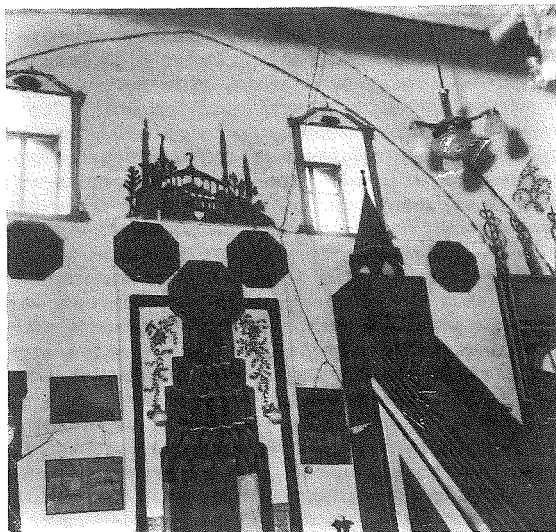
1. Део натписа на каменој плочи даје податке о години градње као и о ктитору и неимару. Натпис се чувао у олтару цркве. Подаци су преузети из документације Завода за заштиту споменика културе у Краљеву.

2. Конзерваторски радови започели су 1984. године (санација од земљотреса) под руководством Вељка Вучковића, архитекте Завода за заштиту споменика културе из Краљева.
3. За време археолошких ископавања, обављено је рекогносцирање терена у околини. На имању М. Чеперковића, са десне стране потока Куканица у Новом Селу, нађени су остаци камена и опеке са груменовима малтера у већој количини. У тренутку обиласка нива је била искрчена и сав материјал је одложен испод хрста у непосредној близини. На гомили није идентификован камен истог начина обраде као на сполијама бељачке цркве.
4. Усмена информација арх. В. Вучковића.

Славица Вујовић

ИСТРАЖИВАЧКО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА АЛТУН-АЛЕМ ЦАМИЈИ У НОВОМ ПАЗАРУ

Током 1986. године настављени су истраживачко-конзерваторски радови на Алтун-алем цамији. Планираним редоследом радова било је предвиђено, имајући у виду стање објекта и расположива средства, обијање малтера, те малтерисање и кречење целокупне унутрашње површине цамије.

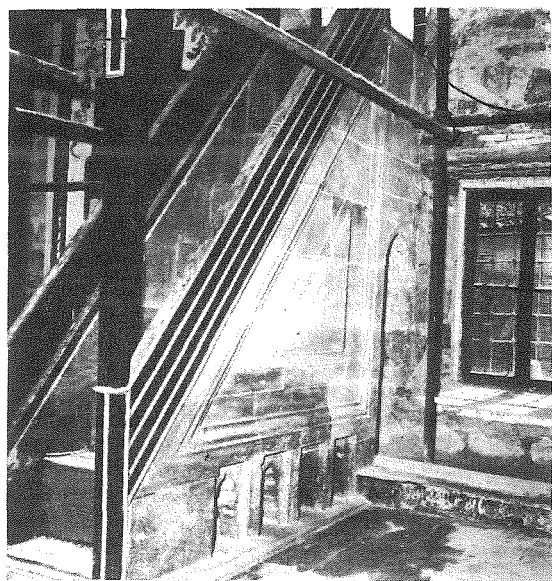

1. Изглед југоисточног зида пре обијања малтера

Уз сами почетак радова на обијању малтера извршена су сондажна испитивања зидног сликарства. Бојена декорација прекривала је релативно малу површину у ентеријеру. У лунетама изнад прозорских отвора у првом нивоу, декоративном оквиру михраба, на мањим површинама сферних троуглова, те изнад тамбура и у темену куполе били су приказани мотиви биљне орнаментике, чији су елементи – гранчице са листовима, разнобојним цветовима, одсечене или у вазнама. Изнад михраба била је представљена џамија, у једној од лунета сабљом расечена лубеница, а око прозора у другом нивоу имитирани су дрвени оквири. Чак су и веома важни елементи ентеријера, као што су михраб и минбер, који својим димензијама и лепотом клесаног украса не спадају у ред већих и репрезентативнијих, били деградирани доношењем масне боје на троугласте површине сталактита и клесану декорацију минбера.

Испитивачки радови на зидним сликама обављени су системом сонди.¹ Испод затечених цртежа откривени су одговарајућим сликарско-конзерваторским методама, слојеви креча, али није пронађен старији бојени слој. На исти начин сондирани су одређени делови зидних платана, сферних троуглова и куполе, где су се очекивали старији бојени слојеви сликарских целина. И код ових испитивања изостали су резултати. Међутим, веома занимљиво било је откриће геометријског цртежа на најстаријем слоју креча у доњој зони средишњег дела нише михраба. Цртеж, који је само фрагментарно откривен, се вероватно развија по читавој површини нише. Оивичен је црном линијом, док је

2. Минбер након обијања слојева креча и боје

унутрашња трака била индиго плаве боје. Откривањем најмлађег слоја масне боје са троугластих површина декоративних сталактита дошло се до пастелних тонова оивичених линијом оранж боје. Сондажна испитивања степеничасте предикаонице, минбера, показала су да се испод слојева креча и намаза масне боје крије изузетно лепо зидање правилним тесаницама пешчара у хоризонталним редовима са уским спојницама и лепо клесана декорација профилисаних трака и ниша.

Овогодишње испитивачке радове на зидном сликарству Алтун-алем џамије делимично је пратио и усмеравао проф. др Андреј Андрејевић, стручњак за исламску уметност. Износећи своје стручно мишљење проф. Андрејевић је дао својеврсну стилску анализу и валоризацију затеченог и новооткривеног зидног сликарства, а суштина би била у следећем:

- затечено зидно сликарство је и сувише рустично и млађег је датума (чему у прилог иде и чињеница да се углавном налази у најмлађем слоју креча), а као такво не мора бити сачувано
- није пронађен старији бојени слој, па је могуће предпоставити да џамија првобитна и није била осликана²
- геометријски цртеж михраба, само фрагментарно откривен, могао би представљати цитат из Курана
- на целокупној површини михраба морали би бити настављени испитивачки радови одговарајућим сликарско-конзерваторским методама, након чега би се приступило ревитализацији сликарских површина.

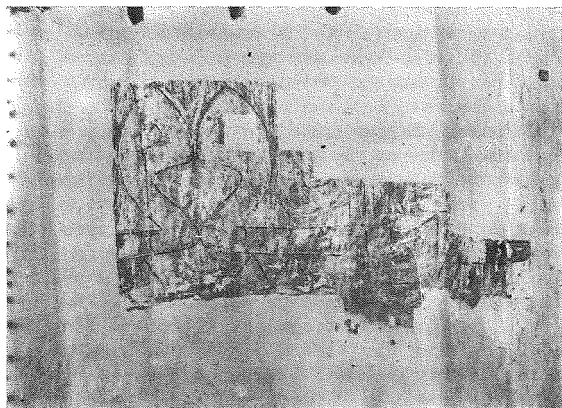
Обијањем малтера са готово целокупне површине ентеријера џамије (задржан је малтер у тамбуру где се налази фриз сараценских лукова) добијени су изузетно вредни подаци о начину градње и употребљеним материјалима. Установљене су две различите врсте кречних малтера у унутрашњости џамије. Малтер црвене боје, код кога су уочљива влакна конопље, налазио се на куполи и сферним троугловима. Зидови џамије и луци били су омалтерисани малтером беле боје, армирани длаком. Знатно пре почетка овогодишњих конзерваторских радова узети су узорци управо тог малтера, из доњих делова унутрашње и спољне стране зида. Са знавањем тачног састава, је евентуално могло утицати на доношење одлуке о избору новог малтера. Испитивања узорака малтера извршена су у Институту за испитивање материјала СР Србије,³ са циљем да се осим састава по могућности оцени и релативна старост испитаних узорака, којима је прикључен и малтер са фасаде зграде мектеба. Анализама је показано да су сва три малтера спррављена по врло сличној рецептури са песком,

Кречом и длакама као основним састојцима. Међусобни односи креча и песка крећу се од 1:1 до 1:1,2 и (1,4). Највећи садржај имају длаке лисицијег порекла, затим мачије и људске длаке. Физичка својства малтера су врло слична. Такође је установљено да је процес карбонизације калцијум хидроксида у приближној истој фази код сва три малтера, а то значи да нема већих разлика у дужини изложености малтера утицају угљен диоксида.

Тек након обијања малтера, који је испитан, на појединим местима у дубљим фугама, између хрстових греда изнад прозорских отвора, у угловима објекта, уз оквир михраба, показали су се остаци старијег малтера, који је био црвене боје па је доживео у неком периоду да буде обијен и замењен новим. У тој обнови премалтерисане су површине зидова у унутрашњости и споља, као и фасада зграде мектеба. Том приликом испуњена су и мања оштећења на тесаницима и фугама минбера белим малтером, а његово лице од камена је окречено.

На огољеним површинама куполе указале су се велике пукотине које су биле саниране уметањем сад већ иструлелих парчића дрвета.

Сви конструктивни елементи - купола, сферни троуглови и лукови били су зидани опеком формата 3,5x15,5x33,5 см, док зидови имају испуну од камена са редовима опеке у функцији либажног слоја, која је нешто веће димензије 3,5x25x37,5 см. Приликом градње овог здања коришћени су земљани лончићи, дном окренути према унутрашњости џамије. У тамбуру на северозападној страни налазе се узидана два пара лончића, међусобно удаљена 90 см, са дном пречника од 11-12 см и са рупицом у средини. У сферном троуглу на јужном углу џамије налази се пар лончића истих димензија, док су преостала два узидана у сферни троугао на истом углу мањих димензија (9 см).

3. Откривени геометријски цртеж у ниши михраба

Посматрајући пажљиво начин зидања неминовно се наметало уверење да су џамију зидале две групе мајстора. Прва група кроз декорацију изведену на каменим површинама минарета, капитела и база у трему, те минбера и михраба, показује изванредно тесарско умеће својих мајстора.⁴ Под руком друге групе мајстора настале су мање прецизне ивице лучних форми, а подкрале су им се и веома видљиве грешке. Зидајући источни, а нарочито јужни сферни троугао, дошло је до упуштања сферне површине у односу на ону коју је требало постићи и зато су закуцавани 15-так см дугачки ковачки ексери, који су послужили као арматура за дебели слој малтера. Лук је првобитно био изведен дужином за 6 редова опеке, али је вероватно у самој градњи обијен и на тај начин скраћен. Код зидања свих 6 прозорских отвора у другој зони дошло је до накнадног смањивања висине.

Наиме, обрађена ивица угаоним тесаницима за 40-так см је дужа, па је вероватно опет, судећи по нађеном малтеру, у наставку градње, уследило испуњавање до данашње коте. У циљу разјашњавања овакве градитељеве одлуке пришло се разиђивању. Код прозора на североисточном зиду, јасно се показало да при зидању није обрађена било која површина, било могућна косина према отвору повећања нивоа осветљености.

Конзерваторски радови предузети су у два наврата због недостатка средстава да се малтерише целокупна унутрашња површина џамије. Током августа измењен је оловни лим на теменима купола, обијен је малтер са целокупне површине ентеријера, пломбирани су пукотине у куполи и на зидовима. На местима где је дошло до грешке код зидања сферних троуглова постављена је рабиц мрежа преко које је вршено малтерисање. То је урађено и код хрстових греда које носе испуну изнад прозорских отвора. За малтерисање унутрашње површине кориштен је продужни малтер размере 1:2:6, а омалтерисане су и окречене купола, сферни троуглови и лукови. По добијању накнадних средстава током новембра настављено је започето постављање електроинсталације слабе и јаке струје,⁵ као и малтерисање и кречење зидних платана.

У наредном периоду требало би наставити са испитивањем зидног сликарства у трему чему би следиле радови на обијању малтера, малтерисању и кречењу трема. Садашње стање фасада, кровних венација и тамбура је лоше и захтева предузимање одговарајућих конзерваторских радова. Трало би да уследи и завршетак постављања електро инсталација и њихово прикључење на градску мрежу. Настављају се истраживачки радови на згради мектеба.

1. Сондажна истраживања зидног сликарства извршио је сликар-конзерватор Радомир Петровић из Бе-

ограда у сарадњи са Душаном Петровићем, студентом.

2. Ни код преостале две џамије које је подигао оснивач Алтун-алем џамије, мевлана Муслихуди Абдул Гани, у Скопљу и у Мажићима код Старог Трга није забележено постојање првобитног зидног сликарства.

3. Испитивања су извршена у Центру за камен и грађевинску керамику, а обрадио их је дипл. инг. Ољача Миленко са сарадницима: дипл. инг. Јовановић Миливојем, дипл. инг. Миловановић Мирославом и вишим сарадником Бајчетић Даницом.

Резултати испитивања достављени су Заводу у виду извештаја, одакле су подаци преузети.

4. Није био редак случај да су у градовима, као што је то у XVI веку био трговачки Нови Пазар, задужбинари ангажовали веште дубровачке мајсторе на украшавању својих куполних здања.
5. Главни пројекат електроинсталација израдио је Драгиша Спичановић, инг. електронике из Краљева.

Радомир Петровић

СЛИКАРСКО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ У ДОЊОЈ ШАТОРЊИ, НОВОЈ ПАВЛИЦИ, ЦРНОЈ РЕЦИ И АЛТУН-АЛЕМ ЏАМИЈИ У 1986. ГОДИНИ

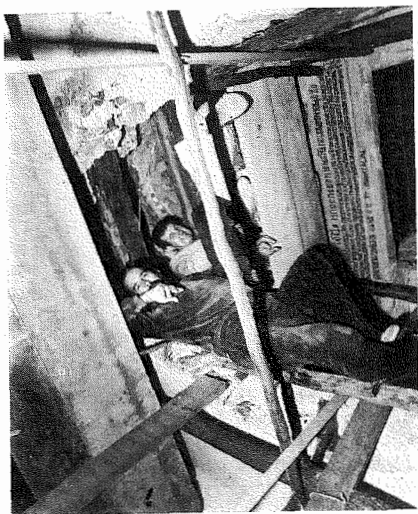
1) Црква св. Николе у селу Доња Шаторња (XV-XIX век) – настављени су радови у олтару цркве и истраживачки и превентивни радови на новооткривеном живопису, на западном зиду припрате, тј. у кули звоника. Радови су извођени од 9. до 28. јула о.г. Радови се изводе према самоуправном споразуму са Заводом за заштиту споменика културе у Крагујевцу. У оквиру конзерваторске екипе, као саветодавно тело, били су укључени виши саветник, Предраг Пајкић, историчар-уметности и проф. др Сретен Петковић, историчар-уметности. Сарадници на конзерваторским радовима су били: Видинка Радвановић, акад. сликар-конзерватор, Душан Петровић, студент вајарства ФЛУ и Корнелија Лабањ, акад. сликар. Сликарско-конзерваторски послови на живопису у олтарском простору састојали су се:

- обијен је преостали дењи слој новијег малтера и очишћен кречни премаз, који се налазио изнад старијег слоја живописа; отворене су "сонде" и дефинитивно је откривен старији слој живописа, који се фрагментарно сачувао на више места у олтарском простору; новооткривени фрагменти живописа из XV века очували су се на делу старијег зида; рад је настављен класичном методом у конзервацији живописа: пломбирањем и опшивањем кречним малтером, скалпелом је скидан кречни премаз, прљавштина је очишћена водом и сувим сунђером; израда цртежа 1:10 и фотографско снимање (обавио - Веса Милуновић). У кули звоника, на порталу западног зида, настављени су испитивачки радови и то: системом сонди пробијен је отвор (на првом спрату звоника), који је био зазидан од камена (дебљина ± око 1 м.); ове мере су по целој површини западног зида припрате, који је прво прекречен, а потом омалтерисан и зазидан због саграђеног звоника у XIX веку; отвором сонди по хоризонтали, установљено је постојање зидних слика, а потом је настављено по вертикали, спуштањем ниже ка порталу. Камен и шут је избациван кроз отворени део зида, који се потом односио на црквени део пута, где су попуњаване велике рупе; откривена је ниша у којој се налази патрон храма, св. Никола, св. Јован Крститељ, Богородица и у подножју св. Симеон Столпник (XIX век). Испод сликаног слоја налази се старији слој живописа, који тек треба открити и идентификовати (можда из XV

или XVII века); установљено је простирање живописа с леве и десне стране портала, који је зазидан и непознате садржине; у 1987. години потребно је наставити са ослобађањем зида звоника на западном зиду припрате, где би се откриле нове површине зидних слика. Овај посао око ослобађања зидне масе урадио би архитекта-конзерватор у сарадњи са статичарем и сликарем-конзерватором; стручно мишљење о открићу нише са зидним сликама, даће за елаборат проф. др Сретен Петковић, који је посетио споменик у току конзерваторских радова.

2) Нова Павлица - радило се: у куполи цркве, која је услед земљотреса на Копаонику највише страдала, те се наставило са обијањем малтера, опшивање и плумбирање живописа. Тек са обијеним малтером, на местима где не постоји живопис, јасно су се указале пукотине од земљотреса, потом, надзидани лучни део првобитног прозора који је био око 0,50 см виши од данашњег, преко кога је насликана сцена "Божанствене литургије". Испод новијег малтера откривени су нови детаљи сцене, који нису били познати. - У припрати настављен је рад на опшивању и плумбирању живописа на источном зиду портала. Обијан је малтер и очишћен кречни премаз, испод кога су откривени нови фрагменти биљне декорације.

Стара Павлица - упоредо са радовима у Новој Павлици, предузети су превентивни сликарско-конзерваторски радови на тешко оштећеном живопису. Подигнута је скела, те су тзв. "фластерима" од газе подлепљена сва места на живопису која су била склона обрушавању. Местимично су кречним малтером опшивена она места која су била лабилна и одвојена од зида носача (сл. 1). Почето је са узимањем мера ради касније документације и израде цртежа за Елаборат и будуће сликарско-конзерваторске радове на живопису које треба хитно предузети! За наведене послове нису добијена новчана средства, иако су била предвиђена у Елаборату?.

Сл. 1. Стара Павлица, поткљобучени малтер.

3) Манастир св. Арханђела Михајла, Црна Река - код Рибарића - настављени су сликарско-конзерваторски радови који се изводе у складу са Програмом истраживања, заштите и уређења Старог Раса са Џопоћанима, 1984-1990. године. Радови су трајали један месец (од 16. септембра до 16. октобра). У 1985. години завршене су иконе са иконостаса, које су рађене на терену и Заводу, које је обрадила Жени Келец, сликар-конзерватор. Ове године донете су нове иконе са иконостаса ради конзервације. У току сликарско-конзерваторских радова на зидним сликама, које су очишћене од чађи и прљавштине, према растворима Јована Васића, хемичара Завода, откривен је потпис зографа Лонгина. Ово откриће је од великог значаја за сигурнију атрибуцију зидних слика сликару Лонгину.

4) Према позиву Завода за заштиту споменика културе у Краљеву, обављена су испитивања у споменику АЛТИН-АЛЕМ џамији. Откривен је живопис у михрабу, који треба ослободити од уљаних премаза - а минбер од масне боје и малтера. Ова открића су значајна, јер се на осталим деловима ентеријера нису сачували старији оригинални слојеви.

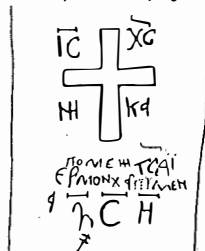
Бојана Дељанин

НАДГРОБНИ СПОМЕНИК ИЗ МАНАСТИРА СУВОДОЛ
код Зајечара

У заштићеној споменичкој целини манастира Суводол (општина Зајечар), приликом извођења земљаних радова (у 1986. години), за градњу новог конака, на локацији дотрајалог и срушеног старог конака из 1885. пронађен је дислоциран монументални камени блок. На задњој површини камена, односно тада видљивом делу, констатовано је да се ради о улазном прагу, јер су му се на угловима и на средини налазили очувани жљебови за постављање осовина двокрилне капије.

Изношењем каменог "прага" из простора предвиђеног за темеље новог конака, установљено је да је функција прага секундарна, а да је његова примена, односно првобитна намена надгробни споменик.

Овај изузетно велики надгробник, димензија 1,90x0,60x0,37 м, израђен је од беличастог пешчара, лошег квалитета. На чеоној страни, у горњем делу, налази се дубље урезани равнокраки крст и убицајена хришћанска формула ИС ХС НИ КА са знацима титле. Одмах испод доњег краја вертикалног крака крста следи натпис, код кога су хоризонтални редови деформисани, а слова неуједначене висине. Невешто клесан и развучен ћирилски натпис (слова испуњена кречним премазом) у четири реда, чита се:

Из садржаја натписног текста (сл. 1) сазнајемо да је споменик обележавао гроб јеромонаха Пимена, који је умро 1700. године. У Споменици Тимочке крајине 1834-1934, стр. 34. наводи се да су "у старој манастирској цркви Лицејци забележили три натписа: по првом црква је почела да се зида у месецу јулу, завршена је у августу 1645. године, настојањем јеромонаха Пимена".¹

На основу овог обавештења и натписа на камену, можемо извести констатацију да је надгробни споменик припадао јеромонаху Пимену, који је имао значајне заслуге за градњу цркве.

Сл. 1. Манастир Суводол, надгробни споменик, снимљено Ј.Шурдиловић.

Налажење овог епиграфског споменика, везаног за јеромонаха Пимена, није без значаја за познавање културно-историјске прошлости Суводолског манастира.

1. Пут лицејских питомаца по Србији, год. 1863. саставио К. Поповић, 1867.

Ранко Финдрик

ОГЊИШТА У СТАРОЈ СЕОСКОЈ И ГРАДСКОЈ КУЋИ

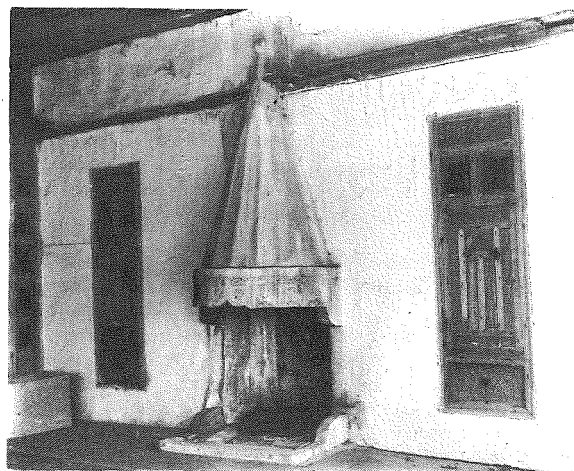
Свака наша старија градска или сеоска кућа имала је бар по једно отворено или полуотворено огњиште, тако да се и данас у оним кућама које нису много преправљене још понеко може пронаћи. Понегде се још увек граде. У већини села која нису сасвим урбанизована, па нису изгубила обележје села и где сеоско привређивање није осавремењено, по узору на стара граде се, истина сада већ ређе, нова огњишта. Највише их је по помоћним зградама у дворишту - летњим кухињама, млекарима, колибама у планини или понекој воденици поточари. Изгледа да су на малим сеоским домаћинствима таква огњишта још увек потребна и корисна, под условом да производња није попримила нове, савременије одлике, што тражи и нову, савремену опрему.

Различитог су облика - од отвореног огњишта које се налази на средини простора куће, па до полуотворених камина озиданих од камена, ћерпића, цигле, сиге или оплетених од прућа облепљеног малтером од блата. Највећи их је број, бар када се ради о сеоским, у нивоу пода или са ложиштем само мало издигнутим од тла, тек толико да се дрвена конструкција међуспратне заштити од ватре. Али их има издигнутих на већу висину, у неким крајевима, као напр. у градовима Приморја, чак и до висине стола. У градовима Македоније, Охриду или Крушеву, су ук

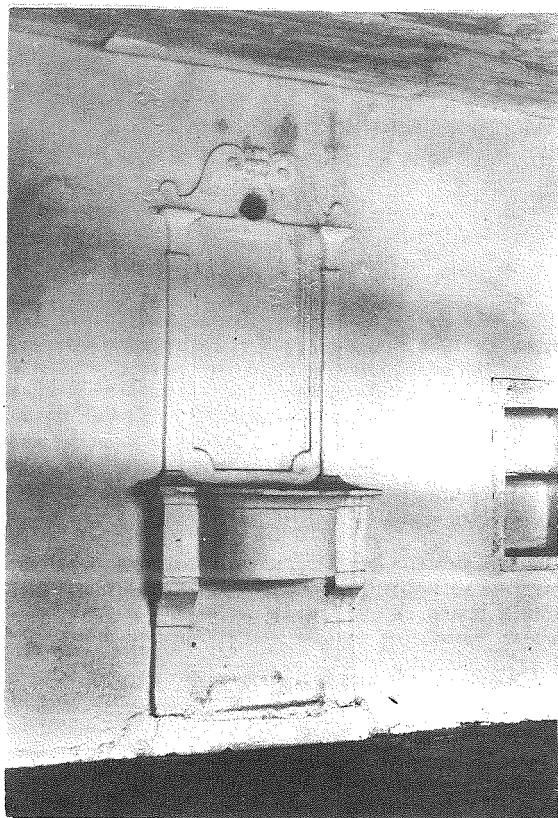
лопљена у кухињски блок, у коме се уз огњиште налази и радна плоча и судопер. Сасвим савремено, функционално решење, које су могли превазићи само нови технички уређаји какавим је данас савремена кухиња опремљена.

У сеоској и градској кухињи - "кући" огњишта над ложиштем готово увек имају капу "оџаклију" (на приморју "напу") за скупљање и одвођење дима. Направљена је најчешће од даске или плетера и облепљена са унутрашње или са обе стране малтером од блата. Једини изузетак је огњиште старовлашке, односно динарске брвнаре, које је у средини просторије и изнад којег је постављен черјен, дрвена, а раније плетена "леса" по којој се разастире жито да би се просушило. Сасвим је у равни пода, поплочано са неколико камених плоча неправилног облика, има камене "пријекладе", које су се код огњишта другог типа већ давно изгубили. То је свакако наше најстарије и најархаичније огњиште, за кога се са пуно вероватноће може претпоставити да током векова није претрпело веће измене.

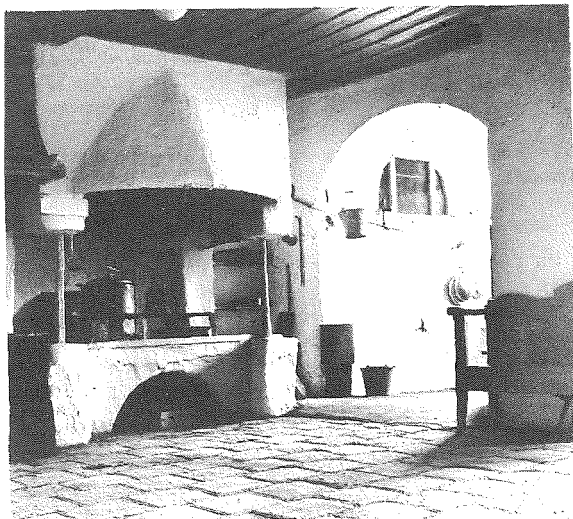
Ипак, највећи број огњишта, како по сеоским, тако и по градским кућама, је полуотворен. Таква огњишта су увек наслоњена на један од зидова "куће", најчешће онај који дели "кућу" од собе, са бочним странама више или мање затвореним, што је помогло да одвод дима постане бољи и да се топлотна моћ дрвета боље користи. У неким крајевима, као напр. у Поморављу, Косову или источној Србији, полуотворена огњишта су махом зидана од цигле или ћерпића, и више су затворена, па се обликом приближују камину.

1. Огњиште у кухињи манастира Хиландара

3. Огњиште у гостинској соби мушког дела Кајтазове куће у Мостару

2. Једно од огњишта-каде-оџака по собама конака манастира Трескавца

Огњишта се не граде само у кухињи "кући". Честа су и по собама. У гостинској соби по кулама арбанашког становништва у Метохији, или по манастирским конацима на југу Србије и у Македонији, у херцеговачкој градској кући - свугде где се собе због благе климе не загревају пећима; обавезан део опреме је и полуотворено огњиште, камин, којим се загрева соба. Па и тамо где се граде пећи, често се у соби уз један од слободних зидова гради и мање огњиште, "кафе-оџак". И ложишта за собне пећи саграђена су на исти начин. Собна пећ нема никада ложиште у соби, већ се ложи из "куће" или посебне, за то саграђене, мање просторије "оџаклије", али код неких типова кућа и са чардака.

Огњишта по собама су и пажљивије зидана и лепше обрађена од оних у кући. Зидана су највише од ситне, која се, док је још влажна, лако реже и обрађује. Ложишта су од тесаног камена са бочним странама обложеним мермерним плочама украшеним рељефом. Капа је често украшена биљном орнаментиком изливеном у гипсу. Ложишта за пећи, која су уствари права мала огњишта, често су направљена од даске, која је увек лепо обрађена и украшена подужно усеченим профилима.

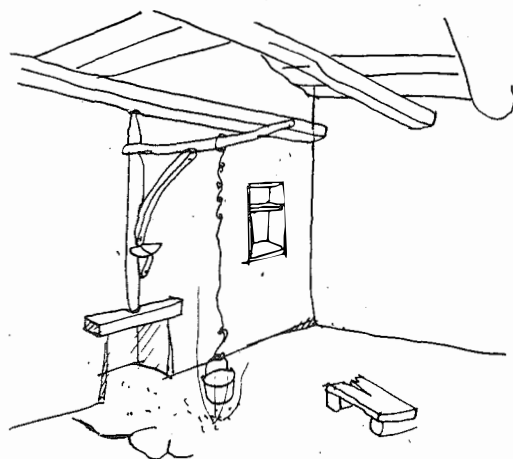
* * *

Цртежи и фотографије огњишта који прате овај текст бирани су тако да могу показати сво богатство и разноврсност, али можда још и више вештину и умеће занатлија-градитеља. Најчешће самоуки, имали су, то је очито, често поприлично мук да изведу праву линију, да не искриве зид, па су се можда највише због тога, занемарујући ту страну посла, окретали целини - општем изгледу, а понајпре функционалним задацима, а решили су их, очигледно, успешно.

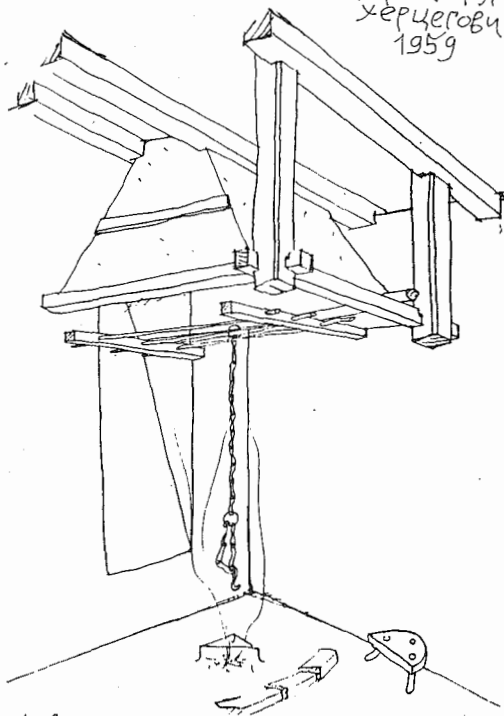
Велики број типова различитих облика, а потом највише ограничени простор у овом раду, који је стајао на расположењу, не дозвољавају да се пружи потпун преглед целокупног развоја, да се следе путеве настајања, или кретање утицаја. Циљ нам је био да пажњу усмеримо на овај део нашег архитектонског наслеђа, на његове функционалне и естетске вредности. Ипак, нисмо при томе могли, а да се не држимо извесног редоследа. Морали смо кренути од најстаријих и најједноставнијих облика, према сложенијим и савршенијим, па ма како то могли учинити у овако сажетом облику, па тиме свакако и непотпуно.

На послетку још нешто о чему би требало нешто речи: већина ових огњишта данас је већ ишчезла, уништена је. Правило да се све оно што је преживело, што је одиграло своју улогу мора уклонити да би уступило место новом, није се могло ни овде мимоћи. Чињеница је, исто тако, да ни ми из заштите, који се бавимо чувањем наше културне оставш

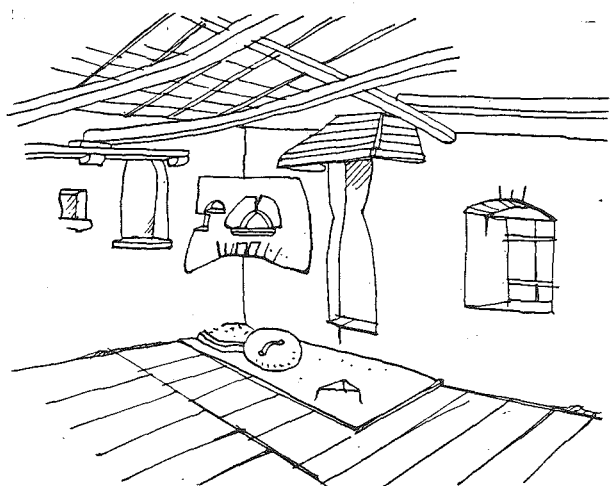
не, нисмо били у могућности да ту много учинимо. Због тога ће објављени цртежи и фотографије, бити готово једино што је од овог наслеђа остало.

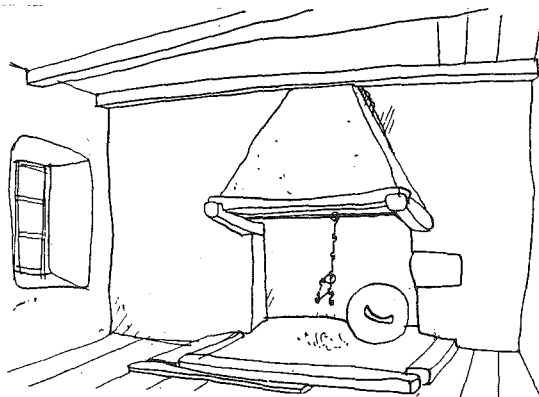
Горњи ступањци
херцеговина
1959

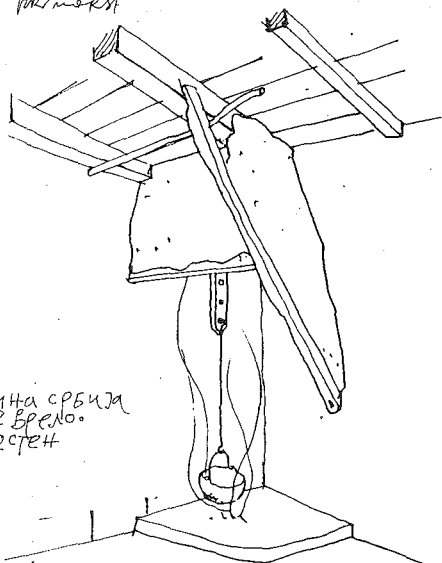
Љубижда
код Призрена
1950

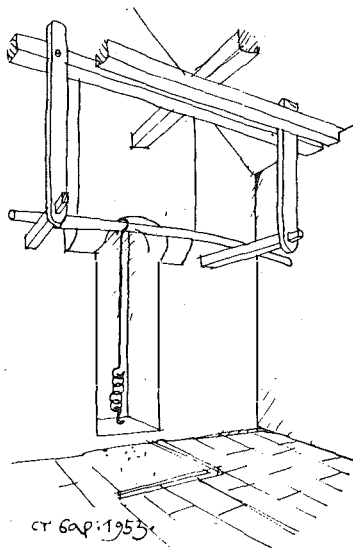
руководство по работе
1954

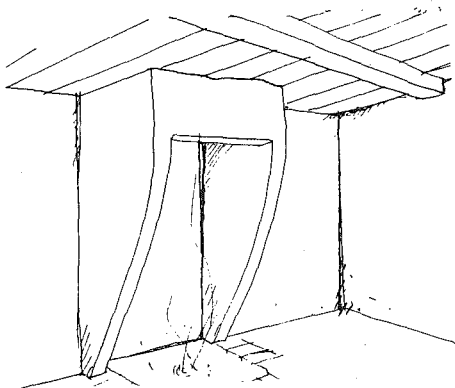
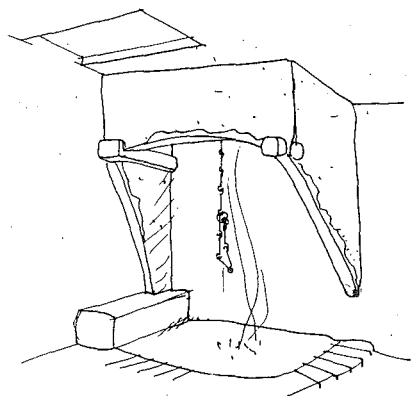
краски: #1957

источник света
горячее тело.
структура
1956

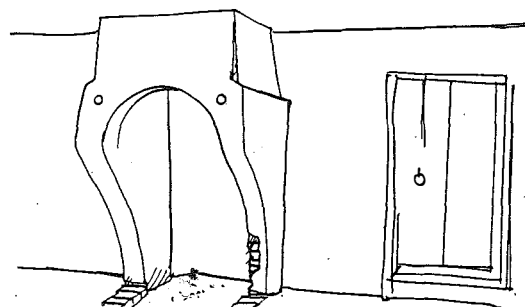
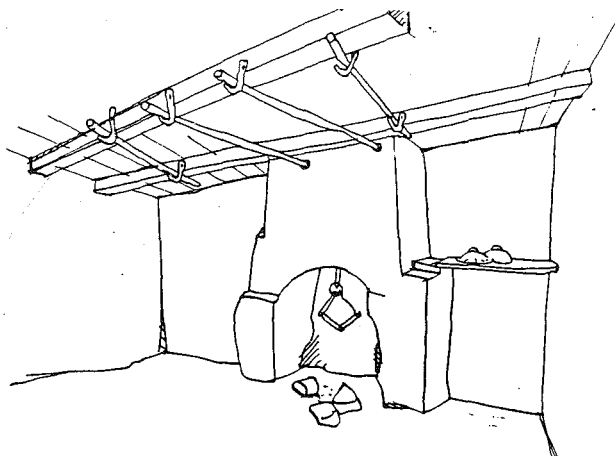

ст. 60: 1955

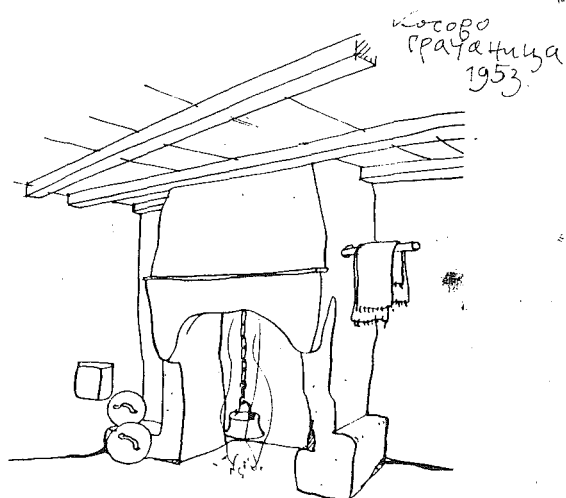

модуль: 1953

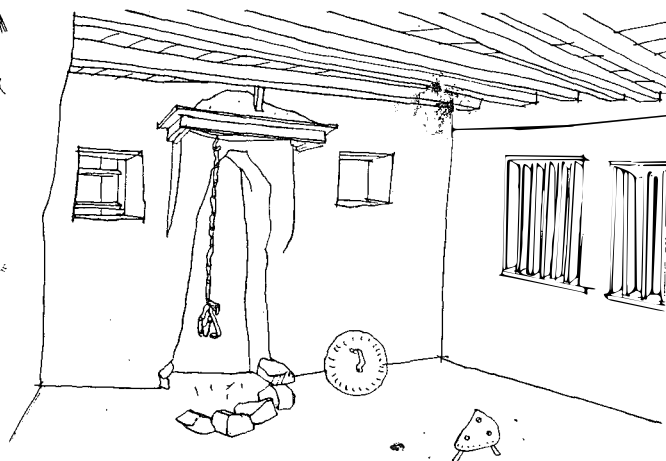

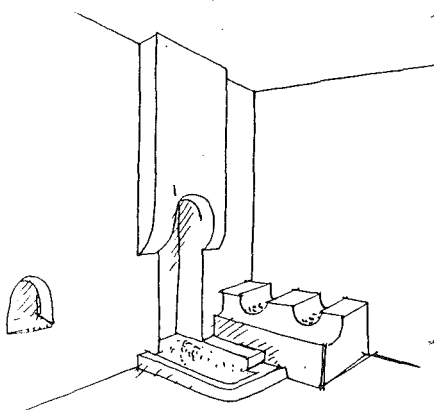
окоп/нат
свѣтлост
1953

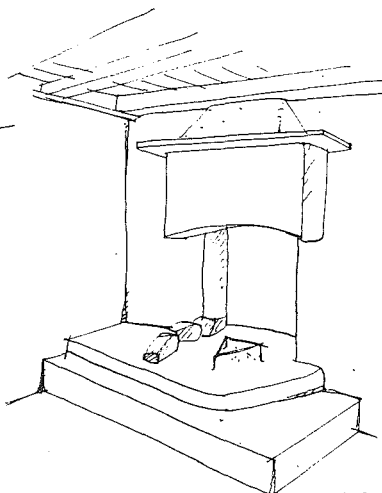
котова
прајачица
1953

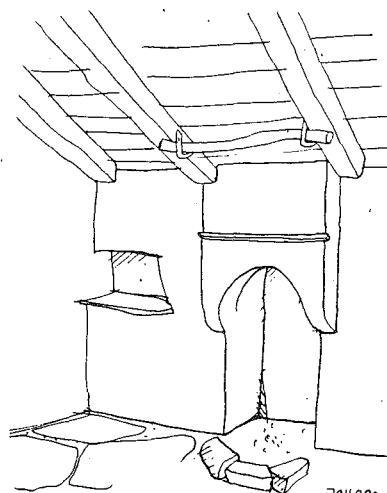
вучури 55.

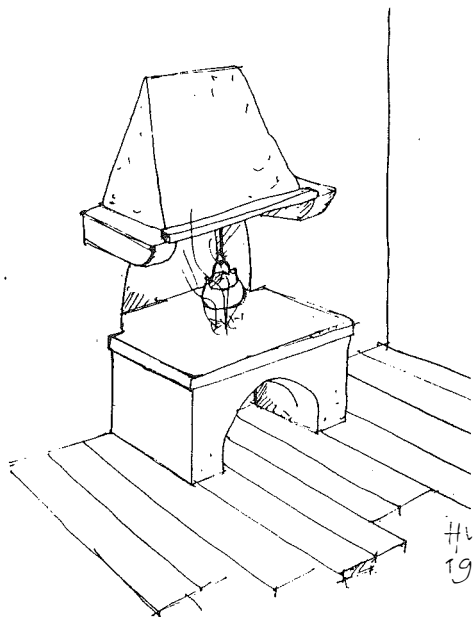
призрен
1961.

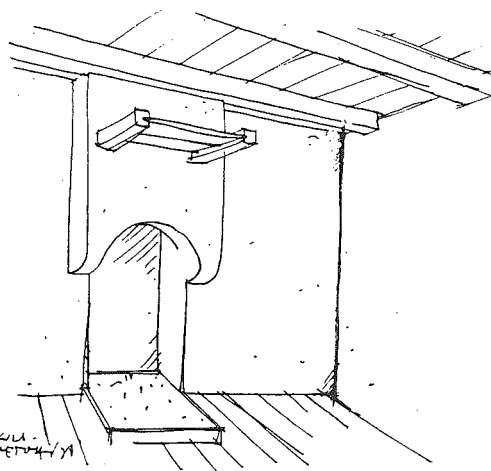
призрен
1957

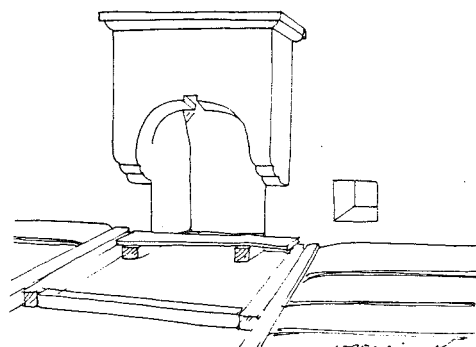
Јакево
1956

ИВАР
1952

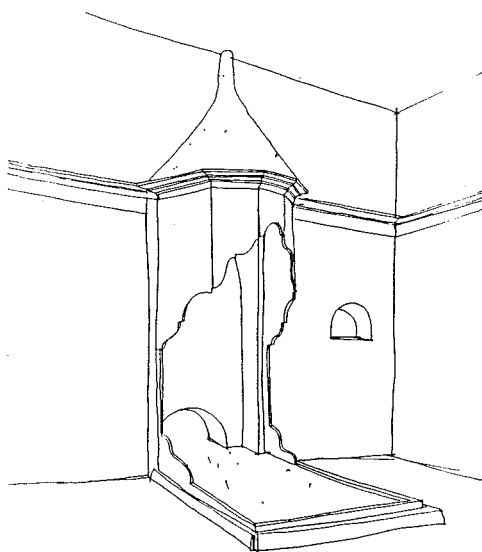

1950
КУЛ-
РЕЧКА

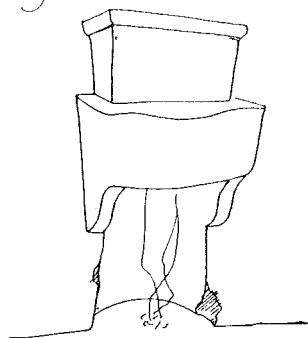

СТРОИ 1950.

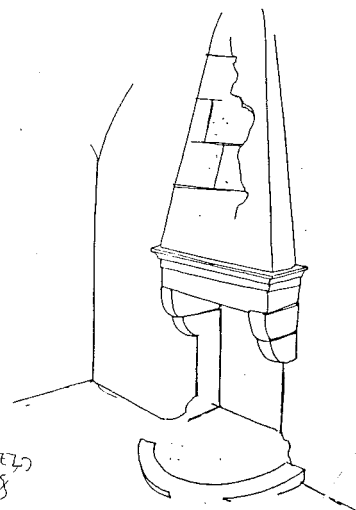
село стъкло-престанско
Језеро - 1950

ДАНОВИЧ
1950

РЕЧКА
1958

Верољуб Ранковић

КОМПЛЕКС ОБЈЕКТА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА ПОРОДИЦЕ МИЛОСАВЉЕВИЋ У СЕЛУ ДРУГОВЦУ

У Друговцу, познатом устаничком месту, десетак километара удаљеном од Смедерева, у старом делу села налази се интересантан сачувани комплекс објеката народног градитељства породице Милосављевић. Комплекс сачињавају две куће, једна с почетка, а друга с краја XIX века, стари млин са магацином, кош плетар, качара, фурунара и штала.

Стара кућа, која је и најстарији објект у комплексу, саграђена је почетком XIX века, приземна је, правоугаоне основе, димензија 13,90x9,15 м. Темељ куће сачињавају храстове греде већих димензија, постављене директно на земљу. Зидови су бондручне конструкције са испуном од плетара који је олепљен лепом и окречен са обе стране. Кров је четвороводан, а кровни покривач је од ћерамиде постављене на цепане даске. На кући се налазе двоја врата, главна улазна на источној страни и споредна "хајдучка" на западној страни. Врата су једнокрилна, од храстовог су дрвета у коме је изведена и профилација. Са унутрашње стране преко врата су постављене гвоздене "пранге", које служе за веће обезбеђење врата, а и самих укућана. Унутрашњи простор је подељен на предсобље, кухињу и три собе.

Друга кућа саграђена је 1891-92. године, а подигао ју је Жива Милосављевић, познати народни посланик из Друговца одликован краљевским одликовањем Александра I, орденом св. Саве петог реда. Кућа је правоугаоне основе, димензија 16,20x12,70м. Темељи су зидани у комбинацији опеке и камена у три реда до висине сокле. Зидови су масивне конструкције зидани опеком, а зидне површине су омалтерисане и обојене сивом бојом. На источној, западној и јужној страни куће зидови су ојачани пиластрима, ширине 45 см. На источној и западној страни налазе се по четири пиластра правилно распоређена, а између њих је по један прозор, док на северној страни су два прозора и један лажни прозор-изфугован профилисан простор без пиластара. Капители над пиластрима су декорисани флоралним мотивима, над којима се настављају два завијутка, пужа, а међу њима је једно попрсје. Капители су са траговима црвене боје, што указује да је цела фасада некада била тако обојена.

Прозори су уоквирени канелисаним пиластрима који подупиру мале конзоле, украшене стилизованим листовима. На јужној страни куће сачувана је црвена боја на конзолама. Архитрав се налази над конзолама и заједно са пиластрима уоквирује цео прозор.

Изнад горњег венца на источној, западној и јужној страни налазе се декоративни квадратни профилисани отвори, по четири на свакој страни, док су на западној страни фасаде ти отвори нешто дужи у односу на остале. Између декоративних отвора су тавански прозорчићи, који се затварају металним избушеним плочама. Сличне такве плоче су и на подрумским прозорима, који се налазе по један на западној и јужној страни. На источној страни куће је улазно двокрако степениште са осам степеника и са гвозденом стилизованом оградом. Кров је четвороводан, од чамове грађе, покривен бибер црепом.

Унутрашњи простор куће подељен је на предсобље, четири собе и оставу. Под у предсобљу је од бетона, а у собама и остави од дасака-патос.

У собама је сачувана сликана таванична декорација, а централно место заузима круг пречника 3 м. Основна боја је прљаво бела, а стилизовани флорални мотиви и нијансе светло плаве и браон боје у центру круга, пречника око 1 м. Између углова таванице налазе се на средини сваке стране квадрати у којима су насликани анђели са различитим атрибутима. На источној страни је анђео са баквом и покривеном главом, западној са гранама цвећа у рукама, северној са снопом сена преко рамена и пехаром у руци и на јужној анђео је са луком и фазаном у руци. Квадрати у којима су анђели су светло плаве боје, а фигуре су беле, сиво сенчене. Од обода круга до ивице таванице на бело ружичастој основи су зелена уоквирена поља унутар којих је стилизовани флорални мотив беле боје са по два лабуда такође беле боје. Соба на југо-источној страни има такође сачувану сликану таваничну декорацију, подељену у више поља, а основна боја је сиво љубичаста. У централном простору је круг оивичен тракама сиве и бледо плаве боје. У средини круга је богато стилизовани флорални мотив. По ободу целе таванице је широка трака сиве боје са стилизованим флоралним мотивом и шаром која се понавља.

Ко је исликао ове интересантне мотиве за сада нам остаје тајна, али је вероватно то био неки познати домаћи молер који је своје умеће уновчавао по богатијим кућама овога краја.

Економски објекти у склопу комплекса, млин са магацином, кош плетар, качара, фурунара и штала саграђени су у духу традиционалног народног градитељства овога краја, настали су од половине XIX па до првих деценија XX века. Њихов распоред у дворишту у односу на куће је истоветан као и код већине осталих шумадијских домаћинстава.

Комплекс објеката народног градитељства породице Милосављевић представља праву реткост добро сачуваног једног боље стојећег домаћинства из прошлог века, и пружа нам могућност да на аутентичном примерку пратимо специфичан развој једног домаћинства овога краја у задњих 150 година.

Радмила Павићевић-Поповић

МИТРОПОЛИЈА У НОВОМ ПАЗАРУ

Значај православне цркве у Новом Пазару вреднова- не културно историјским мерилима, није био само духовни, већ много више просветно-културни и ди- пломатски, кроз читаво време турске владавине. Црква је била стетиште српског живља, а њихови поглавари - рашко-призренски митрополити - њихови дипломатски представници.

Нови Пазар није био седиште митрополије, али је у њему постојала зграда у којој су митрополити одседали за време својих дужих или краћих борава- ка у граду. Тако је зграда и званично имала ста- тус резиденције, а смештена је у српском делу - Варош мали, у близини цркве. Поуздано се зна да је у време када је резиденција саграђена било ве- ћи број цркава, мада се сада не може поуздано ре- ћи где су се налазиле. Е.Челебија помиње седам хришћанских богомоља, од којих су сигурно већина биле православне, с обзиром на велики број срп- ског становништва. Из оскудних описа појединих махала и кућа у њима, са примесама личних осећа- ња путописаца,¹ уз увид у старинске куће које још постоје, добија се слика старе царшије и готово свих облика кућа XVIII и XIX века. Вредновањем споменичких својстава постојећих старих објеката, зграда митрополије спада међу најстарије, а њена јединствена намена даје јој још један значај више. Изузетна улога у историјским збивањима у XVIII веку, када је вероватно и саграђена, увелико пре- вазилази изгубљену аутентичност облика са којим је зграда доживела садашње време. Наиме, зна се да су рашко-призренски митрополити у новопазар- ској резиденцији обављали разне политичко-дипло- матске послове (1751-1763. године), да је била културно и политичко средиште читавог краја (Сје- ница, Тутин и Ибарска долина) и да су у њој често одседали и пећки патријарси приликом својих по- литичких мисија.²

Неке промене у изгледу зграде и у распореду прос- торија биле су неминовне и уследиле су током њеног дугог живљења, за које време је било и по- жара и поплава, а од краја XIX века па до осамде- сетих година овог века и честих мењања намена. Најстарији нама доступни помен о томе како је зг- рада изгледала и какав је био распоред простори- ја, сазнајемо из једног сасвим успутног описа две- ју енглескиња³ које су, као гошће Митрополита, про- веле неколико дана у пазарској резиденцији. Нешто више оне говоре о организацији живота у кући, о

српској породици која је била у митрополитовој служби са задатком да чува зграду, да дочекује госте, а и Митрополита за време његових боравака у Новом Пазару.

Вредно је помена да су се код становништва, посебно код старијих људи, очувала сећања као легенде о митрополитовим посетама граду, које је народ до- живљавао као велики догађај. Варош мала би оживе- ла, преплавили би је људи и из најудаљенијих села, а митрополија је непрекидно бивала пуна. Владика је био човек коме су се жалили, од кога су тражи- ли савете и помоћ, од кога су очекивали новости и разговоре чак и о мало важним стварима. Тек, он је био личност којој су се са пуно пове- рења обраћали. Из таквих узајамних односа цркве- них поглавара и народа проистекла је и идеја да се отвори прва српска женска школа и да буде сме- штена у једном делу митрополије. Ова школа је ра- дила од 1885. до 1903. године, а од тада па до 1912. ради као мешовита. У том периоду зграда је имала двојаку намену. Била је и школа и резиден- ција. Прва учитељица Перка Јовановић из Шумадије умрла је 1907. године, а сахрањена је код Петрове цркве.

Када је од 1912. године митрополија престала да буде резиденција, а и школа (школа је добила дру- гу зграду) често је мењала станаре, али је остала власништво цркве. Од 1983. године потпуно напуш- тена преживљавала је своје последње дане. Двориш- те зграде веома је смањено бесправно изграђеним об- јектима. Асфалтирањем улица и постављањем тротоа- ра смањила се њена висина, па је лепа и велика стреха постала мета камиона који су је немилоср- дно ударали. А чињеница да су и објекат и прос- тор око њега служили читавом крају као депонија одбачених ствари, потпуно је угрозила опстанак зграде. Било је истински жалосно видети тако зна- чајан споменик како умире стешњен, трошан и буква- лно затрпан смећем.

1. Е.Челеби: Путопис - Сарајево 1967., стр. 263-265; А.Гиљфердинг: Путовања по Херцеговини, Босни и Старој Србији - Сарајево 1972, стр. 124-127.
2. Коришћен текст професора др Јованке Калић упу- ћен Заводу за заштиту споменика културе у Кра- љеву, којим је указала на историјски значај ми- трополије, са напоменом да се текст може кори- стити. Овим путем јој се најлепше захваљујемо на љубазности.
3. М.Макензијева и А.Ирбијева: Путовање по словен- ским земљама турске Европе - Београд 1968, стр. 125-131.

Ђорђе Митровић

ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТЕ МИТРОПОЛИЈЕ У НОВОМ ПАЗАРУ

Међу најстарије и најзначајније културно-историјске споменике ширег комплекса старог Раса, убраја се и објекат рашке "Митрополије" у Новом Пазару. То је споменик народног стваралаштва градске архитектуре прошлог века, један од најстаријих објеката у граду. Лоциран је у "Варош мали", недалеко од православне цркве на житном тргу у улици Реље Крилатице број 24. Овај спратни објекат габарита средње величине, побуђивао је пажњу службе заштите и доста раније. Називом указује на своју основну намену и концепцију градње за резиденцију Митрополита, али је кроз векове трајања удовољавао и другим сродним и различитим потребама: - резиденција, школа, стан, а тиме укључивао разна збивања новије националне историје и културе живота српског народа овог краја, кроз задње време турске окупације.

Дужну пажњу споменику указује Завод за заштиту споменика културе Краљева, његовим укључивањем у овај истраживачки програм рада, прикупљањем документације и његовим почетним изучавањима у 1984.

Години. Рад је настављен у 1985. години, извођењем најнеопходнијих заштитних радова, на обезбеђењу објекта од даљег пропадања конструктивним подупирањем, пошто је осим дотрајалости појединих елемената, био у више махова угрожен и физичким налетима моторних возила, те како би се сачувао од потпуног уништења.

Релативно малим расположивим средствима Републичке заједнице културе, тј. Фонда Одбора за стари Рас са Сопоћанима, Завод наставља радове и у 1986. години - на даљим истраживачким пословима и изучавању проблема везаних за овај објекат, као и практичним радовима на његовој потпуној демонтажи и припремним радовима на реконструкцији и ревитализацији објекта Митрополије.

Под изузетно тешким радним условима, јер је око објекта деценијама била формирана депонија градског смећа, у време демонтаже вршена су на лицу места и извесна архитектонска истраживања, колико су то услови дозвољавали, а која су дала доста нових и врло значајних података. Једни су подаци о интервенцијама на самом објекту, битни за реконструкцију враћања изворног облика и други, материјални налази делова старијег објекта под њим на који налаже. Нова су сазнања о генези објекта, врло битна за презентацију целог комплекса.

Мада довољно неистражени и непроучени до краја, нови подаци продубили су нека раније постављена питања и проблеме, сагледане на почетку истраживачких радова: питање континуитета живота објеката и

1. Објекат Митрополије у Новом Пазару, северо-западни изглед

2. Објекат Митрополије у Новом Пазару, северо-источни изглед

колико досежу у прошлост, као и везе између старог и новијег објекта Митрополије. Следеће врло важно и озбиљно практично питање презентације оба објекта, с тим што се оно морало решити одмах и присутити заштитним конзерваторским радовима на реконструкцији и презентацији дела старијег објекта, како је и учињено из више разлога. Сложеност проблема на објектима Митрополије овим није исцрпљена, већ је тек делом начета.

Поред конструктивних, функционалних стилских и других техничких питања, што је део комплексне области проучавања, остаје знатан део посла на изучавању писаних извора и живих казивања везаних за суштинске проблеме, сазнање њихове улоге као историјске, друштвено-политичке, просветне и економско-социјалне улоге у животу српског живља на подручју старог Раса у ближој и даљој прошлости.

Освртом на досадашње радове, добијене податке и постигнуте резултате, као и предстојеће задатке, применом принципа свестранијег истраживања, да би се закључити: да на објектима рашке Митрополије тек предстоје обимни послови, којима су потребна знатно већа финансијска средства за наставак и довршетак радова.

3. Изглед локалитета Митрополије у Новом Пазару после изведених радова у 1986. години, с изгледом зидања старијег објекта

Споменка Милошевић

ЧАРШИЈА У БАЈИНОЈ БАШТИ

Почетком XIX века, на простору данашње Бајине Баште, налазило се чисто муслиманско насеље Пљесково, које је разрушено и расељено наредбом књаза Милоша и потпуно опустело средином 1834. године. Напуштена имања убрзо запоседају сељаци из оближњих села Вишесаве, Обажгоре и Бесеровине, а повећан географски положај привлачи и досељенике из удаљенијих крајева. Притом се разликују два основна типа досељеног становништва - Ере (са Златибора и Таре) и Сокољани (из села низ Дрину), тј. сточари и равничари, који се, непосредно по насељавању, и даље баве својим основним занимањима.

Постепено, предузимљивији појединци почињу, средином XIX века, да се издвајају по свом начину допунског привређивања, а то је, углавном, трговина и држање механа. Преобраћају села у варошицу нарочито доприносе трговина стоком (свињама) и дрвеном грађом ("јапијом"), као и производња и продаја дувана. Ехо политичких и династичких промена у Србији допире и до ових крајева и на посредан начин утиче на нестабилан статус насеља, које се још увек назива Пљесковом, мада се све чешће чује и ново име - Бајина Башта. Једним исхитреним указом кнеза Александра Карађорђевића од 12. јула 1858. насеље се проглашава за варошицу, јер је државна грађевинска комисија известила да у њему постоје "школа, Примирителни суд са општинским кошом, четири добре механе и шест приватних кућа"! Непоуздани подаци говоре да је исте године израђен и први регулациони план, а неколико година касније (1861.) гради се зграда средње канцеларије са шталом и апсаном. По попису из 1863. насеље је већ нарасло на 71 домаћинство, а заступљене су и следеће занатлије: 6 механџија, 3 терзије, 3 ковача, пушкар, сарач, један трговац. На жалост новостворених варошана, нови кнез (Михаило Обреновић) укида решење свог претходника из супарничке династије и поново враћа Бајиној Башти статус села. Та чињеница не зауставља започети развој и преобраћај насеља, у коме јача трговина и занатство, тј. "чаршија" као друштвени појам, већ само доводи до појаве поједности "грађана" и "сељака", чији се интереси разликују по питању проглашења села за варошицу.

Упорна борба представника чаршије, који су се, између осталог, служили политичким везама, па и подмићивањем, најзад је уродила плодом, па је Ба-

[illegible]

јина Башта 1872. новим указом кнеза Михаила Обреновића проглашена за варошицу и дефинитивно изгубила старо име из турских времена. За тај указ већ је било више оправдања и објективних чињеница, јер је те године, према извештају окружног начелника Станоја Симића, већ постојала среска и општинска зграда, нова школа, 3 механе по плану и 2 без плана, 26 лица која се баве трговином и занатством (поткивачи, калајиџи, опанчар, пекар - јављају се као нови занати).

Просторно уобличавање чаршије добија свој пуни изражај 1882, када се израђује регулациони план, по коме се "правитељствене ливаде" у центру ва-

Истакнути појединци, који су, захваљујући својој предузимљивости, далековидости и пословној смелости, узели активног учешћа у привредном, друштвеном и политичком животу своје средине, такође су били учесници и у процесима стварања правног, просторног и социјалног статуса чаршије. Један од таквих био је Цветко (Џвија) Јевтић из Вишесаве, врло значајна личност за развитак чаршије у Бајиној Башти. Некадашњи ратар, произвођач барута (и трговац њиме), међу првима гради механу по плану и воденицу на Пилици, убрзо постаје угледан газда и народни посланик, да би, крајем века, због дугова изгубио већи део свог иметка у чаршији (према оригиналу тапије од 25. јула 1895.). Прва механа, позната под именом "Стара Џвијана механа", налазила се на углу данашњих улица Маршала Тита и Браће Нинчића и представљала је почетак старе чаршије, која се формирала одатле до "плаца" - данашњег трга, на коме се 1870. подиже још једна "меана друге класе", претворена касније у хотел "Босна". (Данас, на жалост, ти објекти, као и многи други, више не постоје, сем на сачуваним старим фотографијама). Узу механу, Цветко Јевтић држи и разну бакалску робу (зејтин, шећер, со, пиринач,

71

ужарску робу, и сл.), што му омогућава да, касније, на другом крају чаршије, на ужичком путу, подигне "Нову Цвијину механу" са собама за преноћиште, шталом, пекаром и другим пратећим објектима, која се, у скоро непромењеном облику, сачувала и до данас, додуше под именом Вукајловића кафане.

Да Бајина Башта заиста постаје варошица, не сведочи само развитак занатства и трговине, већ и успостављање установа које представљају отварање и повезивање са осталим крајевима. Тако се већ 1876. изграђује прва телеграфска "штација", затим се отвара царинарница - "ћумрук" (решењем Књаза Милана од 3. јануара 1880.), и најзад и прва поштанска станица (1881.). Уз све то, запажа се и појачано досељавање трговаца и занатлија из Ужица, нарочито после 1878. На прелому два века чаршија живи пуним животом, иако насеље још увек задржава свој првобитни сељачки карактер, судећи по бирачким списковима из 1908. (88 земљоделаца, 10 поткивача, 6 механџија, 7 кафеџија, 3 баштована, 9 шумара, 6 монополских контролора, 28 трговаца, 7 опанчара, 11 финанса, 8 пекара, 4 ковача, 3 абаџије, 5 надничара, 2 столара, 3 јапијара, 25 чиновника и поједан грнчар, посластичар, кујунџија, калаџија и лекар). Нов полет у развоју чаршије осећа се после 1918. године, када Бајина Башта постаје центар и за шест општина са леве обале Дрине, са којима се повезује новим гвозденим мостом. То је време када се, уз појаву банака, јављају и нова занимања - порезници, цариници, шумари, полицајци, повереници разних предузећа, надничари, што доводи до издвајања различитих друштвених група ("чаршија", радништво и сељаци). Неминовна последица таквог друштвеног раслојавања су разни облици испољавања класне свести - прослава 1. маја, уз истицање црвене заставе са три осмице (1894.), први опанчарски штрајк (1911.), и сл.

У периоду између два рата Бајина Башта се систематски изграђује, уз строго поштовање старог регулационог плана, у правилним грађевинским блоковима са ортогоналном шемом улица и пространим правоугаоним тргом, на коме се налазила пијаца са вагом. Упоредо са грађењем репрезентативних јавних, пословних и стамбених објеката, варошица се опрема и неопходном инфраструктуром (електрично осветљење, водовод, коцкаста калдрма, и др.).

Дубоке друштвене промене после II светског рата доводе до гашења "чаршија", као социјалне категорије; она остаје да живи као појам просторног распореда појединих делатности, мада се још увек осећају и остаци "чаршијског" менталитета. Нажалост, ни Бајина Башта није остала имуна на утицаје рушилачког таласа савременог урбанизма, па се чаршија постепено повлачи пред новим објектима друштвеног и јазног карактера, иако им пружа грчевити отпор.

3. Угао Трга Душана Јерковића и улице Душана Вишића

Данашње стање је заиста забрињавајуће, ако се има у виду величина и значај чаршије при крају прошлог века. Њен преостали део задржао се на источној страни Трга Душана Јерковића (некадашње пијаце, на којој је до педесетих година још постојала градска вага) и са обе стране улице Душана Вишића, уз неминовну интерполацију неко-

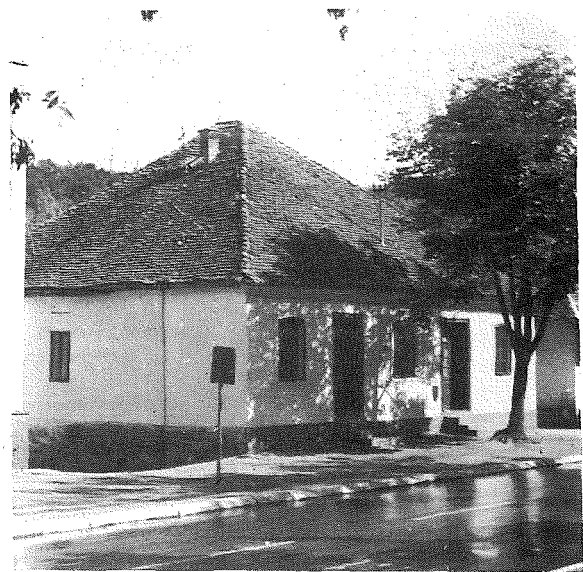
4. Зграда у ул. Душана Вишића бр. 6 (бивша Илић кафана)

5. Зграда у ул. Душана Вишића бр. 1

лико нових објеката. Иако тај део града и даље живи пуним животом, ново време је донело извесне промене, које се нарочито запажају у намени и функцији појединих објеката. Становање је и данас заступљено у истом облику, с тим што су локали у приземним зградама, као и у приземљима спратних објеката, потпуно променили своју прво-

6. зграда у ул. Душана Вишића бр. 19 (бивша Јелисавчића механа)

битну намену, јер више нема старих заната. Од четири механе и кафане, само је једна задржала првобитну функцију ("Ловац"), а остале служе у друге сврхе - једна као стамбена зграда, а две као магацини трговинских организација. Срећна је околност што промена намене није повукла за собом и промене у архитектонском склопу и аутентичном спољашњем изгледу, сем небитних детаља, бар кад су механе у питању.

Одумирање старих и појава нових заната и овде нису изостали, па се у чаршији, уместо абаџија, опанчара, пекара, грнчара, бербера, мешовите трговине и механа, у старим локалима сада налазе фотограф, стаклорезац, ТВ механичар, хемијско чишћење и бојење, вуновлачар, адвокати, кројач, обућар, сервис беле технике, фризер, и сл. Савремене занатлије прилагођавали су локале потребама своје делатности, мада не у толикој мери да се не би могло реконструисати првобитно стање.

Архитектура преосталог дела бајинобаштанске чаршије разликује се по типологији и то у зависности од функције појединачних објеката, одн. утицаја и струјања, који су се одражавали на ново основно насеље, углавном са северозапада, из аустроугарске Босне. Импазантни спратни објекти, са високим, стрмим крововима, чврсто су повезани регулационом линијом у једну целину - неки објекти чак немају бочних зидова, већ се ослањају на суседне. Једна мања група објеката (механе, стамбене и економске зграде) показује јасне карактеристике фолклорне архитектуре, прилагођене варошком начину живота.

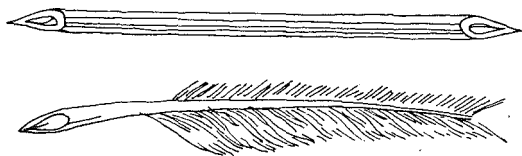
7. Детаљ подрумских врата (са бивше Јелисавчића механе)

Посебну вредност већине очуваних објеката представља аутентична, складно обликована и елегантно профилисана столарија, било да се ради о прозорима, улазним и подрумским вратима, или изложима локала. Фасадну обраду допуњава умерена декоративна пластика, која се, углавном, састоји од кордонских и кровних венаца, прозорских оквира, и ретко примењених других орнамената, углавном на угаоним објектима.

Републичка заједница културе одобрила је средства за валоризацију и израду техничке документације објеката који сачињавају преостали део чаршије у Бајиној Башти. Екипа Завода за заштиту споменика културе из Краљева (арх. Споменка Милошевић, апс.арх. Марина Вучковић, апс.арх. Катарина Васиљевић и студ.арх. Драгољуб Томовић) бораваила је на терену у периоду од 1.-10. октобра 1986. године и том приликом прикупила све могуће податке на лицу места и извршила фотографска и техничка снимања. Обрада техничке документације и систематизације прикупљених података, као и проучавање расположиве литературе, треба да, као крајњи резултат, дају елаборат о валоризацији, на основу кога ће се изградити одговарајући предлози за правну и техничку заштиту и ревитализацију овог комплекса.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бранко Максимовић, УРБАНИЗАМ У СРБИЈИ, Београд 1962.
2. Бранко Максимовић, ИДЕЈНИ РАЗВОЈ СРПСКОГ УРБАНИЗМА, Београд 1978.
3. Бранислав Којић, ВАРОШИЦЕ У СРБИЈИ XIX ВЕКА, Београд 1970.
4. др Сретен Њић, БАЈИНА БАШТА И ОКОЛИНА, Бајина Башта 1985.
5. др Цветко Костић, ПОСТАНАК И РАЗВИТАК "ЧАРШИЈЕ" (ПРИМЕР "ЧАРШИЈЕ" БАЈИНЕ БАШТЕ), Гласник Етнографског института САНУ, IV-VI (1955-57.) Београд 1957.

Верољуб Ранковић

МЕХАНА ЖИВОТИЋА У СЕЛУ ОРЉЕВУ

Године 1862. у Србији је издата Уредба о механама. По Уредби механе су категорисане као варошке, сеоске и друмске, а и разврстане су по класама које су одређивале њихов значај. Механе су морале да буду велике, светле и здраве зграде и да се подижу строго по плану, од кога се није смело одступити. У њима је поред обичне кафане морало да буде и по неколико соба за преноћиште, од чијег је броја зависила и класа механе.¹

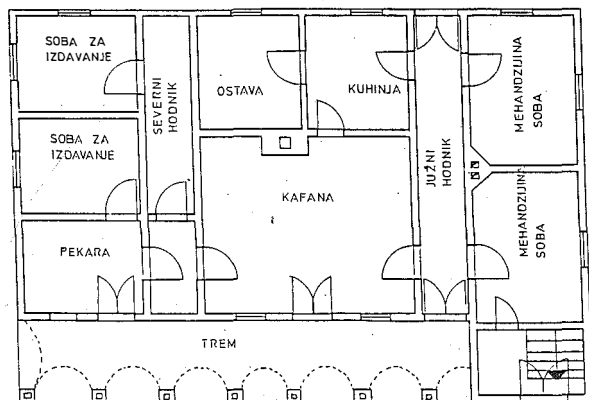
Захваљујући прштовању поменуте Уредбе уз важније друмове у Подунављу и Поморављу никле су многе нове и лепе друмске механе, са пространим двориштима у којима се одмарала и хранила запрежна стока, док су господари у кафани прекраћивали време уз разговор и чашицу. Такву механу, која је и до данас сачувана, у центру села Орљево подигао је Живота Јовановић, досељеник из банатске Беле Цркве, по коме су каснији његови наследници добили презиме Животић. Оригинални план механе је постојао, али нажалост није сачуван, изгубљен је негде у бурним временима наше богате историје.

Село Орљево налази се на половини магистралног пута Мало Црниће-Петровац на Млави и у њему је било раскршће два значајна пута у старој Србији. Један крак пута у Орљеву одвајао се за Горњачку клисуру и Хомоље, а други се је повезивао преко Жабара и Свилајнца са старим Цариградским друмом.

Због удаљености од важнијих центара ондашње Србије, значаја раскрснице, а и да би се путници намерници имали где одморити и преноћити, у селу Орљеву саграђена је механа шесдесетих година XIX века. Она је приземна, са укопаним подрумом испод једног дела објекта и отвореним тремом на западној страни. По величини (20,30x13,40 м), броју и распореду просторија вероватно је заузимала завидно високо место у категоризацији овакве врсте објеката.

Темељи су зидани опеком као и спољни носећи зидови, док су преградни зидови бондручне конструкције са испуном од чатме. Кров је четвороводни, а кровни покривач од ћерамиде постављене на цепаној дасци.

На западној страни зграде налази се отворени трем са осам моравских лукова, израђених од летава и

Механа у Орљеву - основа

олепљених блатом тако да имитирају зидану конструкцију. Стубови на трему су од храстове грађе, обложени су дрвеном оплатом, квадратног су пресека до висине 105 см док им је преостали део кружног пресека са оплатом од малтера који је окречен жутом бојом. При врху стубови имају по три проширења у виду капитета.

Зграда механе у Орљеву функционално и просторно може се поделити на три целине које у обликованом смислу потичу од троделне шеме српске сеоске куће, а попречни ходници на трефинама распона дуже стране зграде наглашавају ову поделу. Ходници у смислу комуникације упрошћавају кретање у објекту, ни једна просторија није пролазна, а у функционалном смислу одвајају делове објекта на целине које могу независно функционисати, односно бити више-мање самостални.

Централни појас објекта чине кафана, кухиња и остава и обухватају ширину од 7,20 м. Кафана по својим димензијама (7,20x5,45 м) представља највећу просторију у објекту. Улаз у кафану налази се у самој средишњој оси објекта, односно у кафану се улази са средине западне стране где је

Механа Животића, Орљево - свјеро-западна фасада

и трем који је обезбеђивао хладовит угођај и могућност проширења у летњим месецима. Кафана је директно повезана са јужним и северним ходником преко којих су остварени вишеструки и различити правци кретања, што је још више подвлачило њен посебан значај у функционалном смислу зграде. Веза са кухињом је остварена директно вратима у осни симетрије просторије, док је прилаз остави посредан-бочно преко кухиње. Кухиња и остава су просторије једнаке по димензијама, па постоји могућност да су функционално биле друкчије подељене, не као класична кухиња и помоћна просторија, већ на пример као део за хладну и део за топлу припрему хране. Кухиња је повезана преко јужног ходника са економско-стамбеним делом. Јужни ходник, мада истих димензија као и северни, има већи значај за објекат. Прво, због тога што има прилаз са главне-западне стране (кроз трем) и са задње-источне, односно представља могућу пролазну комуникацију кроз читав објекат, а друго стога што није попречно преграђен као што је случај са северним ходником. Оба ходника по својим димензијама не дозвољавају никакву могућност организације простора, односно представљају искључиво комуникације зграде. Економско-стамбени део састоји се из две велике просторије, повезане посредно преко јужног ходника. Оне по својим димензијама превазилазе уобичајене потребе за стамбеним простором власника, па су вероватно истовремено имале и улогу економских (помоћних) простора за опслуживање кафане. Као потврда тој претпоставци може да послужи постојање малих врата, код једне од њих, која воде у степенишни простор за подрум и поткровље. Степенице за таван имају подест на половини спратне висине, док су подрумске степенице неуобичајено широке и по својој диспозицији не одговарају месту и величини улазних врата са спољне стране на западној страни зграде. Њихова ширина од преко два метра, вероватно је користила само у изузетним приликама, за уношење велике буради која се налазила у подруму.

Северни део састоји се из три просторије, приближно истих величина и ходника који је попречно преграђен. Од ових просторија две су служиле за преноћиште гостију, а трећа за припрему и продавање хлеба (пекара). Северним ходником омогућена је комуникација са ове три просторије, а такође и са кафаном.

Укопан у земљу целом ширином, од јужног ходника до краја јужне стране зграде, налази се подрум у који се улази кроз двокрилна врата и стрмо постављене широке степенице. Подрум је озидан од камена и опеке. Таваница је од дрвених греда између којих су убачени шашовци. Испод главне попречне носеће греде постављена су вертикално четири дрвена стуба који примају оптерећења.

Зграда механе у Орљеву и данас после века и по свога постојања иако је изгубила своје првоби-

тне намене, налази се у добром стању очуваности, захваљујући пре свега марношћу и залагању њених власника, који су на згради вршили разна осигурања и поправке, али нису нарушили и изменили њен унутрашњи и спољашњи изглед, те две главне одлике и карактеристике времена у ком је настала.

1. Драган Фелдић, Из старог Пожареваца, Пожаревац: 1974.

Бранко Ђупурдија

ГРАДЊА СУБОТИЧКИХ САЛАША У ТОКУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

Интензивна градња салаша и мајура на подручју Суботице поклапа се са увођењем и развијањем капиталистичких односа у пољопривреди. Активност мајура - градитеља који су радили на подизању ове архитектуре може се пратити од средине осме деценије прошлог века па до завршетка другог светског рата на овим просторима. Задатак овог рада је да сагледа ту активност у њеној завршној фази, у току другог светског рата.¹ У периоду после другог светског рата, у зависности од нових друштвено-економских односа, један део салаша (и мајура) ће бити порушен, а један део (углавном мајури) ће прећи у друштвено власништво. Напокон ће Закон о условима за изградњу стамбених зграда на селу, донешен 1965. године, забранити градњу салаша.²

У периоду од окупације Суботице па до њеног ослобођења од мађарског фашистичког јарма, односно у периоду од 12.IV 1941. до 10.X 1944. године,³ траје жива градитељска активност на суботичкој периферији. У том периоду је Градско начелство одобрило 48 молби за изградњу разних врста објеката (првенствено салаша) на подручју суботичког атара. Као што се може и претпоставити, најслабији интензитет градње одвија се у току преосталог дела прве ратне године. Те године је, почетком маја месеца, одобрена градња само једног салаша, Мишколци Мађаша на Келебији. Међутим, наредна, 1942., представља наглу прекретницу. У току ове године је одобрено 38 дозвола за градњу салаша. Уједно, она у овом погледу представља и најплоднију годину. Већ наредне, 1943., број новосаграђених салаша је драстично смањен у односу на претходну годину. За изградњу је одобрено свега 5 дозвола. Слична је ситуација и са последњом рат-

ном годином. Закључно су, до средине маја месеца 1944., за изградњу салаша одобрене 4 дозволе.

У овом периоду је укупно радило 12 мајстора (зидари, техничари, дипломирани грађевински инжењери). То су следећи мајстори: Мачковић Бено, Вадас Пал (Vadász Pál), Гршић Лајчо, Алемпијевић Стеван, Штрас Лео (Strass Leo), Крмпотић Антун, Брајко Иштван (Brajkó István), Молцер Карољ (Molzer Karoly), Деуч Лајош (Deutsch Lajos), Ковачевић Антун, Пеновац Карољ (Penovác Károly) и Кулешевић Балаж (Kulesević Balázs).⁴

Познат је само један градитељски ангажман дипломираног инжењера Бене Мачковића у овом периоду. Уједно, то је једина историјски потврђена градитељска активност на суботичкој периферији у току прве ратне године (након почетка рата), и последњи познати ангажман овог суботичког мајстора, који је пуну афирмацију стекао у периоду између два светска рата. Реч је о, већ поменутој, градњи салаша Мишколци Мађаша на Келебији. Из дозволе за градњу (датирана 5.V 1941.), којој је приложена и ситуација, види се да ће се салаш састојати од једне стамбене зграде (правоугаоног облика - у коме се гради већина салаша овог времена), једног економског објекта и WC-а.⁵

Познати суботички мајстор Пал Вадас се својом градитељском активношћу на суботичкој периферији огласио три пута. Први пут, у јануару 1942., пројектује салаш на Келебији за удовицу др Мајорш Иштвана (Majoros Istvanne) из Суботице. Салаш се састоји из стамбене зграде, чардака, свињаца и бунара. Други пут, почетком јуна 1942., пројектује салаш на Павловцу, за Пијуковић Силвестра из Суботице. Салаш се састоји из стамбене зграде и економског објекта. Трећи пут, крајем марта 1943. године, пројектује салаш код Чавоља за Гаршич Шандора (Gersics Sándor). Салаш се састоји из стамбене зграде уобичајеног, правоугаоног облика, и стазе за куглање.⁶

Градитељска активност Деуч Лајоша позната је из два наврата. Први пут, у априлу 1942., пројектује магазин за жито и брашно, у Доњем Таванкуту, за Слободу Лајоша (Szvoboda Lajos) из Суботице, а други пут, крајем новембра 1942., један магазин (пored столарске радионице) у Суботици, за Себени Мартона (Szebenyi Márton). Магазин су изградили Ткалин Иштван (Tkalin István), зидар, и Шефчич Иштван (Sefcsics István), тесар.⁷

Суботичанин, Гршић Лајчо, градитељски мајстор, је убедљиво најплоднији градитељ на суботичкој периферији у току другог светског рата. Својом стручном и градитељском активношћу огласио се 22 пута, од тога 19 пута у току 1942. и 3 пута у току 1944. Мајстор најпре, средином априла 1942., пројектује салаш на Лудошу, за Месарш Иштвана (Mészáros István) из Суботице. Салаш се састоји из стамбене зграде и економског објекта. У исто

време мајстор пројектује још два салаша на Лудошу, средином априла за Пап Иштвана (Papp István) из Суботице, а у првој половини маја за Фечкеш Ђерђа (Fecskeš György), такође из Суботице. У првом случају је реч о изградњи стамбене зграде, а у другом стамбене зграде и економског објекта. Затим следе три ангажмана у Мајшанским Виноградима и један у Хајдукову, пре него што се мајстор својом градитељском активносту поново врати на Лудош. Тако у току маја 1942. мајстор у Мајшанским Виноградима пројектује салаш Флеисман Шимона (Fleisman Simon) из Суботице, стамбену зграду удовице Немет Антала (Német Antalné) из Суботице и стамбену зграду Халас Даниела (Halász Dániel) из Суботице. Све три стамбене зграде имају основу правоугаоног изгледа. У првом случају је реч само о подизању нове стамбене зграде на салашу, а у другом и трећем о подизању нове стамбене зграде на месту срушене стамбене зграде од подземних вода. У мају исте године мајстор у Хајдукову пројектује стамбену зграду за Чира Шандора (Csira Sándor) из Суботице. Ради се о подизању нове стамбене зграде (правоугаоне основе) на месту срушене штале и адаптацији постојеће стамбене зграде у шталу. Крајем маја и крајем јуна 1942. мајстор је поново ангажован на Лудошу. Најпре за Јенеи Јаноша (Jenei János) из Суботице пројектује нову стамбену зграду (на месту старе, срушене од подземних вода) и шталу, а затим стамбену зграду и економски објекат на салашу жене Салаи Даниела (Szalai Dánielné). У оба случаја новоподигнуте стамбене зграде имају правоугаону основу. Почетком јула исте године мајстор је поново ангажован у Мајшанским Виноградима. Тамо на салашу Секереш Иштвана (Szekeres István) из Суботице подиже нову стамбену зграду, на месту старе, срушене од подземних вода. После тога, такође у јулу месецу, следе три ангажмана на Лудошу. Ради се о пројектима стамбених зграда на салашу Тот Лајоша (Tóth Lajos) и удовице Кадар Имреа (Kádár Imréné) из Суботице, и пројекту стамбене зграде и штале на салашу Мате Мартона (Máté Márton), такође из Суботице. Пре него што се још једном, последњи пут, појави као

Сл. 1. Салаш у околини Старог Жедника

градитељ сеоске архитектуре на Лудошу, мајстор ће бити ангажован за Управни одбор фонда: "Мамужић Лазар и Ержебет", за чије имање пројектује два радничка стана, шталу, зграду за тов свиња и остале економске зграде. Последњи пут мајстор је ангажован на Лудошу (Носа) крајем августа 1942., када за жену Феро Јожефа (Ferro Józsefné) из Суботице пројектује стамбену зграду, салаш правоугаоне основе. После тога, мајстор је још ангажован 7 пута (ујек на различитим местима), од чега 4 пута у току преосталог дела 1942. и 3 пута у току 1944. У августу 1942. ангажован је у Халашким Виноградима и Александровачким салашима. У првом случају пројектује стамбену зграду за Ласло Иштвана (László István) из Суботице, а у другом шталу Шибалић Илеша (Sibality Illés), такође из Суботице (стамбена зграда није назначена на ситуацији). Током октобра мајстор пројектује стамбену зграду на салашу Суботичанина Брајко Беле (Brajko Béla), у Палићким Угарницама. Пројектовањем стамбене зграде на салашу Хорват Цингер Иштвана (Horváth Cinger István) из Суботице, у Бајским Виноградима, крајем децембра 1942. и почетком јануара 1943., завршиће се ова, за мајстора изузетно плодна година. После тачно годину дана паузе, мајстор се са својом градитељском активносту поново јавља почетком 1944. У првој половини јануара 1944. за жену Шефер Антала (Schaffer Antalné) из Суботице пројектује стамбену зграду на салашу у Чавољу. Ово је једна од ретких зграда из овог периода чија основа има сломљен, лактаст изглед, налик на обрнуто слово Л. Убрзо потом, у априлу месецу, за Пиуковић Михаља (Piukovics Mihály) из Суботице, пројектује стамбену зграду на салашу у Западним Угарницама. Последњи познати ангажман мајстора Гршић Лајче пада почетком маја 1944., када за Тури Јаноша (Turi János) из Суботице пројектује стамбену зграду на његовом салашу у Хајдукову.⁸

Инжењер Алемпијевић Стеван из Суботице појавиће се као градитељ суботичке периферије 6 пута. Први пут, почетком маја 1942., када за Миланковић Розалију из Суботице пројектује стамбену зграду у Таванкуту; други пут, крајем јуна исте године, за Ивковић Јаноша из Суботице пројектује салаш са стамбеном и економском зградом на Шебешићу; трећи пут, у првој половини августа исте године, за жену Месарош Адама из Суботице пројектује стамбену зграду у Мајшанским Виноградима; четврти пут, крајем августа исте године, за Тумбас Марка из Суботице пројектује стамбену зграду у Бајским Виноградима; пети пут, средином септембра исте године, за Гарђан Андраша (Gargyán András) из Суботице пројектује стамбену зграду на Радановцу; и шести пут, након годину и по паузе, крајем априла 1943., за Будинчевић Јожефа из Горњег Верушића пројектује салашку стамбену зграду на Павловцу.⁹

Ковачевић Антун, оспособљени зидарски мајстор из Суботице, јавио се својом градитељском активносту у току другог светског рата само једанпут, почетком маја 1942., када за удовицу Ердељи Гезе (Er-

délyi Gézáné) из Суботице пројектује стамбену зграду на салашу у Доњем Таванкуту.¹⁰

Дипломирани суботички инжењер Лео Штрас је био ангажован у пет наврата: први пут, крајем маја 1942. за Тешић Љубомира из Суботице пројектује салаш са стамбеном зградом и економским објектом у Жеднику; други пут крајем маја 1942. за Денцигер Михаља (Denziger Mihály) из Суботице пројектује салаш са стамбеном зградом и економским објектом на Шебешићу; трећи пут, у току преосталог дела исте године (датум није прецизиран) за Војнић Тунић Рокуша из Суботице пројектује салаш са стамбеним и економским објектом на Верушићу; четврти пут, средином априла 1943. за жену Стантич Јожефа (Sztańtics József) из Суботице пројектује стамбену салашку зграду на Павловцу; и пети пут, у августу 1943. за Стипић Антала из Суботице пројектује салаш са две стамбене и три економске зграде на Доњем Верушићу.¹¹

Грађевински предузимач из Суботице Крмпотић Антун појавиће се, као и неки његови претходници, само једанпут, у мају 1942, за Станојевић Шандора из Суботице пројектује стамбену салашку зграду у Мајшанским Виноградима.¹²

Познато је да је крајем августа 1942. Плетл Анталу из Суботице накнадно издата дозвола за изградњу стамбене зграде и штале на Зобнатици, међутим, име пројектанта је остало непознато, највероватније је да се тог посла прихватио сам власник.¹³

Пеновац Карољ, дипломирани зидар и тесар из Чантавира се појављује средином септембра 1942, пројектује стамбену салашку зграду у Жеднику, за Фараго Даниела (Farago Daniel) из Суботице.¹⁴

Зидар из Суботице Брајко Иштван појављује се крајем октобра 1942. када за жену Куриш Ђерђа (Kuris György) у Суботици дограђује постојећу стамбену зграду. Зграда је првобитно имала основу правоугаоног облика, а доградњом је добила облик окомото постављеног слова L.¹⁵

Инжењер из Суботице, Молцер Карољ, се појављује крајем 1942. и почетком 1943, када тражи дозволу за доградњу своје циглане на Александровачким салашима.¹⁶

Последњи се у плејади ових мајстора појављује Кулешевић Балаж, дипломирани инжењер из Суботице. Његове интервенције су познате у два наврата: први пут, у децембру 1943. пројектује стамбену зграду у Жеднику за Мижер Јаноша (Mizser János) из Суботице; и други пут, за Рафаи Михаља (Raffai Mihály) из Суботице подиже стамбену салашку зграду на Лудошу.¹⁷

за друштвене науке Матице српске, Нови Сад (у штампи).

2. Видети: Службени гласник Социјалистичке Републике Србије, год. XXI, бр. 36, Београд, 28.VIII 1965, 853-856.
3. М.Дубајић-Ј.Кларски-К.Л.Милошев, Цвет слободе, Раднички универзитет "Вељко Влаховић", Суботица, 1980, 109-110, 131.
4. Видети: Б.Ћупурдија, н.д.
5. Историјски архив Суботице, Фонд 60 (Градско начелство, Техничко одељење, 1941-1944.), 126/1941.
6. Исто, 340/1942, 2749/1942, 896/1943.
7. Исто, 1947/1942, 5865/1942.
8. Исто, 1949/1942, 1950/1942, 2408/1942, 2409/1942, 2459/1942, 2531/1942, 2538/1942, 2584/1942, 2889/1942, 3143/1942, 3167/1942, 3549/1942, 3689/1942, 4329/1942, 4157/1942, 4087/1942, 3806/1942, 4844/1942, 6310/1942, 43/1944, 1291/1944, 2084/1944.
9. Исто, 2270/1942, 3013/1942, 4132/1942, 3930/1942, 4486/1942, 1326/1943.
10. Исто, 2329/1942.
11. Исто, 2584/1942, 2593/1942, 5834/1942, 1126/1943, 2910/1943.
12. Исто, 3067/1942.
13. Исто, 4154/1942.
14. Исто, 4386/1942.
15. Исто, 5238/1942.
16. Исто, 5712/1942.
17. Исто, 4551/1943, 2529/1944.

1. За ранији период видети: Б.Ћупурдија, Неимари суботичких салаша и мајура 1894-1941, Зборник

Милоје Ж. Николић

ТРАГОМ ИСТОРИЈСКИХ СПОМЕНИКА

Одмах по успешном окончању Народноослободилачког рата код нас се приступило подизању спомен-обележја којима су означавани знаменити догађаји из Социјалистичке револуције. Они имају педагошко-дидактички задатак да садашње нараштаје подсећају на судбоносне догађаје из недавне прошлости. Понегде, новоподигнути споменици посвећивани су и неким значајнијим збивањима из раније повести. У Србији су најчешће повезивани Ослободилачки ратови од 1912. до 1918. године са Народноослободилачком борбом током Другог светског рата. СР Србија спада међу богатија подручја Југославије са споменицима посвећеним Социјалистичкој револуцији, а њена општина Пријепоље истиче се ажурношћу при подизању спомен-обележја НОБ-а. Од бројних споменика у овој општини поменуће се следеће:

- Остаци партизанске болнице у Пријепољу подсећају на херојску погинућу 400 бораца палих током децембра 1943. године у борби против надмоћнијих немачких снага и домаћих усташа;

- Споменик који се налази у Грачаници, поред моста на Лиму, подигнут је у знак сећања на илегалне преласке и превозе чланом преко Лима позадинских радника, партизанских јединица и герилаца; откривен је 1976. године;

- На Јабуци се налази спомен-биста легендарног Бошка Бухе који је погинуо недалеко од ње на путу за Бабине. Захваљујући овој чињеници основан је меморијални комплекс "Бошко Буха" у коме се поред поменутог споменика налазе бисте пионира и омладинаца који су храбро погинули у Народноослободилачкој борби: Сава Јовановић Сирогојно, Вера Мишчевић, Лепа Радић, Злате Малаковски, Мате Блажина, Драган Ковачевић, Ганимета Тербешић, Милан Мравље, Славољуб Ковић и Долорес, кћи Саше Божића. На иницијативу и учешће пионира Југославије и несебично залагање пријепољског текстилног комбината "Љубиша Миодраговић" подигнут је споменик почетком шездесетих година. Током 1986. овај меморијални комплекс проглашен је за просторну културно-историјску целину;

- У селу Бабинама код извора Студенца налази се спомен-чесма са три посвете и потписом задужбинара;

I "Искра класно-социјалног и национално-ослободилачког покрета названог Бабинска буна упа-

њена је овде одржавањем састанка 40 првака из овог и 15 околних села 21. јула 1875. године;

II Овде је септембра 1908. године одржан народни збор у поводу промена изазваних Младотурском револуцијом;

III На овом месту 10. октобра 1941. године формирана је I Милешевска партизанска чета;

IV СУБНОР Пријепоље, октобар 1982."

Догађајима и личностима којима су подигнути поменути споменици припада дужно поштовање потоњих нараштаја, а посвета последњег збуњујућа је, па је решено да се поближе погледом. Бабинска буна букнула је 1875. године под вођством војводе проте Јефте Поповића. Била је то једна у низу побуна које су потресале Турску царевину током тих немирних година прошлог века. И поред најбоље воље није се успело дознати какав је био народни збор одржан у Бабинама 1908. године. Било би интересно да се сазна карактер овог збора, тј., да ли су на збору подржане или осуђене промене изазване Младотурском револуцијом, или је у питању нешто треће. Да би интерес за поменути споменик био јаснији рећи ће се неколико речи о Младотурској револуцији. Млади турски интелектуалци, потекли из редова конзервативне буржоазије, окупљени у Младотурској странци преузели су власт у Османлијској империји 1908. године, уклонили су султана Абдул Хамида. У то доба пространу царевину "потресају социјални, национални и конфесионални немири у којима милитантни ислам има водећу улогу. Конфесионална нетрпељивост султана Абдул Хамид, који је развијао о свеисламској држави, јача је од националне и утиче на понашање муслимана према хришћанима у целој империји, које стално узнемиравају и малтретирају; прво пљачке ради, а затим ради њихове исламизације која даље води неминовној денационализацији".¹ Европска јавност је од Младотурака очекивала побољшање државне управе и завођење праведнијег поретка. Претпостављало се да ће они изменити тешко стање у коме су се налазили Јермени после геноцида од 1890. до 1896. године. Поред Јермена које су Курди терорисали и остали неисламски народи налазили су се у безизлазној ситуацији. У очајном положају били су хришћани у Македонији и Срби у Старој Србији мучени од стране исламизираних Арбанаса који су се постепено спуштали са Проклетија насељавајући плодну Метохију, Косово Поље и суседне области. Сва очекивања и наде Младотурци су изневерили. Уместо да јачање своје државе постигну давањем основних људских права свим поробљеним народима, они су наставили политику збаченог цара. Јермени су поново изложени великим геноцидним покољима у неколико наврата 1909., 1915. и 1916. године. Хришћанско становништво је и даље изложено терору, а Македонци снажној, убрзаној и успешној исламизацији, која је приморала балканске савезнице да пожуре са припремама за Први балкански рат.

Милешевска партизанска чета основана је у селу Ба-

бинама код извора Студенца 10. октобра 1941. године. За њеног командира постављен је Велибор Љујић, а за комесара Војин Куртовић. Ова чета је 10. фебруара 1942. године ушла у састав Милешевског партизанског батаљона, прошавши у његовој формацији велики борбени пут до краја Другог светског рата.

1. Јован Пејин, Исељавање из косовског вилајета и других крајева под Турцима у САД 1906-1907. године, Историјски гласник, 1-2, Београд 1985, 49.

Новак Јоцовић

ОБНОВЉЕНЕ ВЕЛИКЕ КАМЕНЕ СТЕПЕНИЦЕ МАЛОГ ГРАДА СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ

Средњовековни Смедеревски град не само да је наша највећа средњовековна тврђава као целина, која са три моћна средњовековна зида затвара простор од 10 хектара 41 ара и 14 метара квадратних, на коме је било изграђено пре 559. година цивилно и војно насеље и престони двор деспота Ђурђа Бранковића (1428-1456) у Малом граду. Многи већи и мањи детаљи фортификација Смедеревског града, било појединачно или скупа су највећи и најбројнији. На снажним бедемима се уздиже 31 моћна одбрамбена кула, висине до 30 метара. Уз главну капију Малог града биле су изграђене монументалне камене степенице, које су сигурно највеће камене степенице у нашој средњовековној фортификационој архитектури. Степенице су изведене уз северни зид Малог града, уз зид чувене престоне дворане деспота Ђурђа Бранковића, а воде на северни део зида главне улазне капије. Основа степеница је 13,45x1,72 м, а висина је 11,68 м. Дужина степеника је 1,72 м, висина степеника је 26 см, а ширина газиста 30 см. Степенице су биле изведене од камена пешчара, а укупан број степеника је 44. Овако монументалне степенице у Смедеревском граду, зуб времена и позната бомбардовања аустријске артиљерије октобра 1915. године, уништиле су степениште. Великим артиљеријским бомбардовањем Смедерева са банатске стране, тешким мерзерима калибра 32-42 мм, срушена је и главна капија и многи други објекти Малог и Великог града Смедеревске тврђаве.

Након завршених истраживања и рашчишћавања Малог града 1975. године, од степеница су затечене само две почетне са већим газистима. Такође су сачувани гвоздени носачи дрвеног рукохвата, три комада, који се налазио на нагнутом зиду, а који се види

на фотографији из 1913. године. Ови носачи значајно су допринели успешној рестаурацији степеница, нарочито у погледу нагиба.

Настале су дилеме и проблеми како извршити реконструкцију. У литератури и документацији оскудни су подаци. Љуба Петровић помиње степенице док је Пера Поповић у Споменици 1930, по сећању степенице скицирао и то са подестом, без минимума елемената за конструкцију и обнову степеништа.

Међутим, 1978. године ненадао су се појавиле две фотографије степеништа из 1913. године код М. Констатиновића, од којих је једну уступио Музеју у Смедереву на којој се виде све степенице, а другу Заводу за заштиту споменика културе у Смедереву, на преснимавање, на којој се не види цело степениште. Ове две фотографије најречитији су пример од каквог пресудног значаја може бити фотографија за поступке конзерватора у опредељивању за рестаурацију споменика културе. Но ове две фотографије нису само докуменат за обнову степеништа Малог града. Оне чувају успомену и на тешка времена првог светског рата и збивања везана за Смедерево. Наиме, у ратним годинама, пре пада Србије под окупацију Аустроугарске, 1915. године, у Смедереву је била војна болница и на фотографијама је вероватно особље те болнице.

При изради пројекта рестаурације и након проналажења ових фотографија јавили су се и други проблеми. Степенице су постављене по дужини уз нагнути зид дворане. Нагиб овог зида према Дунаву је на завршетку степеница 1,20 м. Сада је настала дилема како обновити степениште, обзиром на ову околност, јер најгорња степеница треба да је скоро дупло дужа? Зато је професор др Јован Нешковић урадио више алтернативних решења. Да се овај простор озиди без степеница, да се степенице изведу и преко њега. Извођење степеница по целом простору је прихватљивије са становишта безбедности посетилаца, а и естетски је прихва-

1. Изглед степеница Малог града Смедеревске тврђаве из 1913. године

тљивије. Али је остао проблем како сугерисати посетиоцу да нису изворно били дужи горњи степеници? Зато су прво изведене степенице у својој оригиналној дужини, према дужини два сачувана степеника у основи степеништа, од дужих комада вишеког пешчара, а продужетак степеника преко простора насталог нагињањем зида деспотове дворане, степеници су изведени од барајевског, бољег пешчара и од комада мање дужине, тако да је ова "нелогичност" градње степеница на адекватан начин назначена, а што је функционално добро решено.

Радовима на обнови степеништа руководила је архитекта Даница Николић, а радове су изводили мајстори црнотравци из 033 "Балкан", Црна Трава. Извођењем радова на степеништу мајстор Чedomир Стаменковић је после 40 година рада отишао у пензију. У току пројектовања и извођења степеништа консултован је професор Милорад Димитријевић.

Обновом степеништа у Малом граду решен је врло повољно и на аутентичан начин један велики проблем изласка посетилаца на бедеме Малог града, и створени су предуслови адекватне презентације Малог града, након завршетка преосталих радова у 1987. години.

На степеницама ће се извести дрвена ограда, ради безбедности посетиоца.

2. Изглед степеништа Малог града после реставрације, октобар 1986. године

Зорица Ивковић

САЛОН КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА ИЗ РИЗНИЦЕ МАНАСТИРА ВРАЋЕВШНИЦЕ (Извештај о конзерваторским радовима)

У музеолошкој поставци ризнице манастира Враћевшнице налази се и репрезентативан салон краља Александра Обреновића. У манастир је доспео за слугом старешине јеромонаха Михаила Урошевића, како наводи Р.Кречковић у монографији Враћевшнице.¹ Могло би се на основу тога закључити да је салон доспео у манастир у периоду између 1903. и 1905. године, тј. после Мајског преврата, а за време старешинства Јеромонаха Михаила који већ 1905. године одлази у Русију.² Још један податак може помоћи у датовању; наиме, у манастиру се налазе и завесе са двора Обреновића којим су, после злочина, била покривена тела убијеног краља и краљице, са видљивим траговима тог дирљивог геста, забележеног и у казивањима савременика. Ове су завесе свакако морале бити донете у манастир непосредно после тог догађаја, као и остали предмети и фотографије, успомене на једну династију веома везану за манастир Враћевшницу још од времена кнеза Милоша и његове породице.³

Салон је, затим, чуван у манастиру, у одајама потоњих старешина и касније у посебној просторији коју су због њега и других драгоцености скромне, манастирске ризнице, звали "Старина".

Репрезентативан салон краља Александра Обреновића састоји се од девет делова; канабеа, шест столица и два мања стола. Канабе је урађен са тапацираним седиштем, леђним наслоном и наслоном за руке. Столице су изведене по две у пару, исте форме и сличних декоративних елемената: две столице високог леђног наслона, тапацираног седишта, без јастука, са наслонима за руке; на леђном наслоњу, у плиткој псеудоренесансној ниши имају фигуре, на једној мушкарца, на другој жене. Други пар столица тапацираног седишта са лажним јастуком, наслонима за руке, има нешто нижи леђни наслон али веома богато скулпторски декорисан. Трећи пар столица сличне је израде, само без наслона за руке и нешто скромније обраде, мањих димензија. Салону припадају и два мања округла стола ослоњена на по три високе, профилисане ноге.

Овај намештај изузетне израде изведен је у Паризу, у радионици VICTOR-а AIMONE-а 1900. године,

тно причвршћена лепком животињског порекла, сада је враћена на место уз помоћ врло функционалне, обострано самолепиве траке SCOTCH бр. 468, познате америчке фирме 3М. Само је на предњој страни тапацираног седишта канабеа оригинална, завршна декоративна трака недостајала па је замењена новом, свиленом траком тамно црвене боје. Рајтани на ивицама тзв. лажних јастука ушивани су ручно, а на угловима, њихови крајеви, са декоративним кићанкама, везивани су на начин затечен у моменту предузимања конзерваторских радова.

Важно је поменути, у некој врсти закључака, и нека опажања која се односе на француске мајсторе, столаре, скулпторе и тапетаре. Рад у дрвету, у скулпторском атељеу VICTOR-а AIMONE-а у Паризу био је изузетан. Мајсторска обрада декоративне пластике, вешто комбиновање под утицајем различитих, прохујалих стилских периди и условљено захтевима наручиоца, била је заиста на нивоу једне краљевске поруџбине и намене овог салона. Тапетарски радови, мада квалитетно изведени, указују на врло присутну, назовимо то "штедњу" материјала и недоследност поступка и редоследа, који варирају од једног до другог комада. Наиме, коришћени су делови текстила који као да су преостали од неког другог, великог посла, па су овде настављени и спајани, чак и на врло видљивим местима. Велика површина седишта и наслона на канабеу такође није прекривена једном, целом тканином, већ је настављена из два или три дела, упркос великој ширини разбоја и ткања. На неким столицама платно за покривање тапацираног седишта састојало се од девет делова, на другим до пет.

Посебну занимљивост у раду на овом салону представљало је откриће графитом исписаних података на памучном платну испод тапацирунга канабеа и две столице. Ради се о именима, вероватно мајстора - тапетара и о датуму, претпостављамо завршетку радова на салону - 23.XI 1900, што се и могло претпоставити на основу историјских околности које су свакако условиле и поруџбину овако репрезентативног салона за краља Александра Обреновића.⁶

1. Прота Рад. Кречковић, Манастир Враћевшница, Сремски Карловци 1962. 41-42.
2. Историја српског народа (Група аутора), шеста книга, први том, Београд 1983, 130-134.
3. Р. Станић, Манастир Враћевшница, Враћевшница 1980, 37-43 са старијом литературом и детаљним описом драгоцености из манастирске збирке које се везују за Обреновиће, чему треба додати и зидни тепих кнегиње Љубице, оријенталног порекла из XIX века који је, уз радове на салону, конзервиран и сада изложен у музеолошкој поставци ризнице.

4. Детаљнија историјско-уметничка студија од истог аутора управо је у припреми.

5. Сви послови на чишћењу текстила поверени су Верослави Хаџи-Ристић, хемичару и дугогодишњем искусном конзерватору из Београда. За радове на конзервацији дрвета ангажован је столар Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда, Боривоје Павловић, а због обимности посла и временске ограничености помагали су мучланови екипе која обавља конзерваторске радове на живопису цркве св. Ђорђа, у истом манастиру. На демонтажи тапацираних делова као и у последњој фази рада, враћању текстила на канабе и столице, ангажовани су мајстори - тапетари фабрике намештаја Јасен из Краљева, чија је помоћ и сарадња у овом послу била веома драгоцена.

6. Конзерваторске радове на салону краља Александра Обреновића организовао је Завод за заштиту споменика културе из Краљева, а Финансирала Самоуправна интересна заједница културе из Горњег Милановца. Радовима који су обављени у периоду од јула до децембра 1986. године руководила је Зорица Ивковић, историчар уметности Завода из Краљева.

Радиша Жикић

КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ У
МАНАСТИРУ ВРАЋЕВШНИЦИ

У оквиру конзерваторско-рестаураторских радова у манастиру Враћевшници изведени су испитивачки радови на живопису у цркви св. Ђорђа и конзерваторско-рестаураторски радови на дрвеним елементима салона краља Александра Обреновића.

Послови су обављени у периоду октобра месеца 1986. године. Радовима су руководили: Зорица Ивковић, историчар уметности - сарадник Завода за заштиту споменика културе из Краљева и Радиша Жикић, сликар-конзерватор спец. - сарадник Републичког завода за заштиту споменика културе из Београда. На извођењу столарско-резбарских радова учествовао је Борислав Павловић, ВКВ столар и други сарадници оба завода.

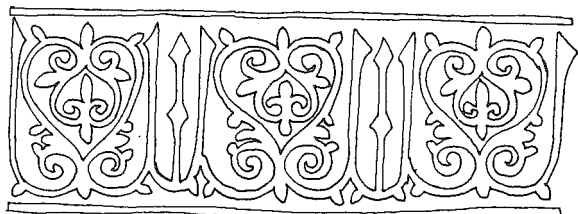
Током III фазе испитивачких радова на живопису извршене су следеће интервенције: монтажа покретне скеле, снимање за фото-документацију, пробе чишћења-уклањања остатака сапокалина, чађи и прљавштине са површина бојеног слоја у наосу I зоне и

V зона, проба фиксирања кракелираног и раслабљеног везива бојеног слоја као и комбиноване методе фиксирања и чишћења; такође су извршена допунска сондирања у свим нивоима и зонама наоса, где су постојале претпоставке постојања старијег слоја фреско малтера испод садашњег, која су показала да старијег слоја живописа има само у пределу сокла и то у мањим фрагментима; такође је један део цртежа обрађен и прилагођен новим потребама документовања.

Истовремено су вршени комплетни конзерваторско-рестаураторски и столарско-резбарски радови на дрвеним елементима салона А.Обреновића. На свим деловима салона извршене су следеће интервенције: уклањање слојева старог туткала велике дебљине и са бројним кракелурама, као и лепљење одвојених делова на спојевима свих елемената; траксовање, обрада и лепљење рудиментарних комада ораховог дрвета и припрема за рестаурацију; резбарење делова који су недостајали на елементима столица, сточића и канабета; уклапање отпалих и оригиналних делова резбарије, обрада и лепљење; репресивна заштита дрвене масе против даљег дејства ксилофагних инсеката; обрада новорезбарених делова и њихова обрада; припрема за поновно политирање и политирање комплетног салона, урађено у три етапе; набавке материјала за рад, алата и прибора, обезбеђено је старо орахово дрво за рестаурацију и реконструкцију резбарених елемената који су недостајали.

У оквиру целокупног рада на конзерваторско-рестаураторским интервенцијама били смо принуђени да због веома великог обима посла укључимо читаву конзерваторско-рестаураторску екипу од шест сарадника, те радимо и по 12 часова дневно да бисмо за веома кратко време од 23 дана извели радове за које је било потребно најмање 60 дана нормалног рада.

Захваљујући високој свести и ентузијазму сарадника, овај велики посао урађен је за веома кратко време.

Милорад Војиновић

РЕВИТАЛИЗАЦИЈА ЗГРАДЕ ПАСТЕРОВОГ ЗАВОДА У НИШУ*

Зграда Пастеровог завода у Нишу, у односу на нашу широк локацију, својим положајем простира се у оквиру комплекса градске, клиничке болнице, тако да је главном, уличном фасадом оријентисана директно према булевару Браће Тасковића. Својим првобитним габаритом у дужини од око 23 м, решеним у нивоу приземља, са симетричним распоредом од четири просторије оријентисане према улици и две веће према дворишту, датира из времена од 1900. године, када је саграђена за потребе здравствене установе ове врсте, према пројекту непознатог архитекте.¹ Касније, када је зграда у времену после I светског рата, тј. у периоду између 1923. и 1926. од старог Пастеровог завода као војне установе из области здравства, променила намену у Епидемиолошки, одн. Хигијенски завод у својству установе чисто цивилног карактера, ради проширења радног простора како са источне, тако и са западне стране у правцу дужине постојећег габарита, дограђен је још по један истоветно распоређен симетричан анекс.² Тиме целокупан тракт читаве зграде добија дужину од 45 м, те са овим симетричношћу фасадне композиције уопште, као и стилска обележја саме зграде остају складно обједињени у односу на њено првобитно решење, дато у архитектури мирног, еkleктичког ренесанса.

Зграда се историјски везује за почетак рада прве здравствене установе ове врсте из области превентивне медицинске заштите у читавој нашој земљи уопште, када је отпочела на том пољу своју делатност још почетком 1901. године. Као споменик културе, зграда Пастеровог завода у Нишу, регистрована је први пут још 1964. године, а 1975. и званично проглашена спомеником, тј. културним добром,³ да би, најзад, одлуком Скупштине СРС године 1979. била проглашена, с обзиром на њен карактер, и културним добром од великог значаја.⁴ У новије време подружница Српског лекарског друштва, на предлог Института за социјалну медицину Медицинског факултета у Нишу, прихватила је била идеју да се зграда старог Пастеровог завода рестаурира и тако оспособи за нову намену са репрезентативним садржајем из области културе здравства. Конкретно, у згради је овом приликом сагледан простор за потребе будућег Музеја здравствене културе, подружнице Српског лекарског друштва и школе за здравствено образовање, тј. васпитање одраслих полазника. У том смислу Завод за заштиту споменика културе из Ниша у сара-

дњи са Институтом за социјалну медицину. Још 1977., после већ усвојеног пројектног програма и задатка, начинио је комплетан детаљни пројекат који, поред конзерваторско-реставраторских радова сагледаних као услов за приступ решавања будуће функције објекта, решава самим тим и основна питања са захтевима везаним за потребе његове ревитализације у целини.⁵ Полазећи касније од новог пројектног задатка за конкретним решењем целокупне изложбене поставке у оквиру Музеја здравствене културе, простор за одвијање једне овакве функције, као што се види, већ је био и раније сагледан у склопу зграде, чија је реставрација према претходно наведеном главном пројекту са техничком заштитом у целини успешно изведена у времену до краја 1984. Простор за потребе Музеја предвиђен је, још у старту приликом доношења пројектног задатка, унутар обележја груписаних у склопу габарита најстаријег дела зграде и то са оријентацијом просторија према улици, а на површини од око 116 кв.м. рачунајући ту на све четири просторије, заједно са улазним простором. Још у току радова на реставрацији саме зграде са њеним оспособљавањем за одвијање потребних, одговарајућих функција, водило се рачуна о свему овоме, како по питању обраде зидова у ентеријеру, тако и по питању распореда електричне инсталације са сијаличним местима, што у потпуности треба да одговори условима у односу на захтеве приликом аранжирања музејске поставке у једном оваквом амбијенту, кроз цео ентеријер. Зависно од врсте експоната и др. потреба када је у питању музеј, имао се у виду начин чувања, презентације и аранжирања самих поставки, тако да су на основу заједничких договора и консултација са представницима организација из области здравства при Медицинском факултету у Нишу, посебно и са представницима подружнице Српског лекарског друштва, прихваћени и усвојени следећи захтеви:⁶

- да се део музејских експоната презентује са излагањем у хоризонтални, подним витринама, с тим да у саставу ових витрина буду и ниски ормани, који би служили за одлагање и чување есенцијалне архивске грађе, а са документацијом везаном за развој здравства не само у Нишу, већ и његовој широј околини. Саме витрине замишљене су са застакљивањем одозго покретним капцима дим. 80x140 см испод којих је површина за излагање предметних експоната на довољној дубини. У доњем делу читавог овог блока, у висини од 80 см предвиђен је још и нисак орман са полицама за потребе чувања грађе, како је то наведено, обезбеђен крилима са израдом од храстовог фурнира;
- да се већи део експоната презентује излагањем у виду фотоса, са ликовно опремљеним фото репродукцијама и натписима, помоћу којих би се и хронолошки указало на свестранији развој медицинских служби не само у Нишу и његовој широј околини, већ и у читавом овом делу Србије. Све ово подразумевало је израду подло-

га од готових зидних паноа у одговарајућој ширини од 1,15 м омеђених хоризонталним оквири-ма у оба крајња нивоа;

- поједини вредни експонати који представљају делове медицинске опреме, а могу се експонирати потпуно слободно у простору, тако да на неки начин остварују чак и извесне ликовне доживљаје, да се на тај начин чак и трајно презентују.⁷

При осмишљавању читаве, овако сагледане музејске поставке, водило се рачуна и у фази пројектовања о следећем:

- о положају зидних паноа у односу на нормално сагледавање са одређених положајних дистанци самих посматрача, тако да сва сагледавања ових експоната буду у нивоу нормалног видног поља мереног у односу на ниво пода у просторији;
- о организацији опште поставке ових паноа у односу на слободне површине зидова, отворе, инсталационе уређаје и сл. Све подне витрине са ниским орманима распоређене су опет тако да својим положајем заузму одређене слободне просторе у оквиру појединих одељења, водећи при томе рачуна о правилном кретању самих посетилаца приликом разгледања;
- о ликовној форми свеукупне опреме решеној у складу да наменом, ослањајући се при томе на елементе стилских утицаја који се везују за архитектуру саме зграде, што долази до свог изражаја нарочито код подних витрина, па и ниских сточића намењених слободном излагању појединих експоната.

Чitava музејска поставка не само сагледана, већ и практично организована на овај начин, са гледишта правилног функционалног манипулисања присутних посетилаца у односу на сав овај простор, потпуно је самим тим и функционално оправдана.

Као допуна у оквиру самих експоната, указала се поред свега тога још и потреба за истицањем и портрета значајних личности из области медицине у свету уопште, поготову оних чија је делатност историјски везана за активности на пољу превентивне заштите, с тим да почасно место у средишњем делу улазног простора припадне самом Лују Пастеру.

Димензије изложбених паноа самерљиве су са ширинама подних витрина како би се у том погледу остварила извесна складност у ентеријеру, а допунски садржаји, у циљу задовољавања осталих функција у целокупном овом простору, сагледани су у потврђивању одређених видова не само фиксне, већ самим тим и покретне опреме, што уједно треба да допринесе и ликовно-визуелном оплемењавању целокупног овог простора.

Изложба са музејском поставком документарног карактера отворена је у просторијама зграде при-

ликом јубиларне прославе 85-годишњице Пастеровог завода у Нишу, одржане у времену од 25. до 27. септембра 1985. године, када се у исто време одржавао и стручни састанак из ове области здравства под називом "Дани превентивне медицине",⁸ и презентована јавно под називом: "Од Ислахана⁹ и Пастеровог завода, до Медицинског факултета Универзитета у Нишу", са погледом на сто-годишњи развој здравствене заштите Ниша.¹⁰

Половина целокупне ове поставке са свим својим експонатима, смештена у просторијама лево од средишњег улазног простора, указује на развој здравствених служби у самом Нишу и његовој ши-рој околини у времену од ослобођења Ниша од Ту-рака, од 1878. године, па све до почетка Пр-вог светског рата, док је десна половина овог прос-тора заступљена угл. развојем здравствено-меди-цинских служби читавог овог подручја у послера-тном периоду и у новије време, са посебним осв-ртом на развој самог Медицинског факултета.

На крају, треба истаћи и то да се није стало на свему овоме, уз напомену да је даље прикупљање читаве историјско-музејске, одн. архивске грађе, везане за развој здравства у Нишу и његовој ши-рој околини још увек у току, тако да ће време-ном и сама зграда Пастеровог завода као целина у оквиру осталих својих функционалних групаци-ја (просторије Српског лекарског друштва и Шко-ле здравственог васпитања) бити обогаћена од-говарајућим садржајима са одређеном врстом ек-споната, а у функцији већ наведених простора, с тим да у склопу њих представља и изврстан вид функционалне, а у исто време и научно-педагош-ке целине.

после изведених конзерваторско-реставраторских радова.
(снимио: Јован Шурдиловић)

* У вези са овим објектом, аутор овог текста већ је обрађивао и самим тим публиковао од-говарајући опширнији прилог, објављен у ниш-ком часопису за књижевност, уметност и култ-уру "Градина" бр. 8-9 из 1981. год. на стр. 194-198, под насловом: "Градитељске каракте-ристике, пројекат нове намене и преглед радос-ва на обнови зграде Пастеровог завода у Ни-шу".

1. Б.Несторовић: Преглед споменика архитектуре у Србији XIX века, :Саопштења бр. 10 Репуб-личког завода за заштиту споменика културе, Београд 1974, стр. 164.
2. Детаљније о свему овоме у прилогу: "Зграда Пастеровог завода у Нишу", аутор Б.Андреје-вић, стр. 111 Нишког зборника бр. 2 из 1976.
3. ... одлуком на основу Решења бр. 2103/1 од 24.12.1975. Завода за заштиту споменика кул-туре, Ниш.
4. Објављено у Сл.Гласнику СРС, бр. 14/79.
5. Аутор главног пројекта конзерваторско-реста-ураторских радова са ревитализацијом објекта у целини, а посебно и пројекта за уређење про-сторија Музеја здравствене културе заједно са опремом у згради Пастеровог завода, је и аутор овог текста, арх. М.Војиновић.
6. Консултанти при доношењу пројектног задатка за израду главног пројекта опремања Музеја здравствене културе у просторијама ове згра-де били су професори Медицинског Факултета Унивезитета у Нишу, др сци Новица Живадино-вић, директор Завода за заштиту здравља и др сци Војислав Милојевић, председник Одбо-ра за обележавање 85-те годишњице јубилеја Пастеровог завода у Нишу.
7. Мисли се на разне апарате, медицинско-лабо-раторијске и др.
8. Састанак под називом: "Дани превентивне ме-дицине", - 19. ове врсте по реду, одржан да-на 26. и 27.септембра 1985. одвијао се тих дана угл. у амфитеатру Завода за заштиту здравља, као и у обновљеној и за овакве св-рхе намењеној сали у самој згради Пастеро-вог завода.
9. Ислахана - турц. Нека врста болнице, одн. азила. У Нишу I. затечена 1878. год. још из турског времена на локацији у саставу дана-шње улице Вождове, а на месту где се сада налази зграда Гимназије "Стеван Сремац". - Историја Ниша II. Историјски институт Бео-град, "Градина" - "Просвета", Ниш 1984, стр. 499.

10. Аутор изложбене, музејске поставке са целокупним садржајем експоната је председник организационог одбора прославе, проф. др сци В. Милојевић. Према пројекту аутора овог текста, изложбену поставку организовао је и. ликовно опремио арх. Станиша Станковић, сарадник Медицинског факултета, За истакнути Рад и изузетан допринос развоју и постигнутим резултатима на унапређењу просветно-медицинске мисли и праксе у заштити здравља становништва, аутор овог текста, арх. М. Војиновић као пројектант рестаурације и ревитализације зграде Пастеровог завода, надз. орган приликом извођења радова и пројектант опремања Музеја здравств. културе, од стр. Завода за заштиту здравља Мед. факултета, а поводом прославе 85 год. Пастеровог завода у Нишу, добио је званично признање у виду Повеље. Истовремено, признање од стр. организатора - носиоца ове прославе, додељено је и директору Завода за заштиту споменика културе, Ниш, арх. А. Радовићу.

Ранко Финдрик

МУЗЕЈ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА "СТАРО СЕЛО"
У СИРОГОЈНУ - ГОДИНЕ 1987.

Амбициозно замишљен подухват, који смо назвали - Музеј народног градитељства "Старо село" у Сирогојну, ако се не рачунају два почетна припремна месеца у 1979. години, гради се већ пуних седам година. За оне који о музејима ове врсте не знају много - дуго време, а за ужи круг људи од струке, времена увек мало и брзо протиче.

Но, нису ови редови написани због тога. Изградња Музеја одвијала се онако како се у нашим условима могло и како је морало бити, при чему норме и стандарди какви се код нашег посла примењују у развијенијим земљама, где се више ради и више зна, нису изневерене. Ово пишемо највише због тога што би у овој 1987. години морали да завршимо са подизањем и преношењем грађевина, а истовремено да у основним цртама изградимо и уобличио музејски организам. Из тога је и проистекла потреба да се после вишегодишњег рада погледа шта смо учинили и докле смо стигли, али пре свега шта још и колико треба да се уради.

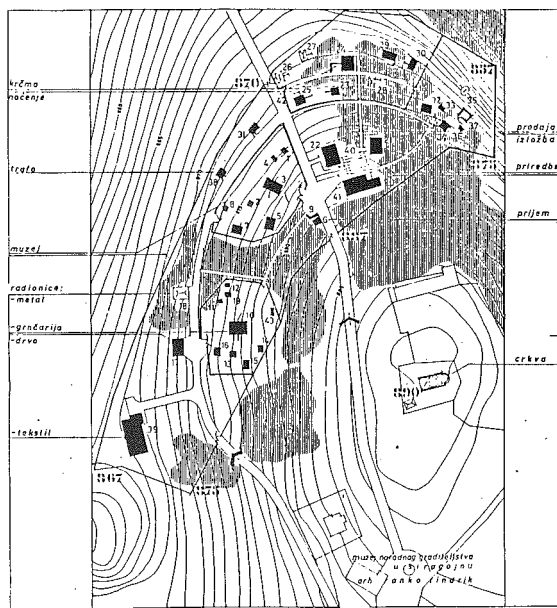
Познато је, да се подсетимо, да је Музеј замишљен, а потом и програмом дефинисан као сложена целина, како у простору, грађевински, тако још и више по програму рада и делатности. Просторно је састављен из три дела, од којих су два у Сирогојну - прва изложба градитељства - архитектуре и материјалне културе села; друга, зграда шатре-собрашице које се реконструишу уз цркву, и трећа, обнова 6 млинова и 1 ваљавице на слаповима речице Врело, код средишта села Гостиња.

До сада се радило само на првој целини, уколико се изузму извесни припремни радови на реализацији ове друге две. Прва целина је просторно највећа и по броју грађевина и најсложенија. Замишљено је да се преносе, изграде нове или обнове укупно 42 грађевине. Граде се нове или обнављају по старим узорима само оне које се нису из неког разлога могле пренети. Тако се на пр. изградила нова зграда за радионицу за штампани текстил, санитарни блок, гледалиште или трафо станица, а поновиле по старим узорима тор, 2 чесме са дрвеним точком, стублина, кулача и др. Данас је изграђено 38 објеката, а у раду су још 3.

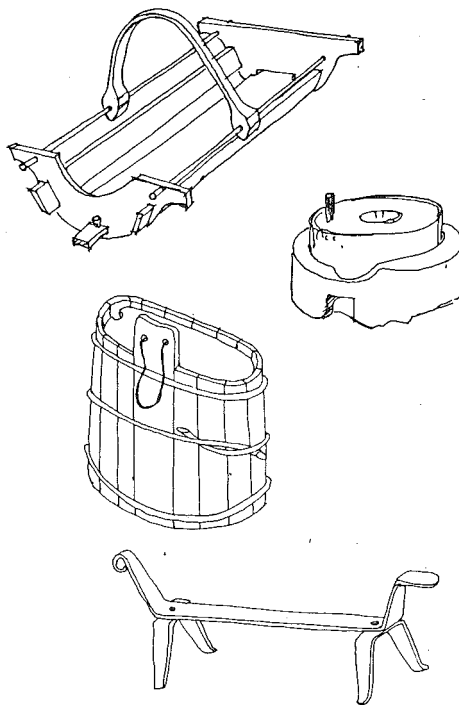
Поред посла на изналажењу, одабирању, преношењу, конзервацији и подизању грађевина радило се на уређењу простора - увођењу инфраструктуре (водовод, канализација, струја и телефон), потом уре-

ђењу простора и озелењавању. Данас, када је и овај део посла готово већ завршен, види се да је био и најтежи, најскупљи и сасвим сигурно најправилнији. Копање ровова и полагање каблова и цеви направило је толико нереда у Музеју, какав за све протекло време није виђен. Тек по овоме послу могло се приступити ограђивању, просецању стаза и озелењавању, што је већ највећим делом урађено или је рад у току. Група стручњака из Завода за заштиту природе ради на изради плана озелењавања - на стварању зелених завеса у ужој зони Музеја, али и упоредо и на студији обнављања аутохтоних врста, која ће бити основа за дугорочнији рад на остваривању програмом предвиђених делатности Музеја.

У току претходних година, а и ове последње нарочито, радило се интензивно на скупљању покретних предмета материјалне културе (покућства, алата, оруђа, текстила и сл.). Прикупљено је до сада око 650 предмета, а у току је рад на изради студије за проширење постојеће поставке изложбе на читав део Музеја намењен излагању. У току су радови, а на неким грађевинама већ су и при крају, на уређењу оних музејских објеката који су намењени пријему посетилаца. Радови на згради за скупне Пријеме и приредбе, где је сала и у високом поткровљу атеље за студије у архитектури, приводи се завршетку. Ради се интензивно и на крчми, мада су тамо радови, због неких неспоразума око постављања грађевине, нешто закаснили, а уређење и опремање четири од предвиђених 6 апартмана, за двадесетак лежаја већ је при крају.

1. Ситуациони план Музеја "Старо село" у Сирој-ноу. Црно су означене грађевине које су већ подигнуте.

2. Цртежи дела покућства које је изложио у Музеју. Колевка, жрвањ за со, пријеклад, посуда за воду.

Изради плана уређења и озелењавања слободних површина у Музеју придајемо посебну важност. План мора обухватити, како је то код споменика културе и обавезно, не само део Музеја на коме су грађевине, већ и ближу и даљу околину, које су одређене пројектом и одлуком о стављању под режим заштите. Овако велика површина подељена је на зоне за које се морају предвидети и посебни режими заштите. Зоне се у основним цртама подударају са зонама које предвиђа и урбанистички план, чија је израда у току.

Изради плана уређења слободних површина мора претходити и израда студије зеленила - од утврђивања основних биљних врста заступљених данас, до, колико је то могуће, утврђивања историјског прегледа - у којој мери и када је дошло до смене биљног света, било природним путем, тј. евентуалним променама климе или неким другим условима, па до свесног деловања човека - уношењем и прихватањем нових пољопривредних култура, врсти воћа, цвећа, украсног зеленила, честог у нашим двориштима или, што је исто тако често, крчењем и уништавањем.

Ово напред изнесено је дугорочно замишљен програм. За његово остварење ће бити потребно свака-

ко више времена, један дужи период, а уз то ће и представљати, као што је већ напред речено, и део програма сталне делатности Музеја. Зато ће овај део задатка морати уз студију постојећег стања и историјски преглед имати и пројект уређења слободних површина по зонама. Интервенције ширег обима ће се предвидети само у најужој, мултизоналној зони, док се у остале две зоне (II и III) иде само на заштиту постојећих аутохтоних врста и пурификацију простора. Уколико се покаже као могуће требало би предвидети местимично постављање зелених завеса, како би се заклониле гломазне новоградње које нарушавају склад природног окружења.

Други задатак који се мора што пре реализовати је претходно озелењавање најближе околине Музеја и дворишта, односно музејских окупација. Код извођења он ће се највероватније морати поделити на два дела. Прво би се извршило озелењавање одређених слободних простора, а потом приступити сађењу цвећа, воћа по окупацијама и уз друге грађевине у Музеју. На слободне просторе, у одређеним правцима мора се засадити такво зеленило које ће моћи одвојити Музеј од околних изграђених простора и заклонити све упадљивије новоизграђене грађевине, које су у међувремену неконтролисано никле у даљој па и у ближој околини Музеја. Уз то, дрвећем и високим жбуњем треба одвојити и поједине делове музејске целине, које су се због скупеног простора који нам је стајао на располагању нашле искупили близу једна друге. Да би се ово постигло што пре, мораће се прво садити брзо растуће врсте дрвећа, па их постепено замењивати трајнијим врстама чија је густина већа и које пружају бољу заштиту.

Други део овога задатка односи се на озелењавање дворишта. За сада пре израде студије треба одабрати такве врсте, чије постојање у прошлости није било спорно и које би могле трајно остати, да би се доцније простор попуњавао и уобличавао према резултатима истраживања. Ово је нужно и због тога што два домаћинства која су у целини постављена неће представљати исто доба - једно ће бити старије, а друго млађе, па томе треба бити саображено и зеленило. Старије, аутохтоне врсте ићи ће на окупацију и око окупације која приказује старије време. Исто тако део домаћинства у планини, површине око колиба имају по правилу друге врсте зеленила. Примера ради да поменемо трешњу дивљаку, нешто поврћа, којег и каквог, шта климатске прилике дозвољавају треба тек испитати.

Музеј ће ширити своје површине и то пре свега развијањем пољопривредне делатности, па би због тога требало простудирати и одредити намену и обраду слободних површина и то претежно пољопривредним културама, житарицама пре свега, што би истовремено значило и увођење старог плодореда.

Ово би укратко био изложен програм за израду студије и пројекта озелењавања, тј. уређења слобод-

них површина Музеја, и уређење његове ближе и даље околине. При овоме ће, да поновимо, студија која претходи пројекту имати посебну важност, јер једна од делатности Музеја, на којој ће се добрим делом заснивати и разлог његовог постојања је одржавање и неговање старих традиционалних пољопривредних и воћарских култура, старог плодореда, и чување од заборавља старих поступака обраде земље и чувања и припреме намирница. То се истовремено уклапа и везује за савремене еколошке програме, који се све више у свету негују.

Оквир и основне претпоставке за поставку изложбе материјалне културе златиборског села, која ће се налазити у грађевинама које се чувају у Музеју, изложен је у основном пројекту, а једну изложбу привременог карактера поставили смо у делу Музеја који је био изграђен још 1982. године. Пројекат чија је израда у току мора бити далеко одређенији и оснивати се на претходно израђеној студији развоја материјалне културе овога краја. У међувремену, од 1980. године када је рађен пројект Музеја, до ових дана када се радови на преношењу грађевина приводе крају, основне поставке су у извесној мери разрађене и прилагођене насталом стању. Наиме, већи број објеката у Музеју, него што је то било првобитно планирано, омогућило је да се издвоје поједине целине и боље нагласе неке области живота и привређивања сеоске заједнице на Златибору. Прикупљени покретни материјал (за сада око 600 предмета) указао је на правце где треба даље трагати. Показало се да ће део предмета који карактеришу поједине области живота и делатности бити веома тешко набавити, али још више да се без обимнијих теренских истраживања и трагања по већ објављеним материјалима неће моћи утврдити облици и правци развоја материјалне културе. Материјална култура златиборског села, као и свака друга област живота није могла бити имуна од историјских догађаја и, нарочито, привредног развоја.

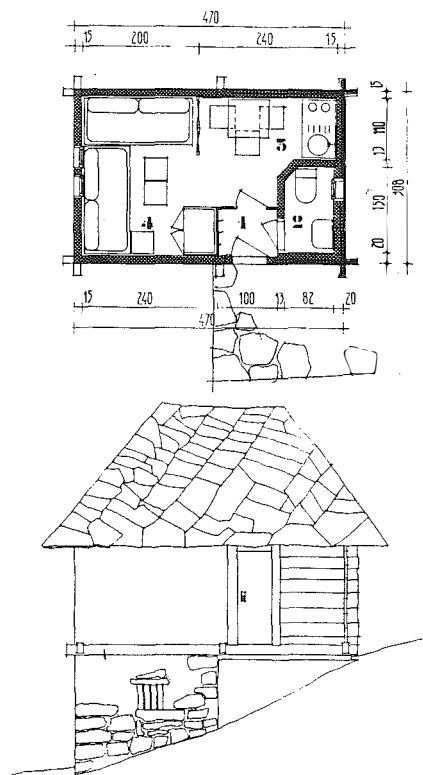
Ово напред је сада само наслућено. Мислимо да прикупљени материјал, нарочито онај део који је већ изложен, не може у правом светлу да представи историју села и сеоског живота на Златибору. Свеједно смо, исто тако, да то неће моћи бити могуће у пуној мери ни касније када изложба буде постављена. То је посао који ће се стално обнављати и одвијати током читавог постојања Музеја. А то значи, да са истраживањима која су обављена и која нам у овој години предстоје неће бити стављена на тачка на овај рад. Ово што је до сада урађено ће омогућити да се направи само почетни корак и да Музеј почне да делује као целина, да оствари своје задатке.

Треба нагласити и следеће: читав простор Музеја, без обзира каква је намена дата појединим грађевинама или целинама, је изложба. То значи да ће се предмети материјалне културе села моћи, а неки због доброг функционисања целине и морати, пос-

тавити на површинама у делу Музеја где су пред-
виђени други садржаји. Ово се односи добрим
делом на слободне просторе око приступних путева
и стаза где треба пренети и поставити предмете и
опрему сеоског домаћинства која се у селу и не
налазе у оквиру дворишта, као што је то на пр.
котар за сено, чучавац или лампек за ракију, ка-
чара, кречана, катраница и сл. Овај део задатка
обухвата и уређење слободних површина - засади
цвећа, украсног зеленила, поврћа, врсте воћа и
сл. као и оно што овај део изложбе мора да пра-
ти - оруђе, алат - уствари преглед развоја техни-
чке културе.

Домаћинства су, као што је познато, састављена
од грађевина које су изабране да могу да покажу
развој материјалне културе и посебно културе ста-
новања. Према томе, и избор покућства и друге ку-
ћне опреме мора бити саображен томе, па ће у је-
дном домаћинству бити изложени предмети који
припадају старијем добу, а у другом млађем. Исто-
тако је и код зграда намењених привременом стано-
вању. Колибе се морају уредити да покажу и развој
сточарства од првобитног времена, полуномадског,
па до новијег стационираног са великим стајама,
за које тек треба утврдити од када се граде. Тре-

3. Један од апартмана за смештај гостију, основе
приземља и поткровља.

ба посебно истаћи да су поједине зграде и грађе-
вине друге врсте биране тако да покажу и неке
специфичности живота - као на пр. у првом дома-
ћинству, које је по свему старије, зграда са
скривницом говори о великој имовинској несигур-
ности и хајдучији као појави веома раширеној
у XVIII и XIX веку; зграда са амбаром. показује
"особину", веома стари, обичајним правом утврђен
сложени материјални однос породица у задрузи, или
зграда са продавницом - монополом дувана, која
живо илуструје начин на који је организовано про-
дирала трговина у село.

Све ово трежи да се и посебно испита када су по-
једини делови покућства ушли у кућу, шта је нас-
тало овде, по насељавању, шта донешено, а шта
примљено касније. Ово последње садржи у себи ве-
лики број сложених питања, као што је на пр. од-
вајање аустријских и аустроугарских утицаја -
шта је примљено у току двадесетогодишње аустриј-
ске окупације почетком XVIII века, а шта касније
стигло, са развојем саобраћаја после анексије
Босне и Херцеговине. Шта је то што је настајало
овде, на овоме тлу, а шта је прихватано и прено-
шено преко бројних путовања, трговачких, којима
је златиборски сељак, разносећи катран и друге
привредне производе, био склон.

Посебно треба одговорити на питање који је уз-
рок да се "кућа" задржава у потпуности онаква ка-
ква је била у прошлости, док се соба уношењем са-
временијег покућства боље опрема. Да ли је и код
"куће" можда било неких промена и коликих? Од
значаја ће бити да се установи како се кретао
развој покућства - на при од лејаја до савремен-
ог кревета, када је високи сто унешен у кућу,
порекло сандука за оставу одеће и предмета од
текстила. Готово и за све остале предмете кућне
опреме мораће се извршити слична истраживања. Ни
један део или комад покретног етнографског мате-
ријала који има неку употребну вредност није без
своје историје, коју треба утврдити. Тек ће се
на тај начин, преко предмета које смо прикупили и
који ће се још прикупити, моћи направити довољно
стручна и убедљива поставка.

Према томе, задатак је, како се види, такве врсте,
да уз свакодневни теренски рад, тражи и претход-
ну студију готово сваког употребног предмета.
Иза овога мора следити израда целокупне студије
о материјалној култури, на основу које ће се на-
правити пројекат за уређење музејске поставке.
По изради пројекта, а и упоредо са тим, следи тра-
гање за старијим предметима и попуњавање збирке.
Као што је већ речено, то ће бити сталан посао,
који се неће завршити постављањем изложбе.

Сав овај рад мораће да прати и израда програма
делатности - демонстрација појединих послова ко-
ји ће бити стална допуна изложбе и показивање не-
кадашњи живот у кући. Без жеље да било шта уна-
пред пропишемо, више примера ради, наводимо да би

ови програми могли да обухвате показивање ткања, плетења, предења, обраду пређе, нарочито бојење природним бојама, гребењање, припрему јела, тесање, израду грнчарије и још много других послова какви су се обављали у сеоској кући, што све доприноси да музеј оживи, да се пробију уски оквири музејске изложбе, о чему смо већ и раније нешто писали.

Посебна пражња ће се морати обратити на водичку службу. Посебно ће се морати разрадити садржај обиласка и количина информација за сваку врсту посетилаца, јер је сасвим разумљиво да се не може на исти начин водити група школске деце, одрасли посетиоци на туристичком пропутавању или појединци на вишем културном и стручном нивоу чије се занимање за Музеј неће зауставити на површним и кратко саопштеним општим информацијама.

Ово напред било би укратко изложено оно што је на изградњи Музеја народног градитељства у Сирогојну до сада урађено, или на чему се у овим даним интензивније ради. Нешто више смо посветили простора програмским задацима за два значајна правца будуће делатности Музеја - концепцији изложбе

материјалне културе и планираној делатности на оживљавању старих пољопривредних и шумских за- сада, што ће чинити основу делатности Музеја на заштити животне средине, што је један од значајнијих задатака записаних у програму његове делатности.

Већ смо на крају посла, иако се, тога смо свесни, код оваквих музеја дуго после отварања увек нешто додаје, гради, мења. У досадашњем раду ни ми то нисмо могли избећи. Програм, дефинисан на самом почетку радова, иако у основним поставкама поштован, претрпео је извесне измене. Дорађиван је, прошириван, па смо морали током рада подизати неке грађевине којих у пројекту из 1980. године није било. Ипак, то није спорно, нити би требало посебно да забрињава. То је била неминовност коју је условила основна идеја уграђена у програм Музеја - да ово није само Музеј, мртва музејска изложба, већ живи организам способан да самостално живи.

Ако би код овог пројекта требало нешто да брине, онда је то баш та друга страна подухвата, - остварење програма делатности, радни програм Музеја, код кога нисмо још увек учинили све што смо морали. Овде смо, свакако, пропустили драгоцене бар две или три године. Требало је упоредо са изградњом радити на програмима и остваривању појединих његових делова, који су, што је било и једино могуће, у основном пројектном елаборату могли бити само у општим оквирима одређени. А, са још више напора требало би се бринути за оне који ће у Музеју да раде и да се старају о функционисању ове сложене, осетљиве и драгоцене тековине наше културе.

Но, не мислимо да се то неће моћи постићи, премда је изгубљено време тешко надокнадити. Једно само знамо: овај посао не би смео бити схваћен као задатак и брига само једне стране и да ће се остварити без даљег пуног ангажовања установа културе, које су равноправни учесници у остварењу овог дела. Уосталом, јасно је да не би смели имати илузија да једна привредна организација, па ма како била динамична, па ма како је водили паметни и добронамерни људи, може изаћи на крај са оваквим сложеним задацима какве намеће изградња Музеја, сложене организације у којој се преплићу радне обавезе једног чисто привредног подухвата са програмима културних и научних делатности.

И још нешто. Овај споменик од изузетног значаја за културу народа СР Србије не може и не би ни смео бити брига само једне општине, региона из простог разлога што његов значај прелази границе уже области у којој је изграђен.

4. Поглед на изграђени део Музеја.

ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ

ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДНИКА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА
СРБИЈЕ НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА
КУЛТУРЕ 20. ФЕБРУАРА 1986. ГОДИНЕ

Другарице и другови,

Имам част и задовољство да Вас у име ДКС поздравим на свечаности обележавања Дана заштите споменика културе у СФРЈ 20. фебруара, када уручујемо годишње награде ДКС и јубиларна признања Савеза друштава конзерватора Југославије.

Прошла година је протекла у знаку великог јубилеја 40 година заштите споменика културе у социјалистичкој Југославији 1945-1985. То је време настанка, раста и дефинитивног конституисања делатности заштите у организовану снагу у целој земљи па и у СР Србији, коју данас чине неколико стотина стручњака у заводима за заштиту споменика културе. То је одиста импозантан број стручњака, а ако им се дода и значајан број стручњака на факултетима, институтима и другим научним и стручним организацијама, које се на различите начине баве истраживањем и заштитом непокретних културних доbara, можемо са задовољством констатовати да су створене солидне стручно-кадровске претпоставке за свеобухватније обављање сложених и одговорних послова заштите. У свечаном и радном обележавању четрдесетогодишњег јубилеја заштите у току прошле године, кога завршавамо данашњом доделом јубиларних знамења заштите, констатовали смо с правом објективно велике резултате на заштити споменика културе, истакли напоре и понеке промашаје, али нисмо ни овај јубилеј искористили као мотивацију за покретање широких и свеобухватних акција на заштити, презентацији и ревитализацији нашег споменичког наслеђа као целине, пре свега његову реafirмацију као фундаменталног националног, кул-

турног и историјског наслеђа. Нисмо успели да у овој јубиларној години, а у којој смо доносили и средњорочне планове развитка заштите за период 1986-1990. година, свеобухватно плански предвидимо однос према сваком нашем културном добру, да га закрилимо нашом стручном и у најширем смислу свеобухватном друштвеном бригом изван непосредних материјалних оквира, како би наша културна добра постала саставни део свакодневнице целог народа. Међутим, може се сматрати нереланим да се за један јубилеј планским опредељењима и активним односом закрили укупно наслеђе. Али, зато бројне велике годишњице појединих наших споменика, чије се трајање приближава миленијуму, нису смеле проћи незапажене и необележене и да се понекад за споменик у време великих годишњица ништа није урадило.

Зато ћу у овом свечаном окупљању рећи само пар речи о нашем заборављању укупне позитивне историчности нашег споменичког наслеђа, његових далеких почетака, вековног трајања, страдања, присутности и одсутности у нашој савремености, иако смо споменик културе, као позитивно историјско наслеђе и нормативно и декларативно прихватили.

Чињеница је да су понеки наши споменици срећом већ прескочили осам, седам, шест, пет векова, а да су те годишњице често пролазиле нечујне и на прави начин обележене. Тако су Ђурђеви Ступови 1971. године навршили осам векова трајања. Морамо се замислити пред чињеницом да смо остали неми и глуви пред овако значајним датумом овог изузетног споменика културе, не само по трајању, већ монумента који је вековима био темељни стуб Немањине државе, осмовековни духовни светионик Старог Раса, који је упркос свим харањима и разарањима доживео и преживео осамстоту годишњицу. То је дуго време трајања једног споменика, које би чинило част и срединама са дужом културном традицијом.

Иако се за спашавање Ђурђевих Ступова већ двадесет година улажу велики стручни и материјални на-

пори, који се и приводе крају, у претпрошлој години је и добио изванредну монографију. У оквиру великог пројекта заштите, санације и презентације споменичког комплекса Рас-Сопотани-Ђурђеви Ступови биће трајно заштићен и на прави начин представљан, али смо се оглушили о осамстогодишњицу.

Још је доста великих јубилеја наших споменика остало необележено као: седамсто година манастира Давидовице (1981), шестогодишњице манастира Дренче (1980) иако су оба објекта и онда и данас у рушевинама. Године 1980. нисмо обележили 550 година Смедеревске тврђаве, итд.

Међутим, значајни јубилеји неких споменика су обележавани иако не целовито али ипак са одређеном стручном и друштвеном ангажованашћу заинтересованих, као што су прослава 650 година Грачанице, 600 година Раванице, 500 година Ресаве, углавном у организацији цркве и уз учешће неких институција.

У 1985. години на адекватнији начин су обележени јубилеји 650 година манастира Дечана, 750 година Милешеве, а у току је најцелисходнија и по обиму практичних акција на заштити, презентацији и укрупној афирмацији, прослава осам векова манастира Студенице, која је на прави начин окупила све позване друштвене и стручне чиниоце за обележавање овог великог јубилеја.

Монументална архитектонска и уметничка остварења из прошлости на различите начине су усађена у меморију сваког народа, у његово поимање прошлости и ослонац су за будућност. Многи споменици живе у свести човека, као нешто што га најдубље прожима и оплемењује његово духовно и историјско биће. Можемо уложити максималне напоре да споменици служе узвишеним идеалима хуманизма и прогреса народа, а велики јубилеји су зато прави повод.

Ово кратко подсећање има једини циљ да се кроз обележавање јубилеја окренемо споменицима и порукама које носе, да им вратимо дуг заборава, који је понекад у тешком историјском ходу српског народа можда био и нужан.

Војислав Кораћ

РЕЧ ПОВОДОМ ПРИМАЊА НАГРАДЕ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ, 1986.

Узимајући реч по жељи организатора овог скупа и других двоје најграђених, желим да најпре кажем нешто лично.

Верујем да се свако ко прихвати друштвено признање неизоставно суочи са питањем да ли је то признање упућено правој личности, је ли успостављен хармоничан однос између вредности признања и дела коме се оно упућује, не постоје ли дело и личност који га у већој мери заслужују. Сумњам да ову дилему може ико до краја разјаснити како треба. Бићу слободан да је заменим размишљањем дружичјег тока. Спадам у ред оних личности којима конзерваторски рад није био професија, али су природом своје основне делатности били упућивани на њега, и то у два вида: као непосредни носиоци заштите и као учесници неке од радњи које прате заштиту. Даћу предност оном првом, па ћу се уврстити у ред конзерватора аматера. Стога дозвољавам себи да ову награду схватим првенствено као обележавање оних већ прилично давних подухвата у првим послератним почецима, код којих је била јасна само намера. Тада смо обнављали огромна платна новобрдске тврђаве без грама цемента, конзервисали зидове античке Дукље на температури од преко 40°C у хладу, а за рад на остацима манастира арханђела Михаила на Превлаци користили воду која је доношена из далека у посудама за пиће, итд.

Међутим, неизбежно је на скуповима, као што је овај упутити се темама које имају шири значај. Нама старијима није готово ни могуће да избегнемо поређења. У временима наших почетака било је лакше него данас. Са мало новца, без учене технологије, у лошим животним приликама постојао је готово митски однос према културном наслеђу, његовом бићу и његовој материји. Драматичну бригу о културном споменику подједнако су делили конзерватори и неучене и учене личности у његовом окружењу. Млади који данас улазе у посао и поред доста новца за рад, техничких средстава и многих елабората и документација, стоје пред низом озбиљних проблема једне већ поуздано дефинисане професије. О њима се последњих година доста говори. То су: увођење младих у рад, школовање,

успостављање загубљених веза са водећим стручним центрима у свету итд. Рађећу неколико речи по светити области о којој се говори ретко и мало, а то је друштвени положај службе заштите, који

увелико утиче на њен рад, па преко њега и на живот споменика културе. Раслојавање целокупног система вредности, које нас прати већ прилично дуго, није оставило по страни ни службу заштите.

У њеном разгранатом организму, под притиском спољних чинилаца, изградило се много супротности. Док на једној страни дејствују личности које би једва могле дефинисати споменик културе, на другој конзерватори светског угледа остају без правог посла, понекад чак неупитани у областима за које су најпозванији. У појединим установама се успешно развија научни рад, што заслужује највећу хвалу, међутим, у тим истим установама резултати појединих великих истраживачких и конзерваторских подухвата остају скривени од јавности. Истовремено, по логици обрнуте скеле вредности, стручни рад остаје сасвим на ивици конзерваторског и друштвеног интересовања.

Објективно говорећи, ни утицај службе заштите није велики. Тешко је окривити неку месну заједницу у Куршумлији што је допустила да један од наших највећих споменика средњовековне архитектуре (св. Никола) буде замрачен дивљом грађњом ниског реда, али је апсурдно, скоро невероватно да одлуке које доносе крупне поремећаје лако прођу кроз сав, у суштини огроман систем заштите природних и културних добара. Разуме се, мислим на тзв. акумулацију "Студеница".

Тешко је поверовати да би неки нови организам који би се поставио изнад постојећег реда у заштити померио све њене токове према правом смеру. Само враћање провереним стручним и научним вредностима може да буде услов за истрајно уважавање и чување професионалног кодекса.

Велике смо забуне направили такође у заштити у грађењу самоуправљачког система. Овде, као у осталом ни другде, не може опстојати свеобухватна и свеопшта одговорност свих за све. Здрав разум говори да конзерватори носе највећу историјску, грађанску и моралну одговорност за наслеђена културна добра. Свест о томе мора им давати право и наметати обавезу да дејствују у служби онога што чувају.

Бићу, најзад, слободан да вас подсетим на појаву коју једва опажамо, а изузетно је важна за будућност. У радном веку једне генерације поље заштите се неслућено проширило. Вероватно је то обол духу једног времена које више него и једно друго време на прошлости проверава своје недоумице. Чини ми се да је потребан само један корак па да заштита прошири бригу на свеукупна културна добра, без остатка. Тешко је и набројати проблеме које доноси такво стање ствари.

Завршићу оним што је било прави разлог за ову реч. У име својих колега и у своје име најтоплије се захваљујем жирију који нам додељује ову награду и вама присутнима на учешћу у свечаности.

ИЗВЕШТАЈ

ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ У 1987. ГОДИНИ

Одбор за додељивање награда Друштва конзерватора Србије, изабран на Скупштини Друштва 20. фебруара 1986. године, одржао је седницу 19. јануара 1987. године у следећем саставу: проф. Ђурђе Бошковић, председник, др Анка Стојаковић, Радомир Станић и Новак Јоцковић (оправдано одсутни: др Гордана Бабић-Ђорђевић и мр. Надежда Пешић-Максимовић), с циљем да прегледа и размотри предлоге кандидата за награде ДКС упућене крајем 1986. и почетком 1987. године.

Одбор је констатовао да је приспело више предлога и да се током седнице суочио са тешком и одговорном дужношћу да међу многим заслужним кандидатима изабере и награди три личности, како је Правилником о додели награда предвиђено.

Поштујући одредбе Правилника и свестрано процењујући аргументацију приложу уз предлоге, Одбор је брижљиво размотрио доприносе и заслуге свих кандидата и после исцрпне расправе једногласно одлучено да се награде Друштва конзерватора Србије за 1987. годину у износу од 30.000.- динара доделе:

Академику ДЕЈАНУ МЕДАКОВИЋУ, историчару уметности и редовном професору Филозофског факултета у Београду, у пензији

МИХАИЛУ ВУЊАКУ, хемичару, конзерватору саветнику Народног музеја у Београду

РАЈКУ СИКИМИЋУ, академском сликару, конзерватору саветнику Републичког завода за заштиту споменика културе Србије, у пензији

Уз назначени износ награђенима се додељује ДИПЛОМА Друштва конзерватора Србије и по једна копија Фресака, рад Зденке Живковић.

(Текстове о награђеним написали: академик Војислав Ј. Ђурић, Милорад Медич и Надежда Катанић.)

ДЕЈАН МЕДАКОВИЋ

Четири су поља делатности на којима су дошли до изражаја наклоност академика Д.Медаковића ка заштити споменика културе и његово залагање за њихово чување и конзервацију:

1. Између 1946. и 1951. године Медаковић је, као службеник у Комисији за реституцију културних добара из иностранства, а затим у Министарству за културу ДФЈ и Савезном институту за заштиту споменика културе, припадао једном уском, мора се истаћи, пионирском кругу људи који су битно утицали на организацију службе и устројство закона који су се тицали заштите споменика културе. У то време саставио је спискове споменика које је однео окупатор, анализирао је и усклађивао поједине одредбе Закона о заштити, сарађивао је на организацији Савезног института, био је један од покретача Зборника за заштиту споменика културе. У не мале заслуге тадашњег његовог рада спада спасавање которских зидина од рушења, спречавање да се подигне пливачки стадион на Данчама у Дубровнику и да се ислеси Уметничка збирка Српске црквене општине и Матице српске у Дубровнику, одобрење да се ради на конзервацији Лепоглаве, напори да се образује Међународна комисија за спасавање св. Софије у Охриду, итд. Историјско проучавање тих првих корака заштите споменика у Југославији после другог светског рата показује колико је један савсим мали број добронамерних, али и спремних људи, доприносио да она буде постављена на здраве темеље и да се определи за међународна мерила.

2. Десетине својих стручних и шире публицистичких радова Д.Медаковић је посветио борби за очување и заштиту појединих споменика, али и методама које је она изграђивала у своје почетно време. Објављивао их је у листовима великог тиража (Њижевне новине, Политика, Борба, 20.октобар, Нин. итд.), што значи да су на дубљи начин образовали јавно мишљење шире публике, чиме се створила могућност утицања на законе и одлуке јавних тела и организација. Односили су се они на очување Београдске тврђаве од нарушавања, на споменике културе у Босни Которској, на запуштеност српских манастира, на уништавање сопотанске, манасијске и раваничке непосредне околине каменоломима, на поразе и наде конзерватора, на непажњу према манастиру Градцу, на питања у вези с конзервацијом и рестаурацијом фресака, на чување гробова заслужних људи, на ефикасности заштите у појединим случајевима, на рушење ловћенске капеле, на људе који су задужили заштиту (Милорад Панић-Суреп, Милоје Милошевић, итд.). Редак је историчар уметности који се, поред свог научног рада толико посветио писаном речју. проблемима заштите, колико Д.Медаковић и који је, тиме, нашао посебан пут да на њу утиче и кад се непосред-

дно више није налазио у таквој служби.

3. Истина, без обзира што се од 1951. године бавио научним радом у Историјском институту САНУ, и од 1954. и наставним пословима на Филозофском факултету у Београду, он је нашао могућности да, кроз одређене облике сарадње, помогне служби заштите и њеним напорима. То се, пре свега, односи на његово чланство у међународним мешовитим комисијама, какве су Југословенско-мађарска и Југословенско-румунска. Њихови задаци су били да спасавају и проучавају српске споменике у две суседне земље, а њихове у нашој. Југословенско-мађарска комисија омогућила је повратак у земљу неких драгоцених покретних споменика, а Југословенско-румунска, чији живот и до данас траје, рад на неким великим објектима с обе стране, али и историјска и историјско-уметничка истраживања која су дала веома запажене резултате, и још ће их давати.

Поред тога, Медаковић је дуго година сарађивао са Заводом за заштиту споменика културе у САП Војводини, у комисијама за конзервацију непокретних споменика. Још и данас је стални члан Комисије за манастире Месић и Војловицу, где је, својим драгоценим саветима, допринео да добију своје првобитне облике.

Најзад, и по сопственој иницијативи учинио је много на спасавању културног и уметничког блага. Свима је познато да је он битно допринео да у земљу буду враћени рукописи Народне библиотеке у Београду, који су нестали у првом светском рату, а пронађени после другог. Међу њима је и свима знан драгоцен Београдски паримејник.

4. Његов дугогодишњи наставнички рад на београдском Филозофском факултету (од 1954. до 1982) био је, нема сумње, уложен и у образовање историчара уметности који су касније нашли своје место у служби заштите споменика и то не само у СР Србији. Многи од његових курсева могли су им бити путовања за будуће занимање, а високи критерији које су стекли, могли су им послужити не само за бављење науком о споменицима новог времена, већ и путоказ у пословима њихове конзервације и рестаурације. Чак, више од тога, надањивали су читаве генерације за борбу за њихово боље очување у тренуцима уgroжености услед развитка савремене цивилизације.

Имајући све то у виду Друштво конзерватора Србије донело је Одлуку да му се додели

НАГРАДА

ЗА ИЗУЗЕТАН ДОПРИНОС У ПОСТАВЉАЊУ ТЕМЕЉА ДЕЛАТНОСТИ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, НЕГОВАЊЕ ДРУШТВЕНЕ СВЕСТИ О ЗАШТИТИ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА, ДУГОГОДИШЊИ ПРЕДАНИ РАД НА ИСТРАЖИВАЊУ И ПРОУЧАВАЊУ СРПСКИХ СПОМЕНИКА У ЗЕМЉИ И ИНОСТРАНСТВУ И ВЕОМА УСПЕШАН РАД НА ОБРАЗОВАЊУ ИСТОРИЧАРА УМЕТНОСТИ.

МИХАИЛО ВУЊАК

Михаило Вуњак, конзерватор саветник у Народном музеју, рођен је 21.09.1921. године у Оточцу. Дипломирао је на хемијској групи Природно математичког факултета у Београду, као стипендиста САНУ, 1951. године, после чега је био асистент у Заводу за Физичку хемију Природно математичког факултета у Београду, од 1952. до 1953. године. Одатле је 1954. године прешао у Савезни (каснији Југословенски) институт за заштиту споменика културе.

Допунска знања, за област којој се посветио, стекао је на специјализацији у Краљевском институту уметничких добара у Брислу од 1953. до 1955. године. Ту је упознао методе рада тада једног од најзначајнијих светских института те врсте. Своја знања М.Вуњак је проверавао и допуњавао и у бројним другим лабораторијама - у Енглеској, Холандији, Француској, Немачкој, Италији, Аустрији.

По завршетку усавршавања чекали су га у земљи обимни пионирски послови: оснивање лабораторија и увођење нових метода испитивања и конзервације културних добара. Бројне су демонстрације, предавања, курсеви на којима је М.Вуњак износио своја искуства (Београд 1963. и 1965, Будва 1966), а сложене и разноврсне проблеме, које је сусретао на нашим споменицима испитивао је, истраживао и разрешавао. И не само да је помогао конзерваторима сликарима и архитектама у њиховим пословима, већ је неке споменике и сам практично третирао (Пећка патријаршија, Крајпуташ у Гучи, Сутјеска, Ћеле Кула у Нишу, Конак кнегиње Љубице и споменик кнезу Михаилу у Београду). Ти су послови врло брзо афирмисали М.Вуњака и изван наше средине, те је постао сталан и дугогодишњи експерт УНЕСКО-а и његових стручних организација за разна питања и у великом географском простору. Од препорука УНЕСКО-а за регулисање проблема заштите културних добара, у чијем је стварању учествовао (Париз 1964. и 1968), преко решавања стручних проблема заштите камена у Фиренци и Венецији и најзад до учешћа у саветовањима у Мексику и САД 1968. и организовања рада лабораторија у Мексику од 1970. до 1972. године, до мисија у Перуу, Чилеу, Бразилији, Венецуели и Панами 1971. године. Михаило Вуњак је непрекидно, поред тога, радио и сарађивао са ИКОМ-ом (Комитет за музејске лабораторије у Амстердаму и Барселони, саветовање о камену у Брислу 1968, у Пољској 1969. године); са ИКОМОС-ом (Рим 1967); ИККРОМ-ом (учесник Генералних скупштина као представник Југославије од 1960. до 1967. и рад на Кипру 1969. године). Бројне су затим консултације о конзерваторским проблемима и радовима које је М. Вуњак имао у разним мисијама или на позив неких земаља: Тунис 1961-62; Нубија 1961-65; Еслинген у Немачкој 1962; Лондон 1963; Брисел 1964; Алжир 1965.

Године.

Из те плодне делатности за нас је најзначајније оно што је Михаило Вуњак постигао увођењем и унапређењем метода испитивања и конзервације споменика и уметничких дела. Било да се ради о инфрацрвеној или ултраљубичастој области спектра, о кристализацијама соли, о силиконима и синтетичким смолама, о физичким и хемијским својствима старих и нових материјала свих врста, мишљења, упутстава и савети М.Вуњака доприносили су разумевању природе процеса старења, пропадања, консолидовања и даљег трајања споменика. Нема сумње, стога, да је делатност М.Вуњака знатно утицала на подизање општег нивоа практичних конзерваторских радова на споменицима културе у нас.

М.Вуњак је као истакнути члан Друштва конзерватора Југославије био председник Подружнице за Србију 1961-64. године. За своје заслуге одликован је Медаљом рада, а Друштво конзерватора Југославије доделило му је јубиларну медаљу са дипломом.

Ценећи многоструке доприносе Михаила Вуњака, Друштво конзерватора Србије додељује му

НАГРАДУ

ЗА ИЗВАНРЕДАН ДОПРИНОС УНАПРЕЂЕЊУ МЕТОДА РАДА НА ЗАШТИТИ КУЛТУРНИХ ДОБАРА, ЗА ПИОНИРСКИ РАД НА УСПОСТАВЉАЊУ ФИЗИЧКО-ХЕМИЈСКИХ ЛАБОРАТОРИЈА У НАШОЈ СЛУЖБИ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ, ЗА ВИШЕГОДИШЊЕ УСПЕШНО УЧЕШЋЕ У РАДУ МЕЂУНАРОДНИХ СТРУЧНИХ ОРГАНИЗАЦИЈА, ЧИМЕ ЈЕ ДОПРИНЕО УГЛЕДУ НАШЕ СЛУЖБЕ ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА У СВЕТУ И ЗА НЕСЕБИЧНУ ПОМОЋ КОНЗЕРВАТОРИМА ДРУГИХ СТРУКА.

РАЈКО СИКИМИЋ

Рајко Сикимић припада плејади првих школованих сликара-конзерватора, који је убрзо после оснивања Савезног, односно Југословенског института за заштиту споменика културе у њему почео свој радни век.

Још као студент, у контактима с професорима Јарославом Кратином и Сигом Сумерекером, ветеранима у класи сликара-конзерватора, почиње опредељење Рајка Сикимића за овај позив.

Прве конзерваторске радове у студентским данима Рајко Сикимић је вршио у југословенској школи за сликаре-конзерваторе - цркви св. Софије у Охриду. Ту је стекао прва конзерваторска знања и искуства и помно пратио све фазе радова, што ће му касније у самосталном раду много користити.

Заљубљеник не само у сликарство, већ и у културу уопште, Рајко Сикимић је један од најобразованијих

сликара-конзерватора. Његово образовање и култура су врло широки, што је довело до тога да је Рајко Сикимић постао и сакупљач уметничких предмета народног стваралаштва. Као врстан сакупљач српског средњовековног новца и накита, Рајко Сикимић је један од оснивача Српског нумизматичког друштва.

Његово занатско искуство било је на граници артизанства, што је углавном постигао врло једноставним средствима. Налазећи се често пред нерешивим проблемом - шта и како даље? - Рајко Сикимић га је решавао, рекло би се, у једном даху, својом урођеном занатском интуицијом, не мистификујући при том свој рад. Та његова занатска интуиција никада га није изневерила. Био је ненадмашни мајстор у презентацији завршеног посла. Ако је слика била у питању, то је извео једноставним рамом, комадом текстила и другим материјалима који су му били при руци, постижући притом изванредне ефекте.

Једина слаба тачка у раду Рајка Сикимића била је та, што је веома мало писао о свом раду, о методама и поступцима којима се користио зависно од дела које је конзерваторски третирао. За жаљење је, што део свог богатог искуства и ерудиције није оставио потоњим генерацијама.

Иако није радио пун радни век (отишао је у пензију раније, због болести) велика је листа обављених конзерваторских радова на делима сликарске уметности које је извршио Рајко Сикимић. Он се није ограничио само на једну врсту сликарског дела - фреску, икону или штафелајно сликарство - радио их је све са истим задовољством и жељом за личним потврђивањем. Радио је широм Југославије, од Охрида на југу, до Лепоглаве на северозападу наше земље.

Завршетком школовања на Академији стручно усавршавање Рајка Сикимића није окончано. Он се и даље усавршавао, како у земљи, тако и у иностранству. Његово стручно усавршавање у земљи одвија се кроз активан рад на споменицима, на којима учествује у оквиру рада институтских екипа: св. Софија у Охриду, манастир Морача, црква у Липљану, итд., да поменемо само неке. Израстао у сликара-конзерватора, Рајко Сикимић је на другим споменицима био аутор елабората и руководиоца конзерваторских радова и то, почев од античких споменика до објеката барокног стила, што показује да је дијапазон његовог стручног интересовања био врло широк. Да поменемо: водио је конзерваторске радове на зидним сликама у античком купатилу у Вараждинским Топлицама, отпочео је радове на конзервацији и рестаурацији мозаика у Гамзиграду, радио је на зидним сликама откривеним приликом археолошких радова на Диоклецијановој палати у Сплиту, на зидним сликама у ранохришћанским гробницама у Нишу и Брестовику, на цркви св. Апостола и припрати Пећке патријаршије, цркви св. Спаса у Сплиту, конзервирао зидне слике у цркви св. Николе у Прилепу, у цркви у Липљану, у Сопотанима, у трпезарији манастира Хиландара, вршио превентивну заштиту зидних слика у Темској и барокних споменика Хрватске - у Лудбре-

гу, у Градској капели и дворцу грофа Драшковића конзервирао је и рестаурирао зидне слике, а у павлинском самостану у Лепоглави, поред зидних слика, преузео је конзервацију покретног инвентара у цркви и рад на зидним сликама у дворцу у Брезовици. Ако се овоме додају и пробе скидања зидних слика у манастирима Добрићеву и Пиви, као и организовање и вођење семинара за конзервацију зидног живописа, који је 1962. године одржан у Пећкој патријаршији, листа конзерваторске активности Рајка Сикимића још увек није исцрпена. Овде треба додати и његов конзерваторски рад на олтарској пали из цркве Госпе од Шуња на Лопуду, где се током рада на овој великој слици сусретао с бројним проблемима. У конзерваторском опусу Рајка Сикимића налази се двадесет конзервираних икона из херцеговачких цркава и манастира, конзервација икона са иконостаса старе српске православне цркве у Сарајеву, већи број слика на платну, три иконе из капеле на српском војничком гробљу у Тунису, итд.

Непосредно после ступања у службу, Рајко Сикимић је добио једногодишњу стипендију УНЕСКО-а за специјализацију из области конзервације, коју је обавио у Риму у Централном институту за рестаурацију. Током те године усавршавања, поред теоријске наставе, учествовао је и у практичним конзерваторским радовима. Тако је радио у базилици св. Фрање у Асизију, на зидним сликама у луканским гробницама у Пестуму и на византијским сликама у базилици Santa Maria Antiqua у Палатину. Није ни чудо што је 1968. године, после велике поплаве у Фиренци, Рајко Сикимић био једини сликар из наше земље, који је упорно, три месеца, радио са својим италијанским колегама на спасавању поплавом угрожених фирентинских споменика. За тај свој рад и пожртвовање добио је од председника Италије орден "Cavaliere Ufficiale al merito de la Repubblica Italiana". Поред овог ордена, Рајко Сикимић има захвалнице, повеље и признања већег броја установа у нашој земљи.

Уз специјализацију у Италији и тромесечни боравак у Фиренци, Рајко Сикимић је краће боравио и у другим земљама: у Краљевском институту за заштиту културног наслеђа у Бриселу (месец дана) и у Москви и Лењинграду (петнаест дана), где се упознао с руским начином конзервације икона.

Конзерваторска линија успона Рајка Сикимића у напону зрелости и с огромним акумулираним стручним искуством, нагло је прекинута. Болест га је приморала да се повуче из активне службе.

Имајући све ово у виду и ценећи изванредне заслуге Рајка Сикимића, Друштво конзерватора Србије је одлучило да му се додели

НАГРАДА

ЗА ДУГОГОДИШЊИ УСПЕШАН РАД НА ЗАШТИТИ УМЕТНИЧКИХ ДЕЛА, ПРЕНОШЕЊЕ И ПРИМЕНУ МЕЂУНАРОДНИХ САВРЕМЕНИХ КОНЗЕРВАТОРСКИХ ИСКУСТАВА И ДОСТИГЊУЋА И ОСПОСОБЉАВАЊЕ МЛАДИХ СЛИКАРА КОНЗЕРВАТОРА.

КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА

Радомир Станић

МЕЂУНАРОДНИ СИМПОЗИЈУМ

"СТУДЕНИЦА И ВИЗАНТИЈСКА УМЕТНОСТ ОКО 1200. ГОДИНЕ"
У БЕОГРАДУ И СТУДЕНИЦИ

У оквиру обележавања 800 година манастира Студенице, Српска академија наука и уметности у сарадњи са Републичким заводом за заштиту споменика културе Србије организовала је од 8 - 12. септембра 1986. године међународни научни скуп на тему "Студеница и византијска уметност око 1200. године". На овом симпозијуму, који је одржан у Београду и Студеници, узело је учешће око 20 научника из Италије, Грчке, Аустрије, СССР-а, Бугарске, САД, Француске и других земаља и преко 40 домаћих научних радника.

Из програма овог скупа који у целини објављујемо и који је углавном с малим изменама реализован, може се видети да су у његовом раду учествовали еминентни византолози, историчари уметности, конзерватори и други истраживачи. Њихова тематски веома разноврсна и занимљива саопштења обележила су овај скуп новим погледима на поједина питања од значаја за потпуније вредновање Студенице као великог уметничког споменика своје епохе. На симпозијуму су изнесена одређена гледишта о уметничким целинама и споменицима других земаља из византијске културне сфере, која доприносе бољем разумевању услова у којима је настала Студеница и осветљавају узајамних веза и стваралачких процеса. Истовремено, кроз излагања учесника симпозијума у виду саопштења и током расправе, могло се закључити у којој мери је важан интердисциплинаран приступ истраживању овако сложених споменика какав је Студеница, и од коликог је значаја изучавање оних дисциплина које помажу да се сагледају токови стварања у другим областима духовног живота, из чијих су се жаришта ширили утицаји на архитектуру и сликарство, односно програме њиховог уобличавања. Студенички међународни сим-

позијум, свакако један од најзначајнијих научних скупова који је у послератном раздобљу одржан у Србији, остаће забележени по томе што су инострани научници, велики зналци византијске уметности, суочавајући се са студеничким високим уметничким вредностима били одиста задивљени, понекад сазнања на чијим ће основама можда друкчије судити о доприносу српске уметности византијској и европској културној баштини. Најзад, организатори скупа, упркос објективним тешкоћама, пружили су све да се угледни научни свет, окупљен у Немањиној задужбини, што боље и пријатније осећа.

ПРОГРАМ / PROGRAMME

Понедељак, 8. септембар 1986/Lundi, 8 septembre 1986
пре подне/matin

ОТВараЊЕ СКУПА

9,00

Séance inaugurale du colloque

Поздравна реч секретара Одјела историјских наука
Српске академије наука и уметности академика Радована Самарџића

Discours d'inauguration de l'Académicien Radovan Samardžić,
Secrétaire du Département des sciences historiques

Председавајући/Président: Sima Ćirković

Jadran Feruga
LE BYZANCE ET LES BAL KANS A LA FIN DU XIIe SIECLE

9,30

Jovanka Kalić
LA PERIODE DE STUDENICA DANS L'HISTOIRE SERBE

Ljubomir Maksimović
L'IDEOLOGIE DU SOUVERAIN DANS L'ETAT SERBE ET
LA CONSTRUCTION DE STUDENICA

Johannes Irmscher
DIE BYZANTINISCHE LITERATUR VOR DEM 4. KREUZZUG

Дискусија / Discussion

Коктејл: Cocktail

око 13,00
autour de 13.00 h

Понедељак, 8. септембар 1986/Lundi, 8 septembre 1986
после подне/après-midi

СЕКЦИЈА А / SECTION A

Председавајући/Président: Stanislav Hafner

Radmila Marinković 16,30
LA LITTERATURE SERBE VERS L' ANNEE 1200

Ljiljana Juhas
THE LIFE OF SAINT SIMEON BY STEFAN PRVOVENČANI
IN THE SERBIAN BIOGRAPHICAL PROSE

Antoine-Emile Tachiaos
SAINT SAVA'S MONASTIC IDEAL AND THE 'STUDENIČKI
TIPIK'

Јоанис Тарјанидис
НОВИ ФРАГМЕНТ ИЗ НАЈСТАРИЈЕГ СРПСКОГ ПСАЛТИРА
У СВ. КАТАРИНИ НА СИНАЈУ
Le fragment nouveau du psautier serbe le plus ancien dans le
monastère de St. Catherine sur le mont Sinai

Дискусија / Discussion

Концерт хора мадригалиста у Галерији фресака. 19,30
Диригент Душан Миладиновић. Ул. цара Уроша бр. 20
Concert du Chœur des madrigalistes dans la Galerie des fresques.
Chef du chœur Dušan Miladinović. 20, rue cara Uroša

Понедељак, 8. септембар 1986/Lundi, 8 septembre 1986
после подне/après-midi

СЕКЦИЈА Б / SECTION B

Председавајући/Président: Aneli Volskaia

Atanasios Papageorgiu 16,30
L'ART BYZANTIN DE CHYPRE AUX ENVIRONS DE 1200

Doula Mouriki
LA PEINTURE DES ICONES BYZANTINES AUX ENVIRONS
DE 1200

Nicole Thierry
LA PEINTURE DE CAPPADOCE AU XIIIe SIECLE – AR-
CHAISME ET CONTEMPORANEITE

Marcell Restle
ZUM STIL KLEINASIATISCHER WANDMALEREIEN IN
DER 1. HALFTE DES 13. JAHRHUNDERTS

Дискусија / Discussion

Концерт хора мадригалиста у Галерији фресака. 19,30
Диригент Душан Миладиновић. Ул. цара Уроша бр. 20
Concert du Chœur des madrigalistes dans la Galerie des fresques.
Chef du chœur Dušan Miladinović. 20, rue cara Uroša

Уторак, 9. септембар 1986/Mardi, 9 septembre 1986
пре подне/matin

СЕКЦИЈА А / SECTION A

Председавајући/Président: Djurdje Bošković

Charalambos Bouras 9,00
CHURCH ARCHITECTURE IN GREECE AROUND THE
YEAR 1200

Laskarina Bouras
BYZANTINE SCULPTURE IN GREECE AROUND THE
YEAR 1200

Nikos Moutsopoulos
VINENI

George Velenis
LES ORIGINES DE L' ARCHITECTURE DANS LE DESPO-
TAT D'EPHIRE

Eftimios Tsigaridas
LA PEINTURE A KASTORIA ET A LA MACEDOINE OUEST
VERS L'ANNEE 1200. FRESQUES ET ICONES

Semavi Eyice
L'ARCHITECTURE DE CONSTANTINOPLE ET DES RE-
GIONS VOISINES AUX ENVIRONS DE 1200

Дискусија / Discussion

После подне/Après-midi

Председавајући/Président: Nikos Moutsopoulos

Mario D'Onofrio 16,30
L'ARCHITECTURE DE L'ITALIE MERIDIONALE AUTOUR
DE 1200: PROBLEMES ET PERSPECTIVES D'ETUDE

Toma Marasović
BYZANTINE COMPONENTS IN DALMATIAN ARCHITEC-
TURE FROM THE 11th TO THE 13th CENTURY

Djurdje Bošković
STUDENICA – REFLEXIONS SUR SA GENESE ET SES
RACINES

Marica Šuput
GOTTESMUTTERKIRCHE ALS KULTBAU IM RAHMEN
DER BYZANTINISCHEN ARCHITEKTUR IHRER ZEIT

Дискусија / Discussion

Уторак, 9. септембар 1986/Mardi, 9 septembre 1986
пре подне/matin

СЕКЦИЈА Б / SECTION B

Председавајући/Président: Marcell Restle

Elka Bakalova 9,00
LA PEINTURE EN BULGARIE AUX ENVIRONS DE 1200

Tania Velmans
PEINTURES MURALES GEORGIENNES PROCHES DE LA
KOINE CONSTANTINOPOLITAINE AU TOURNANT DU
XIIe SIECLE (1180–1208)

Ekaterina Privalova
QUELQUES PROBLEMES DE LA PEINTURE MURALE
GEORGIENNE AUX CONFINS DES XII–XIII SIECLES

Aneli Volskaia
L'ECOLE DE PEINTURE DES MONASTERES RUPESTRES
DE DAVID–GAREĐJA (IX–XIII)

Энгелина С. Смирнова
ИКОНА „СПАС ВСЕДЕРЖИТЕЛЬ” XIII ВЕКА. ИЗ
МУЗЕЯ ДРЕВНЕРУССКОГО ИСКУССТВА ИМЕНИ
АНДРЕЯ РУБЛЕВА В МОСКВЕ.

Дискусија / Discussion

После подне/Après-midi

Председавајући/Président: Engelina S. Smirnova

Valentino Pace 16,30
LA PEINTURE DE L'ITALIE MERIDIONALE AUX ENVI-
RONS DE L'ANNEE 1200

Gordana Babić
LES POETES DANS L'EGLISE DE LA VIERGE A STUDENICA

Иванка Николајевић
ЕКСОНАРТЕКС ДОМА СПАСОВОГ У ЖИЧИ
Le narthex extérieur de l'église du Saint-Sauveur à Žiđa

Дискусија / Discussion

Среда, 10. септембар 1986/Mercredi, 10 septembre 1986

Полазак аутобусом за Студеницу Трг Републике, 8,00

За учеснике смештене у хотелу „Југославија”
полазак у 7,30 испред хотела.

Обилазак манастира Жиче. Долазак у Студеницу
се предвиђа после 13 часова.

Départ par autobus pour Studenica Place de la République, 8,00 h.

Pour les participants logés à l'hôtel „Jugoslavia”
l'autobus sera devant l'hôtel à 7,30 h.

Excursion au manastère de Žiđa. L'arrivée à Studenica
s'attend après 13 h.

Среда, 10. септембар 1986/Mercredi, 10 septembre 1986
после подне/après-midi

СЕКЦИЈА А / SECTION A

Председавајући/Président: Charalambos Bouras

Athanas Popov 16,30
LES VESTIGES DE L' ARCHITECTURE DU MONASTERE
GRANDE LAURE QUARANTE MARTYRS A TARNOVO
(XI–XIV s.)

Алексеј И. Комеч
ОСОБЕННОСТИ АРХИТЕКТУРЫ СПАСО–ПЕРЕДИЦКОЙ
ЦЕРКВИ В НОВГОРОДЕ

Svetlana Mojsilović–Popović
THE STUDENICA PORTALS AROUND 1200

Дискусија / Discussion

После подне/Après-midi

СЕКЦИЈА Б / SECTION B

Председавајући/Président: Antoine–Emile Tachiaos

Леонтије Павловић 16,30
КУЛТОВИ СТУДЕНИЧКИХ КТИТОРА
Les cultes des donateurs de Studenica

Сотириос Кисас
СВЕТИ СИМЕОН НЕМАЊА И СОЛУНСКИ МИРОТОЧЦИ
СВЕТИТЕЉИ
Saint-Simeon-Nemanja et les Saints-Myroblitos de Salonique

Радомир Станић
СПОМЕНИЦИ ГРАДИТЕЉСТВА У ОКОЛИНИ СТУДЕНИЦЕ
ОД XIV ДО XVII ВЕКА
Les monuments construits dans les environs de Studenica du
XIVe au XVIIe siècle

Нада Синдик
ЈОШ ЈЕДАН ПРЕПИС ТЕОДОСИЈЕВОГ ЖИТИЈА СВЕТО-
ГА САВЕ
Une copie de La vie de Saint-Sava par Teodosije

Јадранка Проловић
СТУДЕНИЧКО ЧЕТВОРОЈЕВАНЂЕЉЕ
Les quatre Évangiles de Studenica

Дискусија / Discussion

Четвртак, 11. септембар 1986/Jeudi, 11 septembre 1986

Пре подне/matin

СЕКЦИЈА А / SECTION A

Председавајући/Président: Valentino Pace

Josip Stošić 9,00
STUDENICA ET L'ARCHITECTURE DE LA COTE
ADRIATIQUE

Dragan Nagorni
PROBLEM DER IDENTIFIKATION DER ARCHITEKTUR
UND PLASTIKMEISTER DER GOTTESMUTTERKIRCHE
IN STUDENICA

Josip Balamarić
LA SCULPTURE EN DALMATIE AU MILIEU DU XIIIe
SIECLE

Maria Stella Calo Mariani
LA SCULTURA IN PUGLIA FRA XII E XIII SECOLO

Janko Maglovski
DIE ENTSTREHUNG DES RAŠKA-PORTALS

Дискусија / Discussion

После подне/Après-midi

Председавајући/Président: Christofer Walter

Janko Radovanović 16,30
KREUZIGUNG IN STUDENICA AUS DEM JAHR 1208

Zaga Gavrilović
PAINTINGS IN THE VESTIBULE OF THE STUDENICA'S
VIRGIN CHURCH. CHOICE OF THEMES AND SIMBOLS

Svetlana Tomeković
L'ESTHETIQUE AUX ENVIRONS DE 1200 ET LA PEINT-
URE DE STUDENICA

Igor Fisković
13th CENTURY PAINTING IN DALMATIA

Дискусија / Discussion

Концерт Српског гудачког квартета „Мокрањач“ 19,30
Concert du Quartette serbe à cordes „Mokranjac“

Четвртак, 11. септембар 1986/Jeudi, 11 septembre 1986
пре подне/matin

СЕКЦИЈА Б / SECTION B

Председавајући/Président: Jovanka Kalić

Станислав Хафнер 9,00
КАНОН КАО КАТЕГОРИЈА ЕСТЕТИКЕ ЗАСНИВАЊА
СТАРОСРПСКЕ ЛИТЕРАТУРЕ
Le canon comme une catégorie de l'esthétique du procès de la
fondation de la littérature serbe ancienne

Милош Благојевић
СТУДЕНИЦА – ХРАМ ЗАШТИТНИКА СРПСКЕ ДРЖАВЕ
Studenica – église des protecteurs de l'État serbe

Вељко Радуновић
УТИЦАЈ СВ. САВЕ НА ПРИХВАТАЊЕ ИСИХАЗМА У
СРБИЈИ
L'influence du Saint-Sava sur l'acceptation de l'hisychasme en
Serbie

Марија Јанковић
СТУДЕНИЧКИ АРХИМАНДРИТ И ПРОТОСИНЂЕЛ ЈОВАН
L'archimandrite de Studenica et le protosingelos Jovan

Милутин Тадић
СУНЧАНИК БОГОРОДИЧНЕ ЦРКВЕ МАНАСТИРА СТУДЕ-
НИЦЕ
Le cadran solaire de l'église de la Vierge du monastère de
Studenica

Дискусија / Discussion

Представљање монографије о Студеници у Савиној трпезарији 13.00
Présentation officielle de la monographie sur Studenica dans
le réfectoire de Sava à 13 h.

После подне/Après-midi

Председавајући/Président: Miloš Blagojević

Владимир Стојанчевић 16,30
МАНАСТИР СТУДЕНИЦА И „СТУДЕНИЧКА“ НАХИЈА ОД
ВРЕМЕНА ПРВОГ УСТАНКА ДО ОСЛОБОЂЕЊА 1832.
ГОДИНЕ
Le monastère de Studenica et „son district“ de la première
insurrection jusqu' à la libération en 1832

Ејуп Мушовић
СТУДЕНИЧКИ КРАЈ ТРИДЕСЕТИХ ГОДИНА XIX ВЕКА
La région de Studenica vers les années trente du XIXe siècle

Петар Влаховић
СТУДЕНИЧКО СВЕТОСАВСКИ КУЛТ У НАРОДНИМ
ОБИЧАЈИМА И ВЕРОВАЊИМА
Le culte du Saint-Sava de Studenica dans les coutumes et les
croyanances populaires

Драган Недељковић
СТУДЕНИЦА У СРПСКОМ ПЕСНИШТВУ
Studenica dans la poésie serbe

Војислав Јовановић
ПРИЛОГ ПРОУЧАВАЊУ ПРСТЕНА СТЕФАНА ПРВО-
ВЕНЧАНОГ
Une contribution à l'étude de la bague de Stefan prvovenčani

Дискусија / Discussion

Концерт Српског гудачког квартета „Мокрањач“ 19,30
Concert du Quartette serbe à cordes „Mokranjac“

Петак, 12. септембар 1986/Vendredi, 12 septembre 1986
пре подне/matin

СЕКЦИЈА А / SECTION A

Председавајући/Présidente: Elka Bakalova

Panaïotis Vocotopoulos 9,00
UN EVANGILE ENLUMINE DU DEBUT DU XIIIe SIECLE

Christopher Walter
LA REPRESENTATION DU CHRIST-AGNEAU DANS LE
NARTHEX DE RADOSLAV: THEME SAVANT OU THEME
POPULAIRE?

Valter Angelelli
STUDENICA E LE COMPONENTI BIZANTINE DELLA CRO-
CEN N. 20 DI PISA

Marija Tatić—Džurić
LES ICONES DE LA VIERGE A STUDENICA

Ivan Djordjević
DAS STUDENICA—PROGRAMM UND DIE SERBISCHE
MITTELALTERLICHE WANDMALEREI

Дискусија / Discussion

После подне/Après—midi

Председавајући/Présidente: Tania Velmans

Anka Stojaković
L' ARCHITECTURE REPRESENTEE SUR LA PEINTURE
DE STUDENICA

Vojislav J. Djurić
LES PLUS ANCIENNES FRESQUES DE STUDENICA DANS
LA LUMIERE DE L'HISTORIOGRAPHIE

Дискусија / Discussion

Петак, 12. септембар 1986/Vendredi, 12 septembre 1986
пре подне/matin

СЕКЦИЈА Б / SECTION B

Председавајући/Présidente: Ivanka Nikolajević

Ђорђе Стричевић
ВЪСАКЪИ ОБРАЗЪ СВЕТЫС ГОРЫ ПРЪНЕСЕ ВЪ СВОЕ
ОТЪЧСТВО

Оливера Кандић
КАМЕНА ОЛТАРСКА ПРЕГРАДА БОГОРОДИЧИНЕ
ЦРКВЕ У СТУДЕНИЦИ
Le paroi d'autel de pierre dans l'église de la Vierge à Studenica

Милка Чанак—Медић
ЈЕДНА ОБНОВА СТУДЕНИЦЕ
Une restauration de Studenica

Сретен Петковић
ОДНОС ФРЕСАКА XIII И XVI ВЕКА У БОГОРОДИЧИНОЈ
ЦРКВИ У СТУДЕНИЦИ
Le rapport entre les fresques du XIIIe et celles du XVIe siècle
dans l'église de la Vierge à Studenica

Бранко Вујовић
СТУДЕНИЧКИ КОНАЦИ У XVIII И XIX ВЕКУ
Les bâtiments de Studenica aux XVIIIe et XIXe siècles

Живко Славковић
ЛЕКОВИТЕ БИЛЈКЕ СТУДЕНИЧКОГ КРАЈА, КОРИШЋЕ-
НЕ У СТУДЕНИЧКОЈ БОЛНИЦИ
Les plantes médicinales de la région de Studenica, utilisée
dans l'hôpital de Studenica

Димитрије Јовановић
СУГЕСТИЈА У ЕТНОМЕДИЦИНИ СТУДЕНИЧАНА
La suggestion en ethnomédecine parmi les habitants de la région
de Studenica

Дискусија / Discussion

После подне/Après—midi

Председавајући/Président: Djordje Stričević

Иво Бабић
ФИГУРАТИВНИ ПРИНЦИПИ МАЈСТОРА РАДОВАНА
Les principes de figuration du maître Radovan

Даница Поповић
СРЕДЊОВЕКОВНИ НАДГРОБНИ СПОМЕНИЦИ У
МАНАСТИРУ СТУДЕНИЦИ
Les monuments funéraires du moyen âge dans le monastère
de Studenica

Живко Микић, Драгомир Тодоровић
АНТРОПОЛОШКИ САДРЖАЈ БОГОРОДИЧИНЕ ЦРКВЕ
У СТУДЕНИЦИ И РЕКОНСТРУКЦИЈА ЛИКА АНЕ АНА-
СТАСИЈЕ
Les sujets anthropologiques de l'église de la Vierge à Studenica
et la reconstruction du visage d' Anne Anastasie

Дискусија / Discussion

ПЛЕНАРНА СЕДНИЦА

Séance de clôture

Председавајући/Président: Vojislav Korać

А В И С

Le colloque „Studenica et l'art byzantin autour de l'année 1200”
aura lieu dans l'Académie serbe des sciences et des arts, 35 rue Knez—
—Mihailova. Il sera inauguré le 8 septembre dans la salle solennelle de
l'Académie (2ème étage) ou sa première séance se tiendra. Le lundi,
8 septembre après—midi, et le mardi, avant et après—midi, le colloque
se déroulera partagé en deux sections. La Section A aura lieu dans la
salle solennelle (2ème étage) et la Section B dans la salle No. 2 (1er
étage). Du mardi, 10 septembre après—midi, jusqu'au vendredi après—
—midi le colloque continuera son travail, en deux sections aussi, dans
le monastère de Studenica. La Section A aura lieu dans le petit réfect-
oire et la Section B dans le réfectoire de Sava. La séance de clôture
se tiendra dans le réfectoire de Sava.

Les participants au colloque domiciliés hors de Belgrade seront
logés à l'hôtel „Jugoslavija” à Belgrade. À Studenica ils seront hébergés
au motel près du monastère et aux logements du monastère. À la fin
du colloque, l'excursion scientifique aux monastères de Sopoćani, Peć

et Dečani sera organisée le matin du 13 septembre, avec l'hébergement à l'hôtel „Grand”, à Priština. Le départ pour Belgrade aura lieu à 7,30 h. dimanche matin. En route à Belgrade les participants visiterons les monastères de Gračanica, Ljubostinja et Kalenić. La rentrée à Belgrade s'attend a 20 h. environ.

Pour les participants logés à l'hôtel „Jugoslavija” le transfert jusqu' à l'Académie sera assuré par autobus les 8 et 9 septembre. Les départs devant l'hôtel seront fixés pour 8,30 et 16,00 h. Le mardi, 10 septembre, a 7,30 h. l'autobus sera à l'entrée de l'hôtel pour prendre les participants avec leurs bagages.

Pour tous les participants logés à l'hôtel „Jugoslavija” l'hébergement dans le même hôtel durant la nuit entre le 13 et 14 septembre est déjà réservé.

Les participants sont priés de s'adresser au Département pour l'organisation des réunions scientifiques de l'Académie (Mme Danica Vojnović) pour tous les renseignements, téléphone: . 011/639-008, ou 011/187-144, extension 142.

О Б А В Е Ш Т Е Њ А

Научни скуп „Студеница и византијска уметност око 1200. године” одржаће се у згради Српске академије наука и уметности, Кнез-Михаилова 35. Скуп се отвара 8. септембра у 9 часова, у свечаној сали Српске академије /III спрат/. У истој дворани одржаће се прва седница. У понедељак, 8. септембра после подне, затим у уторак пре и после подне, скуп ће радити у две секције. Секција А радиће у свечаној сали /III спрат/, а секција Б у сали 2 /I спрат/. У среду, 10. септембра после подне, скуп наставља рад у манастиру Студеници, где ће радити, такође у две секције, до петка после подне. Секција А радиће у малој трпезарији, а Секција Б у Савиној трпезарији. Завршна седница одржаће се у Савиној трпезарији.

Учесници скупа који нису из Београда биће смештени у хотелу „Југославија”, у Београду. У Студеници учесници скупа ће бити смештени у студеничком хотелу и у конаку манастира Студенице. По завршетку скупа, 13. септембра ујутру, организује се једнодневна научна екскурзија до Сопотана, Пећи и Дечана, са преноћиштем у хотелу „Гранд”, у Приштини. У недељу ујутру у 7,30, предвиђа се повратак за Београд, са посетом манастиру Грачаници, и у току пута манастирима Љубостиња и Каленић. Повратак у Београд очекује се око 20 часова.

Учеснике скупа смештене у хотелу „Југославија” превозиће аутобус 8. и 9. септембра до зграде САНУ. Поласци испред хотела су у 8,30 и 16 часова.

У среду, 10. септембра, сви учесници смештени у хотелу „Југославија” треба у 7,30 са стварима да буду испред хотела.

За учеснике скупа смештене у хотелу „Југославија” резервисано је преноћиште 13. септембра у истом хотелу.

Учесници скупа могу се за све информације обратити Служби за организацију научних скупова САНУ /Даница Војновић/, телефон: 639-008 или 187-144, локал 142.

НАУЧНИ СКУП "МАНАСТИР ДРАЧА И ЊЕНЕ ПАРАЛЕЛЕ У XVIII ВЕКУ"

Поводом 250-годишњице манастира Драче Друштво историчара уметности СР Србије и Завод за заштиту споменика културе из Крагујевца организовали су научни скуп на тему "Манастир Драча и њене паралеле у XVIII веку". Скуп је одржан 22. и 23. септембра 1986. године у Крагујевцу и манастиру Драчи, уз финансијску помоћ Републичке заједнице културе, Републичке заједнице науке, Основне заједнице науке шумадијско-поморавског региона и Самоуправне заједнице културе општине Крагујевац.

Организатори овог веома успелог скупа на коме је, како се из приложеног програма види, узело учешће Око 30 истакнутих истраживача уметности XVIII века, желели су да се, поводом два и по века једног од најзначајнијих споменика ове епохе у СР Србији, актуелизују нека питања истраживања наше уметности на путу ка европизацији и да се у светлу нових знања о Драчи и другим споменицима овог ра-здобља прошири поглед на токове, појаве и личности које су пратиле у науци већ позната кључна збивања у архитектури, сликарству, књижевности и другим дисциплинама. Ван свих очекивања, саопштења референата и расправа која је вођена показали су пре свега веома широку радозналост наших испитивача ове епохе, њихову разноврсну тематску опредељеност и, што је веома важно, делотворност младих истраживача чији рад прате занимљива и лепа открића. С друге стране, угледни и искусни научници који су се одазвали позиву организатора, потврдили су своју водећу улогу у свештим и полетним размишљањима и интерпретацијама питања и тема која и даље остају средишна за унапређење научне мисли о српској уметности овог доба. Најзад, скуп је, генерално узевши, обележио правце будућег рада на изучавању одређених целина и указао на проблеме међу којима су неким већ понуђена решења у прочитаним саопштењима и исказаним поставкама. Објављивањем саопштења пружиће се на увид докази о томе да не постоје разлози за дубљу забринутост о стању проучавања српске уметности из раздобља њене модернизације, мада се и даље продужава разједињеност научних снага. Зборник ће коначно крунисати истрајна настојања и креативни труд професора др Миодрага Јовановића, председника организационог одбора, који се брижно и напослава успешно старао да скуп протекне узорно. Судећи по свему, он би могао да буде образац за будуће научне састанке за којима се осећа прека потреба.

УЧЕСНИЦИ И ТЕМЕ САОПШТЕЊА:

22. септембра пре подне:

др Дејан Медаковић
Проблеми истраживања српске уметности XVIII века

др Павле Васић
Србија између 1718. и 1739. године

др Радован Самарџић
Српски народ између Турске и Аустрије 1683—1739.

др Милорад Павић
Српска књижевност у четвртој деценији XVIII века

мр Слободан Милеуснић
Сеоба Срба под патријархом Арсенијем IV

Др Сретен Петковић
Српско сликарство XVIII века у византијским традицијама и оновремено сликарство на Балкану

др Бранко Вујовић
Преображајни токови српског сликарства у XVIII веку

мр Лепосава Шелмић
Уметност епохе Бранковесну и српски живопис у XVIII веку

мр Слободан Раичевић
Трагом зографа манастира Драче

Радомир Станић
Сликарство у западној Србији у XVIII веку

др Миодраг Јовановић
Охридска тремећа и српско сликарство у XVIII веку

др Антоније Николовски
Прилози за историју сликарства XVIII века у Македонији

Јулија Тричковска
Преглед иконописа у Македонији у XVIII веку

Јелена Андреевска
Генеза представе Седмочисленика са ликовно-естетског аспекта и њене паралеле са композицијом у Драчи

22. септембра по подне:

др Војислав Матић
Корени настанка српске барокне архитектуре

др Оливера Милановић-Јовић
Српски градитељи у XVIII веку

Радослав Прокић
Архитектура манастира Драче

Предраг Пајкић
Сликарство манастира Драче

Милан Улић
Технологија српског сликарства средином XVIII века

Драгана Милисављевић
Зидно сликарство манастира Драче и његов конзерваторски третман

Петар Момировић
Рукописни Псалтир с последовањем из 1627. године манастира Драче

Мирослав Тимотијевић
„Покољ Виглејемске деце“ у Драчи и њене паралеле у новијој српској уметности

Урош Анић
Иконичност Драче

др Динко Давидов
Живопис параклиса Светих архистратига Михаила и Гаврила у Хиландару из 1716. године

Олга Микић
Преписка и сукоб два сликара средином XVIII века

Мирјана Лесек
Реконструкција иконостаса манастира Бешенова

Мирко Тишма
Зидно сликарство мајстора Шалтиста

др Драган Нагорни
Непознати бакрорез Христофова Жефаровића

Викторија Коробар
Прилог проучавању ликовних веза манастира Драче са сликарством прве половине XVIII века у Македонији

Доброслав Ст. Павловић

IX РЕДОВНО ЗАСЕДАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА ЗА
НАРОДНУ АРХИТЕКТУРУ ПРИ ИКОМОС-у
(Турска, 29.VI - 5.VII 1986)

Редовно заседање Међународног комитета за народну архитектуру при Међународном савету за споменике и споменичке целине (ИКОМОС) – девето по реду, одржано је у протеклој 1986. години у Турској – у Истанбулу и у Анкари. У оквиру тога рада коме је присуствовала велика већина чланова (редовни-перманентни, као представници Белгије, Бугарске, Велике Британије, Грчке, Мађарске, Турске, Финске, Швајцарске, Шпаније и Југославије /Павловић/; придружени, као представници Аустралије, Италије, Луксембурга и Турске), одвијао се и симпозијум на тему; "Модел и режими за нове конструкције у историјским подручјима који имају културне и туристичке вредности". Том приликом одржана је серија веома занимљивих и стручних излагања од стране учесника, пропраћених пројекцијама. Наш допринос односио се на "Нове конструкције у старим агломерацијама широм Југославије и у Европи". Био је то избор стотинак дијапозитива, уз коментар.

Под руководством турских колега, обиђени су и тумачени најновији радови на Светој Софији, уз

изванредан филм о њеној архитектури и декорацији, као и радови на реконструкцији и адаптацији старих дрвених кућа на потезу градских бедема за потребе туризма и угоститељства, на реставрацији последњег дворца султана и дрвених кућа дуж Босфора - у Цариграду. У Малој Азији, на преко двеста километара северно од Анкаре, посећено је заштићено старо градско насеље Сафранболу, а преко хиљаду регистрованих кућа бондручне и делимично камене архитектуре, од којих двеста прворазредних. Ове зграде, сличне нашим које називамо "Балканским", на више спратова, са еркерима, под ћерамидом, у прилично су лошем стању. На лицу места дискутовано је о разним могућностима и предлозима за њихову ревитализацију. Учесници су имали прилику да виде и уређени тумул Мидас, из бронзаног доба, под којим је велика гробница грађена од масивних облика и тесаника - слично двоводној кући са Кавказа, и да обиђу утврђени антички град Гордион, још 1901. (Немци), а данас настављено (Американци). У Анкари је посећен Археолошки музеј анадољске уметности, смештен и презентован на најсавременији начин у адаптираном некадашњем турском базару.

С обзиром да је досадашњем Бироу, на челу са проф. арх. Р. Ангеловом истекао мандат, током заседања Комитета извршен је избор новог Извршног одбора. За председника је изабран проф. арх. Халук Сезгин (Турска), за потпредседника проф. др арх. Н. Муцопулос (Грчка), за секретара др етн. М. Ленен (Белгија), а за чланове задужене по питањима музеја др ведрим небом др етн. М. Гшвенг (Швајцарска), дрвета арх. Б. Ђедовскиј (СССР) и туризма Д. Павловић.

Од текућих задатака разматран је предлог новог Статута Комитета, добијено је обавештење о издатој публикацији УНЕСКО-а "Народна архитектура на Балкану", чији су аутори чланови овог Комитета, говорено је о могућностима нових издања и о другим активностима Комитета.

На крају, предат је званичан позив Одбора за прославу двестогодишнице рођења Вука Ст. Караџића, који је јавно прочитан уз допунска објашњења председника Југославије, односећи се на одржавање следећег редовног заседања овог Комитета у Југославији - у оквиру Вукове прославе, септембра 1987. у Београду, Тршићу, Сирогојну и другим местима у Србији, што је са задовољством једногласно прихваћено, с тим да се накнадно и благовремено упуте конкретни појединачни позиви од стране домаћина.

Организација протеклог заседања у Турској, извршена од стране Турског Министарства за културу и за туризам, њихових органа заштите и ИКОМОС-а, као и Мимар Синановог универзитета у Истанбулу, била је успешна. Писац ових редова, као и остали перманентни чланови Међународног комитета за

народну архитектуру, било је гост турских домаћина, док су му путни трошкови били надокнађени од стране Културно-просветне заједнице Србије.

Доброслав Ст. Павловић

САВЕТОВАЊЕ "МАНАСТИРИ У ТУРИЗМУ СРБИЈЕ"
(Студеница, 16.-18. октобар 1986.)

У низу манифестација које су током јубиларне 1986. године обележиле осам векова манастира Студенице, одржано је и Радно-стручно саветовање "Манастири у туризму Србије". Организатори овог тродневног саветовања били су: Институт за туризам при Одсеку за туризмолешке науке ПМФ у Београду, Туристички савез Србије, Републички завод за заштиту споменика културе и Културно-просветна заједница Србије.

Благодарећи предусретљивости епископа жичког г. Стефана и старешине манастира г. Јована, Саветовање је одржано у манастиру Студеници.

Већи број стручњака и других радних људи чија је делатност везана за поменуте установе учествовао је активно у програму Саветовања. Оно се прва два дана одвијало у самом манастиру, док је трећи дан био посвећен упознавању осталих значајних споменика са историјског подручја Раса - Сопотана, Ђурђевих Ступова, Петрове цркве и Новог Пазара. У тумачењу свих наведених објеката који чине саставни део светске културне баштине, драгоцене су биле речи конзерватора који су проучавали ова добра и указивали им стручну заштиту, тако да је највећи број присутних који углавном припада туризмолешкој струци и туристичкој привреди, имао прилику да чује најкомпетентнија излагања која су, пак, од стране наших најистакнутијих туризмолога била осветљена са њиховог становишта.

Сложеност проблема и интердисциплинарност у њиховом приступу, када је у питању туризам у оквиру наших манастира, исказали су се у пуном обиму, кроз читав низ расправа које су изазвале многоструку дискусију. После уводног излагања Радомира Николића (Историјско-културна повеља манастира Студенице), којим је присутне приближио споменику-домаћину, разговори су се одвијали кроз три целине:

Први део представио је др Доброслав Павловић (Проблеми и правци заштите манастира у вези са њиховом туристичком презентацијом) излажући основне тезе које се у овом случају намећу. Још

два реферата припадају овом делу саветовања: др Б.Вујовић (Културно-историјска и национална вредност манастира у Србији) и арх. З.Петровића (Проблеми пројектовања савремене изградње у туристичкој презентацији манастира у Србији).

Други део водила је др Јелена Кабиљо (Средњовековни манастири - културни мотиви светског значаја за туризам Србије). У овој групи је већи број аутора-туризмолога дубље залазио у разматрање појединих видова туристичке пословности везане уопште за манастире у Србији: др Ж.Јовичић (Облици пропагандног наступања у туристичкој презентацији манастира), др Д.Батес (Саобраћај као чинилац укључивања манастира у туристички промет СР Србије), др С.Суботић (Агенцијски аранжмани у туристичкој презентацији манастира), др Д.Бјелица (Карактеристике туристичког промета у СР Србији - без покрајина), др З.Петровић (Могућности манастирских заједница и економија у формирању специфичне туристичке понуде), др С.Штећ (Улога и значај туристичких водича у презентацији манастира СР Србије) и др Љ.Косор (Креација сувенира на мотиве манастира у Србији).

Трећи део излагања припао је др Стевану Станковићу, указујући на проблеме туризма у конкретним случајевима (Манастир Овчарско-Кабларске клисуре као основа туристичке валоризације), уз прилоге др М.Мађејке (Туристички промет Србије), др С.Ковачевића (Туристичка валоризација манастира св. Прохор Пчињски), др З.Петровић и др Н.Пјевач (Место и улога манастира Студенице у туристичкој понуди СР Србије), др Н.Пјевач (Туристичка презентација манастира Љубостиње) и др М.Вучетић (Туристичка презентација манастира Манасије).

Због краткоће времена највећи број реферата није ни могао бити излаган. Текстови су, међутим, били на расположењу учесницима, а постоје изгледи да ће у догледно време бити и публиковани.

Радни део овог Саветовања одвијао се у изузетно лепом и узбудљивом амбијенту Савине трпезарије из XII века, намењене братији, са обновљеним столловима од масивног белог мермера, /једне од некадашњих странопримјеница за манастирске госте - у здању које се с правом може сматрати и најстаријим својеврсним објектом угоститељског карактера. Три монументалне фигуре студеничких крстова - Немање, Стефана Првовенчаног и Светога Саве - рад вајара Небојше Митрића и његов импозантни позлаћени крст у прочељу сале, као и серија пригодних фантастичних композиција сликара Милића од Мачве, дуж обе подужне стране зидова, складно повезују прошлост са садашњошћу.

У Студеници су се појавили и тзв. "сувенири". Они у истини први пут обележавају успела примењено-уметничка решења: значке, привесци за кључеве и други ситни предмети које свако радо купује за

успомену - креације већ поменутог Митрића. Туристички савез Србије издао је и веома успеле авионске снимке у боји, у виду "постера" Студенице - дело Арсе Јовановића. Приказани су и најновији документарни филмови којима је на уметнички начин сагледана Студеница у целини својих вредности (Дунавфилм - Милан Поповић). Ту су и публикације - веће и мање, раскошније и скромније. О њима се стручна критика већ најпохвалније изразила. А, као најновије, овом су приликом уручене Манастиру серије изванредних "слајдова" Милана Поповића, односећи се на фреске. Припремио их је Туристички савез Србије, а представио и стручно оценио Радомир Станић, директор Републичког завода.

Отварајући ово Саветовање, Петар Антонијевић је у име Туристичког савеза Србије указао на значај оваквог једног скупа. Закључујући то исто Саветовање, епископ жички г. Стефан, пригодном беседом поздравио је све учеснике. На тај начин су ове две личности симболично обележили једну све присутнију спрегу која се у данашње време успешно остварује између туризма и цркве.

Гордана Симић

ДРУГИ САСТАНАК СЕКЦИЈЕ АРХИТЕКАТА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ И КОЛОКВИЈУМ СА ТЕМОМ "САНАЦИЈА ПОРЕМЕЋЕНИХ КОНСТРУКТИВНИХ СКЛОПОВА И УПОТРЕБА САВРЕМЕНИХ И ТРАДИЦИОНАЛНИХ МАТЕРИЈАЛА"

У манастиру Жичи 8-9.маја 1986. године одржан је други састанак Секције архитеката конзерватора при Друштву конзерватора Србије. Домаћин састанка био је Завод за заштиту споменика културе из Краљева. Састанку су присуствовали бројни стручњаци из републичких и градских завода за заштиту споменика културе: Београда, Сарајева, Скопља, Приштине, Краљева, Ниша, Крагујевца, Смедерева, Суботице, Мостара, Сремске митровице.

Избор теме проистекао је из учесталих проблема везаних за статичку санацију споменика грађитељства, њихових утицаја на методологију конзерваторских радова, као и обим и оправданост таквих интервенција. Поднето је осам реферата и то:

1. Арх. Светислав Вученовић, Завод за заштиту споменика културе града Београда - ОПШТИ ПРОБЛЕМИ И НАЧЕЛА КОНСТРУКТИВНЕ САНАЦИЈЕ ГРАДИТЕЉСКИХ СПОМЕНИКА
2. Дипл.инг.грађ. Стојан Рибникар, Сплошни пројектни биро, Љубљана - О ПРОБЛЕМИМА СТАТИЧКЕ САНАЦИЈЕ СПОМЕНИКА

3. Проф. Милорад Димитријевић, Архитектонски Факултет у Београду – САНАЦИЈА САКРАЛНИХ ГРАЂЕВИНА
4. др Бошко Петровић, Институт за испитивање материјала СР Србије, Београд – САВРЕМЕНЕ МЕТОДЕ КОНСТРУКТИВНЕ САНАЦИЈЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ
5. Дипл.инг. Ненад Билбија, Пословна заједница Југословенске индустрије камена "Камергран", Београд – ВРЕМЕНСКА ТРАЈНОСТ КАМЕНА НА СПОМЕНИЦИМА
6. Арх. Евангелија Хаџитрифос, Завод за заштиту византијских споменика у Солуну – САВРЕМЕНА СРЕДСТВА ПРИМЕЊЕНА У САНАЦИЈИ СПОМЕНИКА У СОЛУНУ
7. др Милка Чанак-Медић, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд – НЕКА ИСКУСТВА У ПРИМИНИ ТРАДИЦИОНАЛНИХ И САВРЕМЕНИХ МАТЕРИЈАЛА ЗА КОНСОЛИДАЦИЈУ КАМЕНА И МАЛТЕРА
8. Мома Вуковић, вајар-конзерватор, Реставраторски центар, Београд – ИСКУСТВА НА РАДУ НА ЗАШТИТИ И КОНЗЕРВАЦИЈИ КАМЕНА

После поднетих реферата, од којих неке доноси овај број "Гласника" и дискусије, усвојени су закључци.

Професор Милорад Димитријевић је предложио да се оснује Фонд за доделу награде за најуспешније остварење у области архитектонске конзервације. За оснивање тог Фонда он је приложио свој хонорар од издавања најновијег уџбеника за студенте Архитектонског факултета. Предлог је једногласно и са захвалношћу прихваћен.

Светислав Вученовић

ОПШТИ ПРОБЛЕМИ И НАЧЕЛА КОНСТРУКТИВНЕ САНАЦИЈЕ СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЛСТВА

Међу темама које траже редовну размену стручних искустава налази се и ова о конструктивној санацији споменика градитељства. Незадовољавајуће стање многих историјских грађевина на једној страни и све већи број изведених радова на другој, захтевају повремено суочавање са сопственим резултатима, њихово критичко преиспитивање и попређење са методама и достигнућима других.

Данас посебно када су овакве комуникације проређене или прекинуте, њихов распон сужен, а дејства изолована јача потреба да се оснажи пракса

ширег професионалног окупљања око заједничких тема. У томе је несумњива корист за све нас који се по животном опредељењу бавимо заштитом културних добара. Као ретко где, овде је потребна стална обнова стручних знања, праћење резултата разних научних дисциплина и њихове примене код нас и у свету са дужом традицијом заштите наслеђа.

Послератне деценије испуњене хиљадама захтева на градилиштима у нашој земљи и ван, створиле су ширу основу за теоријске синтезе, које су формулисане на стручним скуповима и уграђиване у прописе и међународне конвенције. Истовремено, постоји стална потреба да се врше провере и увводе новеле укорак са развојем конзерваторске мисли и технологије која нуди нове материјале и поступке за рехабилитацију историјских грађевина. Управо ширење техничке базе и бројност солуција које стоје на располагању данашњим истраживачима и пројектантима санационих захвата налажу опрез. Посебно у домену конструкција и грађевинских материјала, где се поред очекиваних резултата могу појавити и ненадане последице трајног дејства.

На тржишту се појављује све обилатији репертоар синтетичких производа, који се нуде као замена природних материјала, какве је користила традиционална технологија. Овде спадају различита везива, импрегнатори, адитиви за бетон и малтере, бојени премази и посебно средства за хидроизолацију. Неретко је нејасна граница између производа проверених за примену на споменицима градитељства и комерцијалних производа за дневну потрошњу. За разлику од централних истраживачких лабораторија у иностранству где се проналазе, експериментално примењују и проверавају различити производи, наша је пракса лишена таквог значајног ослонаца. Истовремено са слабљењем стручних веза међу самим конзерваторима трају неизвесности око примене појединих производа, јер мањевише свако гради сопствена искуства на властитој пракси.

Неконтролисана примена нових индустријских продуката који нагло смењују традиционалне материјале пружила је многе доказе о неизбежним штетним дејствима. То се већ раније догодило са употребом цемента, који је потиснуо гашени креч не само као везиво у конструкцијама, већ и у припрати маљерних облога фасада и ентеријера. Бројне контраиндикације довеле су до одлучног става у појединим земљама и на међународним скуповима против масовне примене цемента на споменицима градитељства.

Посебно значајна празнина осећа се у области заштите од влаге, која тешко девастира грађевинске материјале, а тиме и стабилност старих здања. То се особито односи на одсуство метода теренских мерења, лабораторијске обраде података и узорка материјала без којих нема поуздане дијагнозе узрока и механизма влажења. У многим случајевима

показало се да је примена рутинских метода хидроизолације неподобна или чак штетна када се ради о споменицима градитељства. Праћење стручне литературе, посебно иностране када се до ње може доћи, много значи на путу изналажења прaviх решења, али се тиме обично не могу до краја решавати конкретни случајеви. Из наведених разлога може се сматрати да је заштита од влаге истраживачки занемарена, мада је честа и неизбежна у пракси.

Навођењем ових неколико проблемских области ни издалека није исцрпљена листа питања за решавање. Даље излагање има улогу да пружи општи увид у стање фонда, преглед главних узрочника пропадања и метода санације које се примењују у пракси.

Градитељско наслеђе.

Обимно и разноврсно градитељско наслеђе на нашој територији разврстава се обично на неколико основних групација, које обухватају објекте сродне према хронолошком пореклу, типологији, функцијама и конструктивним особеностима. То су античке грађевине и њихови археолошки остаци; средњовековне цркве и манастири; градови и утврђења; сеоско градитељство; грађанска архитектура.

Посматрано са становишта конструктивне санације наведене групације поред међусобних сличности поседују и одређене специфичне проблеме санације.

Античке грађевине чији су остаци највећим делом провели многе векове под земљом, налазе се после извршених археолошких ископавања у битно другачијој физичкој средини. Њагло губљење трајне влажности, велике температурне промене, дејство мраза, деловање самоникле вегетације и др., свако на свој начин доприносе да постепено нестају аутентични елементи обраде. Овде је несумњиво највећи проблем заштита материјала, на првом месту оних који су носачи дела ликовних уметности, фресака и мозаика, подлога подова, малтерних профилација. Временом, процес пропадања преноси се на дубље слојеве структура зиданих у камену и опеци. У зависности од значаја, степена сачуваности и положаја таквих археолошких локалитета пројектују се и постављају сталне заштитне конструкције или сезонски закони. Ипак највећи број налазишта остаје под отвореним небом, а средства и могућности њихове заштите нису увек задовољавајући. На објектима античке архитектуре где су сачуване суперструктуре са сводовима, аркадама, стубовима и архитравима јављају се сложена питања због лабилне равнотеже таквих конструктивних торзоа.

У обимном и разноврсном фонду сакралне архитектуре и питања конструктивне стабилизације су сложена и разноврсна. Знатан број средњовековних црквених грађевина делећи судбину друштва које их је подигао, претрпели су тешке хаварије јављајући трајним последицама. Практично сви битни еле-

менти архитектонског склопа: темељи, зидови, сводови, кровови улазе у пројекте санационих захвата.

Код средњовековних градова и других утврђења ранијег или каснијег порекла, специфичне тешкоће стварају димензије таквих комплекса, масивност бедема, висине кула, неприступачност положаја, недостатак прилазних путева. Огромност грађевинских позиција у односу на расположива средства утиче на то да се радови протежу на читаве деценије. При крају једног циклуса санације јавља се потреба за обновом почетних радова. Остала специфична питања за решавање код ове групе јесу финансирање високих и масивних објеката поремећене равнотеже, што се дешава највише на подводним теренима са наплавинама и насипима.

За масовни фонд народног градитељства својствен је скромнији технички стандард, примена слабијих материјала и мешовитих техника осуђених на краћи век трајања. Брвнара, бондручни скелет, чатма, ћерпич, набој и њихове комбинације после једног или највише два века трајања представљају тешко решиве, чак безнадежне случајеве. Степен дотрајалости склопова не оставља могућност за друге солуције осим потпуне реконструкције, што по правилу води у факсимиле тешко прихватљиве код споменика градитељства.

Грађанска архитектура која је у континенталним областима сачувана понекад у старости од две до три стотине година махом потиче из прошлог века. Архитектура некадашњих вароши данас чини историјска језгра развијених градова, по правили њихова пословна средишта. Активне функције савременог живота, које су смештене у старим зградама разлог су честих и обимних захвата. У овој области више него у претходним групама среће се комбинована примена старих и нових материјала, техника и конструктивних склопова. Санација старог и адаптација за ново овде се здружују у један истовремени захват, који осим конструктивних мора да решава и питања увођења савремених инсталација и опреме.

Узрочници и облици слабења.

Од момента изградње грађевински објекти су изложени разноврсним узроцима који доводе до ерозије материјала и слабења конструкција. Процес смањивања првобитне отпорности може бити спор и растегнут на деценије и векове или насупрот томе изненадан и нагао.

У прву групу агенаса спадају претежно природни узроци. То је пре свега неминовно старење грађевинских материјала изазвано физичко-хемијским процесима материјала од којих су создани. Вишеструкој девастацији изложени су нарочито органски материјали због дејства сунчеве светлости, топлоте, микроорганизама, инсеката и др., што

изазива смањивање чврстоће и губитак способности ношења.

Дотрајавају и неоргански материјали међу којима је најмасовније примењен камен у различитим саставима и квалитетима (мермер, кречњак, сига, пешчар и др.). Генерални узрок је влага у различитим видовима, понајвише као капиларна која допире из земљишта кроз зидове без хидроизолације.

Дуготрајна засићеност влагом и нагомиланим талозима соли доводи до распадања површинских слојева. У континенталним областима томе се придружује и дејство мрза, што узрокује све дубљу ерозију и прогресивно појачање пропадања. Од овога редовно страдају приземне зоне сакралних грађевина. Као трајна последица је велико оштећење или потпуно уништење приземних зона фреско живописа.

Поремећаји равнотеже масивних зиданих и засведених конструкција у многим случајевима имају за узрок слегања у темељној зони. Истраживачки радови су показали да је фундаирање средњовековних, а и каснијих објеката често било недостатно: недовољне дубине, неједнаке подлоге, остаци претходних објеката, посебно на положајима дуге културне традиције. Здружено дејство појачаних слегања и бочних потисака сводова доводило су до нагиба обимних зидова, појаве пукотина, а у тешким случајевима и до рушења поремећених склопова.

Чести ратни сукоби, елементарне непогоде и други догађаји којима је обилувало наше подручје оставили су неизбрисиве последице на корпусима историјских грађевина. Поједине области у више махова претрпеле су тешка разарања од земљотреса. То је некада изискивало делимичне или потпуно реконструкције, док се данас у домену грађитељског наслеђа развија теорија и пракса асеизмичке санације.

Конечно, низу узрочника припада и деловање корисника објеката. Многобројне адаптације и преградње, осим што су односиле елементе изворног склопа и обраде, значиле су често атак на стабилност грађевина. У градској архитектури на пр. растварање приземља и свођење масивног зида фасада на солитерске ослонце доводило је до допунског слегања и поремећаја равнотеже сила. У тежим случајевима стварале су се пукотине и трајне неотклониве деформације на архитектонски обрађеним pročелима зграда.

Опсег и методи санација.

Опште начело да се историјским структурама мора продужити век трајања и сачувати активна конструктивна улога може се доследно применити на оним грађевинама које су сачувале стабилност матичних склопова и отпорност грађевинских материјала. Са друге стране однос полазног принципа и практич-

них решења мења се и у зависности од групе функција којима објект припада, као и планираних намена. Најдоследније се принципи конзервације примењују на монументалним, посебно сакралним објектима чврсто сазданим у трајним материјалима и са непромењеним изворним функцијама. На супротном крају низа где су старе конструкције умногоме изгубиле моћ ношења, а нове утилитарне функције постављају захтеве у складу са савременим стандардима појављује се шири распон могућих решења: од садејства старих и нових елемената до потпуне замене једних другима.

Захвати се могу систематизовати у неколико група међу којима постоје и комбинације зависно од појединачних случајева.

а) Конзервација постојећег стања изворних склопова.

Примењује се као метод на значајним споменицима грађитељства са непоремећеном стабилношћу конструкција и сачуваном физичким својствима грађевинских материјала. Захвати се ограничавају на спречавање потенцијалних или постојећих узрочника, као што су влага, микроорганизми, опасност од пожара и др. У пракси ова метода се ретко среће у чистом облику. Она се најдоследније спроводи код монументалних споменичких солитера који се третирају као својеврсни уникатни експонати у којима је трајање изворног готово искључиви циљ.

б) Делимична замена дотрајалих елемената у истом материјалу.

У пракси се среће код честих случајева делимичног пропадања изворних материјала и структура. Обухвата обнову зидних маса и делова сводова, замену дрвених греда таваница, кровова и друге матичне елементе конструкција. С обзиром на проценат замене и расположиве податке за обнову код ове групе по правилу нема тешкоћа око извођења аутентичних облика. Понекад проблеми истравају када треба прибавити оригиналне материјале. Метода се користи у многим примерима где су старе конструкције остале самоносиве и где се захтева задржавање изворних структура и грађевинских материјала.

в) Комбинација старих и нових конструкција.

Поступак је распрострањен код споменика грађитељства са већим степеном оштећености матичних конструкција које не могу да обезбеде стабилно ношење сила оптерећења. Такође се користи код оних историјских грађевина где се предвиђају повећана корисна оптерећења. Махом се ради о фонду профане архитектуре за становање и друштвене намене. Овде се комбинују на пр. стари зидови и нове аб таванице са серклажима. У специфичним случајевима нове таванице осим што преузимају оптерећења могу прихватити старе склопове касе-

тираних и осликаних плафона. Понегде се изводе аб конструкције преко сводова, пошто се претходно уклоне насипи од шута, а тиме ствара и користан међупростор за развод инсталација и клима канала. Истовремено се побољшава однос терета и носача: наместо тешког насипа јавља се активни елеменат који преузима оптерећења. Поступак је погодан код оних случајева где су стари сводови растресени, а да притом не долази у обзир њихова реконструкција. Комбинације су могуће приликом претварања тавана у стамбена поткровља где се дрвени везачи замењују челичним подвлакама и тако стварају већи простори без ступова.

г) Замена старих структура новим конструкцијама.

Представља корак на даље у односу на претходну групу поступака. Код оваквих случајева задржавају се по правилу обимни зидови, а цео унутрашњи простор успоставља са новим конструкцијама и савременим материјалима. Овде су истовремено могуће и радикалне промене унутрашњег распореда, условљене променама функција и потребама корисника. Метод се користи тамо где је очигледна даља неупотребљивост старих склопова услед великог степена дотрајалости или урушености. Примењује се у случајевима где су историјски објекти остали дуго ван функције и сведени практично на голе зидове. Када је увођење нових функција битан услов опстанка таквих грађевина, неретко се мора приступити решењима која обезбеђују трајну консолидацију, савремени стандард и рационално извођење. Метод је распрострањен у обнови урбаних целина, где се санирају читаве зоне са бројним ансамблима и густо сазданим инсулама амбијенталне архитектуре.

д) Уградња асеизмичких ојачања.

После снажних земљотреса који су погодили поједине области и градове (Скопље, Бањалука, Словенија, Црна Гора, Копоник), успостављени су прописи и постављене методе асеизмичких ојачања. Врсте и обим захвата темеље се на карти сеизмичке рејонизације, која показује да се поједини најзначајнији споменици и целине налазе у зонама највеће турске активности. Приликом санација објеката погођених потресом истовремено се уграђују асеизмички склопови као превентивно обезбеђење против могућих нових земљотреса.

Код пројектовања и особито извођења санационих радова који су обухватили многе стотине старих зграда, показало се да постоји низ отворених питања: како оних принципијелног реда, тако и техничко-оперативних. Са гледишта заштите грађитељског наслеђа поставља се кључно питање: до којих је граница могуће и прихватљиво задирати у историјске грађевинске структуре, а да притом средство не постане циљ, да се техничким ојачањем објекта не ослаби или уништи његов споменички потенцијал. Рутинско преношење техничких по-

ступака на споменике грађитељства, посебно оне грађене у камену, показало је озбиљне недостатке -поготово тамо где се статички прорачун узимао као једино полазиште за избор санационог поступка.

У вишегодишњој пракси асеизмичке санације развијено је неколико основних поступака. Након земљотреса у Црној Гори прописима су утврђени степени ојачања и дата упутства за њихово спровођење. Највећи број објеката грађен је са зидовима и сводовима од камена, односно са дрвеним међуспратним и кровним конструкцијама. Од примењиваних метода најпре је био заступљен онај са армираним торкрет бетоном, којим су облагани средњи зидови обострано, а обимни изнутра. У старој архитектури са сводовима, луцима, каменим пиластрима и венцима, порталима и каменим пилима овакав начин показао је озбиљне недостатке. Њиме се ентеријери санираних грађевина претварају у стерилне бетонске коморе. То је створило знатне отпоре према ширењу поменутог поступка.

Други метод повећања отпорности на сеизмичке ударе користи систем хоризонталних и вертикалних серклажа повезаних са аб таваницама. И овај начин испољава извесне неподесности, јер је ради уградње појединих елемената потребно издубити канале којима се прекидају угаони превези. Тиме се уништава најјачи елеменат грађевинског корпуса.

Знатно већи степен прилагођености каменој архитектури показује метод аб дијафрагми, тј. унутрашњих зидова који са таваницама и серклажима чине крути корпус кроз читаву висину зграде. За њега се везују обимни фасадни зидови. Дијафрагме се често могу поставити на положајима дотадашњих преграда. Предност оваког метода је што постиже тражени степен стабилности без уништења или блокирања елемената архитектонске обраде.

У неким специфичним и ретким случајевима испитивана је и могућност примене метода код којег се растресене камене структуре армирају убацивањем челичних шипки у канале формиране рударским сврдлом, а потом ињектирају. Тим својеврсним серклажима старе камене конструкције стичу квалитете армираног бетона у односу на силе савијања, затезања и посебно динамичке ударе. Изглед објекта остаје притом непоремећен. Метод који је са успехом примењиван у другим земљама још није раширен у нашој пракси, мада не изискује посебну трипему ни скупу опрему.

У континенталним областима мешовите градње, особито у бондручној архитектури, асеизмичка ојачања могу се постизати челичним спрегавима чија еластичност и уградивост одговарају елементима од дрвене грађе. Сувомонтажне везе челичних конструкција показују предност над армиранобетонским ливеним чворовима.

Принцип повратности у пређашње стање (реверзибилност) представља једно од битних мерила при избору метода асеизмичког ојачања. Извесност да ће будуће генерације располагати новим и прилагођенијим средствима и техникама даје предност оним поступцима који не спречавају уклањање уграђених ојачања.

Подухвати на споменицима градитељства који имају за циљ трајну стабилизацију конструкција задиру по својој природи и обиму у интегритет историјских здања. Зато је питање првог реда пре приступања радовима: како пронаћи праву меру између најмањег што је неопходно извести да би се успоставила конструктивна стабилност и највећег што је дозвољено учинити, а да се не изгуби споменичка равнотежа.

Трагању за одговорима на таква питања треба да допринесе и наш данашњи скуп.

Милорад Димитријевић

САНАЦИЈА САКРАЛНИХ ГРАЂЕВИНА

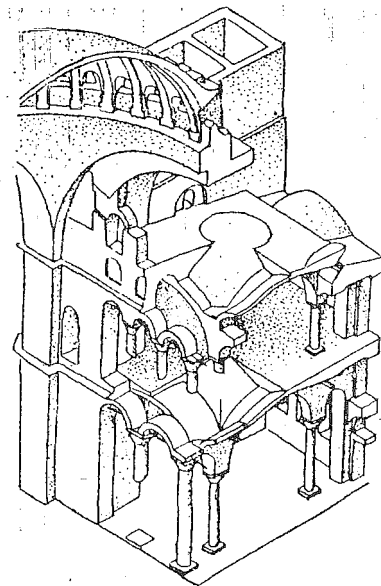
Сакралне грађевине, као културно, историјско и градитељско наслеђе, заслужују у домену заштите посебну пажњу. То су често вишебродне грађевине, обогаћене разним анексима, апсидалним просторима, криптама, а кроз свој дуг живот најчешће су биле преправљане и дограђиване. Услед свега тога могу имати веома сложен конструктивни систем, што представља основну тешкоћу код статичко-динамичке анализе и прорачуна.

Примера ради, довољно је погледати аксонометријски приказ конструктивног склопа Аја Софије (сл. 1) па да се схвати сложеност система ове и сличних грађевина.

Склоп у коме се гредни носачи смеђују са лучним и сводним конструкцијама, масивни зидови са витким стубовима од опеке и камена, са спојним средством као што је малтер, тешко се могу подредити законима статике, а да се при томе не чине недовољно сигурне претпоставке.

Разноврсност облика и система сакралних грађевина, изграђених од разних врста материјала, на различитим теренима, захтева за сваку грађевину детаљну анализу и решење проблема.

Стање напона и деформације можемо добити путем моделских испитивања, али је тај поступак врло сложен и не даје увек сигурне резултате. Стога се при анализама и прорачунима служимо и графоаналитичким

1. Конструктивни систем Аја Софије: попречни пресек кроз једну од бочних страна, по Chaisy-у

методама, које дају приближно тачне резултате, довољне за практична решења проблема санације и ојачања.

Стварно стање деформација и оштећења уопште може се установити тек после откривања и уклањања површинских слојева. Рекогносцирањем и отварањем "сонди" у самој грађевини или поред ње, утврђујемо димензије елемената и њихове међусобне везе, врсту спојног средства и друге податке од интереса за решење проблема.

У току извођења радова на санацији често се долази до нових података, траже се одговарајућа решења и врше измене у пројекту. Ово се нарочито односи на грађевине које су у току свог постојања дограђиване, адаптиране или реконструисане.

Сакралне грађевине и врло сложеног конструктивног система могу се санирати и ојачати за пријем већег статичког, па и динамичког оптерећења. Методе и степен ојачања зависе од врсте и квалитета конструктивних елемената и уграђеног материјала.

Основни принцип би био да се ојачања врше без измена у систему и да се новоуграђени конструктивни елементи поставе тако да буду сакривени. Само у изузетним случајевима, када је то једини начин да се грађевина сачува, може се допустити ојачање са видљивом конструкцијом, а тада ово ојачање треба нагласити или на одговарајући начин обележити, да би посматрачу или истраживачу било јасно шта је старо и санирано, а шта ново. На овај начин се уб-

Лажава нарушавање споменичке вредности заштићеног здања.

Оштећења и санације

Анализе оштећених сакралних грађевина показују да се у низу узрока могу издвојити три основа:

1. деформабилност темеља од ломљеног камена на стисливом тлу;
2. мала отпорност зиданих конструкција на затезање и смицање (на главне косе напоне);
3. неповезаност зидова у нивоу међуспратних и таванских конструкција.

Оштећења могу настати из једног или више узрока на одређеним целинама или појединим деловима грађевине.

Карактеристична оштећења и поступак при санацији се могу систематизовати према појединим деловима грађевине.

Кровови

Најчешћи типови кровних конструкција сакралних грађевина су "столице", "вешаљке" или решетке од дрвета. Оштећења настају услед утицаја атмосферских талога, ветра и земљотреса у сеизмичким областима.

Санација подразумева замену оштећених делова конструкције, утезање или ојачање чворова и ослонаца. Уколико се врши препокривање, треба поставити хидроизолацију, макар и местимично, на најугроженијим деловима.

Код сакралних грађевина засведених сводовима или куполама, најлакше на велике насlage испуне од камена између покривача и конструкције. Ове насlage се овде налазе из конструктивних разлога, као ојачање ослоначних делова сводова, или су то испуне које носе рогове и покривач. Уколико испуна није дата из статичких разлога, пожељно је да се уклони и да се ослањање рогова реши на други начин. Уклањање ове насlage знатне тежине је нарочито пожељно у сеизмичким областима, јер се тиме смањују сеизмичке силе у случају потреса.

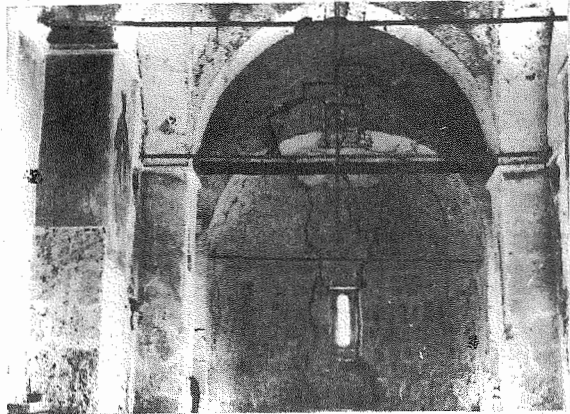
Међуспратне конструкције

Оштећења код грађевина са дрвеним таваницама су врло честа, нарочито ако конструктивни зидови нису међусобно повезани армиранобетонским серклагима или челичним утегима. Оштећења и рушења настају прво при врху грађевине где се неповезани зидови највишег дела понашају као конзоле, код којих се за дејство ветра и сеизмичких сила јављају велики моменти и хоризонталне силе.

Санација би се састојала у замени оштећених или иструлелих греда са истовременим утезањем констру-

ктивних зидова у нивоу таванице.

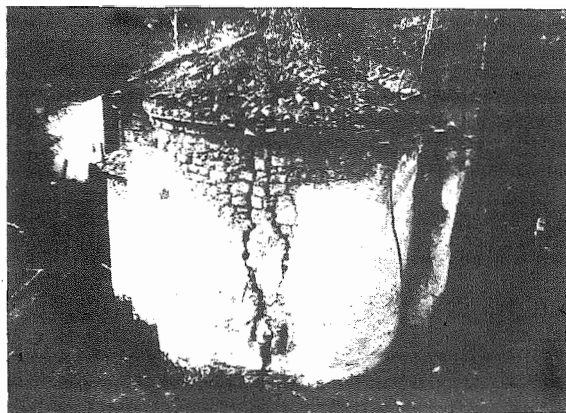
Оштећења сводова и лукова настају најчешће услед слегања или услед померања ислонаца при потиску, уколико није решен проблем прихватања хоризонталних сила (сл. 2).

2. Карактеристичне пукотине услед слегања код сакралних грађевина. Пукотине у темну лука и полукалоти апсиде.

Зидови

Зидови сакралних грађевина су од камена или ограда, по правилу, је њиховом зидању посвећена значајна пажња. Оштећења настају у малтерској облози и спојницама. Услед дејства влаге настају процеси који разарају спојно средство и облогу. Настаје стињавање спојница и појава прслина и пукотина у малтерној облози.

3. Црква у Горовици. Пукотина услед неравномерног слегања

Карактеристична су оштећења у виду вертикалних пукотина на апсидама, услед слегања тла испод полукружних темеља који могу бити и плићи од дубине срмавања. (сл. 3)

4. Калота амама Јени у Солуну. Пукотине у калоти услед дејства земљотреса

Услед слегања тла или потреса јављају се пукотине и на калотама (куполама). (сл. 4)

Санирање зидних конструкција се може извршити делимичном заменом малтера у спојницама по ободу, инјектирањем или облагањем зидова торкрет бетоном.

Чеони и забатни зидови

Забатни и сви други зидови који слободно стоје изнад таваница највишег спрата неотпорни су на хоризонталне силе. Руше се и код мањих потреса. Оштећења могу настати и услед удара кровне конструкције при дејству ветра, нарочито код двоводних кровова. Висина чеоних и забатних зидова је диктирана обликом и нагибом крова и врло често износи и неколико метара. Оштећења ових и оваквих зидова су редовна појава приликом земљотреса. (сл. 5)

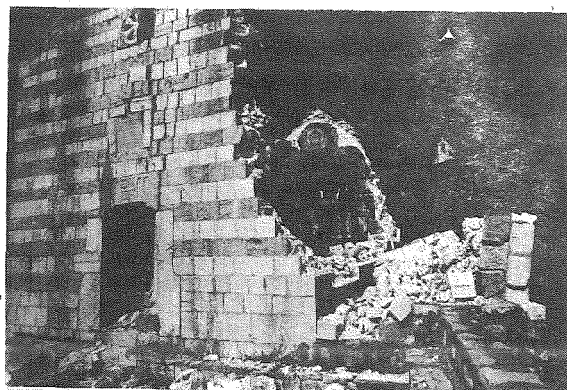
Оштећења и рушења високих зидова су редовна појава приликом земљотреса. Рушење највиших делова зидова грађевине проузрокују и друга оштећења.

Санација би се, између осталог, састојала у презиђивању и конструктивном ојачању армиранобетонским серклажима и стубовима. Армиранобетонским елементима се могу ојачати зидови додавањем са унутрашње стране конструктивних елемената повезаних са таваницом, односно носећим зидовима у подножју забатних зидова. Осигурање се може постићи везивањем зидова челичним вертикалама и косницама, везаним

за таваницу.

Тамбури

Тамбури купола са калотом могу се са статичког становишта посматрати као издвојени делови конструктивног склопа. У основи су кружног или полигоналног облика, са разуђеним пресецима међупрозорских

5. Манастир Градиште код Петровца на мору. Црква св. Саве (XVIII век)

стубаца и калотом као завршним конструктивним елементом.

Оштећења у нивоу ослонаца међупрозорских стубаца настају услед прекорачења главних косих напона при дејству хоризонталних сила.

Санација оштећених би се састојала у делимичној замени лошег бољим малтером, пре свега са спољне стране међупрозорских стубаца.

Код јаче оштећених, ојачање се може извести уграђивањем армиранобетонског скелета. У сваком или сваком другом ступцу (према прорачуну) би се уградио "стубић" од армираног бетона. Ступце треба повезати међусобно непосредно испод калоте, односно изнад пандантифа (постоља тамбура). Уграђивање армиранобетонског скелета је погодније код "мекших" стена од којих се углавном и зидају међупрозорски ступци. Употребу бетона при ојачању треба преиспитати, обзиром на утицај цемента на зидно сликарство, уколико је тамбур осликан.

Ојачање се може извршити сличним провођењем скелета од челика. Челични скелет захтева мање простора и мање рада. Пожељно је да се употреби нерђајући челик. Вертикале скелета могу бити од "кутија", а појасеви од челичних трака. И бетонски и челични вертикални "стубићи" се могу, ако то допушта склоп подножја тамбура, укљештити и тада није потребан доњи прстен.

Звоници

Звоници могу бити самосталне грађевине или су у склопу сакралних грађевина. Уколико су самостални, оштећења могу настати услед дејства хоризонталних сила ветра или земљотреса, или услед неравномерног слегања тла. Код звоника који су у склопу сакралних грађевина, оштећења се јављају непосредно изнад споја звоника и сакралне грађевине као последица прекорачења главних косих напона. Санација се може извести помоћу армиранобетонских стубова или зидова унутар звоника, уколико има довољно простора, или још једноставније: просторном челичном решетком такође унутар звоника.

Код мањих оштећења, ојачање се може извести утезањем челичним утегама у нивоима етажа.

Темељи

Темељи сакралних грађевина, нарочито оних из ранијих епоха, су најчешће од ломљеног камена. Деформације и оштећења у темељима су честа, а узроци могу бити различити. Основни узрок је неповезаност темељних зидова, који се при неравномерном слегању независно понашају. Слегање темеља подужних конструктивних зидова, који носе масивну конструкцију над приземљем, је увек веће од слегања темеља попречних зидова који су најчешће оптерећени само сопственом тежином. Због тога су подови приземља у паду од средине ка спољним зидовима. Услед неједнаког слегања јављају се пукотине у темељима попречних зидова, најчешће око подужне осе грађевине. Пукотине се јављају и у попречним зидовима све до конструкције над приземљем.

Оштећења услед конструктивних недостатака уопште, па и у темељима, догађају се још у току грађења, непосредно по завршетку, када грађевина добије пуно оптерећење.

Велики број разноврсних оштећења настаје у току трајања грађевине. Најзначајније место у погледу утицаја заузимају атмосферски талози. У случају нерегулисаног одвода, атмосферски талози натапају темељно тло и врло често су узрок неравномерног слегања и логичној последици, појави пукотина.

Посебну опасност за темеље сакралних грађевина представљају гробнице у непосредној близини темеља, у којима су сахрањени ктитори или монаси. Гробнице, које су често на већој дубини од темеља грађевине, омогућавају сливање воде у темеље са последицама које су горе поменуте. (с. 6)

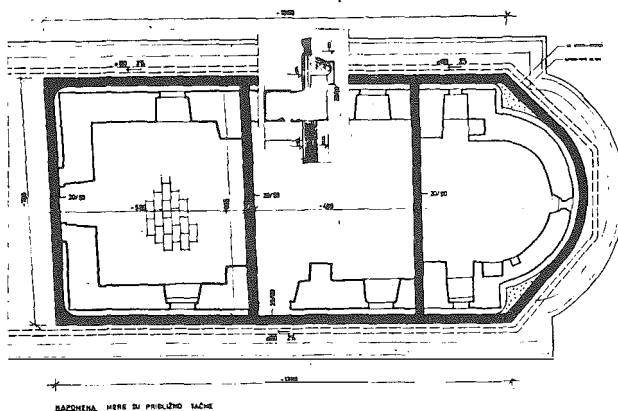
Разноврсност темеља сакралних грађевина и утицаја који проузрокују оштећења, упућују нас на закључак да је у сваком конкретном случају неопходно испитивање темеља и узрока. Испитани темељи могу да укажу на начин грађења и карактеристике темеља, али се не могу извући подаци о евентуалним претпоставкама при прорачуну. Пре би се рекло, да су темељи грађени по осећању, на основу искуства сред-

6. Откопане гробнице непосредно поред Тршке цркве

њовековних мајстора.

Темељи сакралних грађевина могу се, по потреби, ојачати армиранобетонским прстеновима. Поред утезања које врше у односу на темељне зидове, уколико су у нивоу темеља, прстенови повећавају належаћу површину грађевине. Код дубље фундираних грађевина утезање прстеновима је најцелисходније у нивоу пода. Појачање се може извести са обе стране или само са спољне, с тим да се подужни прстенови међусобно повежу попречним. Попречни прстенови се постављају дуж темеља попречних зидова или лукова. (сл. 7)

7. Основа темеља Тршке цркве (с краја XIII века) и армиранобетонског прстена у зони темеља.

Ојачање конструктивног система

Грађевине ранијих епоха, зидане у камену или опеци, могу се ојачати уграђивањем нових конструктивних елемената у постојећи склоп. Степен и обим ојачања зависе од стања и захтева који треба да испуни ојачање.

Ојачање сакралних и других грађевина је нарочито постало актуелно после катастрофалних земљотреса у нас, када су оштећени или срушени многи значајни објекти. Стога се проблем ојачања поставља, углавном, код оштећених грађевина, када једноставне санационе мере нису довољне.

Увођење новог конструктивног система у постојећи склоп је врло сложен подухват, посебно код сакралних грађевина због, како је већ речено, разнопр-ности облика и система.

Ојачање челичним утегама има све већу примену. Поступак је једноставнији од уграђивања армираног бетона. Челичним утегама се повезују сви конструктивни зидови као и преградни ако су у функцији ук-рућења са дебелином преко 20 см.

Врло ефикасан и често примењиван поступак ојачања зидова и зиданих конструкција уопште је уграђивање армираног бетона. Има више могућности примене армираног бетона. Једноставније је додати бетон на постојећи зид или стуб, него уграђивање стуба унутар зидне масе. Поступак ојачања торкрет бетоном је врло погодан, уколико је допуштено повећање дебљине зида. Статички је целисходније обострано ојачање торкрет бетоном, али се може, код сакралних грађевина, прихватити ојачање само са једне стране.

Ојачање грађевине може да се спроведе и делимично, да се уграде хоризонтални серклажи, без вертикалних "веза" (стубова). Уграђивањем хоризонталних серклажа у нивоу међусpratних конструкција или венаца повезујемо зидове и знатно повећавамо укупну отпорност грађевине.

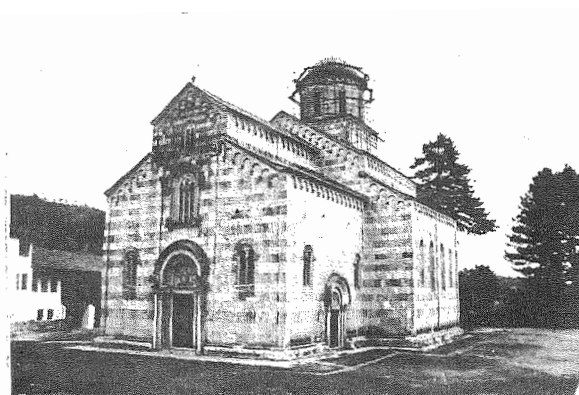
Уграђивање система вертикалних "веза" је изузетно сложен посао. Сечење постојећих зидова или масивних стубаца од опеке, а нарочито од камена, да би се уградио армиранобетонски стуб, треба свестрано преиспитати и само у изузетним случајевима прихватити као решење.

Уграђивање армиранобетонских стубова који треба да приме сеизмичке силе ствара проблеме и у фунда-њу. Потребно је сваком стубу изградити одговарајући темељ. Ако се овоме дода услов да темељи треба да буду међусобно повезани везним гредама, како би се спречио ефекат раздвојеног рада појединачних темеља, може се схватити колико проблема ствара уграђивање вертикалних "веза".

И убацивање нових зидова за укрућење који би на себе примили будуће земљотресе, представља врло

сложен санациони проблем. Није увек једноставно пронаћи pogodно место за постављање нових зидова, који могу бити потребни и у оба ортогонална правца. Уз то, свака промена крутости зграде доводи до нове прерасподеле утицаја у којој и нови зидови примају одговарајуће силе. Да би нови зид одговорио својој намени, потребно је обезбедити одговарајући темељ. Пошто постојећи темељи ретко када могу да одговоре новој статичкој улози мора, се Постојећи темељ ојачати армираним бетоном.

Уграђивање елемената ојачања од челика или армираног бетона је далеко повољније код грађевина једнаставних просторних композиција (сл. 8 и 9) за разлику од грађевина са разуђеном основом, великим бројем сводова, калота и полукалота, са пандантифима у различитим нивоима, код којих је континуално провођење елемената утезања скоро искључено.

8. Црква манастира Дечани (XIV век)

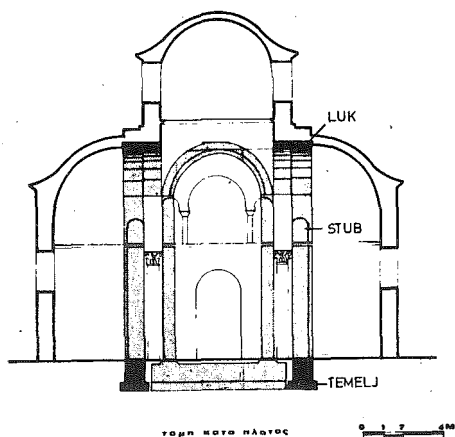

9. Сопотани (XIII век)

Код оштећених грађевина ојачање се може извести само на критичним местима. Тако је, примера ради, извршено подухватање централног тамбура цркве св. Илије у Солуну (сл. 10). У углове наоса постављени су стубови од армираног бетона који посредством лукова прихватају куполу. Свака два стуба имају заједнички темељ - контра греду, мада је боље да су темељи међусобно повезани (сл. 8 и 9).

10. Црква св. Илије у Солуну

Основа цркве св. Илије у Солуну.

Уграђивање елемената ојачања, утезања и повезивања зидних маса је отежано код сакралних грађевина које су у току свог постојања дограђиване или реконструисане. Примера ради, поменимо Богородичину цркву манастира Студеница (1171-1186.), чија је 800-годишњица обележена ове године. Последњих година је дато више решења статичке санације цркве. Није-

дно решење није задовољило критеријуме конзерваторске, а нека ни статичке услове. Одустало се од провођења сеизмичких армиранобетонских стубова, јер би за њихово постављање било потребно сећи масивне зидове и разубежене ступце, па се поставља питање целисходности оваквог решења.

Закључак

Сакралне грађевине захтевају, пре санације или ојачања, детаљну статичку анализу. Уграђивање нових елемената ојачања за пријем сеизмичких сила треба подредити конзерваторским условима. На овај начин се избегава битније нарушавање споменичких и архитектонских вредности грађевине.

Evangelia Hadžitritfonos

САВРЕМЕНА СРЕДСТВА ПРИМЕЊЕНА У САНАЦИЈИ СОЛУНСКИХ СПОМЕНИКА ПОСЛЕ ЗЕМЉОТРЕСА 1978. ГОДИНЕ

Рестаураторски радови на споменицима у Солуну појавили су се као последица принудних потреба, насталих после великог земљотреса 1978. године. Ови радови су поставили вишедимензионалне проблеме, те су се одвијали под посебним условима. Зато је потребно, да се на почетку мојег излагања осврнем на те услове.

Радови су у току последњих година окупирани у потпуности стручњаке месног Завода за византијске старине, као и одређене стручњаке некадашње Дирекције за споменике културе, која је припадала посебној служби за оштећења од земљотреса, колико је дуго постојала, у оквиру министарства за грађевинарство. На почетку радовима је руководио стручни савет, сачињен од професора солунског Универзитета. Завод, као природни носилац таквих радова, је касније преузео њихово руководство ради ефикасније примене читавог пројекта. Завод је имао на располагању доста велики број стручњака. Они су у већој мери били млађи неспецијализовани инжењери, који су дугогодишњим радом и личним интересовањем стекли велика знања и искуство. Треба нагласити, да је код нас недостајала рестаураторска традиција у оквиру сталног организованог државног носиоца, као и подлога за подухвате таквих димензија. Тешкоће су биле организационе, често и суштинске природе, као што су и проблеми имали технички, али и друштвени карактер. Ипак се стручни кадар из самог града одлучно одазвао научном изазову специфичног неочекиваног проблема.

Земљотреси су оштетили споменике у различитом степу. Тиме ја започео најшири, најсистематичнији и најбогатији програм конзерваторских радова са научним приступом на средњовековним споменицима у Грчкој. Циљ програма је, пре свега, била консолидација споменика. Програма је обухватио прве мере заштите, пројекте дефинитивне санације и извођење поправки, не само у Солуну, него и у његовој широј околини. Све радове су изводили стручњаци Завода, осим неких, посебно тешких статичких пројеката. Због озбиљности и специфичности проблема, њихова обрада је поверена приватним грађевинским бироима, путем расписаног државног конкурса, и њихова израда је у току.

Познато је да је примена изабраних конзерваторских решења најосетљивији проблем свих радова и критична тачка у вези са остварењем филозофско-теоријског аспекта рестаурације. Примена основних принципа рестаурације, који се налазе у познатим међународним повељама, са посебним акцентом ка поштовању историје споменика, представљала је у Солуну основу сваке интервенције, било које врсте и димензије. То значи, да се настојало да радови на споменицима буду остварени у правцу поштовања аутентичности свих историјских фаза и њихове презентације, као и избегавању реконструкција, када се оне базирају на хипотезама.

Наше конзерваторске интервенције немају циљ да врате споменику његов првобитни облик по сваку цену, нити да поправљају утврђене грешке првобитне конструкције. У овом смислу новије и неодговарајуће конструкције се скидају само у случају, кад не представљају део историје споменика, или кад њихово присуство спречава откривање битних података или примену неизбежних поправки. При томе сви елементи морају бити детаљно документовани, ма колико су мали и незнатни.

Ограничили смо се на најнеопходније реконструкције у случају да су оне сигурне и апсолутно потврђене путем историјских, архитектонских и археолошких истраживања. Потрудили смо се да тих неизбежних реконструкција буде што мање и то само након валоризације свих њихових последица на целину вредности споменика. Трудило се, такође да се реконструисани делови јасно, али и дискретно, а не претерано разликују од оригиналних делова. Тиме би се постигла естетска једнакост и целовитост споменика, што није било увек лако. Наша настојања била су у оквирима дидактичног презентовања фаза споменика са циљем прегледности њихове историје.

Замена порушених елемената врши се само онда када је то неизбежно. Ипак она је широког распона, када се ради о случајевима веће опасности и евентуалног рушења споменика, али се трудимо да остваримо принцип реверзибилности.

Очигледно је, да је сваки од споменика имао свој посебан проблем коме се дало одговарајуће решење.

У овом излагању покушаћу да прикажем основне заједничке проблеме, који се тичу свих споменика. Покушаћу да прикажем резултате главних одлука на одабраним решењима у вези са примењеним материјалима. Као примере ћу изабрати неке од споменика, на којима су радови завршени или су још у току. Исти споменици пружају могућност, да буду прегледни принципи, који су примењени као теоријска подлога конзерваторских радова.

Познат је свима проблем разумевања склопа организма споменика као и компликованост односа, који везују видљива оштећења са узроцима, који су их изазвали. Проблем се компликује још више с обзиром да полиморфија тих узрока не одговара увек одређеној слици оштећења, већ се напротив различити узроци појављују са приближним изгледом. Због тих разлога тежина интереса и настојања солунских конзерватора били су: I) Статички проблеми: овој области припадају проблеми разних деформација статичког носила, вертикалности зидова слегања и њихових последица и друго. Такође тој области припада екстремно тачно снимање (геодетско снимање), јер то пружа неопходну информацију стручњацима, који се баве статичком анализом и проучавањем статичког и математичког модела споменика. II) Проучавање могућности примене традиционалних и модерних материјала у санацији споменика. Ова друга тачка биће тема интервенције, приказана у овом излагању.

Један од проблема, који се појављује на свим споменицима, је избор одговарајућег спојног малтера за сваки споменик. Проблематика која се формирала у теорији рестаураторских интервенција као и иностранству, упутили су солунске стручњаке ка трагању за везивним средствима што ближе по саставу и понашању традиционалним спојним малтерима. Тенденција је била, да се не користе савремена средства, уколико се постигну задовољавајући квалитети малтера традиционалних састава, осим у најнеопходнијој мери. Реч је углавном о отпорности малтера. На одлуке је утицала и чињеница да је на спољној површини солунских споменика видљива зидна структура од опека, камена и опека, а ређе су фасаде потпуно омалтерисане.

Да видимо неке случајеве:

1) Ротонда је споменик, на коме је највише истражен проблем састава и отпорности малтера. Лабораторијска истраживања имали су за циљ упознавање традиционалних малтера и њихови резултати су били основа за упоређивање са малтерима на другим споменицима као и за одређивање састава нових малтера.¹

а) На римској фази² Ротонде истраживања показују да се спојни малтер састоји од песка, креча, керамичког материјала и одломака стена. Хемијске анализе су остварене у лабораторији Техничког факултета на Универзитету у Солуну, са намером да се у малтеру одреде односи основне матичне смесе са при-

месама, да се провери постојање хидрауличних елемената, њихова количина и порекло. Истраживањем се показало да су првобитно додавани хидраулични елементи највероватније у облику керамичног праха, који је добијен печењем глине или марге. У смеси овог малтера кречњак и глина су оријентационо заступљени у количини до 25%. Материјал је био печен на температурама између 500°C и 1200°C зависно од удаљености места печења. Могућна пропорција хидрауличног креча према примесама је, у запремини 1:2,5 и у тежини 1:4. Малтер је према томе високе отпорности и има средњу вредност отпорности на савијање 28,76 кп/см².

б) На хемијским истраживањима малтера из хришћанског дела³ Ротонде (5.-6. век) примећено је:

- већи проценат керамичког праха (брашна), који је пореклом од глине и марге;
- керамички материјал постоји у већој количини и има већу пуцоланост;
- малтер садржи мале количине СаО (кад се упоређује са Портландцементом), а то говори да се, иако има мању отпорност, боље понаша према утицајима разарања него цементни малтер. Углавном је његова отпорност висока (средња вредност отпорности на савијање 38,14 кп/см²).

2) Код Светог Андреаса у Перистерии⁴ малтер се може окарактерисати као кречни малтер. Пропорционални однос кречне каше према примесама (крупни песак) је 1:0,7 у запремини. У једној новијој фази истог споменика (9. век) малтер се састоји од креча са ситнозрним материјалом (глина, земља). Пропорција мешавине овог материјала са кречном кашом је 3:1 у тежини и средња вредност отпорности према савијању је отприлике 13 кп/см².

3) Код касновизантијских споменика као што је Владатонски манастир (црква 14. века)⁵ малтери су имале ниску отпорност и састоје се од креча, керамичког брашна (праха) и уломака опека и стена. Они се, такође, могу класификовати међу кречне малтере, ојачане керамичким прахом. На истом споменику каснији спојни малтер (16. век) је био делимично веома слаб, скоро само од земље и мало креча.

4) Треба још поменути да је у једном византијском документу из 1421.⁶ наведен малтер следећег састава.

креч	7	(210 кг)
уломци керам. посуда	3	(90 кг)
ланено уље	1 лагинос	(16-17 кг)
конопља-канабис	2 аспра	

Често се употребљавала животињска длака или влакна конопље да би малтери били отпорнији у затезању и да би добили потребну еластичност. Њима припада и познат курасани (копурасани).

Након претходних анализа, а узимајући у обзир и сличне анализе у иностранству следи да су основни састојци у малтерима остали непромењени много векова после римске епохе. Данас, у времену индустријске технологије, појављују се често проблеми у рестаурацији приликом употребе традиционалних малтера због недовољног искуства са њима. Међутим, и код употребе савремених материјала нема мање проблема. Исто важи и за поступак одређивања састава малтера. Треба нагласити да је у лабораторијским истраживањима веома важан проблем узимања адекватних узорака за лабораторијске анализе. Код ове методе постоји опасност да се непоправљиво оштеће зидови споменика, јер је потребан велики број проба, да би резултати били поуздани. Компромисно решење било би узимање одређеног броја узорака и примена индиректног одређивања механичких карактеристика малтера преко hammer test-а и ултрасоночног мерења.

Ова методологија је коришћена за израду пројекта консолидације Ротонде и још неких споменика.

На Ротонди⁷ је узето 19 узорака пречника 10 см за проба, преко којих је контролисана отпорност малтера на затезање услед савијања, сабијања и одређивања модула еластичности и кохезије уломака керамичних посуда у малтеру. Такође је остварено 600 hammer tests и 300 ултрасоночних мерења ради одређивања динамичног модула еластичности на здравом малтеру.

Суочавање проблема зидних оштећења довело је до формирања два типа малтера: 1) Инјекционе смеси за пукотине разних ширина, 2) а. Спојни малтер б. Површински малтер.

Став, који се формирао према радовима на нашим споменицима културе, углавном је негативан према лакој и тренутно повољној примени савремених синтетичких материјала, чији су проблеми у вези са старим материјалима познати. Такође, осећање одговорности наглашено малом могућношћу за редовно истраживање, учинило је стручњаке веома резервисаним према употреби тих материјала. На пример сматрало се да треба избегавати органске смоле као инјекциони материјал, колико због недовољног времена употребе у пракси, толико и због њиховог органског састава. Стога нисмо употребили органске смоле за конзерваторске радове, мада су познате њихове позитивне особине у погледу отпорности на сабијање, затезање, кохезију према првобитним грађевинским материјалима, модулу еластичности и скупљање због исушења.

Прихваћена инјекциона смеша је она, која је традиционалног састава и додавањем цемента стиче високу отпорност. Цемент, мада припада индустријским материјалима, сматра се неопходним у одређеној мери, зато што добро сарађује са традиционалним материјалима и после очвршћавања показује особине природног камена.

Обрађена таблица (Т 1) показује три категорије инјекционе смесе са алтернативним вредностима пропорције. Узимајући у обзир везивно средство носећих зидова, односно базу његовог састава, отпорност и модул еластичности оригиналног спојног средства, бирамо одговарајуће инјекционе смесе за сваки споменик. Средња отпорност спојног средства на сабијање треба да буде једнака граници 5% од инјекционе смесе. Модул еластичности инјекционе смесе сме да буде већи само до три или четири пута од модула еластичности зида споменика. Универзитетска лабораторија за армирани бетон у Солуну обрадила је целу серију⁸ алтернативних проба за инјекционе смесе, чији би се резултати евентуално користили и на другим споменицима. То су били:

- санторинска земља (степен млевења 3500-400 бленд/см³)
- кречна каша од солунског кречњака са влагом 50±4%
- керамички материјал пречника 0/1, од опека локалне индустрије, печених на 650°C и 900°C
- песак из каменолома пречника 0/1 са територије Солуна
- портландцемент грчког типа од грчке индустрије (прописи)
- пластични материјал TRICOSAL H181 - Chemische Fabrik Grunau Lilienthal
- вода (према прописима, види таб. 3)

Коришћени неоргански материјали били су грчког порекла. Резултати истраживања, предузети на Ротонди, базирали су се на саставу малтера саме грађевине и примењени су често на другим споменицима, на којима су - како је већ речено - били слични малтери.

Међутим, на неким споменицима као што су Влатадонски манастир и мала црква Сотираса код *via Egnatia*, коришћено је за дубоко фуговање везивно средство сличног састава. Цркве су имале земљу као спојно средство у фугама, тако да није било могуће користити инјектирање. Санација зидова је постигнута дубоким фуговањем кречним малтером са обе стране зидова, у дубини од око 15 см.

У првој цркви, за старију фазу (14. век) је коришћен спојни малтер⁹ следећег састава:

- санторинска земља 1; просејани песак 1; туцана цигла 0,15; креч 0,30-0,49; цемент 0,30; вода;
- окер; За спојни малтер фазе 16. века: песак 10; креч 4; бели цемент 1. Од употребљених материјала за инјектирање, TRICOSAL H181 има особине: 1) смањено упијање воде, 2) благо повећање запремине, 3) успорено везивање. Санторинска земља, примењена као пуцолан, као и керамички материјал, треба да су веома ситно млевени (у облику праха) да би се постигла највећа механичка отпорност. У другом случају ти материјали имају улогу примеса. Количина воде код сваке комбинације (на табели. I) одређује

се према пропису о инјектирању цементом и има време слегања 31[±] секунди тако да инјекциона смеша може улазити у пукотине различите ширине. За Ротонду су предложене три врсте¹⁰ инјекционе смесе:

- 1) ET6 без песка за пукотине мање од 10 мм ширине,
- 2) KT3-1 за пукотине римског дела зграде и пукотине веће од 10 мм,
- 3) KT4-1 за хришћански део зграде и пукотине веће од 10 мм.

ET-6 има отпорност:	за 28 дана	25 кп/см ²
	за 45 дана	32 кп/см ²
	за 60 дана	42 кп/см ²
	за 90 дана	56 кп/см ²

Контрола флуидности апаратом и методом по прописима "Vorläufige Richtlinien für das Einpressen von Zementmörtel in Spankanäle/Julii 1957." даје време слегања 32 секунде за пробу ET6, и смањивање запремине = 2% за 24 сата.

Контрола од смесе KT3-1 показује отпорност:

	за 28 дана	15 кп/см ²
	за 45 дана	25 кп/см ²
	за 60 дана	30 кп/см ²
	за 90 дана	42 кп/см ²

Време слегања је 30 секунди и смањивање волумена 2% за 24 сата.

Контрола за KT4-1 показује отпорност:

	за 28 дана	27 кп/см ²
	за 45 дана	37 кп/см ²
	за 60 дана	48 кп/см ²
	за 90 дана	69 кп/см ²

Време слегања је 33 секунде и смањивање волумена 2% за 24 сата.

Инјектирање се врши под притиском не већим од 0,5-1 атмосфере. Испуна пукотина се на крају поново контролише. У случају да је пукотина већа од 30 мм, после затварања смесом од гипса, цемента и песка, треба је пре инјектирања ручно испунити следећом смесом:

- за пукотине веће од 70 мм примеса грануласте структуре 7-15 мм
- за пукотине од 30 до 70 мм примеса грануласте структуре 3-7 мм.

Јасно је, да је тај посао веома осетљив и тражи много времена. После консолидације зидова инјектирањем или дубоким фуговањем, следи површинско фуговање зида посебним малтером, који је прилагођен отпорности на површинско нагризање, као и естетским захтевима.

Међутим, увек постоји питање, колико тачно можемо да се држимо овога у односу на захтеве пројекта. Овај проблем се појавио у Ротонди у току инјектирања¹¹ и није било могуће да се потпуно тачно придржава предвиђених детаља, због нових података о пукотинама откривеним током радова. Предвиђена инјекциона смеша без песка имала је пропорције, које

смо већ видели. Међутим, код једног од стубова (Р3) примећена је већа опасност од рушења због откривених дубоких пукотина и у сагласности са пројектантом, извршено је хитно инјектирање сме- сом цемента В35 (rapid hardner) у следећој пропо- рцији:

цемент	1000 гр
TRICOSAL	10 гр
песак	250 гр
вода	500 гр

Због брзог очвршћавања цемента инјектирање се вр- шило у зонама од по 20 см.

Песак из каменолома, који се до тада користио у радовима на санацији Ротонде, замењен је речним пе- ском, после одговарајуће контроле. До ове измене је дошло због тога што се на тржишту могао наћи само агрегат неодговарајућег квалитета, који је у себи садржао прах у границама већим од пројектом дозвољених. Испирање овог материјала било је тех- нички неизводљиво.

Други материјал који је за кратко време био заме- њен је TRICOSAL H181. Уместо њега коришћен је CONBEX након неопходне лабораторијске контроле. Он има исте особине као и претходно средство.

Још један материјал, који је широко примењен на консолидацији солунских споменика је антикорозио- ни челик у шипкама, са или без ребара и аустенитичних антикорозиони челик¹² високе отпорности премазан хромом и никлом у ребрастим шипкама (High Proof Stress Austenitic Stainless Steel). Тај челик је коришћен, кад је било потребно, за разне арматуре, за повезивање и проширивање, зато што се сматра- ло да испуњава принцип реверзибилности. Такође се често користио у комбинацији са бетоном.

У Белој кули овај челик је примењен за консолида- цију камених база лезена,¹³ заједно са епоксидом за лепљење разбијених комада. За допуњавање ових база коришћена је смеша белог цемента и воде, ко- ја добија особине природног камена очвршћавањем. Епоксид је био фирме CIBA.

Тиме бих завршила излагање, са надом, да сам мо- гла барем у некој мери да разјасним правац разми- шљања, проблематику и начин на који су примењени неки материјали приликом рестаураторских радова у Солуну.

Стручњак може да оствари данас већи број својих идеја, јер постоје велике могућности које пружа савремена технологија. Зато мислим да је врло би- тно за рестаураторско дело да се дубље проучи шта се постиже применом савремене технологије у заш- тити, шта ми од ње очекујемо и шта представља дан- нас одређени Филозофски став архитекте конзервато- ра у окривима локалних и општих услова везаних за универзалне тенденције у области архитектуре. Сма- трам да је капитално питање „у приступу рестаура- торским радовима, однос према историји. Одређи-

вање тог односа јесте мерило нашег избора код до- ношења одлука при рестаурацији. Сложила бих се у потпуности са дашањим главним правцем размишљања, који је створен у току наших радова у солунском Заводу.

Уосталом, треба схватити колико је данас важна свест и став стручњака према горепоменим основ- ним проблемима у Грчкој, земљи са огромним споме- ничким благом, које због одређених услова и раз- лога у великој мери није добро сачувано. Зато сам се можда мало више осврнула на вантехничке теме, чије је разумевање кључно за стварање нашег укуп- ног рада.

Информације које сам користила у овом излагању на- лазе се у следећим документима: У вези са истражи- вањима малтера на Ротонди - реферат проф. Марије Каравезируглу, на међународном симпозијуму о рес- таурацији византијских и поствизантијских споме- ника (Солун - децембар 1985.). О истраживањима у Ротонди - реферат групе аутора солунског Универзит- ета о поправљању и консолидацији Ротонде на истом симпозијуму, и у пројекту за Ротонду професора Пенелиса и сарадника. О примени пројекта инјекти- рање у Ротонди - реферат колегинице арх. Харула Саксијабани, за исти симпозијум. О малтерима Вла- тадонског манастира - мој радни дневник у току из- вођења радова.

Посебно наводим, као извор многих основних инфор- мација о рестаураторским радовима у Солуну, ката- лог изложбе,¹⁴ о документацији рестаураторских ра- дова, одржане у току децембра месеца 1985. године у Солуну.

На крају, желела бих да се захвалим са овог места својој другарици археологу Вери Богосављевић, ко- ја ми је помогла на редакцији текста овог реферата.

СПИСАК ОСНОВНИХ КОНЗЕРВАТОРСКИХ РАДОВА НА СПОМЕ- НИЦИМА У СОЛУНУ ПОСЛЕ 1978. ГОДИНЕ¹⁵

1) РОТОНДА (3.-4. века) - повезивање зидног склопа и испуна пукотина инјектирањем; прошивање делова јужних ломљених стубова специфичним антикорозионим шипкама од високоотпорног челика, у најнеопходни- јем броју; израда челичне конструкције у унутарњем простору спиралних степеница, тако да је остала видљива аутентична конструкција зида; затеге од антикорозионог челика високе отпорности на нивоу почетка олтарске апсиде ради примања притисака; конструкција новог пара спољних контрафора; обруч од три групе арматуре антикорозионог челика висо- ке отпорности постављен у бази куполе; тиме се замењује данашњи привремени спољни метални прстен; повезивање пукотина на куполи биће постигнуто по- сле завршетка металних ојачавајућих конструкција.

2) АХЕИРОПИТОС (5. века) - привремени ослонци, подупирања и контрафоре; сакупљање кишнице мрежом

посебних канала; изолација равног крова на нартексу; изолација споја између крова јужног брода и централног брода, оловним листом; конзервација крова баптистеријума.

3) СВЕТА СОФИЈА (7. века) - испуњење пукотина сводних конструкција нартекса и бродова инјекцијом смесом.

4) СВЕТИ ПАНТЕЛЕЈМОН (12. века) - подупирање, попор, испитивања.

5) МОНИ ВЛАДАОН (14. века) - конзервација дрвеног крова; консолидација зидова замењивањем спојног средства (земље) кречним малтером; локално ојачавање разбијених и растрешених зидова прошивањем нерђајућим челичним ребрастим шипкама; ојачавање темеља обимног зида цементним торкретирањем 8 см дебљине са мрежном арматуром; обнова ломљених дрвених затега.

6) ЦРКВА СВЕТОГ СПАСА (14. века) - Генерална подупирања, затезни обручи; замена спојног средства кречним малтером; метално ојачање антикорозивним челиком високе отпорности у маси зида: Обручи у бази куполне конструкције, дупле затеге у телу тамбура где су сачувана првобитна; вертикална ојачавања на довратницима, који стварају са дуплим затегама лаку мрежу до базе тамбура на сводовима; општа спољна затега, узидана у споју зида у висини почетка свода; ојачавање темеља.

7) НЕА ПАНАГИЈА (18. века) - испуна пукотина инјекцијом смесом; обимне греде на врху зидова, непосредно испод крова. Она је од бетона на источној и западној страни, а од металне мреже на северној и јужној страни; мрежа вертикалних металних шипки у западном зиду, која се споља не види а везана је за греду испод крова; два стуба у унутрашњем простору у дебљини првобитног западног зида.

8) ЦРКВА ВАВЕДЕЊА (19. века) - консолидација зидова инјектирањем; метални серклажи и затеге од антикорозионог аустенитичког челика у горњој зони на источној страни.

9) ЦРКВА СВЕТОГ АНТОНА (19. века) - конзервација или замена дрвених греда крова; серклаж пу горњем делу зидова и обликовање њихових крајева; обнова западне стране након скидања новијих дрвених конструкција и фуговање фасада на карактеристичан првобитан начин; обнова подова; обликовање непосредне околине и презентација резултата ископавања.

10) ТРВРЉАВА ВАРДАРА (16. века) - инјектирања, реконструкције неких зидних делова разбијених пукотинама, фуговања; обимни серклаж од армираног бетона при врху одвојених зидова; проширење темеља на нивелети воде, због заштите од слегања; санација зоне тла испод темеља; консолидација пиргова, портала, зидова и обнова подова.

11) ЕПТАПИРГИОН (12.-15. века) - подупирање и кон-

солидација неких делова зидина; мали број реконструкција.

12) БЕЛА КУЛА (15. века) - подземни канал за проветравање и изолација влаге спољном зиду у приземљу; лепљење пукотина инјектирањем; обнова оштећених фуга у целој згради; реконструкције оштећених лучних делова на лезенама горње зоне; поправљање каменних базних делова лезена (замена порушених делова, лепљење епоксидом и ојачавање челичним шипкама оних који су били преломљени). Допуна порушених детаља вештачким каменом; спољно фуговање и неке обнове сводних отвора; конзервација и обнова дрвене конструкције првобитних подова.

13) БЕЈ-АМАМ (15. века) - спољно фуговање, мањи број локалних реконструкција, инјектирање пукотина; предвиђена израда подземног канала за проветравање; изолација влаге; примена металног ојачања у тамбуру велике куполе.

14) БЕЗИСТАН (15. века) - подупирања, заштитни плафон; консолидација напуклих купола, пандантифа и др.; обнова заменом фрагментованих цигала и малтера у дубини оних фуга, које су биле под утицајем нагризања; скидање 140 тона шута са кровне конструкције; метални обручи од антикорозионог челика испод почетка сводова, а на местима порушених првобитних дрвених затега (ради пријема напона затезања); дубоко фуговање зидова тамбура и полулопастих сводова, полуобличастих апсида, које премостшавају отвор између дуплих лукова који носе куполе.

15) ЈАХУДИ-АМАМ (17. века) - подупирања, заштита кровова, испитивања.

16) ЈЕНИ-АМАМ (16. века) - кружна греда (затега) од армираног бетона у маси тела ниског октогоналног тамбура; испуна пукотина; изолација купола.

НАПОМЕНЕ:

1. Види реферат проф. Марије Каравезируглу "Традиционални малтери - инјекционе смесе" публикованог у Актама међународног симпозијума о реставрацији византијских и поствизантијских споменика у Солуну, Солун, децембар 1985. Пројекат за Ротонду проф. Д.Пенелиса и сарадника, књига III, погл. 8, архив 9. Завода за византијске старине у Солуну. Реферат групе аутора "Поправљање и консолидација Ротонде", публикован у актима горенаведеног симпозијума, децембар 1985.

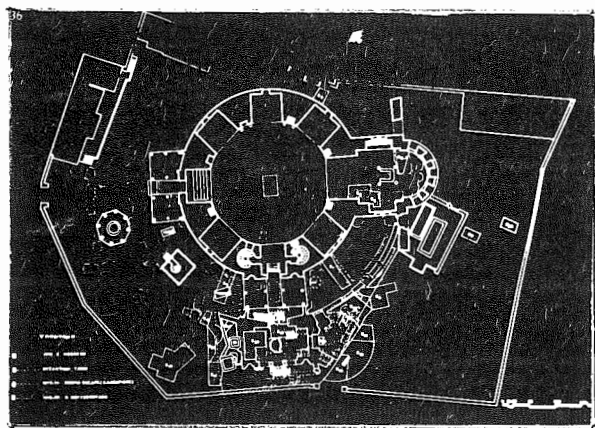
2. М.Каравезируглу, н.д.

3. М.Каравезируглу, н.д.

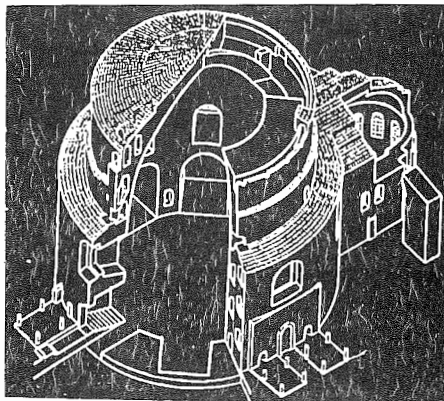
4. М.Каравезируглу, н.д.

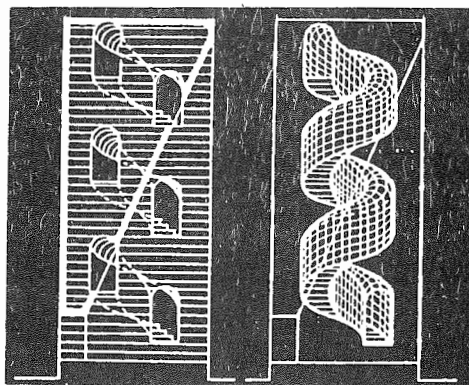
5. М.Каравезируглу, н.д. и осматрања надзорног архитекте Евангелие Хаџитрифонос у радном дневнику 1982. године (Архив 9. Завода).
6. М.Каравезируглу, н.д.
7. Група аутора, н.д.
8. Таблица т1, М.Каравезируглу, н.д.
9. Е.Хаџитрифонос, радни дневник, 1982., архив 9. Завода, Солун.
10. Сви подаци у пројекту Ротонде проф. Пенелиса, књ. III, подгл. 8, 2.3.2., 2.3.3., 2.3.4.
11. Следећи подаци о томе у реферату арх. Харула Саксџабани "Инјекције на Ротонди - Примена пројекта" на горе наведеном симпозијуму, Солун, 1985.
12. Сви подаци и прописи употребљених челика за Ротонду у Пројекту Ротонде, н.д., књ. III, подгл. 8, 3.-9.
13. О проблемима база лезена у посебном пројекту арх. Секиса Митропулоса, архив 9. Завода.
14. Каталог изложбе: Рестаурација византијских и поствизантијских споменика у Солуну, изложба рестаураторских радова, 30. новембра - 31. децембра 1985., Министарство за културу - Министарство за Северну Грчку.
15. Шире информације о историји рестаураторских радова у току овога века у Солуну и о проблемима појединачних споменика, види у Каталогу изложбе, н.д.

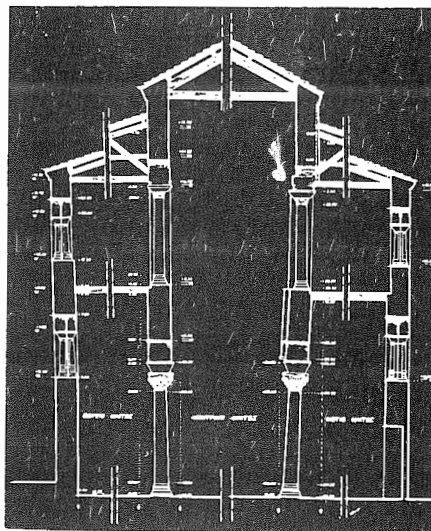
Сл. 1. Ротонда, ситуациони план

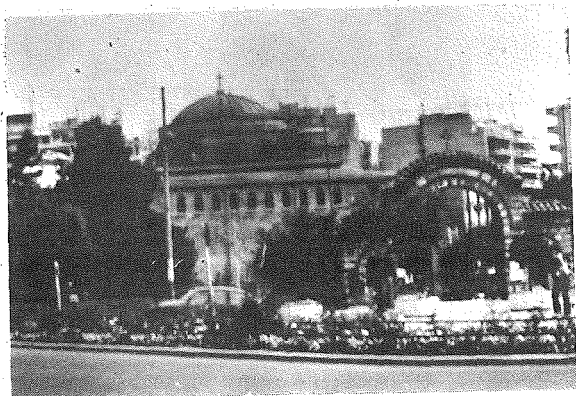
Сл. 2. Ротонда, аксометријски пресек

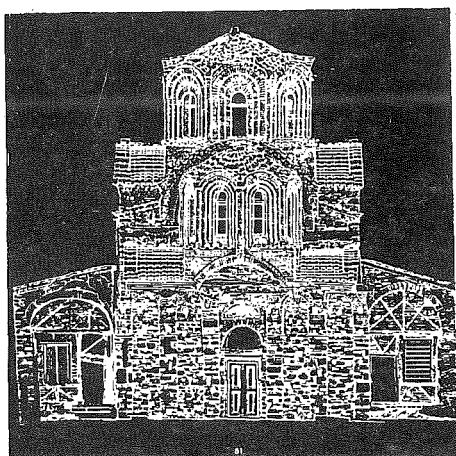
Сл. 3. Ротонда, челична ојачања степеништа

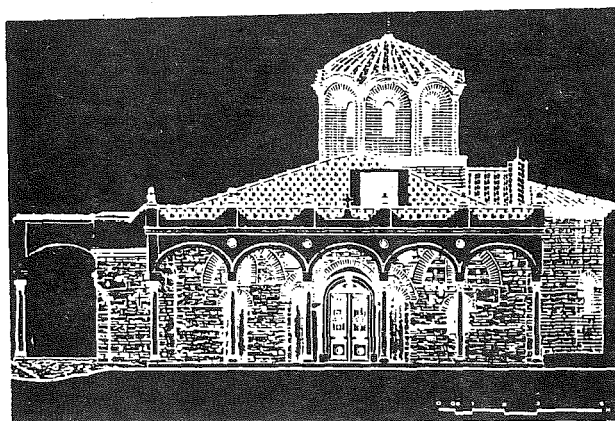
Сл. 4. Ахеиропитос, попречни пресек - деформације конструктивног система

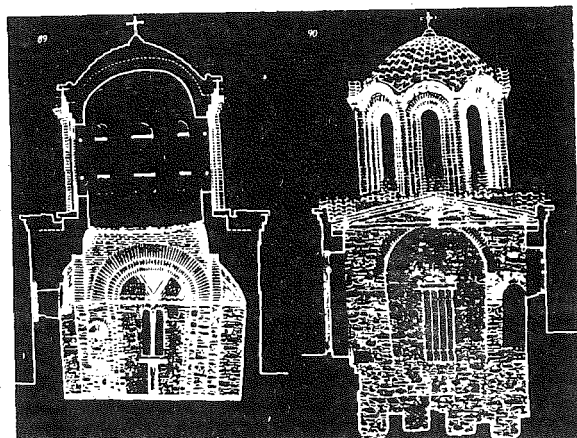
Сл. 5. Света Софија, западни изглед

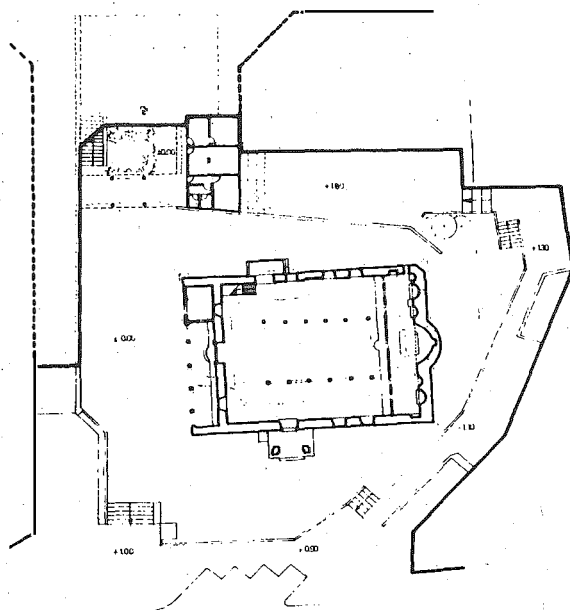
Сл. 6. Свети Пантелејмон, изглед западне фасаде

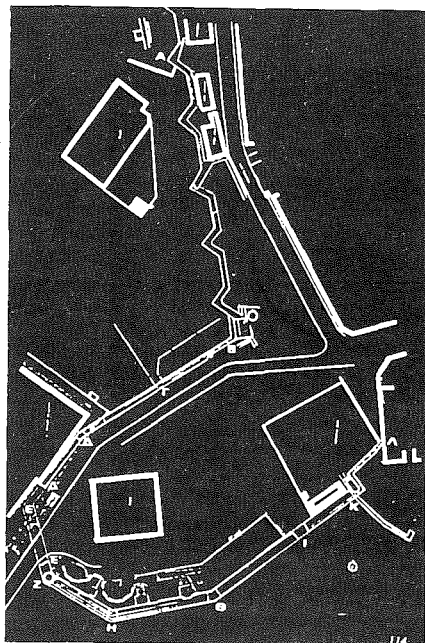
Сл. 7. Мони Влатадон, изглед западне фасаде

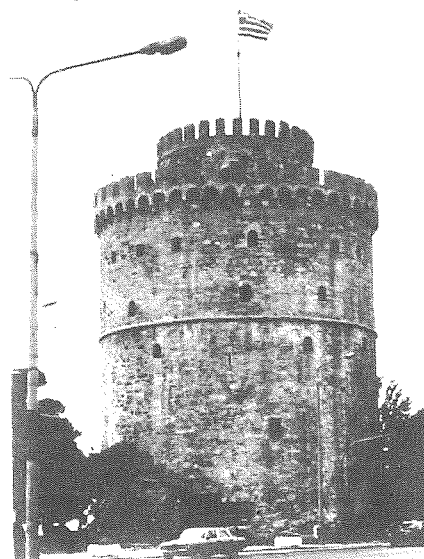
Сл. 8. Црква св. Спаса, пресеци - деформације конструктивног система

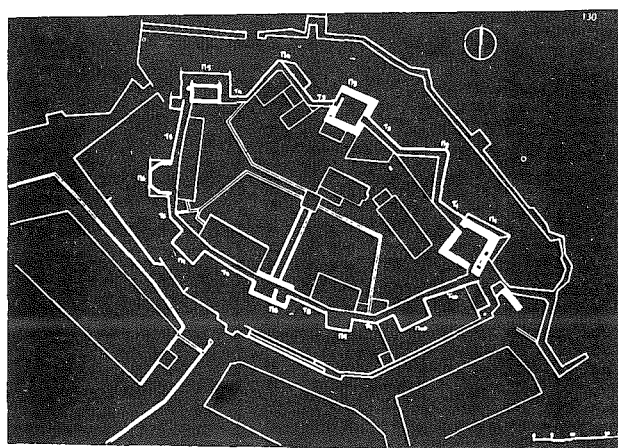
Сл. 9. Неа Панагиа, ситуациони план

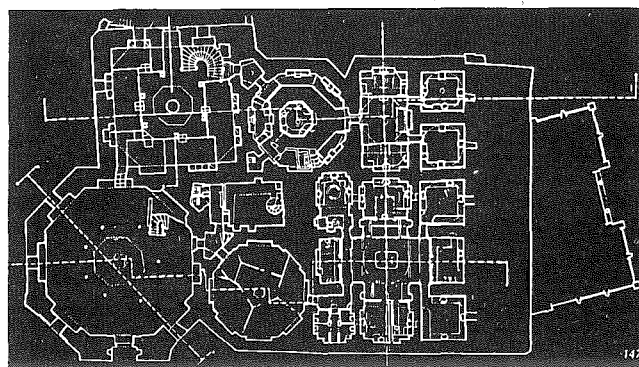
Сл.10. Тврђава Вардара, основа

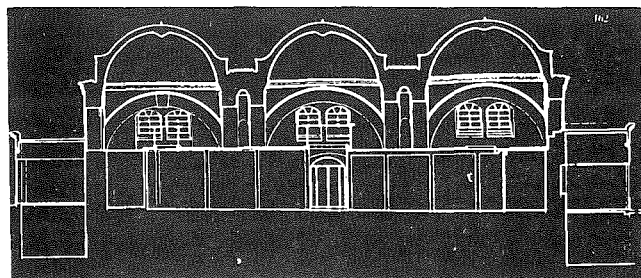
Сл.12. Бела кула, општи изглед после рестаурације

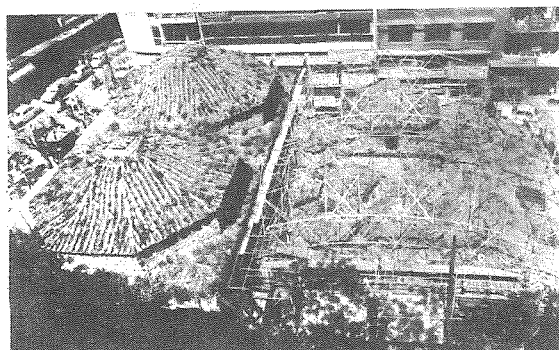
Сл.11. Ептапиргон, основа

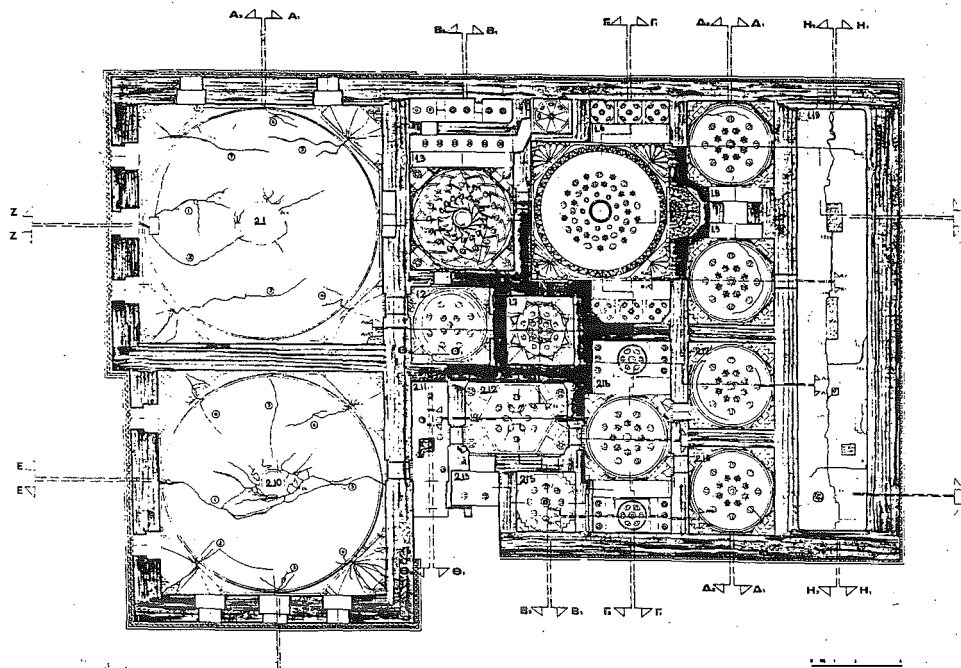
Сл.13. Беј-амам, основа

Сл.14. Безистан, подужни пресек

Сл.15. Јахуди-амам, изглед кровова у току извођења конзерваторских радова

Сл.16. Јахуди-амам, основа

ТАБЛИЦА 1
Састав инјекционе смесе

инјекциона смеса		Пропорције смесе у шехинском односу							време слепања (сек)	
кашето- рија	ознака	саншори- нска зе- мља	кречно млеко	цемент	керам. маш. печено до 900°С	— — — печено до 650°С	Песак	вода	шпикосол	
I	E ₁	10	5	-	-	-	-	15,50	-	33
	E ₁	10	5	-	-	-	-	12,00	0,15	30
	E ₂	10	8	-	-	-	-	12,50	0,18	32
	EP ₂	6	4	-	5	-	-	13,50	0,15	28
	EP ₄	6	4	-	-	5	-	14,50	0,15	29
	K ₁₋₁	10	5	-	-	-	15	17,50	0,15	28
	K ₁₋₂	10	5	-	-	-	30	18,75	0,15	26
	K ₁₋₃	10	5	-	-	-	45	20,50	0,15	27
II	ET ₁	10	5	1	-	-	-	12,50	0,16	32
	ET ₂	10	5	2	-	-	-	12,50	0,17	34
	ET ₃	10	5	3	-	-	-	12,75	0,18	34
	ET ₄	10	5	4	-	-	-	14,00	0,19	28
	ET ₅	10	5	5	-	-	-	14,50	0,20	30
	ET ₆	10	5	6	-	-	-	14,00	0,21	32
	ET ₇	10	5	7	-	-	-	15,00	0,22	-
	ET ₈	10	5	8	-	-	-	15,50	0,23	33
	ET ₉	10	5	9	-	-	-	16,00	0,24	31
	ET ₁₀	10	5	10	-	-	-	16,50	0,25	-
III	KT ₁₋₁	10	5	2	-	-	17	15,75	0,17	32
	KT ₁₋₂	10	5	2	-	-	34	20,00	0,17	29
	KT ₁₋₃	10	5	2	-	-	51	22,50	0,17	30
	KT ₂₋₁	10	5	4	-	-	19	18,00	0,19	23
	KT ₂₋₂	10	5	4	-	-	38	21,00	0,19	-
	KT ₂₋₃	10	5	4	-	-	57	25,00	0,19	31
	KT ₃₋₁	10	5	6	-	-	21	18,50	0,21	-
	KT ₃₋₂	10	5	6	-	-	42	23,00	0,21	30
	KT ₃₋₃	10	5	6	-	-	63	25,50	0,21	32
	KT ₄₋₁	10	5	8	-	-	23	19,50	0,23	33
	KT ₄₋₂	10	5	8	-	-	46	23,00	0,23	30
	KT ₄₋₃	10	5	8	-	-	69	29,50	0,23	28
	KT ₅₋₁	10	5	10	-	-	25	19,00	0,25	31
	KT ₅₋₂	10	5	10	-	-	50	33,50	0,25	30

1. Приликом израде предлога статичке санације споменика културе неопходна је чврста сарадња архитекте-конзерватора и статичара, при чему је архитекта-конзерватор једини и одговорни носилац предлога санације, и његова одлука мора бити коначна у погледу избора врсте и обима интервенција.
2. Важећи прописи о сеизмичкој и статичкој стабилности објеката нису усаглашени на читавој територији СФРЈ, већ се разликују по републичким територијама. Ови прописи изједначавају споменике културе са новоизграђеним објектима. У пракси је потврђено да примена ових прописа приликом статичке санације споменика културе условљава интервенције често непотребног обима. Због тога је неопходно ослонити се на научно-техничка истраживања историјских конструкција и утврдити за сваки споменик појединачно његову оригиналну - историјску статичку стабилност. Резултати оваквих истраживања морају бити основа предлога статичке санације, који неће мењати оригиналну конструктивну логику. Овај став би морао да буде садржан у прописима о стабилности објеката, а наравно и у Закону о заштити културних добара.
3. Доследна примена важећих општих прописа приликом статичке санације споменика културе, доводи често до девастације споменика и промене

његове статичке слике (увођење армиранобетонских серклажа и плоча уместо дрвених затега и међусупратних конструкција; израда бетонских плоча уместо дрвене кровне конструкције и др.).

4. Не треба дозволити појаву статичких конструкција, довољно крутих и самосталних (скелетни системи, унутрашњи бетонски зидови), који конструктивне елементе споменика (носећи зидови, стубови) доводе у положај облоге или испуне. У случају земљотреса новопроектировани систем би опстао, док би оригинални елементи конструкције били оштећени или уништени.
5. Саставни део документације - досијеа споменика Градитељства, мора бити статичка слика његовог оригиналног конструктивног склопа.
6. Дотрајали грађевински материјал треба конзервирати кад год је то могуће (сарадња са специјализованим институцијама), или пак вршити замену материјалом изворног састава и својстава (претходне анализе уз утврђивање оригиналних мајдана, налазишта и технологије израде).
7. Приликом примене савремених материјала у конзервацији, неопходно је оставити детаљну документацију о њиховом саставу, својствима и начину примене, као и прецизно означена места где су употребљени.
8. У дефинитивној презентацији споменика градитељства морају да се сачувају и оставе видне површине оригиналних делова споменика, без икаквих интервенција, да би се обезбедили оригинални подаци будућим истраживачима.

Брат је то које вјере би.
 Вук Стеф. Караџић
 Знамо ко је прагм. Поједи
 843.

ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ

ОЛГА НИКОЛИЋ, подпредседник Скупштине СР Србије, једна од ретких ентузијаста која има велике заслуге у успешном вођењу акције описмењавања одраслих и заштити културног наслеђа, добитник је Вук ове награде у 1986. години. Друштво конзерватора Србије и сви посленици у заштити споменика културе Србије упућују јој искрене честитке поводом овог заслуженог високог друштвеног признања.

БРАНИСЛАВ МИЛОШЕВИЋ, књижевни критичар и публициста, доскорашњи директор издавачке радне организације "Рад" из Београда, постављен је за председника Републичког комитета за културу Србије. За заменика председника Републичког комитета за културу изабран је БРАНКО БРБОРИЋ, лингвиста и истакнути друштвено-политички радник.

БОЖИДАР МАНИЋ, донедавни председник Републичког комитета за културу Србије, као делегат Скупштине СР Србије изабран је за председника Одбора за просвећу, културу и науку Друштвено-политичког већа Скупштине СР Србије.

ИЛИНКА МИЋИЋ, заменик председника Републичког комитета за културу Србије, изабрана је за члана Извршног савета Скупштине града Београда.

ДРАГАН ДРАГОЈЛОВИЋ, истакнути песник и доскорашњи секретар Републичке заједнице културе, изабран је за председника Комисије Извршног већа Скупштине СР Србије за односе са верским заједницама.

ВАСИЛИЈЕ ТАПУШКОВИЋ, доскорашњи заменик секретара Републичке заједнице културе, изабран је за секретара, а за заменика секретара Републичке заједнице културе постављен је ВЛАДИМИР СТАНОЈЕВИЋ, донедавни секретар Комисије Извршног већа Скупштине СР Србије за односе са верским заједницама.

ЖИВОМИР СТАНКОВИЋ, председник Комисије Извршног већа Скупштине СР Србије за односе са верским заједницама, изабран је за председника Координационог одбора за односе са верским заједницама Републичке конференције ССРН Србије.

ГВОЗДЕН ЈОВАНИЋ, донедавни управник Етнографског музеја у Београду завршио је своју редовну радну активност одласком у пензију. Јованићев допринос стварању повољнијих услова у установи којом је више година руководио, остаће забележен као успешан

исход упорног настојања да се вишеструко значајан рад на спасавању сведочанстава о народном стваралаштву битно унапреди. У околностима у којима је било изузетно тешко обезбедити средства за адаптацију зграде у којој је Музеј смештен, Г.Јованић је успео да разреши безброј тешких проблема и да Етнографски музеј претвори од некадашње запретене, клонуле и обезнађене институције, у живу, активну, отворену и радозналу организацију у којој се одвијају најзначајнија збивања не само из области рада на истраживању, заштити и интерпретацији народног наслеђа, већ и у домену ширења друштвене свести о потреби спасавања дела материјалне и духовне културе српског народа. Савремено уређени простори у Етнографском музеју, уз изванредно уобличену сталну музејску поставку, данас су стецишта надахнутог и забринутог света, који стрепи за судбином националне културне баштине која се још одупири пред налетом сурове модернизације свеколиког хедонистичког живота потомака наших предака, који се отуђују и опако раслојавају. Гвозден Јованић је своју дугогодишњу активност у сфери културе наставио ангажовањем у многим друштвеним и стручним организацијама, ширећи свој добро познати ентузијазам.

ВЛАДО УКРАЈИНЧИК, директор Републичког завода за заштиту споменика културе СР Хрватске у Загребу, поново је изабран за председника Координационог одбора републичких и покрајинских завода за заштиту споменика културе и завода за заштиту природе.

ШУКРИ ЋЕХАЈА, дугогодишњи директор Покрајинског завода за заштиту споменика културе САП Косово у Приштини завршио је свој активни радни однос одласком у пензију.

МИЛЕТА МИЛИЋ, дипломирани правник и доскорашњи директор Института за фонетику и патологију говора, изабран је за помоћника директора Републичког завода за заштиту споменика културе Србије.

ЖИВОТА МАРКОВИЋ, директор СОУР "Народни музеј" из Титовог Ужица, после вишегодишњег успешног руковођења овом установом у чијем се саставу налазе ООУР "Завичајни музеј", "Музеј устанка 1941." и "Кадињача", окончао је свој редовни радни однос отишавши у пензију. За директора је изабран друг Пашић, истакнути педагог и друштвено-политички радник из Титовог Ужица.

МИЛУТИН ЈАКОВЉЕВИЋ, дугогодишњи директор Међуопштинског историјског архива у Чачку, установе која је поред низа публикација издала корпус грађе "Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV-XVII", завршио је свој редовни радни однос одлазећи у пензију. За директора је изабран Радослав Маџаревић, архивиста из Чачка.

МЕТОХ МАНАСТИРА ХИЛАНДАРА У НИШУ

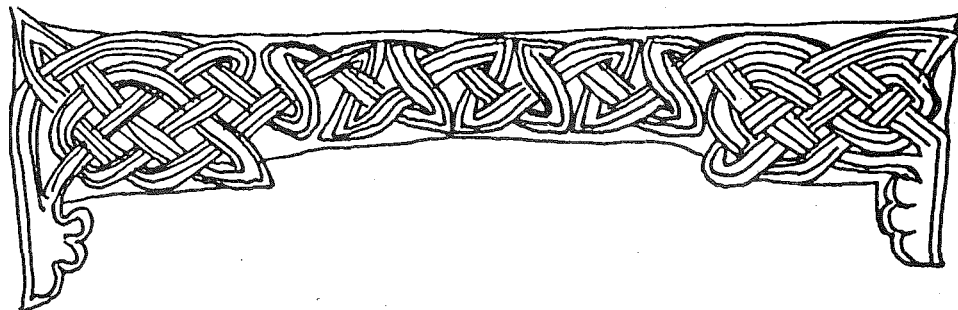
Некадашњи хиландарски метох у Нишу поново се обнавља захваљујући пре свега упорности Братства манастира Хиландара и разумевању наше друштвене заједнице. Наиме, током 1986. године, Скупштина општине Ниш је својом одлуком уступила Хиландару комплекс земљишта на периферији Ниша, на коме ће Братство Хиландара саградити цркву, звоник и конак. На овој локацији која својом позицијом одговара будућем метоху обезбеђена је инфраструктура, а изградња објеката треба да отпочне током ове године, према пројектима које раде стручњаци нишког Завода за заштиту споменика културе уз консултацију са др Слободаном Ненадовићем. Хиландарски метох у Нишу имаће вишеструки значај, како за сам Хиландар, тако и за нашу културну јавност. Предвиђено је, наиме, да се у конаку метоха приређују изложбе хиландарских старина, приказују филмови, слајдови и одржавају предавања.

У Ваљеву већ више месеци делује Завод за заштиту споменика културе у оснивању, који је настао као општинска установа с тежњом да постане регионална организација заштите непокретних културних добара. С обзиром на концепцију развоја службе заштите у Србији, на основу које се предвиђа оснивање само регионалних а не и општинских завода, настанак Завода у Ваљеву је у надлежним републичким орга-

нима оцењен као потез који није у складу са планским замислима, па је препоручено да се што пре трансформише у установу која ће својом делатношћу покривати подручје општина Подрињско-колубарског региона, што подразумева самоуправно споразумевање свих општина у овом региону.

У Заводу за заштиту споменика културе у Краљеву 26. новембра 1986. године одржана је свечаност поводом одласка у пензију Ђурђа Белчевића, секретара Завода и Љубомира Пецића, возача. Ова два веома заслужна прегаоца који су у Заводу радили тајкорети од његовог оснивања, дала су велики допринос развоју установе, а многе акције које је Завод организовао на истраживању терена и на техничкој заштити споменика, као и други послови, готово се нису могли замислити без укључивања ова два жртвована, честита и узорна радника.

Поводом 800 година свог оснивања манастир Студеница је добио Новембарску награду града Краљева. Ово значајно друштвено признање Студеница је добила за изузетне заслуге на очувању културно-историјских вредности овог споменика и за успешно старање око приказивања студеничких старина посетиоцима, као и за допринос обележавању осам векова Немањине задужбине. Завод за заштиту споменика културе из Краљева предложио је манастир Студеницу за доделу високог одликовања Председништва СФРЈ поводом великог јубилеја, што је подржано од стране Републичког комитета за културу, Републичког завода за заштиту споменика културе и Регионалне конференције ССРНС у Краљеву.

СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА

Вера Богосављевић

СТУДИЈСКИ БОРАВАК У ПОЉСКОЈ

На иницијативу проф. др Драгослава Срејовића и мр. Иване Радовановић (Филозофски факултет, Београд), провела сам три недеље у Пољској, као гост Пољске Академије наука (PAN), на Институту за материјалну културу, на Универзитету у Варшави и на Јагелонском универзитету у Кракову. Циљ посете састојао се у контакту са професорима др Стефаном К. Козловским и др Јанушем К. Козловским, ради упознавања са кременим материјалом и технокомплексима палеолита и мезолита. Путовање је организовано на основу уговора између Српске академије наука и ПАН-а.

На Универзитету у Варшави, код проф. др С.К.Козловског провела сам неколико дана. Ту сам упознала многа налазишта из централног и северног дела Пољске, мишљења пољских археолога старије генерације о проблему финалног палеолита у северној и централној Европи, као и најновија истраживања млађих стручњака, који стварају на основу нових ископавања и нове класификације. У северној половини Пољске мезолитски локалитети су уобичајене стратиграфије и геолошког наслојавања, које је делимично поремећено утицајима периглацијалне геоморфологије (солифлукција) - то су локалитети на отвореном, на пешчаном динама и лесним заравнима Висле и њених притока. У најновије време испитивања су усмерена ка мултидисциплинарном приступу. Усавршава се систем како најпозданије добити податак и како га објективно интерпретирати. На основу детаљног испитивања разних видова човековог живота - радионица за израду кремених алатки, извора сировина, насеља, на основу културног опредељења, фреквенције појединих оруђа у животу заједнице, може се поставити једна одређена слика о нивоу и статусу популације у одређеном временском периоду. Ако се таквом популацијом позабаве стручњаци из природних наука, ако се изврше анализе флоре и фауне, реконструише клима и околина, добијају се нови подаци за даље

посматрање људске заједнице. После више тако испитаних налазишта из одређеног временског периода, може се кренути у интерпретацију културног фазијеса једне области и његове везе са осталим културним круговима. Наравно теоретски приступ и системи су добро прорађени и зависе у великој мери од става сваког археолога према проблему свог рада. Стара ископавања врло често остављају за собом само физичко присуство материјала са недовољно информација о условима налаза. Савремен начин обраде археолошке проблематике посебно је евидентан код млађих научника, ученика професора Стефана Козловског, Јануша Буђишевског, сарадника и асистента проф. Козловског, и групе веома младих археолога из Археолошког музеја на челу са Салацинским Славомиром. Они се баве испитивањем и проучавањем познате рударске области Świętokrzyskie Gory (Holly Cross Mountains), пре рата откривених локалитета од стране оснивача пољске археологије, С. Круковског. Дуге припреме, проспекција, статистичке анализе површинског материјала, узорака за анализу и обрадом осталих података рударских окова, радионица и околног терена, геолошких анализа и геофизичког мерења, омогућавају већи избор информација и подробију представу о актуелном problemu. Многоструке су перспективе даљег свестраног проучавања ако се одлучи за овај начин. Група младих стручњака је већ после првих прелиминарних извештаја имала већи број сигурних података и веома добре резултате у току ископавања.

У Академији у Варшави се такође у последње време поклања велика пажња испитивању геолошких профила и структуре многих локалитета, првенствено везаних за горњи палеолит и мезолит. Мој утисак је био да се на Институту предано ради, у најбољој традицији проф. С. Круковског, на типолошкој анализи материјала, као и на анализи дистрибуције у простору. Ипак проф. др Р. Шилд и његови сарадници, без обзира на класични приступ, остварују крупне резултате у науци стварајући и дефинишући нове културне групе и комплексе и датирајући их путем релативне и апсолутне хронологије. За проф. Шилда се одмах везује материјал из комплекса Ридно, који је делимично публикован. Ових месеци др Шилда припрема потпуну обраду материјала познатог налазишта рудника хематита и "Chocolate Flint-a" (врста кремена, због своје боје назван

- чоколада).

Велики део године многи од пољских археолога проводе радећи на локалитетима ван земље, посебно на Блиском истоку и Африци (у Египту, Судану, Мозамбику).

У Археолошком музеју у Варшави сам прегледала све старе и веома познате збирке касног, финалног палеолита и мезолита које је сакупљао проф. Круковски, Савицки и остали. Посебно деликатне су збирке горњег палеолита из Окјеника, Зволења, из Антонјова са касним магдаленијеном, из Гжибове Горе, са шиљцима који су стрмо ретуширани (pointe à dos), материјал са епонимног локалитета свидеријенске културе, материјал из Нобела у Украјини, и др.

Са проф. Стефаном Козловским сам обишла лесне терене северно од Варшаве, као и пешчане дине и плато матичне глине над обалом Висле, што чини карактеристику пејзажа тог дела Пољске и представља погодна места за мезолитска станишта. Подручје Мазовије је типичног изгледа који се везује за јужну границу ледника задње вирмске глацијације.

У Кракову сам посетила неколико установа поред Јагелонског универзитета, где катедру држи проф. др Јануш К. Козловски, један од најпознатијих стручњака за период финалног палеолита Европе, а и других временских периода праисторије. Са проф. Козловским сам имала дуге разговоре око глобалне ситуације у Пољској и осталим деловима Европе на прелазу из позног плеистоцена у холоцен. Асистент др Кжиштоф Собчик је припремио обиман материјал из околине Кракова (Спањиста) за мене, као и комплетну техничку документацију и литературу. Веома битно у овом тренутку је повезивање источног граветијена са ситуацијом на Балкану, која се по убеђењу проф. Козловског може објаснити путем комплексне анализе нашег материјала, посебно сечива са стрмим ретушом (arched backed blades). За археологе у Пољској је карактеристично да већ дужи низ година заједно међу собом сарађују и заједнички публикују материјал, тако што уско специјализовани стручњаци компетентно врше анализе материјала и података и у садејству са стручњацима из природних наука. Проф. Гинтер је веома познат као стручњак за седиментолошке проблеме у контексту археолошких локалитета. Исто тако проф. Гинтер се бави интерпретацијом мезолитских култура. Поред веома исцрпних типолошких анализа материјала, међусобног односа појединих типова оруђа, њихове дистрибуције, идентификације радионица и рударских центара, остаје проблем везан за мезолит Пољске: још увек не постоји у довољној мери хомоген и добро издвојен материјал, као и немогућност прецизног апсолутног датовања многих налазишта

као и немогућност прецизног апсолутног датовања многих налазишта.

Музеј у Новој Хути бави се искључиво заштитним ис-

копавањима територије која покрива нови индустријски део Кракова. Заступљени су сви временски периоди, а посебно је занимљив комплекс локалитета ленђелске и баденске културе са карактеристичном кременом индустријом. Др Малогажата Качановска је познати стручњак за технокомплексе неолитика и посебно је заинтересована за проблем транспорта од места експлоатације кремена до места становања. У неолиту тај процес већ може опширније да се прати, а и могућност у избору материјала је већа. Занимљиви су резултати обимних анализа о томе да ли човек неолита користи први извор кремена, у најближој околини без обзира на квалитет, или се упушта у далеке експедиције у потрази за специјалном врстом. Нова Хута је значајан активан резервоар археолошких локалитета јер се свакодневно радом механизације или постављањем нових фабричких постројења откривају нова налазишта.

У Археолошком музеју у Кракову (први археолошки музеј у Пољској) чува се бројан археолошки материјал из свих периода човекове историје. Локалитети се налазе у близини Кракова, где се завршавају обронци Карпата, у чијем рељефу су се формирале пећине, које временски припадају горњем палеолиту, или млађој фази средњег палеолита (Џјемна).

Др Ана Дањан-Гинтер и господин Станислав Ковалски су стручњаци за горњи палеолитик. Репрезентативан је магдаленски материјал из Пећине Махице, чији се део материјала са послератних ископавања чува на Универзитету у Варшави (С.К. Козловски, 1962.-1966. год.). Коштани материјал је прилично познат и обиман и већ дужи низ година предмет научних расправа о значењу јединственог орнаментационог "рибе". Џјемна је редак локалитет са посебним карактеристикама, што је њеног истраживача г. Ковалског определило да напусти "класични Бордов метод" и да материјал анализира са функционалног становишта. У Џјемни се налази 95% ножева различите величине и на различитим деловима одбитака формиран, претежно техником длет, али ипак у функцији ножева. Временски истраживач је склон да ову продукцију и тенденцију ка ножевима временски определи у увертиру горњег палеолита.

Музеј поред огромне збирке палеолитског материјала чува у својим депоима и поставкама и материјал из осталих периода, неолита, ране бронзе, античког и раног средњовековног, словенског и египатског.

У Академији наука, на Институту за материјалну културу ради неколико стручњака који се баве испитивањем карпатског масива и микросредина погодних за живот у плеистоцену и холоцену. Задње сезоне др Павел Валденовак открива у регији Бескида и Пјениа, у долини Ораве и реке Бјалке нове локалитете, који на извесан начин модификују до сада прихваћена мишљења. Посебно су вредни налази од кости (јединствен налаз бумеранга у пећини Објазова). Пећински простор је у малој мери испи-

тај због огромне стене која је пала из унутрашњих зона пећине и направила баријеру близу самог улаза. У близини пећине откривен је локалитет на отвореном са идентичним покретним материјалом као и у пећини, са реком која протиче у непосредној близини и богатом шумском вегетацијом. Микроклиматски услови су погодни за живљење, као и у периоду позног плеистоцена. У овој области откривају се и налазишта радиоларита, кремена погодног за израду оруђа, чија примењивост је очигледна и са пољске стране Карпата. На површини се открива и материјал који потиче из секундарних лежишта, који је хронолошки деликатан. Наиме, евидентна је техника љуспастог ретуша, те се материјал приписује периоду ране бронзе. У обради се запајају извесне регресивне форме, а и друга изложеност атмосферилацијама, као и речној ерозији допринела је заобљавању облика. Многи стручњаци су склони да овај површински сакупљен материјал припишу средњовековној продукцији.

Поред детаљног упознавања са материјалом из периода граветијена и проблематичног "ранобронзаног", прегледала сам већи део материјала из Пјекарија, локалитета у близини Иголомије, где је смештен део ПАН-а, односно део Одељења за материјалну културу. Иголомија је насеље двадесетак километара удаљено од Кракова, где се ради на испитивању терена углавном по систему заштитних ископавања. Потез Пјекарија се испитује још из периода рада Осовског и Круковског, а после рата започето је са ревизионим ископавањима. Материјал обрађује мр. С. Моравски, који је познат по веома систематичном приступу и документацији на бази динамичке функционалне анализе материјала. Локалитет је стратиграфски комплексан, са добро одређеним слојевима од левалоа - мустеријена до горњег палеолита.

Поред разгледања и анализе материјала и дискусија о текућој проблематици археологије посетила сам северно од Кракова, према Џестохови, позната налазишта и пећине у Вјелка Вјешу (Мамутову), Маџицку и нешто северније Ојцов.

Покушала сам да опишем у кратким потезима стање и начин рада у пољској археологији, односно проблеме и достигнућа везана за палеолит и мезолит. Видела сам најрепрезентативније и за европску науку битне локалитете и комплексе, на основу чега и може да се сагледа тренутно стање у праисторијској археологији. Мој утисак је да се данас уз пуно уважавање старе традиционалне типолошке школе Круковског, трага за новим начинима обраде проблема и са већ уходом мултидисциплинарним приступом других наука, које су у контексту археологије помоћне. Велика пажња се поклања образовању младих стручњака, од првог дана студија. Организовано је примање највише десет студената. Преко система обавезних вежби, предавања и одређеног броја терена са конкретним задацима, који омогу-

ћавају да се пређу све фазе, од теоријске, практичне, преко финалне документације до интерпретације, формирају се стручњаци који ће се бавити археологијом.

Научници заједно сарађују, тако да се и публиковање материјала брзо појављује по ископавању. Наравно као и у свакој професији, могу се запазити извесне недоследности, што је наравно последица објективног стања и материјалних могућности друштва. Посебно импресионира ентузијазам младе генерације, јер се обично ради у неповољним и малим просторијама, без теренских возила и без довољно новца. Међутим, изгледа да су то споредни проблеми пољске археологије. Акцент је углавном на тимском раду и покушајима да се разјасне кључне временске одреднице у европским оквирима тако што се систематски испитује што већи број налазишта.

Радоман Гашић

БОРАВАК У МОСКВИ У ОКВИРУ РАЗМЕНЕ СТРУЧЊАКА

Од 1. до 11. октобра 1986. године боравио сам у Совјетском Савезу у оквиру размене између Републичког завода за заштиту споменика културе Србије и Савезног научно-истраживачког института за рестаурацију, Москва, Крестијанска пл. 10.

Сарадња између ове две институције састоји се у стручној размени својих стручњака, како би се боље упознали и разменила искуства и савремена достигнућа на пољу заштите културних добара.

Овај вид сарадње постојао је и раније, али је задњих година био прекинут те је поново успостављен 1986. године, и посете ће се обављати наизменично.

Мој програм боравка састојао се у посети шест института, који се баве искључиво конзервацијом и рестаурацијом живописа. Пет њих бави се штафелајним сликарством: иконе и уљане слике; један монументалним живописом: зидно и сликарство скулптуре.

Приликом посете примили су ме изузетно љубазно и упознали са својим колегама - стручњацима и пословима које обављају у институтима - одделима њихови највећи стручњаци и руководиоци као што су: Трезвав Александар Вингорович, Данчено Леонид Павлович, Зајцев Александар Александрович, Лелекова Олга, Галина Владимирова, Маслав Илич и

други. Показали су ми све што ме је интересовало. Том приликом водили смо исцрпне разговоре о свим стручним проблемима, показали своја решења у свим фазама рада, интересовали се за наша решења и постигнуте резултате.

Моје превасходно интересовање било је за зидно сликарство, те су ми обезбедили да видим Кремаљске цркве и још неке у Москви. Поред ових посетио сам и Загорск и цркве у њему. Програм је обухватао још посете значајних места и историјских објеката, као и музеја и позоришта.

На крају посете предложили смо како треба даље усавршавати сарадњу, како у стручном, тако и у организационом виду.

Пошто сам до сада посетио и упознао најзначајније институције ове врсте у свету, хтео бих ради себе, својих колега - нарочито млађих, и наших институција да изнесем своје мишљење да су институти - оддели у Москви, који се баве конзервацијом и рестаурацијом икона на дрвету до сада највише постигли у том делу, те бих препоручио младим колегама и нашим институцијама заштите да успоставе и развију још тешњу и плоднију сарадњу.

ПОСЕТА СТРУЧЊАКА ИЗ ПОЉСКЕ

У оквиру међународне културне сарадње и размене у 1986. години боравила су, као гости Републичког завода за заштиту споменика културе, два стручњака из Пољске: Мирослава Романишин Витковска, историчарка уметности (Торуњ) и Михаел Срока, техничар (Краков).

Интересујући се за организацију наше службе заштите, начин израде документације, правне и техничке поступке заштите, посетили су: Ариље, Сирогојно, Бању Прибојску, Милешеву, Сопоћане, Нови Парзар, Студеницу и Жичу.

У Дубровнику, Котору, Будви и Цетињу упознали су се са радовима на обнови земљотресом порушених и оштећених старих градова, посебно Котора и Будве.

У Београду су посетили Завод за заштиту споменика културе града, где им је презентирао елаборат и пратећа документација у вези ревитализације Грочанске чаршије и зграде "Српске круне".

КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО

Радомир Станић

КЊИГЕ О НАШОЈ КУЛТУРНОЈ И УМЕТНИЧКОЈ БАШТИНИ

У 1986. години објављен је већи број књига посвећен нашој културној и уметничкој баштини, које су на свечан начин промовисане. 18. маја у Студеници, за време централне свечаности поводом 800. година манастира Студенице, извршена је промоција споменице "ОСАМ ВЕКОВА, СТУДЕНИЦЕ" о којој је говорио др Душан Кашић. Током одржавања симпозијума "Студеница и византијска уметност око 1200. године", 11. септембра, промовисана је монографија "СТУДЕНИЦА" од др Симе Ђирковића, др Војислава Кораћа и др Гордана Бабић-Ђорђевић у издању "Југословенске ревије" из Београда. О монографији су говорили академици Дејан Медаковић и Војислав Ј. Ђурић. У Студеници је, такође, извршена промоција монографије "Манастир Студеница" од др Милана Кашанина, др Милке Чанак-Медић, др Јованке Максимовић, др Бранислава Тодића и Мирјане Шакоте у издању "Књижевних новина". Представљање ове научне монографије о којој је говорио аутор ових редова, обављено је 24. новембра у трпезарији св. Саве. За време одржавања Међународног сајма књига у Београду, одржана је промоција књиге "СРЕДЊОВЕКОВНА АРХИТЕКТУРА ПЕТРУШКЕ ОБЛАСТИ" мр. Радослава Прокића о којој су говорили арх. Момчило Митровић и Предраг Пајкић. У просторијама Етнографског музеја у Београду, 17. децембра представљене су две књиге: "ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ И ПОДСТИЦА" арх. Боже Петровића у издању Етнографског музеја из Београда и "ДРАГАЧЕВСКИ ЕПИТАФИ" Николе Стојића у издању Међуопштинског историјског архива из Чака. О првој књизи говорили су Гвозден Јованић и академик Иван Антић, а о другој Радомир Станић.

29. децембра 1986. године у просторијама Републичког завода за заштиту споменика културе Србије свечано су представљене две значајне књиге: "АРХИТЕКТУРА НЕМАНИНОВ ДОБА I" др Милке Чанак-Медић и Ђурђа Бошковића у издању Републичког заво-

да за заштиту споменика културе Србије и Археолошког института из Београда, и "УМЕТНОСТ ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ 1791-1848." др Бранка Вујовића у издању ИРО "Просвете" и Републичког завода. Академик Војислав Кораћ је говорио о првој, а др Павле Васић о другој књизи.

Препоручујући свим конзерваторима и другим посленицима из области заштите споменика културе књиге које су свечано промовисане, ваља рећи у најкраћем оно што их одликује и што их чини одиста значајним појавама у нашем културном животу и у издавачкој продукцији.

Монографија "СТУДЕНИЦА", коју је издала "Југословенска ревија" на начин како то чине најистакнутије издавачке куће у културном свету, а то ће рећи репрезентативно и луксузно уз ангажовање најеминентнијих аутора (С. Ђирковић, В. Кораћ, Г. Бабић-Ђорђевић), представља вероватно једну од најлепших књига о једном нашем споменику, објављену у нашој земљи. Кад се има у виду чињеница да је ова издавачка кућа, угледна по томе што је одржала ниво својих публикација, објавила издања ове монографије на енглеском и француском језику, онда се може схватити целовитост и далекосежност овог издавачког подухвата. Пласман студеничких културно-историјских вредности на светско културно тржиште - заслуга је "Југословенске ревије".

Споменица "ОСАМ ВЕКОВА СТУДЕНИЦЕ", у издању Светог архијерејског сабора Српске православне цркве, објављена као прва књига поводом 800-годишнице Студенице, улази у круг оних издања којим се Српска црква потврдила као свесни и искусни издавач и као институција која је успела да у овој значајној публикацији окупиле преко тридесет сарадника различите специјалности са прилозима који у значајној мери проширују знања о овом изузетном споменику.

Као заједничко дело пет сарадника монографска студија "Манастир Студеница" коју су објавиле "Књижевне новине", сврстава се међу до сада најпотпуније научне књиге о једном нашем споменику. Писци ове обухватне монографије обрадили су архитектуру

ктуру студеничких храмова и других грађевина, скулптуру и архитектонску пластику, фреске у свим црквама и старине из чувене студеничке ризнице. Без обзира на различите приступе аутора и исходе њихових разматрања, књига чини занимљиву и вредну научну целину која заокружује знања о Студеници као великом споменику своје епохе и као највећој светињи српског народа.

Радећи годинама на истраживању и заштити споменика у долини реке Црнице, архитекта Радослав Прокић је успео да у свом раду "Средњовековна архитектура петрушке области" успостави слику развоја градитељске делатности у овој области, у којој је, као и у неким другим крајевима Србије, настао знатан број цркава и манастира. Изврсно документована, ова књига предочава мало познату архитектонску баштину у чијим се разноврсним облицима откривају самосвојни и сложени путеви њеног настанка.

Божа Петровић, редовни професор Архитектонског факултета из Београда, већ дуже времена успешно се бави пројектовањем стамбених зграда и кућа за одмор, користећи на креативан и инвентиван начин искуства старог народног грађења. Његове куће, расејане по питомим пределима западне Србије, чине најуспелије творевине настале напајањем на извориштима наше неимарске традиције. Књига "ГРАДИТЕЉСКО НАСЛЕЂЕ И ПОДСТИЦАЈ" управо је посвећена овим стварењима, чији облици кажу како се једноставно, али надахнуто, постиже својеврсна синтеза конструктивно-просторне структуре и оплеменење ликовности, дате кроз савремени архитектонски израз.

Познати истраживач народног стваралаштва драгачевског краја и добитник Вукове награде, Никола Стојић, захваљујући дугогодишњем раду успео је да сакупи неколико хиљада натписа са надгробних споменика и крајпуташа, расутих по драгачевским селима. Прву књигу од неколико припремљених, под насловом "ДРАГАЧЕВСКИ ЕПИТАФИ", објавио му је Међуопштински историјски архив у Чачку. Овај корпус садржи 800 натписа, који представљају прворазредне изворе за проучавање драгачевске прошлости од почетка XIX до почетка XX века.

У својој новопокренутој серији "Споменици српске архитектуре средњег века", Републички завод за заштиту споменика културе, у сарадњи са Археолошким институтом, објавио је први том корпуса рашких споменика под насловом "АРХИТЕКТУРА НЕМАЊИНОГ ДОБА" др Милке Чанак-Медић и Ђурђа Бошковића. Ова књига великог формата настала је као плод дугогодишњег рада аутора на снимању, истраживању и изучавању следећих споменика Немањине епохе: Свети Никола и Богородичина црква у Топлици код Куршумлије, Свети Ђорђе у Расу - Ђурђеви Ступови, Богородичина црква у Студеници, Богородичина црква у Градцу (Чачак) и Св. Никола у Кончулу код Рашке. Објављена на српскохрватском и Француском језику, уз изванредну архитектонску и фотографску

документацију, књига омогућава потпун увид у свеколике вредности ових споменика, а научној јавности ван граница наше земље предочава грађу о архитектонској баштини о којој је недовољно знала.

Настављајући сарадњу са ИРО "Просвета" из Београда, Републички завод за заштиту споменика културе је са овом угледном кућом ушао у неколико издавачких пројеката. Један од успешно остварених је студија др Бранка Вујовића "УМЕТНОСТ ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ 1791-1848". Обухватајући раздобље од Свишавског мира па до Мађарске револуције, ово вредно научно дело осветљава све најважније уметничке и културне појаве и токове у предустаничком времену, за време Карађорђа, кнеза Милоша и Александра Карађорђевића. Књига обрађује све уметничке дисциплине ове епохе откривајући нам, пре свега, изузетну виталност духовних снага српског народа који је, у најтежим политичким и економским приликама, успевао да се уметнички искаже и да очува свој стваралачки идентитет. Ускоро треба да изађу из штампе још три заједничка издања Републичког завода и ИРО "Просвета": "Крајева црква у Студеници" др Гордана Бабић-Ђорђевић, "Камена пластика моравских споменика" Надежде Катанић и "Ризница манастира Студенице" Мирјане Шакоте.

Не може остати незапажена књига др Миодрaга Петровића "СТУДЕНИЧКИ ТИПИК И АУТОКЕФАЛНОСТ СРПСКЕ ЦРКВЕ", која је објављена у заједничком издању "Дечјих новина" из Горњег Милановца и Републичког завода за заштиту споменика културе, а у оквиру обележавања 800-годишњице манастира Студенице. Сачињена од неколико посебних студија које чине једну целину, књига доноси нова тумачења студеничког типика, у чијим се одредбама препознају правне основе будуће независности српске православне цркве.

Међу монографијама о нашим споменицима које су објављене у протеклој години, особиту пажњу заслужује "МОРАЧА" др Сретена Петковића у заједничком издању Српске књижевне задруге и ИРО "Просвета", а у оквиру давно покренуте и врло значајне серије "Уметнички споменици Југославије". Петковићева монографска студија, писана промишљено и документовано са опрезним закључцима, снабдевена добрим колор-репродукцијама и беспрекорним цртежима фресака, осветљава Морачу као споменик који је сачувао аутентична сведочанства о драматичним и дирљивим узлетима и падовима наше старе уметности. Споменик којег је срећом време поштедело, са богатим и вишеслојним уметничким садржајима, добио је у Петковићевој књизи исцрпну и компетентно написану научну монографију.

Недовољно запажена, али веома значајна књига "СВЕТА ГОРА И ХИЛАНДАР" од Владимира Ђорђевића, коју је издао манастир Хиландар, буди особиту пажњу не само код кругова који су заинтересовани за прошлост овог изузетног споменика, већ и код свих других које занимају корени наше културе и уметности. Ова студија једног од највећих српских ис-

тѳричара, написана 1941. године, по први пут се објављује захваљујући братству манастира Хиландара, Обухвата раздобље од настанка првих монашких заједница на Светој Гори до XVI века и у тим хронолошким оквирима прати сва битна збивања, појаве и личности везане за Хиландар, с једне, и за остале манастире с којима је он одржавао везе, с друге стране. Штета је што је ова драгоцена књига угледала светло дана после 45 година од свог настанка.

Друштво историчара уметности Србије, упркос озбиљним материјално-финансијским тешкоћама, не посустаје у настојањима да различитим видовима активности допринесе извршењу својих основних стручних и друштвених задатака. У области издвачке делатности стиче све запаженије место, не само својим добром уређиваним часописом "Свеске", већ и објављивањем посебних издања. После занимљиве и корисне књиге "Сведочење" која, уствари, представља избор текстова академика Дејана Медаковића, Друштво је, у сарадњи са издавачком установом Епархије шумадијске "Каленић" из Крагујевца, издало књигу великог формата "ЛИТОГРАФИЈЕ ФРУШКОГОРСКИХ МАНАСТИРА" од Војислава Матића. Књига садржи 19 литографија Михаила Троха, петроварадинског мајстора чија је мапа под називом "Путешествије кроз сремске планине" настала и објављена између 1837. и 1841. године. Литографије приказују изглед следећих манастирских целина: Беочин, Бешеново, Велика Ремета, Врђник, Гргетег, Нови Јазак, Крушедол, Кувејдин, Привина Глава, Раковац, Фенек, Ново Хопово, Шишатовић и Ковиље, као и воде пет градова: Новог Сада, Петроварадина, Сремских Карловаца, Земунa и Београда. Уз уводни текст В. Матића, податке о представљеним манастирима и исцрпне анализе свих литографија, као и низ других илустрација, књига представља целину која има драгоцен документарни значај предочавајући нам податке о изгледу фрушкогорских манастира и манастира Ковиље у четвртој деценији XIX века. У преко потребној друштвеној акцији обнове ових манастира која се више не може одлагати, "Литографије фрушкогорских манастира" добијају посебно место не само као незаобилазна документација, већ и као вредан сегмент наше ликовне баштине.

Најновија, десета по реду ("Београд у старим гравирама", Београд 1950, "Графика српских штампаних књига XV-XVII века", Београд 1958, "Српски сликари XVIII-XX века", Нови Сад 1968, "Путеви српског барока", Београд 1971, "Трагом српског барока", Нови Сад 1976, "Манастир Савина", Београд 1978, "Српска уметност у XVIII веку", Београд 1980, "Српска уметност у XIX веку", Београд 1981, "Сведочења", Београд 1984) књига академика Дејана Медаковића "ИСТРАЖИВАЧИ СРПСКИХ СТАРИНА", у издању београдске "Просвете", можда најбоље говори о томе колико раније објављени текстови, кад се сложе у једну целину, могу да добију ново значење и колико збирно презентовани, сведоче не само о пioniрском труду аутора већ и означају исхода тог

труда уложеног у потрагу за коренима српске историје уметности. За разумевање прилика у којима су постављени темељи истраживачког рада српских старина и стицања потпунијих сазнања о томе како је наша историја уметности тешко хватала корак са Европом, треба ову књигу ишчитавати с пажњом и љубављу.

Понекад се не може објаснити наша релативна равнодушност према појединим несвакидашњим научним и издавачким подухватима. Овде мислимо на два примера чији далекосежни значај обавезује да се бар у најкраћим цртама о њима обавестимо. Пре четири године Српска академија наука и уметности, Народна библиотека Србије и Матица српска започеле су реализацију заједничког пројекта фототипског издања СТАРИХ СРПСКИХ ЗАПИСА И НАТПИСА, познатог и незаобилазног зборника старих писаних историјских извора које је у 6 књига сакупио, приредио и објавио Љубомир Стојановић. Вишеструке научне, културне и друштвене потребе налагале су да се овај вредни пројекат започне. Срећом, његово остваривање, упркос рђавим тешкоћама, иде како ваља и ево пре неколико месеци објављена је већ четврта књига. Прву је приредио, написавши поговор, академик Сима Ђирковић, а остале три мањих Луција Цернић. Уз све похвале Народној библиотеци Србије, која штампа и повезује ова издања, при чему велике заслуге има Вукица Бргуљан, руководилац издавачке делатности ове установе, изражавамо наду да ће остале две књиге такође угледати светло дана и истовремено задовољство што сваки конзерватор објављене четири књиге може да има на полицама своје личне библиотеке.

Скоро да је немогуће тачно одредити научни и културни значај подухвата који је од свог оснивања почео да остварује Византолошки институт САНУ. Реч је о "ВИЗАНТИЈСКИМ ИЗВОРИМА ЗА ИСТОРИЈУ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ". Четири свеске објављене у раздобљу од 1955. до 1971. године донеле су преведене и коментарисане византијске изворе са подацима из почетка VI до почетка XIII века. Оне су изазвале велико интересовање домаће и иностране научне јавности, што је Институт обавезало да настави рад на припреми наредних свезака. Пета по реду свеска налази се у припреми, а објављивање шестог тома на десетогодишњицу смрти академика Георгија Острогорског, утемељивача ове едиције, представља за сваког историчара медивалисту истинску радост. Овај обиман том, на близу 700 страница, обухвата богате и садржљиве вести византијских извора о изузетно значајном раздобљу историје српске средњовековне државе и њеним односима са Византијским царством. То је епоха успона Српске државе којом су управљали краљеви Милутин и Стефан Дечански и цар Стефан Душан. Међу корицама ове књиге, налазе се преведене и значајки коментарисане вести које саопштавају чувени византијски историчар Георгије Пахимер, хуманиста и дипломата Теодор Метохит, великани византијске историографије Нићифор Григора и Јован Кантакузин. Ту су и подаци које садрже

реторски списи, писма и поезија угледних Византинаца. Овај том приредили су (преводи и коментари) Љубомир Максимовић, Иван Ђурић, Сима Ђирковић, Божидар Ферјанчић и Нинослава Радошевић у редакцији Фрање Баришића и Божидара Ферјанчића.

Једна сасвим особена књига месецима већ узбуђује читаоце који остају збуњени пред аргументацијом објављеном у њој. Реч је о симболично и тачно насловљеној књизи "ОГРЕШЕЊА", коју је написао др Динко Давидов, наш истакнути научни радник, аутор већег броја студија и неколико књига о нашој уметничкој баштини од XVII-XIX века. Основна тема књиге је драма и зла судбина Фрушкогорских манастира, немар одговорних за продужавање њиховог страдања, равнодушност према чињеници да се још налазе у рушевинама неки манастири на падинама Фрушке горе, где се зауставила култура српског народа у свом принудном изгону и потрази за опстанком и где су ендехазиски силници за време другог светског рата желели да сатру сва сведочанства о култури и уметности тог народа на просторима преко Дунава и Саве. Поштено, одважно и документовано Д.Давидов је, без околишања, указао на нечисту савест многих угледних савременика, чијом је комотном лежерношћу, с једне, и расипништвом средстава намењених за друге културне подухвате, с друге стране, готово ускраћено право Фрушкогорских споменика на егзистенцију. Књига се неће свидети онима који се у њој препознају, али ће остати као дирљиво и потресно сведочење о честитим настојањима човека и научника да се покрену друштвене и духовне снаге нашег времена, како би се успоставили опаком националистичком заслепљеношћу разорени споменици, који својом интегралном вредношћу заслужују да остану и остану савремени докази баштине народа чији је допринос светској културној ризици несумњив. Не верујемо да ће било који конзерватор друштва мислити ако се суочи са "Тужном хроником о незапљученом страдању Фрушкогорских манастира" и ако се осведочи у каквом се стању налазе поједини од њих. Над овом књигом могли би смо сви да се замислимо и да се запитамо: како је, ипак, могуће да опстане толико дуго времена један истински друштвено-културни, па и конзерваторски парадокс којег, на жалост, постајемо свесни тек кад нам један смео, дубоко забринут и депримиран ентузијаста, уверљиво предоченом Фактографијом, укаже на анахрони културни вандализам због којег се можемо постидети. Ослобођени овакве патетике, а притиснути логиком разума, морали би се упустити у потрагу за разлозима оваквог нонсенса, које нас никако не би довело до пријатних сазнања. Одлажући овог пута ову неугодну потребу, желимо ипак да истакнемо да се у САП Војводици мења ситуација у погледу позитивног односа према Фрушкогорским манастирима. Акција која се предузима у циљу заштите ових манастира, макар колико по мишљењу многих била једнострана и неадекватна, охрабрује и буди наду да ускоро може доћи време да се исправе све неправде према запустелим и оронулим највећим споменицима нашег народа у питоим српским пределима.

У условима када се годинама осећа оскудица у одређеној врсти конзерваторске литературе, објављивање књиге др Јована Нешковића "РЕВИТАЛИЗАЦИЈА СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ", Београд, Архитектонски Факултет - последипломске студије из заштите, ревитализације и проучавања градитељског наслеђа, 1986, - има посебан значај. Настала с циљем да се задовоље потребе постдипломаца, архитеката конзерватора и других стручњака који се баве пословима функционалног осавремењавања споменика и њихових целина, ова невелика публикација, на весма прикладан начин, обухватно обрађује сложено питање ревитализације свих врста споменичких вредности, како са теоретске, тако и практичне тачке гледишта. Истакавши најпре основне поставке које се односе на циљеве и начела ревитализације споменика, аутор се задржава на проблемима методологије, указавши на одређене чињенице које се понекад занемарују у сложеном процесу рада на адаптацији, односно функционалном оживљавању споменика. Два највећа поглавља ове књиге: 1. Стање градитељског наслеђа и проблеми ревитализације и 2. Могућности ревитализације споменика културе, представљају најзначајнији део градива, а односе се на суштинска питања овог вида заштите градитељског наслеђа. Осветливши све проблеме друштвене и економске природе, и означивши смисао настојања да очувају аутентичности и вредности споменика културе при њиховој ревитализацији, професор Нешковић је веома уверљиво приказао до које мере је ревитализација споменичког наслеђа са становишта струке и науке озбиљан и комплексан посао, и колико је овај савремени облик заштите у дубокој вези са друштвеним, економским, развојно-планским и другим претпоставкама савременог живота у најширем смислу те речи. Сваки конзерватор, па и други стручњаци заинтересовани за ревитализацију, имаће прилике да се у овој необично корисној књизи обавесте о модалитетима ревитализације свих значајнијих врста споменика: архитектонско-археолошких целина, античких споменика, средњовековних градова - тврђава, утврђења и војних објеката из прошлости, манастирских целина и споменика сакралне архитектуре, историјских грађевина јавне друштвене намене (управне зграде, објекти са културном, просветном и сличном функцијом, караван старији, ханови, хотелски и угоститељски: објекти и хамами), објеката за становање, старих занатских и трговачких центара, грађевина сеоске архитектуре и др. Са примерима из наше праксе и остварењима у свету писац нас упознаје у тежњи да укаже на добра и мање добра решења и искуства, али све у циљу да покаже како се студиозно и смишљено може функционалним осавремењавањем трајно заштитити сваки споменик, уколико се пронађе права мера која ће му обезбедити очување аутентичности и вредности, садржан и пун живот.

Светислав Мандић, стваралац који се у многим областима доказао као човек са изузетним доприносима, објавио је две књиге: "ВЕЛИКА ГОСПОДА СВЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ", Београд, Српска књижевна задруга,

1986, и "РОЗЕТА НА РЕСАВИ", Крушевац, Београд, 1986, године. Прва садржи 10 расправа и прилога ("Урош", "Света крштења Стефана Немање", "Велика господа све српске земље", "Протовестијер из Сопоћана", "Царев братучед и царев родитељ", "Јован Вукашин, деспот Стефана цара", "Синови севастократора Бранка", "Тодора", "Деспот Михаил, син цара Михаила" и "Титула Лазара Хребељановића"), а друга шест ("Стари раванички нартекс", "Розета на Ресави", "Обнављање ресавског храма", "Деспот на чини себи гробницу", "Калојан Русота" и "Острови" Константина Филозофа". Књига "Велика господа све српске земље" доноси низ нових открића и значајних запажања која у многоме проширују пређашње знање у области просопографије. Посебну пажњу буди сазнање аутора које се огледа у томе да су велика господа у одређеним областима јавног живота имала право власти у границама целе државе, што је процињало из дуготрајно ухићаваног и доследно спровођеног система стицања управних функција и почасних звања, као ослонца чврстог и добро организованог феудалног друштвеног поретка самосвојног типа. Уз друге занимљиве опсервације које указују на то да је српски средњи век - кад је реч о друштвено-државној организованости, давању имена властелину и утврђивању његовог статуса у апарату власти - протицао у знаку одређених правила која су се строго и консеквентно поштовала и која су имала обележја одређеног реда и законитости, ова књига задире и у друге домене друштвених односа старе Рашке, покрећући тако питања која не могу изаћи из видокруга научних дисциплина усмерених ка изучавању историјске и културне прошлости.

"РОЗЕТА НА РЕСАВИ", тематски веома кохерентна књига, обележава Мандићев истраживачко конзерваторски напор усмерен ка сагледавању занимљивих питања везаних за генезу и промене на споменицима мравске градитељске баштине и услова у којима су се оне догађале, а у светлу делотворних доприноса појединих истакнутих личности српске прошлости.

Основна врлина ове невелике књиге лежи у томе што нас, уверљивије него многа друга научно амбициознија штива, обавештава о томе са колико се осетљивости и промишљања њен аутор бавио са сложеним питањима из прошлости наших споменика и са колико откивалачких склоности и умећа улази у компликоване проблеме архитектонских облика, структуре и конструктивних склопова грађевина које у минулим вековима нико није штитио осим њихова стаменост и

предодређеност да постану свевремене. Као што је Мандић својом промишљивошћу и интуицијом трагалачки заснивао своју конзерваторску визију о судбини Раванице и Ресаве, тако ће и читалаца, понирући у његову слојевиту књигу, откривати у њему ретког и необичног истраживача чија су непретенциозна, али по свему заснована, саопштавања предрасуда и као својеврсна открића и, можда, више као поука и путоказ како се споменици могу осећати и ишчитавати. Све Мандићеве књиге, а особито ова, шире поглед и обогаћују дух конзерватора који нам у овим ломним и лудим временима понекад недостаје.

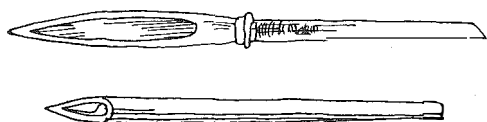
Доброслав Ст. Павловић

ДЕЛА НИКОЛЕ МУЦОПУЛОСА

Професор НИКОЛА МУЦОПУЛОС (Nikolas C. Moutsopoulos) наш је сусед из Солуна. Познат је пре свега оним нашим стручњацима који се баве проучавањем средњовековне уметности у Србији и Македонији, заштитом манастира Хиландара и народним градитељством. По струци је доктор архитектуре и дипломирани теолог; бави се археолошким истраживањима и туристичком презентацијом појединих споменика културне природе и традиционалне архитектуре, како оних из приморских и планинских области грчког копна, тако и оних који припадају њиховим острвима. Уз то је одличан графичар који своја запажања бележи и ликовним путем, на веома спонтан начин, са пуно маште и духовитости.

Оваква својства омогућила су му да већ дужи низ година буде професор на Политехничком факултету Аристотеловог универзитета у Солуну, где руководи Катедром за морфологију и историју архитектонских стилова и предаје општу историју архитектуре, док на Теолошком факултету обрађује хришћанску археологију. Са својим сарадницима и студентима предузима опсежне радове на проучавању и истраживању средњовековних црквених споменика у Солуну, Касторији, Верији, у областима Флорине, Пеле, Преспе, Свете Горе и на Пелопонезу, на северним острвима Спорадеса и другде. Успоставио је архиву и документацију за споменике архитектуре из области народног градитељства. Аутор је многих студија објављених у земљи и иностранству.

Таква посленост допринела је да професор Муцопулос буде изабран за дописног члана Академија у Атини, Напуљу и Софији. Експерт је Грчке државе при Грчкој православној патријаршији у Јерусалиму на пословима реституције Светог гроба. Потпредседник је Међународног комитета за народну архитектуру при ИКОМОС-у и аутор о Грчкој УНЕСКО-ове публикације о Народној архитектури на Балкану.

Придружујући се колегама и пријатељима у обележавању шездесетогодишњице његовог живота, желимо да прикажемо неколико књига из пера професора Муцопулоса. За нас су оне од интереса јер на особени начин обрађују поједине вредности које је човек у различита времена уклопио у природу нама суседне земље - вредности које је народ покаткада и заостављао, па их је архитект и теолог Муцопулос поново васкрсао и наменио им нову улогу у зависности од данашњих културних и туризмoлошких потреба.

ΘΕΜΑΤΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ, ΟΙΚΙΣΜΟΙ-ΑΡΧΟΝΤΙΚΑ-ΜΕΤΟΧΙΑ, ΤΗΣ ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1977. Etudes sur la morphologie architecturale, Agglomérations-seigneuries-métochia, Université d'Aristote, Thessalonique, 1977.

Албум у виду књиге великог формата (30/44 см) представља студију о архитектонској морфологији насеља, господарства и метоха, са плановима и пројектима за њихову рестаурацију и реанимацију. То је избор дипломских радова (1966-1974.) са Одсека за морфологију и ритмологију архитектуре Архитектонског факултета Аристотеловог универзитета у Солуну, остварен под руководством професора Муцопулоса.

Текстуални део обрадио је сам професор на осамдесет страница, као увод у илустративни део који обухвата 260 табли. Ту је, поред методолошких и теоретских разматрања проблема, дата богата библиографија радова не само грчких аутора и осталих који су до сада обрађивали грчку територију, већ и библиографија аутора који се баве народном архитектуром у свим земљама Балкана, као и оних најпознатијих у свету, на пољу проучавања проблема рестаурације, реанимације и фотограметрије. Приложени планови и пројекти указују до детаља на стање појединих целина и споменика понаособ, са предлозима за њихову ревитализацију. То се, пре свега, односи на поједине метохе светогорских манастира широм Халкидика и грчке Македоније, на господарства у Певески и Касторији, на палате са Родоса, на утврђене целине Антипарос и Кимолос и, најзад, на средњовековна насеља и палате на Хиосу и у Мистри.

N.C.Moutsoplous, Mount Athos, Thessalonique, 1981.

Из пера професора Муцопулоса појавила се и књига мањег обима, посвећена Светој Гори, у виду краћег прегледа њене историје и архитектуре. Четрдесетак страница текста говори о геологији, ореографији и геоморфологији Атоса, о манастирском животу, набраја 117 манастира који припадају XI столећу, прати њихову историју кроз векове, указује на улогу коју је Света Гора играла у револуцији из 1821. године; посебно анализира архитектуру светогорских манастира, скитова и испосница, у целини и код појединих утврђења и грађевина у њиховом склопу; наводи и прилично богату библиографију у којој,

нажалост, недостају новији значајнији радови наших аутора. Преко седамедесет фотографија осликавају углавном поједине манастирске целине, из углова који многим од нас нису били познати. Томе треба додати и тридесетак репродукција гравира и архитектонских цртежа који се најрадије односе на пиргове и фонтане.

Иако сажет текст, у њему се указује посебна пажња Светом Сави, Немањи и познијим светогорским ктићторима, значају који је Хиландар имао кроз векове и угледу који и данас жива, напомињући да се у другој половини XVII века број монаха у њему пењао и до 800, да би крајем прошлог века остао без иједног. Почетком нашег столећа у Хиландару је поново стотину Срба, док према подацима из 1958. њихов број износи 29.

Публикација је штампана на енглеском језику, тако да је у потпуности могу користити странци. Изузев једне репродукције у боји, сви остали ликовни прилози дати су у црно-белој техници.

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

ΣΔΡΑ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑΣ ΡΥΘΜΟΛΟΓΙΑΣ, ΚΑΘ.Ν.Κ.ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1981. Département de morphologie et rythmologie architecturale, Prof.N.C.Moutsopoulos, 1 - Travaux pratiques, Thessalonique, 1981.

Одељење за морфологију и ритмологију Архитектонског факултета Аристотеловог универзитета у Солуну издало је и албум од 250 страница, са преко 300 архитектонских прилога, односећи се на документацију постојећег стања и на ревитализацију великог броја кућа, одабраних по својим споменичким вредностима, припадајући традиционалном народном градитељству са подручја Солунске области и Халкидика, као и на пројекте за новоградњу стамбених кућа, летњиковца на мору и у планини, па и појединих хотела и читавих хотелских комплекса, ствараних у духу те исте наслеђене архитектуре.

Из уводног текста професора Муцопулоса сазнајемо да је ова акција, под његовим руководством а уз помоћ асистената, спроведена од стране групе студената треће, четврте и пете године, у раздобљу од 1975. до 1980. године. Одабирајући обичне сеоске куће - специфичне за овај крај и непосредно лепе, тежило се, пре свега, да будући архитекти осете размере ових конструкција и стекну тачан увид у простор који је у одређеном односу са природом којој припада. Додамо ли оване и чињеницу да се новоградња и по употребљеним материјалима и по волумену све више удаљава од специфичног грчког амбијента, чак и у подручју светогорских манастира у чијем се суседству граде хотели и читава туристичка насеља, са будућим пројектантима чине се покушаји да се томе стане на пут и пружи прикладнија решења.

Оваква једна акција могла би да инспирише и наше професоре, јер се и у нас јављају слични проблеми. Уосталом, професор Божидар Петровић је својим примером то најбоље и показао.

N.K.ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΥ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΣΤΗ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ, ΔΕΥΚΟΜΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΠΙΓΡΑΦΩΝ; ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1977
N.C.Moutsopoulos, Contribution à la morphologie de l'écriture hellénique, Album d'inscriptions byzantines et post-byzantines, Thessalonique, 1977.

По садржини, дело попуто различито од претходног, али по облику књиге њему слично, искључиво је рад професора Муцопулоса, под насловом: "Прилог морфологији грчког писма - Албум византијских и пост византијских записа". Ова студија резултат је посебних, дугогодишњих занимања аутора. Уз уводно разматрање и анализу облика писмена, почев од најстаријих из IV века, па до најмлађих с почетка XX века, датих на 40 страница, приказано је 750 епиграфских споменика у њиховом оригиналном облику, на преко 300 табли. Уз сваки натпис и запис, оријентације ради, назначени су: име насеља (старо и ново), назив цркве, година записа, материјал на коме је он исписан. Уз ову драгоцену грађу најављује се и друга свеска која ову треба да допуни.

Nicolas C.Moutsopoulos, Sporades, Skiathos-Skopelos, Université d'Aristote, Thessalonique, 1982.

У издању већ поменутог Одсека за морфологију појавила се на преко 350 страница великог формата монографија писана на француском, посвећена групи острва Северних Спорадеса у Јегејском мору, обухватајући Скиатос, Скопелас, Алонисос и околна острвца. У питању је еколошко-социјална студија екосистема острва из пера професора Муцопулоса, а уз сарадњу неколико млађих колега.

Документована богатом библиографијом, мноштвом географских и других карата, обиљем графикона и статистичких података, ситуационим плановима и извршним цртежима самога аутора, приказујући карактеристичне кутке појединих насеља на острвима, књига је подељена на три основна дела. У првом, систематизовани су основни елементи који се односе на целину, обухватајући физичку географију, изворе острвских екосистема, надградњу, инфраструктуру и традиционално градитељство, уз попис археолошких налазишта и споменика. Други део односи се на систем активности становништва и његових економских делатности, обухватајући податке о самом становништву, о туризму и саобраћају, пружајући општи поглед на економски положај острва, процењујући прошлост и садашњост. Трећи део књиге посвећен је историји ових острва. У прилогу су дати занимљиви резултати једне анкете спроведене на острвима, односећи се на туризам, економију и на друштвено-културне вредности. Жалимо што уз иначе бројне прилоге нису дате и фотографије,

што би свакако допринело да онај који није имао прилику да непосредно упозна ова живописна острва која у последње време и наши туристи посећују, стекне о њима потпунију слику. На овакав начин систематизована студија о читавом једном подручју може у многим послужити и нашим стручњацима, као могућ пример темељног сагледавања сличних проблема у нас.

N.K.ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, ΠΕΡΙΣΤΕΡΑ ΑΡΙΣΤΟΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ, 1986.

N.C.Moutsopoulos, Peristera, Thessalonique, 1986.

Најновија студија професора Муцопулоса у издању његовог Универзитета. односи се на Перистеру - на планинско насеље Хориати и на цркву светог Андреје. То је студија заштите и обнове католикона манастира и предлог за ревитализацију старог насеља. На 240 страница већег формата, уз 260 илустрација (ауторових цртежа, фотографија, планова, макета и пројеката студената), проучено је ово прилично непознато место недалеко од Солуна.

Петокуполна богомоља са основом у виду уписаног крста, са троделном олтарском апсидом и бочним конхама, са дограђеним егзонартеском и бочно постављеним звоником, води своје порекло из 871. године, припадајући палеохришћанском периоду. На овом изузетно вредном споменику, смештеном усред планинског села које је задржало чари традиционалног народног градитељства, извршена су опсежна археолошка, архитектонска, историјска, ликовна и нужна конзерваторска истраживања, чији су резултати документовани у овој студији. У другом делу књиге обрађене су и остале вредности које залазе у домен народног градитељства. Ово, иначе забачено насеље, има читав низ кућа складно обликованих у камену и дрвету, са карактеристичним тремовима и ниским четвороводним крововима под ћерамидом, за које су дати предлози ревитализује, што би омогућило и развој планинског туризма у овом, иначе прилично сиромашном крају.

Кроз ово неколико замашних публикација покушали смо да боље осветлимо значајно дело професора Муцопулоса, кога запажамо и на појединим научним и стручним скуповима у нас.

Sead Hakkî Eldem, Türk ovi Osmanlı dönemi, Turkish Houses Ottoman period, 1, T.A.Ç., İstanbul, 1984.

Дело академика Сеад Хаки Елдема, дугогодишњег професора Синановог универзитета у Истамбулу, забележено је у овом часопису (Гласник 8, ДКС, 1984, 110-1), уз приказ већег броја књига које је издао, а односе се на културно наслеђе Турске, припадајући разној врсти споменика.

Овога пута приказујемо први том једног новог његовог дела посвећеног турској кући отоманског пе-

риода, у издању исте куће Т.А.Ч. - Турске фондације за објављивање и за заштиту националног наслеђа, из 1984. године, најављујући и остале књиге истор писца: другу свеску са коначима, дворцима, павиљонима и утврђењима; трећу свеску са архитектонским елементима, градитељским техникама, турским урбанизмом и вртovima; четврту свеску о румелијским кућама; пету свеску о анадољским кућама. Надамо се да ћемо у идущим бројевима Гласника имати прилику да се упознамо и са овим делима Једног тако плодног турског писца и проучаваоца архитектонског наслеђа. За такве споменике смо веома заинтересовани, јер припадају оријенталној архитектури која се, у одређеном виду, кроз више векова интензивно развијала и на нашем тлу.

У првом тому, на првих осамдесет страница великог формата ове књиге, писац нас уводи у проблематику, упознајући нас са битношћу отоманске куће, са утицајима Византије, са регионалним типовима кућа у зависности од одлика подручја на којима се гради, са турском кућом на Балкану (Румелија) и са анадољском кућом. Задржавамо се нешто више на поглављу које се односи на Балкан. Из нама разумљивих разлога, јер, како то и сам писац подвлачи, Балкан је одувек заузимао значајно место у Отоманској империји. Говорећи о турским утицајима на Балкану, а позивајући се у приличној мери на изворе које је оставио Евлија Челебија, Елдем се задржава на беговским коначима у Србији, истичући да је ова земља прва стекла аутономију, ослобађајући се турских утицаја и примајући уједно и утицаје суседне Аустрије. Потом прелази на Босну и Херцеговину, подвлачећи јачи турски утицај који се овде дуж задржао и био непосредније прихваћен од стране муслиманског живота; запажа и публикације Душана Грабријана. У Македонији уочава најлепше и најкарактеристичније стилске одлике "турске отоманске стамбене архитектуре" која је овде најбоље заштићена као споменик културе. Задржава се и на Црној Гори, Албанији и Епиру, Атици, Тесалији, Једренима и Западном Тракији, илуструјући све то серијом фотографија.

Други део књиге обрађује на нових четрдесет страница класичну турску кућу XV и XVI века, указујући на њене елементе и типове основа. Графички је исказан развој основе са унутрашњим ходником, са централним холем и са међусобном везом просторија. Бројни цртежи основа указују на карактеристичне примере, почев од најмањих и најједноставнијих, па до највећих и најсложенијих, уз стилске и конструктивне фазе развоја.

Трећи део књиге је најобимнији. На двестапедесет страница појединачно је обрађено преко седамдесет кућа, подељених, по времену настанка на први, други и трећи период. Сваки је објект документован прецизним архитектонским цртежима карактеристичних основа, пресека, изгледа и детаља, многим фотографијама и текстуалном анализом. Цео тај драгоцен материјал упућује на богатство облика и де-

корације, на разнородност употребљеног материјала (камен, дрво, плетер, ћерпич, опека, малтер, штућ), на рационалност конструкција и маштовитост градиатеља који је кућу прилагођавао човеку. Он у њој живи и ужива у њеним удобностима и лепотама.

Познато нам је, нажалост, да на великом броју ових споменика зуб времена чини своје. Многи од њих пропадају на наше очи, и поред бриге турских органа заштите и појединих комуналних установа који, заједно са њиховим имаоцима и корисницима, предузимају одређене интервенције на спасавању бар највреднијих примерака Једног врсног народног градитељства. Оно је на веома широком географском пространству успело да кроз дужи временски период обележи свој стил, чији су периферни издаци и у нашим крајевима оставили занимљиве конструкције.

Csezkő József

Balassa M. Iván: A PARASZTHÁZ ÉVSZÁZADI BÉKÉSCSABA, 1985.

Књига Балаша М. Ивана, ВЕКОВИ СЕЉАЧКЕ КУЋЕ - Скица средњовековног развоја мађарске стамбене зграде, говори о средњовековном развоју мађарске сељачке куће. Састоји се од увода, четири поглавља, зајучка и списка литературе на мађарском и немачком језику и има 45 илустрација (свеукупно 192 стране). Аутор у уводу одређује циљ, методе и границе својих истраживања. Прво поглавље приказује развој досадашњих истраживања ове проблематике, а друго стамбену зграду Мађара пре досељења у област Карпата. У трећем поглављу праћен је развој стамбене зграде у области Карпата до XIII-XIV века, а у четвртм њен развој у касном средњем веку (од XIV до XVII-XVIII века).

У уводу аутор каже да је циљ његовог рада систематизација главних праваца средњовековног развоја мађарске сељачке куће и да се одређени степен развоја везују за одређене временске периоде. Акцент је на променама у склопу зграде, које су проузроковане друштвено-економским развојем. Овом систематизацијом обухваћен је период од VIII од XVII-XVIII века, јер се тек од VIII века може говорити о једном интегралном правцу развоја, а у XVII-XVIII веку су се већ дефинитивно оформили склопови карактеристични за одређене делове земље и почео развој варијација карактеристичних само за одређене крајеве.

У првом поглављу реч је о развоју досадашњих истраживања ове проблематике. Откад мађарска етно-

логија има самостални статус, сељачка кућа, као и њено порекло и развој су у жижи интересовања. Док су се остале студије у оквиру етнолошких истраживања постепено осамосталиле, студија сељачке стамбене зграде се одвајала од сродних истраживања. Истраживачи нису ни сачекали да се сакупи довољно материјала, одмах су кренули са решавањем проблема порекла, мада већина није познавала ни сељачку кућу свога времена. Тако су из дискусије истраживача ове проблематике, одржане 1954, дати одговори на многа спорна питања, ни до дан данас није остварен свеобухватни опис развоја мађарске сељачке куће. Главна карактеристика ових истраживања била је да су куће сврстане у пет основних типова уско везаних за одређене крајеве. Ови типови (о којима ће касније бити речи) су истраживани и посматрани као самостални и међусобно независни типови.

Друго поглавље говори о стамбеној згради Мађара пре досељења у област Карпата. Склопови - изузев шатора, којима су се Мађари служили пре досељења у подручје Карпата познати су и у пределима Европе западно од Карпата, а и налази из басена Карпата су слични налазима из Јужне Крајине. Све ово значи да Мађари који су се доселили у подручје Карпата, нису донели, нити су се у новој отаџбини упознали са склопом који би се у основним цртама разликовао од њима већ познате једнопросторне организације правоугаоне основе, која је била полу; или у потпуности уклопан у земљу. Улаз је био на средини дуге стране склопа, а пећ у једном од углова на супротној страни од улаза. Даљњи развој склопа био је наставак дотадашњег развоја и стамбени склопови затеченог становништва нису били од утицаја.

У трећем поглављу обрађен је развој сељачке куће у басену Карпата до XIII-XIV века. На крају IX и на почетку X века на подручју између Дунава и Тисе јавила се тенденција, да се округле пећи у угловима склопа замене са пећима правоугаоне основе, али остали делови склопа остали су без значајнијих промена све до XII века. Мада све ређе, паралелно са уклопаном стамбеном зградом користио се и шатор, који је слично стамбеној згради, конструкцијом био везан за земљу. Претпоставља се, али још није доказано, да су се непосредно после досељења Мађари служили и са кућама грађеним на површини земље. У IX веку појавио се склоп, који одступа од уобичајене слике. У североисточној Мађарској на неким местима нашли су остатке уклопаних кућа, у којима је пећ правоугаоне основе, већином зидана од камена, била смештена поред улаза, који се налазио на краћој страни склопа. Изузев североисточних делова Мађарске, у басену Карпата кренуо је лагани процес интеграције склопа, који се завршио до XIII века. Од Ердеља до Зале био је распрострањен склоп правоугаоне основе са улазом на дужој страни склопа. Пећи су биле кружне основе и уклопане у земљу у углу супротно од улаза. Промене настале у друштву и агротехници у XIII веку проузроковале су раст жи-

вотног стандарда становништва, и по претпоставци аутора, почетак XIV века је време, када ради задовољења све већих потреба складиштења, поред јаме у склопу стамбене зграде јавља се и прва просторија за складиштење. Овај процес у басену Карпата одиграва се на разне начине. У југозападним деловима Ердеља склоп се проширио са просторијом, која није досегла ширину зграде, тако да је улаз који је био са краће стране склопа остао слободан (тако да се дим из оближње пећи могао без проблема одводити). У североисточној Мађарској склопу правоугаоне основе са улазом на средини краће стране склопа прикључена је просторија, која је досегла ширину зграде, и истовремено служила и за пролаз и за складиштење (питвар). Неки налази упућују и на то, да је стамбеној просторији директно прикључена просторија која је имала само функцију складиштења (комора), али због негодног улаза са стране није се могла остварити органска веза са склопом, тако да се ово решење није развијало даље. На подручју између Дунава и Тисе, као и западно од Дунава, једнопросторна организација правоугаоне основе са улазом на дужој страни склопа без проблема се могла проширити са просторијом за складиштење. Ова просторија досегла је ширину склопа, и имала је улаз са исте стране склопа где и стамбена просторија. Није искључена могућност, да је на овом подручју постојала и директна веза са просторијом за складиштење. Западно од Дунава ова веза због конструктивних разлога тешко би се могла остварити. Код оваквих решења, ради безбедности, пећ је премештена у угао супротно од преградног зида.

Четврто поглавље обрађује развој мађарске сељачке куће у касном средњем веку. Остаци зидних пећи из XV века упућују на убрзани развој постројења за грејање. Претпоставља се, да су у XV веку на подручју западно од Дунава биле распрострањене пећи које су се ложиле из стамбеног простора. На подручју између Дунава и Тисе кајева пећи и тропросторне организације појавиле су се у исто време. Објекти који датирају са почетка XV-XVI века често су имале две пећи. Кајева се налазила у једној, а друга, истурена глинена пећ налазила се у другој просторији. По претпоставци аутора, у овим крајевима је постојећој двопросторној организацији са истуреном пећи од глине додата стамбена просторија са кајевом пећи. Брзо се дошло до сазнања да се осим загревања, кајева пећ може користити и за печење (хлеба, меса и слично), па су се истурене глинене пећи показале сувишне, и до краја XVI века деградирале у ложишта са отвореним пламеном. У XV веку и у североисточној Мађарској је кренуо процес проширивања склопа. Познате су две варијације: стамбена просторија-питвар-штала и стамбена просторија-питвар-комора. Код склопова са шталом има и таквих случајева, где се из питвара улази и у стамбену просторију и у шталу. До XVI века најраспрострањенији склоп је био стамбена просторија-питвар-комора, али међу одређеним друштвеним и економским односима и други споменути склоп је могао да опстане све до краја XIX века,

али се није развијао даље. На подручју западно од Дунава не јављају се просторије са новом функцијом, евентуално се број комора повећао. Каџеве пећи појавиле су се приближно сто година касније него у Ердељу или на подручју између Дунава и Тисе. Суштинска разлика је, на подручју између Дунава и Тисе, улаз у собу са крајевом пећи је из суседне просторије, кухиње, која је настала од стамбене просторије, а на подручју западно од Дунава улаз у собу је споља. У оба случаја кајева пећ ложи се из суседне просторије. На подручју западно од Дунава у овој просторији и даље остаје пећ за печење. У XVI веку у Ердељу појавила су се нека полурешена одвођења дима из стамбених просторија. Изнад врата кајевих пећи појавили су се хватачи искре и дима (од кајевих црепова). У XVII веку пећ бива исељена из стамбене просторије, да би она барем ван сезоне грејања била без дима. Пећи су измештене у коморе, које нису досегле ширину зграде, или у посебне кућице. XVII век је време решења одвођења дима из стамбених просторија. У сељачким кућама на подручју између Дунава и Тисе појавили су се слободни димњаци познати из архитектуре племства и низијских градова. На крају XVII и почетком XVIII века и у североисточној Мађарској су се појавили слободни димњаци. Претпоставља се да је Ердељ у ово време заостао у развоју. Уместо слободних димњака, изнад питвара постављају се хватачи дима и искри, и задњи део просторије, где се прикључује одвођење дима из пећи

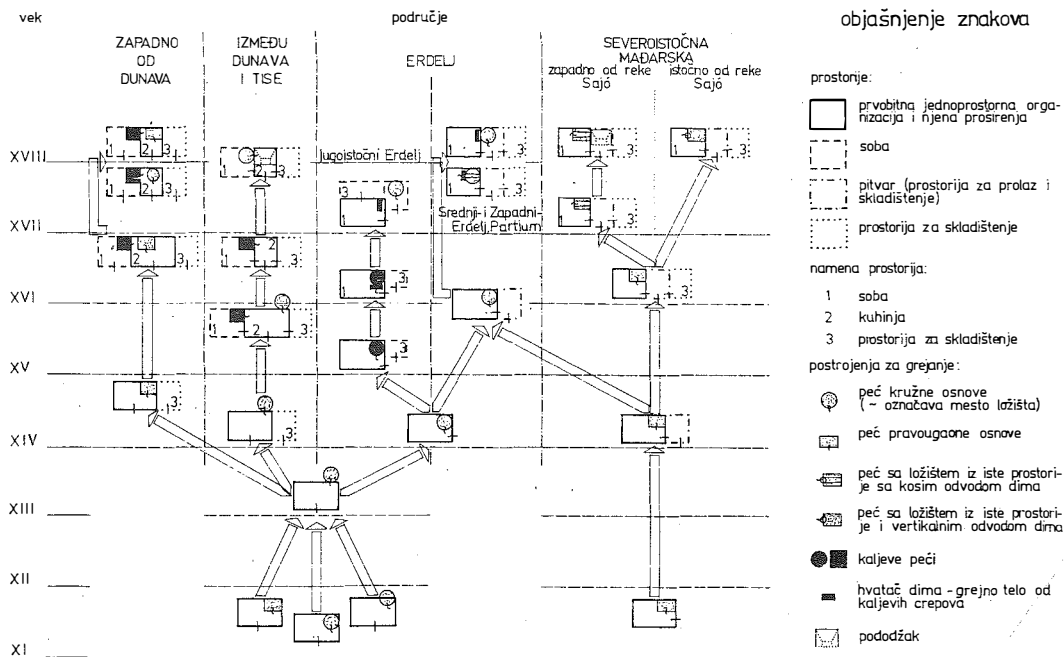
која се налази у соби, и даље остаје незасвођено. Западни део северне Мађарске је у закашњењу у односу на источне делове. Овде се тек у XVIII веку решило одвођење дима из стамбених просторија, и то само делимично, са постројењем које је директно одводило дим од врата пећи на таван. У одвођењу дима ни на подручју западно од Дунава није било значајног напретка. Мада су већ и овде постојале собе са кајевим пећима, које се нису ложиле из просторија у којима су се налазиле, кухиња настала од питвара још увек није имала адекватно решење одвођења дима. Промене ће настати тек у XVIII веку.

Истраживања Балаша М. Ивана су показала да постоје четири основна типа мађарске сељачке куће. То су типови који се јављају на подручјима: западно од Дунава (Dunántúl), између Дунава и Тисе (Alföld), у североисточној Мађарској (Északkelet-Magyarország) и у Ердељу (Erdély).

Аутор је суштину развоја мађарске сељачке куће и графички приказао (види цртеж).

Студија је писана јасним и прегледним стилем и представља једну врсту синтезе мађарских истраживања ове проблематике, па би било добро, уколико је могуће, да буде преведена на српскохрватски језик, тим пре, што дотиче питање развоја панонске куће, карактеристичне и за северне крајеве Југославије.

SKICA RAZVOJA MAĐARSKE SELJAČKE STAMBENE ZGRADE

МОНОГРАФИЈА "СМЕДЕРЕВСКЕ БИБЛИОТЕКЕ"

- Поводом јубилеја Народне библиотеке у Смедереву

Година 1986. била је веома плодна не само за Народну библиотеку Смедерева, њен колектив већ и за цео град Смедерево. Ретке су установе које славе 140. година свог постојања и успешног рада, а још су ређе околности да један колектив поред свог јубилеја добије и званично друштвено признање за свој рад као што је Вукова награда, коју је добила Народна библиотека Смедерева. Ако се овоме дода монографија "Смедеревске библиотеке" која је изашла поводом јубилеја, онда је и појмљива радост овог малог колектива, који је са пуно оправдања поносан што је добио овако високо признање за свој дуг и прегалачки рад. Тако је Народна библиотека Смедерева богатија за једну Вукову награду и једну монографију која је изашла из пера руке радника овог колектива.

Монографија под насловом "Смедеревске библиотеке" штампана је на обичном папиру лепим ћиричним словима, са 175 страна текста у оквиру кога се налазе 63 фотографије. Књига је према тематици коју обрађује подељена у пет делова, тако да сваки део представља засебну целину. Први део представља научни допринос у проучавању историјата и начина настанка писане речи у овој области до XVIII века.

Први део књиге (7-57 страна) носи наслов Рукописна и штампана књига у Смедереву од 1430-1846. године, аутора др Леонтија Павловића. У овом делу аутор је бацио акценат на развојну нит настанка писане речи у средњовековној Србији. У том контексту није занемарио књижевну делатност деспота Стефана Лазаревића и његову жељу за скупљањем књига. У овом делу аутор је истакао главне потешкоће на које је наилазио, као и основне проблеме везане за детаљно проучавање и сагледавање настанка књиге у овом крају. Нема сумње, а што је и аутор истакао, праву студију о настанку књиге у смедеревском крају биће могуће дати када се проуче сви писани извори, рукописи, њихови преписи, разни музејски и архивски предмети. У овом случају морамо истаћи да је кроз историју књига често доживљавала људску судбину. У вихору страдања, поред људи, страдале су и књиге. Сурови средњовековни угњетачи знали су да је писана реч саставни део духовне културе, тј. потенцијални подстрекач немира и побуна. Књиге су биле, поред осталог, главне искрице буђења националне свести, покретачи осећања националне припадности. Писана реч средњовековном човеку уливала је наду у оправданост по-

стојања и живљења. Кроз писану реч дух средњовековног човека долазио је до своје кулминације, јер кроз ту призму једино можемо објаснити појаву бројних преписивачких школа у појединим манастирским целинама. Развијена преписивачка делатност са двора деспота Стевана Лазаревића, постепено се преноси и на двор деспота Ђурђа Бранковића. Нема никакве сумње да је преписивачки рад био веома мукотрпан посао, то је довело до чињенице да су средњовековни читаоци приступали књизи са посебним страхопоштовањем. Рукописаније у средњем веку одвијало се под строгим контролом надлежне црквене власти. Преписивање, рукописаније и илуминација углавном је вршено у већим манастирским целинама. Овакве закључке аутора потврдила су и новija археолошка истраживања не само Смедеревске тврђаве већ и других престоних градова.

Након овог прегледног развоја писане речи у Смедереву аутор даје каталошку обраду појединих рукописа који су "припадали" или се "налазили" у дворској библиотеци града Смедерева. У свакој каталожкој јединици дати су основни подаци о времену и месту настанка, затим месту чувања, са елементарним подацима о уметничким вредностима појединих рукописа. Аутор је, поред осталог, уз сваки рукопис дао податке о преношењу рукописа из места у место, затим о настанку преписа као и о вредности оригинала. Поред наведеног мора се истаћи да је аутор сагледао основну проблематику настанка рукописних књига, захваљујући одличном познавању културних, политичких и историјских збивања у овом крају, а које су непосредно везане за период настанка књига. Поред наведеног, рад обилује са доста штампарских и других грешака, али сматрам да оне битно не мењају суштину, стога их овде не наводим.

Када се већ ради о овом делу поменуте монографије не могу се заобићи две чињенице: прва је велики напор који је аутор уложио у облажењу бројних библиотека и музеја тражећи основне податке или аналогije, неопходне за реконструкцију и научну интерпретацију текста. У том смислу аутору није било тешко да упоређи уметничке вредности рукописних илуминација са живописом XV-XVII века, како би путем аналогних примера дошао до одређене хронолошке детерминанте. Овако детерминисани и сакупљени рукописи велики су допринос у решавању проблема настанка преписивачке делатности у средњовековној Србији, везане за подручје подунавског региона. Друго, каталожки опис књига библиотеке из доба Ђурђа Бранковића представља почетни, тј. пионирски корак у проучавању библиотека и настанка књига на подунавском региону. Поменути рад представља прави путоказ у даљим истраживањима. На крају морамо истаћи да је аутор у каталожком опису често правио кратке екскурзе и није се плашио губљења континуитета главног дела текста.

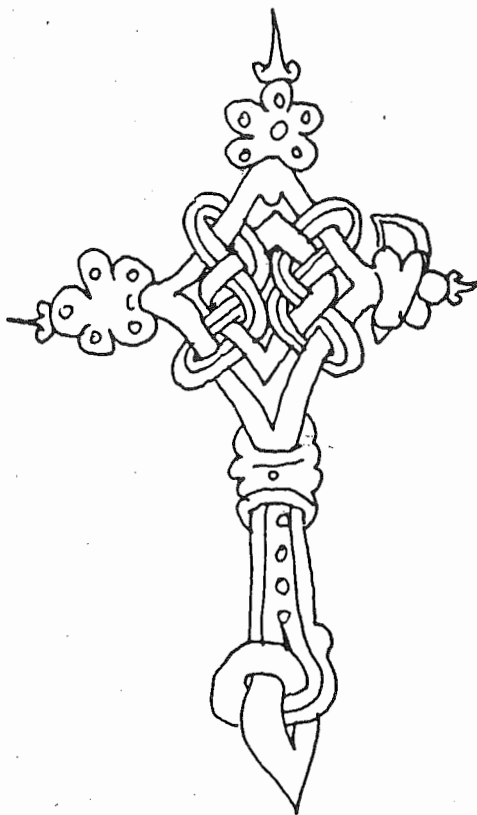
Други део књиге носи наслов "Смедеревско читалиште 1846-1964. год." (стр. 59-105), чији је аутор Србислав Миленковић. Сам наслов јасно говори да

је у овом делу изложена историја смедеревског читалишта од његовог оснивања, реорганизације па све до данашњих дана. Аутор у овом делу истиче светле и црне дане у развоју библиотекарства у смедеревском крају. Он са пуно права истиче да је библиотека имала своје успоне и падове, да се локација смедеревске библиотеке често мењала и да је у тим бројним сељакањима губила своје фондове. У овом делу аутор истиче чињеницу, која се сама по себи намеће, а то је да библиотекарство код нас у XIX и првој половини XX века није било довољно развијено, нити је оставило дубље корене у широј маси.

Трећи део ове монографије чини прилог Станише Петронијевића "Чetrдесет година у социјалистичкој Југославији" (стр. 107-139 са 22 фотографије). Овај

део текста заснован је углавном на годишњим извештајима о раду библиотеке, из текста се јасно види да аутор није имао научно-истраживачких претензија, већ је желео да билтенски направи пресек о њеном раду почевши од 1946. па све до данас.

Бојка Вулетић, као прилог овој монографији, дала је рад под насловом "Мрежа библиотека општине Смедерево" (стр. 141-159), који уствари чини четврти део поменуте монографије. Овај рад без икакве сумње одише истраживачким духом, али се истовремено може приметити да је аутор при крају псуустао. Чињеница је да аутор даје изворну грађу о многим библиотекама на подручју општине Смедерево. У том смислу он представља почетну тачку у даљем проучавању развоја мреже библиотека.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗБОР
1984-1986.

КЊИГЕ - ДОМАЋА ИЗДАЊА

Aličić, Ahmed S.: POIMENIČNI POPIS SANDŽAKA VILAJETA HERCEGOVINA. - Sarajevo, Orijentalni institut, 1985.; str. /4/+X+XI+1/+658+/6/+ faksimili na kraju teksta; II (Monumenta turcica Historiam Slavorum meridinalium illustrantia)

Аличић, Ахмед С.: ТУРСКИ КАТАСТАРСКИ ПОПИСИ НЕКИХ ПОДРУЧЈА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ, XV и XVI ВЕК. Књ. I. - Чачак-Краљево-Титово Ужице, Међуопштински историјски архив - Историјски архиви Чачак и Титово Ужице, 1984.; стр. 640+/2/+ Факсимили у оквиру текста; II

Аличић, Ахмед С.: ТУРСКИ КАТАСТАРСКИ ПОПИСИ НЕКИХ ПОДРУЧЈА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ, XV и XVI ВЕК. Књ. II - Чачак-Краљево-Титово Ужице, Међуопштински историјски архив - Историјски архиви Чачак и Титово Ужице, 1985.; стр. 491+/3/+ Факсимили у оквиру текста; II

Аличић, Ахмед С.: ТУРСКИ КАТАСТАРСКИ ПОПИСИ НЕКИХ ПОДРУЧЈА ЗАПАДНЕ СРБИЈЕ, XV и XVI ВЕК. Књ. III. - Чачак-Краљево-Титово Ужице, Међуопштински историјски архив - Историјски архиви Чачак и Титово Ужице, 1985.; стр. 563+/1/+ Факсимили у оквиру текста; II

Андрејевић, Борислав А.: СПОМЕНИЦИ НИША И ОКОЛИНЕ. (НОР и ранији ратови). - Ниш, Завод за заштиту споменика културе - Градина 1985.; стр. 330 + 96 црно-белих репродукција + /6/; I

Argan, Dj.K.: STUDIJE O MODERNOJ UMETNOSTI. - Beograd, Nolit, 1986.; (Sazveždja)

ARHITEKTURA, ČOVEK, PODNEBLJE. - Beograd, Vuk Karadžić - Jugoslavijapublik, 1986.; str. 168+/1/+ reprodukcije u koloru i sepiji; III (Najlepše gradjevine i prostori sveta)

Бабић, Гордана-Кораћ, Војислав-Ћирковић, Сима: СТУДЕНИЦА. - Београд, Југословенска ревија, 1986.; стр. 199+/1/150 репродукција у колору + VII планова у оквиру текста; III

Basarić, L.: GRADJEVINSKE KONSTRUKCIJE OBJEKATA VISOKOGRADNJE. 3. izd. - Beograd, 1985.; str. 537;

Bahtin, Mihail: STVARALASTVO FRANSOA RABLEA I NARODNA KULTURA SREDNJEG VEKA I RENESANSE. - Beograd, Nolit, 1986.; (Književnost i civilizacija)

Беговић, Никола: ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ СРБА - ГРАНИЧАРА. - Београд, Просвета, 1985.; стр. 350; (Библиотека "Баштина")

Bezić-Božanić, Nevenka: STANOVNIŠTVO KOMIŽE. Split, Logos, 1984; str. 293; II

Benac, Alojz: PRAISTORIJSKI TUMULI NA KUPREŠKOM POLJU. - Sarajevo, Akademija nauka i umetnosti BiH, 1986.; str. 111 sa ilustracijama u tekstu + 1 karta; II (Djela, knj. LXIV, - Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 5)

Benac, Alojz: UTVRDJENA ILIRSKA NASELJA. Knj. I: Delmatske gradine na Duvanjskom polju, Ruškom blatu, Livanjskom i Glamočkom polju. - Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1985.; str. 220 sa ilustracijama i tablama u tekstu; II (Djela, knj. LX, - Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 4)

Bešlagić, Šefik: KAMENE STOLICE SREDNJOVJEKOVNE BOSNE I HERCEGOVINE. - Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1985.; str. 120 sa ilustracijama u tekstu; II (Djela, knj. LIX, - Odeljenje društvenih nauka, knj. 34)

Bogdanović, Bogdan: ZALUDNA MISTRIJA. - Zagreb, Grafički zavod Hrvatske 1984.; str. 178; II (Biblioteka "Civilizacija")

Богдановић, Димитрије: КАРЕЈСКИ ТИПИК. - Београд, САНУ - Народна библиотека Србије - Матица српска, 1985.; стр. свитак; IV (Фототипска издања, бр. 8)

Богдановић, Димитрије: СВЕТИ САВА: Сабрани списи. - Београд, Српска књижевна задруга - Просвета, 1986.; стр. 212; II

Богдановић, Димитрије: ШЕСТ ПИСАЦА ИЗ XIV ВЕКА: Јефрем, Силуан, Марко Пећки, Григорије Рашки, Јаков Серски. - Београд, Српска књижевна задруга - Просвета, 1986.; стр. 316; II

Božović, R.: DRUŠTVENA SVOJINA U SISTEMU SOCIJALISTIČKOG SAMOUPRAVLJANJA. - Beograd, 1984; str. 215;

Bosić, M.: IZVORI ZA ISTORIJU KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE, 1919-1941. - Beograd, 1984; str. 362;

Brguljan, Vladimir: MEDJUNARODNI SISTEM ZAŠTITE KULTURNIH I PRIRODNIH DOBARA. Uvod i zbirka opštih akata. - Zagreb-Beograd, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Hrvatske - Republički zavod za zaštitu spomenika kulture Srbije, 1985.; str. 181+/3/+ crteži u okviru teksta; II

Butina, Milan: SLIKARSKO MIŠLJENJE. - Ljubljana, Cankarjeva založba, 1984.; str. 388; II

Vajcman, Kurt-Hadžidakis, Manolis: IKONE. - Beograd, Prosveta, 1986.; str. 320; II

Vilar, Pjer: ZLATO I NOVAC U ISTORIJU. - Beograd, Nolit, 1986.; (Sazveždja)

Вилхар, Албин: ЛАТИНСКИ ЦИТАТИ. 4. изд. - Нови Сад, Матица српска, 1986.; (Корист и разонода)

Витковић, Димитрије: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВЕНА ОПШТИНА, ПАРОХИЈА И ШКОЛА У ЗАГРЕБУ. Хронологијско-историјски преглед. - Загреб, Српска православна епархија загребачко-љубљанска, 1985.; стр. 128+ црно-беле репродукције, Факсимили и табле у оквиру текста; II

ВЛАДИМИР ВЕЛИЧКОВИЋ. - Београд, Галерија САНУ, 1986.; стр. 172 са илустрацијама; II (Галерија САНУ, књ. 55)

ВОЈВОДА ЖИВОЈИН МИШИЋ. Мемоари. - Београд, БИГЗ 1984.; стр. 458; II

ВОЈВОДА РАДОМИР ПУТНИК. Књ. I-II. - Београд, БИГЗ, 1984.; стр. 394+326; II

Војводић, Михаило: ДОКУМЕНТИ О СПОЛНОЈ ПОЛИТИЦИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ 1903-1914. Књ. V, св. 2. - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1985.; стр. 920; II

Vrtovec, Ivanka: NARODNI NAKIT HRVATSKE. - Zagreb, Grafički zavod Hrvatske - Kršćanska sadašnjost, 1985.; str. 91+/1+/5/ mapa i crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II

Вујовић, Бранко: УМЕТНОСТ ОБНОВЉЕНЕ СРБИЈЕ, 1791-1848. - Београд, Просвета - Републички завод за

заштиту споменика културе, 1986.; стр. 462+/2/+ XXVII репродукција у колору + 23 мапе, црно-беле репродукције и планова + 101 црно-бела репродукција, цртежа и планова + 87 црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; III (Студије и монографије, књ. 4)

Вукићевић, Миливоје М.: ГЛУМАЧ-ОТАЊ-ВРАЊАНИ. Становништво и школа у 19. и првој половини 20. века. - Титово Ужице, Народни музеј - Завичајни музеј, 1985.; стр. 830+/2+; II

Vukčević, S.: BORBE I OTPORI U OKUPIRANIM GRADOVIMA JUGOSLAVIJE, 1941-1945. - Beograd, 1985.; str. 234+/40/ ilustracija;

Гавриловић, Славко: ГРАЂА БЕЧКИХ АРХИВА О ПРВОМ СРПСКОМ УСТАНКУ. Књ. I. /1804-1810/. - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1985.; стр. 754; II (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, књ. XXIII)

Гавриловић, Славко: МИТРОВИЦА. Трговиште у Срему XVIII и XIX века (1716-1848.). - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1984.; стр. /6+/224; II (САНУ - Посебна изд., књ. DLVI-II. - Одељење историјских наука, књ. 9)

Гавриловић, Славко: ХАЈДУЧИЈА У СРЕМУ У XVIII И ПОЧЕТКОМ XIX ВЕКА. - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1986.; стр. 278; II (Посебна изд. књ. DLXIX - Одељење историјских наука, књ. 11)

Gojković, Milan: DRVENE KONSTRUKCIJE. - Beograd, Naučna knjiga, 1985.; str. 336; II

Gojković, Milan-Stevanović, Boško: DRVENI MOSTOVI. - Beograd, Naučna Knjiga, 1985.; str. 336; II

Gombrih, E.H.: UMETNOST I ILUZIJA. - Beograd, Nolit, 1986.; (Književnost i civilizacija)

Грковић, Милица: РЕЧНИК ИМЕНА БАЊСКОГ, ДЕЧАНСКОГ И ПРИЗРЕНСКОГ ВЛАСТИЛИНСТВА У XIV ВЕКУ. - Београд, Народна књига, 1986.; стр. 232+/4/; II

Дашећ, Миомир: ВАСОЈЕВИЋИ ОД ПОМЕНА ДО 1860. - Београд, Народна књига, 1986.; (Библиотека "Студије и монографије")

Добрашиновић, Голуб: ВУК ПОД ПРИСМОТРОМ ПОЛИЦИЈЕ. - Београд, Рад, 1986.; стр. 280; II (Библиотека "Вуков сабор")

Dular, Janez: ARHEOLOŠKA TOPOGRAFIJA SLOVENIJE. Topografsko področje XI (Bela Krajina). - Ljubljana, SAZU, 1985.; str. 120+/4/+114 crteža, planova i mapa u okviru teksta + 130 crno-belih reprodukcija + 1 mapa na kraju teksta; III (Razred za zgodovinske in družbene vede, Klasis I: historia et sociologia - Institut za arheologijo)

Дурковић-Јакшић, Љубомир: КУЛТ СЛОВЕНСКИХ АПОСТОЛА ТИРИЛА И МЕТОДИЈА КОД СРБА. - Београд, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1986.; стр. 140+/1/ репродукција у колору и црно-беле репродукције у оквиру текста; II

Дурковић-Јакшић, Љубомир: ЦЕТИЊСКА МИТРОПОЛИЈА НИЈЕ БИЛА АУТОКЕФАЛНА. - Београд, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1985.; стр. 15+/1/; I

Djaković, Spasoje: SUKOBI NA KOSOVU. - Beograd, Narodna knjiga, 1985.; str. 500; II

Djordjević, Miroslav: PREGLED RAZVITKA POLITIČKIH I PRAVNIH USTANOVA SRBIJE OD KRAJA XVIII DO POČETKA XX VEKA. 3. izd. - Niš, Gradina, 1984.; str. 151; II

Ђурђевић, Бранислав: ПОСТАНАК И РАЗВОЈ БРДСКИХ, ЦРНОГОРСКИХ И ХЕРЦЕГОВАЧКИХ ПЛЕМЕНА. - Титоград, ЦАНУ, 1984.; стр. 205; II

Ђурић, Силвија-Стевановић, Видосав: ГОЛГОТА И ВАСКРС СРБИЈЕ. Књ. I: 1914-1915. - Београд, БИГЗ, 1986.; стр. 700; II

Ђурић, Силвија-Стевановић, Видосав: ГОЛГОТА И ВАСКРС СРБИЈЕ. Књ. II: 1916-1918. - Београд, БИГЗ, 1986.; стр. 700; II

Ердељановић, Јован: СРБИ У БАНАТУ. - Нови Сад, Матица српска, 1986.; стр. 388; II

Žvanut, Maja: SLOVENCİ V ŠEŠTNAJSTEM STOLETJU. Knj. I. - Ljubljana, Narodni muzej, 1986.; str. 81+/3/+81 crno-bela reprodukcija u koloru u okviru teksta; II

Живановић, Ђорђе: КОНСТАНТИН МИХАИЛОВИЋ ИЗ ОСТРОВИЦЕ: Успомене Јаничара или турска хроника. - Београд, Српска књижевна задруга - Просвета, 1986.; стр. 248; II

Живановић, Србољуб: БОЛЕСТИ ДРЕВНИХ ЉУДИ. Основни палеопатологије. - Београд, Српска књижевна задруга, 1984.; стр. 360; II (Библиотека "Поучник")

Живковић, Бранислав: ЖИЧА-ЦРТЕЖИ ФРЕСКА. - Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1985.; стр. 41+/1/+ цртежи у оквиру текста; IV (Споменици српског сликарства средњег века, књ. 4)

Živković, Nikola: RATNA ŠTETA KOJU JE BUGARSKA UČINILA JUGOSLAVIJI (1941-1944.). - Beograd, Institut za savremenu istoriju, 1985.; str. 202; II

Живковић, Новак: ОКРУЖЈЕ УЖИЧКО ПОЛОВИНОМ XIX ВЕКА. - Титово Ужице, Народни и завичајни музеј,

1984.; стр. 460+/2/+ цртежи и факсимили у оквиру текста; II

Живојиновић, Драгољуб Р.: ПЕТАР I КАРАЂОРЂЕВИЋ, Ратни дневник, 1915-1916. - Београд, Народна књига, 1984.; стр. 303+/5/+ црно-беле репродукције, факсимили и мапе у оквиру текста; II (Библиотека "Мемоари, дневници, сећања")

Zotović, Mihailo: ARHEOLOŠKI I ETNIČKI PROBLEMI BRONZANOG I GVOZDENOG DOBA ZAPADNE SRBIJE. - Titovo Užice-Beograd, Zavičajni muzej - Savez arheoloških društava Jugoslavije, 1985.; str. 151+13 crteža + XXXVI tabli sa crno-belim reprodukcijama i crtežima u okviru teksta; III (Dissertationes et monographiae, Tome XXVI)

Ивановић, Милан: ТИРИЛСКИ ЕПИГРАФСКИ СПОМЕНИЦИ ИЗ СРБИЈЕ, ЦРНЕ ГОРЕ И МАКЕДОНИЈЕ. - Београд, Народни музеј, 1984.; стр. /4/+48+40 цртежа и црно-белих репродукција +/8/; II

Ivančević, Radovan: UMJETNIČKO BLAGO HRVATSKE. - Beograd, Jugoslovenska revija, 1986.; str. 208; III

Ивић, Павле: СРПСКИ НАРОД И ЊЕГОВ ЈЕЗИК. Студија. 2. изд. - Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. 332; II (Поновљена издања у дивот опреми)

IZAZOV PRIRODI. - Beograd, Vuk Karadžić - Jugoslavijapublik, 1986.; str. 168+/1/+ reprodukcije u koloru i sepiji; III (Najlepše gradjevine i prostori sveta)

Исаковић, Светлана: САВРЕМЕНА КЕРАМИКА У СРБИЈИ. - Београд, Просвета, 1986.; (Библиотека "Открића")

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА. Књ. IV, том 1: Срби у XVIII веку. - Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. 603+/3/+46 црно-белих репродукција + XVI табли у колору у оквиру текста; II

ИСТОРИЈА СРПСКОГ НАРОДА: Књ. IV, том 2: Срби у XVIII веку. - Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. 395+/4/+91 црно-бела репродукција + XXX табли у колору у оквиру текста; II

Janc, Žagorka: ISLAMSKA MINIJATURA. - Beograd, Prosveta, 1986.; str. 136; II

Јањушевић, Милан: 1300 КАПЛАРА. 2. изд. - Београд, Српска књижевна задруга, 1985.; стр. 320; II (Посебна издања)

Јачов, Марко: СПИСИ КОНГРЕГАЦИЈЕ ЗА ПРОПАГАНДУ ВЕРЕ У РИМУ О СРБИМА, 1622-1644. - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1986.; стр. 698; II (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, II одељење, књ. XXVI)

Jelovina, Dušan: MAČEVI I OSTRUGE KAROLINŠKOG OBILJEŽJA U MUZEJU HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA. - Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1986.; str. 73+1/1+3 crteža + XXXVI tabli sa crno-belim reprodukcijama i crtežima u okviru teksta; III (Katalozi, sv. 1)

Јовановић, Александар: РИМСКЕ НЕКРОПОЛЕ НА ТЕРИТОРИЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ. - Београд, Филозофски факултет - Центар за археолошка истраживања, 1984.; стр. 165+32 репродукције;

Јовановић, Батрић: ЦРНОГОРЦИ О СЕБИ. Прилог историји црногорске нације. - Београд, Народна књига, 1986.; стр. 420; II

Kandić, Olivera-Milošević, Desanka: LE MONASTÈRE DE SOPOČANI. - Belgrad, Institut pour la protection des monuments historiques de la RS de Serbie, 1985.; str. 84+4/4+42 kolor, crno-belih reprodukcija i crteža u okviru teksta; II (Ouvrages de vulgarisation scientifique monographies, Vol. 7)

Kandić, Olivera-Milošević, Desanka: SOPOČANI MONASTERY. - Belgrade, Institute for the protection of cultural monuments of the SR of Serbia, 1986.; str. 79+1/1+42 kolor, crno-belih reprodukcija i crteža u okviru teksta; II (Monographs, Vol. 8)

Karaman, Ljubo: ODABRANA DJELA. - Split, Književni krug, 1986.; str. 677+77+1/1/ crno-bela reprodukcija u okviru teksta; II (Splitski književni krug. Književnost izmedju dva rata)

Караџић, Вук Стефановић: САБРАНА ДЕЛА У 40. ТОМОВА. Критичко издање. - Београд, Просвета, 1986.;

КАРЕЈСКИ ТИПИК СВЕТОГА САВЕ. - Београд, САНУ, 1985.; стр. свитак; (Фототипска издања, књ. 8)

Кашанин, Милан-Чанак-Медић, Милка-Максимовић, Јованка-Тодић, Бранислав-Шакота, Мирјана: МАНАСТИР СТУДЕНИЦА. - Београд, Књижевне новине, 1986.; стр. 263+1/1+198 kolor и crno-belih reprodukcija; III

KELTOI, KELTI I NJIHOVI SAVREMENICI NA TLU JUGOSLAVIJE. - Ljubljana-Zagreb-Beograd, Narodni muzej - Arheološki muzej - Narodni muzej, 1984.; str. 131+ karte, crteži, crno-bele i kolor reprodukcije; II

Клосковска, Антојина: МАСОВНА КУЛТУРА. - Нови Сад, Матица српска, 1986.; (Марксистичка мисао)

Kolacik, Zdenko: SPOMENICI I OBILJEŽJA. - Zagreb, Globus, 1984; II

Косидовски, Зенон: БИБЛИЈСКЕ ЛЕГЕНДЕ. 4. изд. -

Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. 530; II (Поновљена издања у дивот опреми)

Kostić, Veljko i Ljiljana: HEMIJSKO-TEHNOLOŠKI LEKSIKON. - Beograd, Rad, 1985.; str. 652; II

Краут, Вања: ИСТОРИЈА СРПСКЕ ГРАФИКЕ ОД XV ДО XX ВЕКА. - Горњи Милановац-Београд, Дечје новине - Народни музеј, 1985.; стр. 263+5/5+ kolor, crno-bеле и репродукције у сепији; III

Kuper, Džin Kembel: ILUSTROVANA ENCIKLOPEDIJA TRADICIONALNIH SIMBOLA. - Beograd, Prosveta, 1985.; str. 216;

Lukač, Džerdj: OSOBENOST ESTETSKOG. - Beograd, Nolit, 1986.; (Književnost i civilizacija)

Љушић, Радош: КНЕЖЕВИНА СРБИЈА (1830-1839). - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1986.; стр. XV+1/1+508+8 табли; II (САНУ - посебна изд., књ. DLXX, - Одељење историјских наука, књ. 12)

Maksimović, Branko: URBANIZAM. Teoriја prostornog planiranja i uređenja naselja. - Beograd, Naučna knjiga, 1986.; str. 354; II

Максимовић, Јованка: СРПСКЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ МИНИЈАТУРЕ. - Београд, Просвета, 1983.; стр. 158+2/2+37 цртежа и crно-белих репродукција + 78 репродукција у боји + 170 crно-белих репродукција у оквиру текста; IV

Мандић, Светислав: ВЕЛИКА ГОСПОДА СВЕ СРПСКЕ ЗЕМЉЕ И ДРУГИ ПРОСОПОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ. - Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. 240; II (Посебна издања)

Мандић, Светислав: РОЗЕТА НА РЕСАВИ. - Крушевац, Багдала, 1986.; II

Маринковић, Загорка: ПОРЦЕЛАН И СТАКЛО. - Београд, Музеј града Београда, 1985.; стр. 72+2/2+109 crно-белих репродукција на крају текста; II (Серија Збирке и легати, каталог XVI)

Маринковић, Радмила: РОМАН О ТРОЈИ, РОМАН О АЛЕКСАНДРУ ВЕЛИКОМ. - Београд, Српска књижевна задруга - Просвета, 1986.; стр. 328; II

Марковић, Биљана: ДУШАНОВ ЗАКОНИК. - Београд, Српска књижевна задруга - Просвета, 1986.; стр. 140; II

Марковић, Биљана: ЗАКОН О РУДНИЦИМА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА. Превод и правно-историјска студија. - Београд, САНУ - Одељење друштвених наука, 1985.; стр. 64; II (Споменик, књ. CXXVI, - Одељење друштвених наука, књ. 24)

Marović, Miodrag: ALBANIJA I ALBANCI. Tom I: osamljen narod. - Beograd, Partizanska knjiga, 1986.; str. 512; II

Матић, Војислав: ЛИТОГРАФИЈЕ ФРУШКОГОРСКИХ МАНАСТИРА. - Београд-Крагујевац, Друштво историчара уметности Србије - "Каленић" - издавачка установа Епархије Шумадијске, 1986.; стр. 66+2/+ репродукције у сепији са цртежима у оквиру текста; IV (П.изд., књ. 1)

Матицки, Миодраг: БИБЛИОГРАФИЈА СРПСКИХ АЛМАНАХА И КАЛЕНДАРА: Књ. I. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1986.; стр. 1144; II (Библиографија, Књ. I - Одељење језика и књижевности, књ. 1)

Macura, Vladimir: ČARŠIJA I GRADSKI CENTAR U SRBIJI U XIX I PRVE POLOVINE XX VEKA. - Niš, Gradina, 1984.; str. 288; II

Машкин, Н.А.: ИСТОРИЈА СТАРОГ РИМА. - Београд, Научна књига, 1985.; стр. 580; II

МЕМОРИЈАЛНИ МУЗЕЈ ЈОВАНА РАЈИЋА. Манастир Ковиљ. - Нови Сад, 1985.; стр. 24;

Милаш, Никодим: СЛАВЕНСКИ АПОСТОЛИ КИРИЛ И МЕТОДИЈЕ И ИСТИНА ПРАВОСЛАВЉА. Садржи и: Дурковић-Јакшић, Љубомир: О ЖИВОТУ И ДЕЛУ ЕПИСКОПА ДАЛМАТИНСКОГ ДР НИКОДИМА МИЛАША. - Београд, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1985.; стр. /4/+XXVIII+517+ црно-беле репродукције и Факсимили у оквиру текста +/1/; II (Фототипско издање поводом 1100-годишњице упокојења равноапостола и учитеља славенског светог Методија)

Милер, Пол: НАЈПОЗНАТИЈЕ СРЕДЊОВЕКОВНЕ ФРЕСКЕ У СРПСКИМ МАНАСТИРИМА. - Приштина-Београд, Јединство - Југословенска ревија, 1986.; стр. 176;

Miletić, Antun: KONCENTRACIONI LOGOR JASENOVAC. Knj. I-III. - Beograd, Narodna knjiga, 1986.; II

Milinković, B.: BIBLIOGRAFIJA RADOVA O CRKVI, RELIGIJI I ATEIZMU, 1945-1985. - Zagreb, Stvarnost, 1986.; str. 422; II

Милисавац, Живан: ИСТОРИЈА МАТИЦЕ СРПСКЕ. Део I: Време националног буђења и културног препорода, 1826-1864. - Нови Сад, Матица српска - Одељење за друштвене науке, 1986.; стр. 974 + црно-беле репродукције +2/; II

Миловановић, Душан: УМЕТНИЧКА ОБРАДА НЕПЛЕМЕНИТИХ МЕТАЛА НА ТЛУ СРБИЈЕ ОД ПОЗНЕ АНТИКЕ ДО 1690. ГОДИНЕ. Каталог изложбе. - Београд, Музеј примењене уметности, 1985.; стр. 210+564 црно-белих репродукција у оквиру текста; II

Миловановић, Челица: ВИЗАНТИЈСКЕ ЗАГОНЕТКЕ. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1986.; стр. 171; II (Балканске народне умотворине, књ.6)

Милојковић, Мирко: ЛЕГЕНДЕ ИЗ НАШИХ КРАЈЕВА. -

Београд, Српска књижевна задруга, 1985.; стр. 508; II (Посебна издања)

Milošević, Desanka-Nešković, Jovan: LES "TOURS DE ST.GEORGES" DANS LE VIEUX RAS. - Belgrade, Institut pour la protection des monuments historiques de la RS de Serbie, 1986.; str. 70+45 црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; II (Monographie de vulgarisation scientifique, Vol.10)

Милутиновић, Коста: СТУДИЈЕ ИЗ СРПСКЕ И ХРВАТСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ. - Нови Сад, Матица српска, 1986.; стр. 264; II

Митровић, Андреј: СРБИЈА У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ. Студија. - Београд, СКЗ, 1984.; стр. 584; II (СКЗ - Коло LXXVII, књ. 513)

Müller, Paul: BERÜHMTE IKONEN 12.-18. JAHRHUNDERT. - Belgrad, Jugoslovenska revija, 1984.; str. /12/+59 tabli sa reprodukcijama u boji u okviru teksta; IV

Muravljev, Mihailo: GRADJEVINSKI MATERIJALI. Posebni deo III. - Beograd, Naučna knjiga, 1984.; str. 136; II

Мушовић, Ејуп: ТУТИН И ОКОЛИНА. - Београд, САНУ - Етнографски институт, 1985.; стр. 143+1/+1/ карта + црно-беле репродукције у оквиру текста; (САНУ - Етнографски институт, пос.изд., књ.27)

Nagy, Sándor: DOMBO, SREDNJOVEKOVNA OPATIJA I TVRDJAVA. - Novi Sad, Vojvodjanski muzej - Forum, 1985.; str. 63+3/+3 plana u okviru teksta + XLI tabla sa 101 црно-белом репродукцијом на крају текста; II

Nenezić, Zoran: MASONI U JUGOSLAVIJI, 1764-1980. 2. izd. - Beograd, Narodna knjiga, 1985.; II

Нешковић, Јован: ЂУРЂЕВИ СТУПОВИ У СТАРОМ РАСУ. Постапак архитектуре св. Ђорђа и стварање рашког типа споменика у архитектури средњовековне Србије. - Краљево, Завод за заштиту споменика културе, 1984.; стр. 253+130 цртежа + 218 репродукција; III

Николајевић, Божидар С.: ИЗ МИНУЛИХ ДАНА. Сећања и документа. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1986.; стр. 395; II (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, књ. XXXIV)

НИШ У ПРВОМ СВЕТСКОМ РАТУ 1914-1918. - Ниш, Народни музеј, 1985.; стр. 24 + црно-беле репродукције у оквиру текста; II (Штампано поводом седамдесетогодишњице Нишке декларације и Југословенског конгреса у Нишу)

Новаковић, Реља: БАЛТИЧКИ СЛОВЕНИ У БЕОГРАДУ И СРБИЈИ. - Београд, Народна књига, 1985.; стр.

180+/4/+ геогр.карте у оквиру текста; II (Библиотека "Студије и монографије")

НОВИНЕ СРБСКЕ 1816. Књ. I. - Београд-Нови Сад, САНУ, 1986.; стр. 588; II (Фототипска издања, књ. 9)

НОВИНЕ СРБСКЕ 1816. Књ. II. - Београд-Нови Сад, САНУ, 1986.; стр. од 589-1902; II (Фототипска издања, књ. 9)

Нушић, Бранислав: КОСОВО. - Приштина-Београд, Јединство - Просвета, 1986.; стр. 310; II

ОСАМ ВЕКОВА СТУДЕНИЦЕ. Зборник радова. - Београд, Свети архијерејски синод Српске православне цркве, 1986.; стр. /2/+353+/5/+ цртежи, црно-беле и колор репродукције у оквиру текста; III

Павић, Милорад: СТАРИ СРПСКИ ЗАПИСИ И НАТПИСИ. - Београд, Српска књижевна задруга - Просвета, 1986.; стр. 224; II

Павловић, Драгољуб М.: СРБИЈА И СРПСКИ ПОКРЕТ У ЈУЖНОЈ УГАРСКОЈ, 1848. и 1849. - Београд, Просвета, 1986.; стр. 170+/4/; II (Библиотека "Баштина, књ. 23")

Павловић, Леонтије: ДИМИТРИЈЕ ДАВИДОВИЋ У СМЕДЕРЕВУ. - Смедерево, ИРО "Наш глас" - Народни музеј, 1985.; стр. 94+12 цртежа и црно-белих репродукција + /2/; II

Павловић, Миодраг: АНТОЛОГИЈА СРПСКОГ ПЕСНИШТВА XIII-XIX ВЕКА. 5. доп. изд. - Београд, Српска књижевна задруга, 1984.; стр. 368; II (Библиотека "Антологије")

Петковић, Сретен: МОРАЧА. - Београд, Српска књижевна задруга - ИРО Просвета, 1986.; стр. /2/+ +286+/4/+37 црно-белих репродукција и цртежа + 60 табли са репродукцијама у колору + 31 цртеж у оквиру текста; III (Уметнички споменици у Југославији)

Петровић, Драгољуб: ИСТОЧНА СРБИЈА У РАТУ И РЕВОЛУЦИЈИ, 1941-1944. - Београд, Народна књига, 1984.; стр. 240; II (Посебна издања)

Петровић, Миодраг М.: СТУДЕНИЧКИ ТИПИК И САМОСТАЛНОСТ СРПСКЕ ЦРКВЕ. - Горњи Милановац-Београд, Дечје новине - Републички завод за заштиту споменика културе, 1986.; стр. 182+/2/+ црно-беле репродукције, мапе и факсимили у оквиру текста; II

Пацињачки, Срета: ГРАНИЧАРСКА НАСЕЉА БАНАТА. Књ. II: 1773-1810, (Ј-Ч). - Нови Сад, Матица српска, стр. 912; II

Pieterski, Andrej: ŽUPA BLEĐ. Nastanek, razvoj in prežitki. - Ljubljana, SAZU, 1986.; str. 154+

/2/+96 slika; III (Razred za zgodovinske in družbene vede, Classis I: historia et sociologia, Dela-opera, knj. 30, Institut za arheologijo, sv. 14)

Поповић, Јанићије: ЖИВОТ СРБА НА КОСОВУ, 1812-1912. године. - Београд, Књижевне новине, 1986.; стр. 320 + 32 репродукције; II

Prijatelj, Kruno: BAROK. - Beograd, Prosveta, 1986.; str. 180; II

Prijatelj, Kruno: RENESANSA. - Beograd, Prosveta 1986.; str. 184; II

Прокић, Радослав: СРЕДЊОВЕКОВНА АРХИТЕКТУРА ПЕТРУШКЕ ОБЛАСТИ. - Крагујевац, Светлост, 1986.; II

Протић, Миодраг Б.: СЛИКА И УТОПИЈА. Добровић, Шумановић, Милена, Пеђа, Табаковић. - Београд, Српска књижевна задруга, 1985.; стр. 440; II

Radovanović, I.-Kaczanowska, M.-Kozłowski, J.K.-Pawlikowski, M.-Voytek, B.: THE CHIPPED STONE INDUSTRY FROM VINČA-EXCAVATIONS 1929-1934. - Beograd, Filozofski fakultet - Centar za arheološka istraživanja, 1984.;

RASKOŠ RELIGIJA. - Beograd, Vuk Karadžić - Jugoslavijapublik, 1986.; str. 168 + reprodukcije u koloru i sepiji; III (Najlepše gradjevine i prostori sveta)

Родић, Никола-Јовановић, Ђордана: МИРОСЛАВЉЕВО ЈЕВАНЂЕЉЕ. Критичко издање. - Београд, САНУ - Институт за српскохрватски језик, 1986.; стр. 344 + 5 прилога; II (Зборник за историју, језик и књижевност српског народа, I одељење, Књ. XXXIII)

Rozen, Čarls: KLASIČNI STIL. - Beograd, Nolit, 1986.; (Književnost i civilizacija)

СИСОЈЕВАЦ. Манастир Преображења господњег. - Београд, Управа манастира Раванице код Сења, 1986.; стр. 12 + црно-беле репродукције и цртежи у оквиру текста; I

Скоко, С.-Опачић, П.: ВОЈВОДА СТЕПА СТЕПАНОВИЋ. Књ. I-II. - Београд, БИГЗ, 1984.; стр. 274+312; II

SLOVENC I V ŠESTNAJSTEM STOLETJU. Knj. II: Katalog razstavljenega gradiva. - Ljubljana, Narodni muzej, 1986.; str. 44; II

Соколовић, Миодраг: ЗЕЈТИНЛИК-СРПСКО ВОЈНИЧКО ГРОБЉЕ У СОЛУНУ. - Београд, Републички завод за заштиту споменика културе - Друштво за чување споменика и неговаше традиција ослободилачких ратова Србије до 1918. године, 1986.; стр. 179+ +/1/+15 црно-белих репродукција у оквиру текста; II (Посебна издања, књ. 6)

Срејовић, Драгослав-Цермановић-Кузмановић, Александрина: РЕЧНИК ГРЧКЕ И РИМСКЕ МИТОЛОГИЈЕ. 2. изд. - Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. 644 - 60 илустрација; II (Посебна издања)

Станић, Радомир: СТУДЕНИЦА (Србија-Југославија). - Београд, Туристички савез Србије, 1986.; стр. /8+/9/ репродукција у колору + /7/ црно-белих репродукција у оквиру текста; II

Stanojević, Pavle: STARI ČENEJSKI SALAŠI, 1237-1945. - Čenej, Vojvodjansko društvo za poljoprivrednu tehniku, 1984.; str. /2+/124+ planovi i crno-bele reprodukcije; II

Stipčević, Aleksandar: BIBLIOGRAPHIA ILLYRICA (Supplementum 1978-1982.). - Sarajevo, Akademija nauka i umetnosti BiH, 1984.; str. 166; II (Posebna izd., knj. LXXVI - Centar za balkanološka ispitivanja, knj. 12)

Стојановић-Ђорђевић, Јелена: СТАРА СРПСКА КЊИЖЕВНОСТ. - Београд, Рад, 1986.; стр. 229+/3+/1/ црно-бела репродукција; II (Библиотека "Дом и школа")

Stulli, Bernard: ISTARSKO OKRUŽJE 1825-1860. Deo I: Upravni sustav-demografske prilike-gospodarska struktura. - Pazin-Rijeka, Historijski arhivi, 1984.; str. 180 + XII tabli u sepiži + tabele i crteži u okviru teksta; II

Subotić, Gojko: LE MONASTÈRE DE ŽIČA. - Belgrade-Kraljevo, Institut pour la protection des monuments historiques de la RS de Serbie - Institut pour la protection des monuments historiques, 1984.; str. 46+/2/+ crno-bele reprodukcije i crteži u okviru teksta; II (Monographies scientifiques et populaires, Vol. 6)

Теодосије: ЖИТИЈЕ СВЕТОГ САВЕ. Превео Лазар Мирковић. - Београд, СКЗ, 1984.; стр. XL+282+/4/; II (СКЗ - Коло LXXVII, књ. 510)

Tošković, Dobrivoje: UVOD U METODE, ANALIZE I SINTEZE U PROSTORNOM I URBANISTIČKOM PLANIRANJU SA STANDARDIMA ZA OPREMU NASELJA. - Beograd, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1986.; str. /8+/11+180+ мапе i табеле u оквиру текста; III

Трговчевић, Љубинка: НАУЧНИЦИ СРБИЈЕ И СТВРАЊЕ ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ 1914-1920. Студија. - Београд, Српска књижевна задруга - Народна књига, 1986.; стр. 360; II (Посебна издања)

Тројановић, Сима: ПРИХОФИЗИЧКО ИЗРАЖАВАЊЕ СРПСКОГ НАРОДА ПОГЛАВИТО БЕЗ РЕЧИ. - Београд, Просвета, 1985.; стр. 250; (Библиотека "Баштина")

Ђоровић, Владимир: СВЕТА ГОРА И ХИЛАНДАР ДО ШЕСНАЕСТОГ ВЕКА. - Београд, Манастир Хиландар на Светој Гори, 1985.; стр. 215 + цртежи и црно-беле репродукције + /3/; II

Ђук, Ружа: СРБИЈА И ВЕНЕЦИЈА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ. - Београд, Просвета - Историјски институт САНУ, 1985.; стр. 278; II

УМЕТНОСТ У СРБИЈИ XIX ВЕКА. Каталог. - Београд, Музеј примењене уметности, 1985.; стр. 100 + XXXII табле + /8/ + 10 колор и црно-белих репродукција у оквиру текста; II

Filipović, Vladimir: FILOZOFSKI RJEČNIK. 2. dop. izd. - Zagreb, Nakladni zavod Matice hrvatske, 1984.; str. 365+/3/; II (Библиотека "Рјечници")

Филиповић, Миленко С.: ТРАЧКИ КОЊАНИК. Студије из духовне културе. - Београд, Просвета, 1986.; стр. 348+/8/; II (Библиотека "Баштина", књ. 22)

Финдрик, Ранко: НАРОДНА АРХИТЕКТУРА. Путеви чувања и заштите. - Београд, Друштво конзерватора Србије - Републички завод за заштиту споменика културе, 1985.; стр. 154+/2+/155 црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; II (Посебна издања, књ. 5)

Флашар, Мирон: ПОВЕСТИ ИЗ АНТИЧКЕ КЊИЖЕВНОСТИ. Животи, путеви, подвизи, војне. - Београд, Српска књижевна задруга, 1986.; стр. C+516; II (СКЗ - Коло LXXIX)

Handžić, Adem: DVA PRVA POPISA ZVORNIČKOG SANDŽAKA (iz 1519. i 1533. godine). - Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH - SANU, 1986.; str. 235+/3+/89 tabli; II (Gradja, knj. XXVI, - Odeljenje društvenih nauka, knj. 22)

Heker, Agnes: TEORIJA ISTORIJE. Predgovor Andrej Mitrović. - Beograd, Rad, 1986.; str. 448; (Библиотека "Пећат")

Herm, Gerhard: KELTI. - Ljubljana, Državna založba Slovenije, 1984.; str. 402 + 16 priloga; II

Хомер: ИЛИЈАДА. 4. изд. - Нови Сад, Матица српска, 1986.; стр. 608; II

Хомер: ОДИСЕЈА. 4. изд. - Нови Сад, Матица српска, 1986.; стр. 504; II

Horvat, Josip: KULTURA HRVATA. Knj. I-II. Bibliofilsko izdanje. - Zagreb, Globus, 1984.; II

Clarke, Arthur C.: MISTERIJE SVIJETA. Knj. II. - Zagreb, August Cesarec, 1984.; str. 224; II

Čampara, Ešref: MEDJUNARODNI RJEČNIK ARHITEKTURE, GRADJEVINARSTVA I URBANIZMA. Hrvatski ili srpski-francuski-ingleski-njemački-ruski. - Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1984.; str. /1+/XVIII+ /2+/956; II

Чанак-Медић, Милка-Бошковић, Ђурђе: АРХИТЕКТУРА НЕМАЊИНОГ ДОБА I. Цркве у Топлици и долинама Ибра и Мораве. - Београд, Републички завод за заш-

титу споменика културе - Археолошки институт, 1986.; стр. 175+/1/+60 цртежа, планова и црно-белих репродукција + 40 цртежа, планова и црно-белих репродукција + 52 цртежа, планова и црно-белих репродукција + 136 цртежа, црно-белих репродукција и планова + 20 цртежа, планова и црно-белих репродукција + 8 цртежа, планова и црно-белих репродукција у оквиру текста; IV (Споменици српске архитектуре средњег века - Корпус сакралних грађевина)

Čremošnik, Irma: MOZAIČI I ZIDNO SLIKARSTVO RIMSKOG DOBA U BOSNI I HERCEGOVINI. - Sarajevo, Veselin Masleša, 1984.; стр. 223+/5/+74 цртежа, црно-белих и kolor репродукција + 63 цртежа, црно-белих и kolor репродукција у оквиру текста; III (Библиотека "Kulturno naslijeđe")

Šakota, Mirjana: LE MONASTÈRE DE STUDENICA. - Belgrade, Institut pour la protection des monuments historiques de la RS de Serbie, 1986.; стр. 57+/3/+36 kolor, црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; II (Monographies scientifiques et populaires, Vol. 12)

Шакота, Мирјана: МАНАСТИР СТУДЕНИЦА. - Београд, Републички завод за заштиту споменика културе - Туристичка штампа, 1986.; стр. 57+/3/+36 kolor, црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; II (Научно-популарне монографије, књ. 9)

Šakota, Mirjana: STUDENICA MONASTERY. - Beograd, The Institute for the protection of cultural monuments of the SR of Serbia - Turistička štampa, 1986.; стр. 57+/3/+36 kolor, црно-белих репродукција и цртежа у оквиру текста; II (Monographs, Vol. 11)

Šašel-Kos, Marjeta: ZGODOVINSKA PODOBA PROSTORA MED AKVILEJO, JADRANOM IN SIRMIJEM PRI KASIJU DIONU IN HERODIJANU. - Ljubljana, SAZU - Znanstveno-raziskovalni center - Inštitut za arheologijo, 1986.; стр. 467+/1/ sa crtežima i црно-белим репродукцијама у оквиру текста; II

Шекуларац, Божидар: ВРАЊИНСКЕ ПОВЕЉЕ, XIII-XV вијек. - Титоград, Лексикографски завод СР Црне Горе, 1984.; стр. 155; II

Šeling, F.V.J.: FILOZOFIJA UMETNOSTI. Opšti deo. - Beograd, Nolit, 1986.; (Filozofska biblioteka)

Шешић, Богдан: ФИЛОЗОФИЈА ИСТОРИЈЕ. (Смисао историје). - Нови Сад, Матица српска, 1986.; II (Марксистичка мисао)

Grupa autora: ARHITEKTURA XX VEKA. - Beograd, Prosveta, 1985.; (Umetnost na tlu Jugoslavije)

Grupa autora: VLADIMIR VELIČKOVIĆ. - Beograd-Ljubljana, Prosveta - Književne novine - Mladinska knjiga, 1986.; (Monografije srpskih slikara i vajara XIX i XX veka)

Група аутора: ГРАДСКА КУЛТУРА НА БАЛКАНУ (XV-XIX век). Зборник радова. - Београд, САНУ - Балканолошки институт, 1984.; стр. XI+/1/+421+/1/+74 цртежа, црно-белих репродукција и Факсимила у оквиру текста; II (САНУ - Балканолошки институт, п.изд.књ.20, - Градска култура на Балкану, књ. 1)

Grupa autora: ERMITAŽ. Zapadnoevropska umetnost. - Beograd, Vuk Karadžić, 1985.; стр. 336; III

Grupa autora: ZAŠTIĆENA GRADITELJSKA BAŠTINA JUGOSLAVIJE. Dokumentacija. Knj. II, sv. 6: SR Slovenija. - Ljubljana, Koordinacioni odbor za čovekovu sredinu, prostorno uređenje i stambene i komunalne poslove - Republički zavod za zaštitu prirodne i graditeljske baštine SR Slovenije, 1986.; стр. /2/+2+535+/1/+4; III

Група аутора: ИСТОРИЈА НИША. Књ. II. - Ниш, Градина - Просвета, 1984.; стр. 596; II

Група аутора: ИСТОРИЈА НИША. Књ. III. - Ниш, Градина, 1985.;

Група аутора: О КРСНОМ ИМЕНУ. Зборник. - Београд, Просвета, 1985.; стр. 559+/5/+ цртежи и црно-беле репродукције у оквиру текста; II (Библиотека "Бащина," књ. 13)

Grupa autora: PREZIMENA I NASELJA U ISTRI. Knj. I-II. - Opatija, Otokar Keršovani, 1985.; II

Група аутора: ПРОТА МАТИЈА НЕНАДОВИЋ И ЊЕГОВО ДОБА. Зборник радова са научног скупа одржаног од 5. до 7.децембра 1978. године. - Београд, САНУ, 1985.; стр. IX+/3/+486+/1/ план + 35 црно-белих репродукција и цртежа + 7 црно-белих репродукција у оквиру текста; II (САНУ - Научни скупови, књ. XXVI, - Председништво, књ. 6)

Grupa autora: RANI SREDNJI VEK. - Beograd, Prosveta, 1985.; (Umetnost na tlu Jugoslavije)

Група аутора: СРПСКА АЛЕКСАНДРИДА. Књ. 2. - Београд, САНУ, 1985.; стр. XVI+638; II (САНУ - Одељење језика и књижевности, - Критичка издања српских писаца, књ. II)

Група аутора: СРПСКА ГРАФИКА XVIII ВЕКА. Зборник радова. - Београд - Нови Сад, САНУ - Балканолошки институт - Матица српска, 1986.; стр. /8/+254+ црно-беле репродукције и гравире у оквиру текста; III (САНУ - Балканолошки институт, п.изд., књ. 26)

Група аутора: ТИМОЧКА БУНА 1883. И ЊЕН ДРУШТВЕНО-ПОЛИТИЧКИ ЗНАЧАЈ ЗА СРБИЈУ XIX ВЕКА. - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1986.; стр. 378; II (Научни скупови, књ. XXI-X - Одељење историјских наука, књ. 7)

Grupa autora: HEMIJSKO-TEHNOLOŠKI PRIRUČNIK. Tom. I-VI. - Beograd, Rad, 1986.; стр. 4200; II

Гордана Марјановић

Adam, J.-P.: LA CONSTRUCTION ROMAINE: matériaux et technique. - Paris, éd. Picard, 1984; стр. 368 + 756 илустрација; II

AD PRIRUM. Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen. - München, C.H.Beck Verl., 1986; (Münchner Beiträge zur Vor und Frühgeschichte, Band 31)

Агре, Даниела: К ВОПРОСУ О ПРИСХОЖДЕНИИ СЕРЕБРЯНОЙ АМФОРЫ ИЗ КУКОВА КУРГАНА. - СОФИЈА, 1984; стр. од 72-79; (Археологија, св. 2-3)

Алаџов, Живко: СКРОВИШЕ ОТ ВИЗАНТИИСКИ ЗЛАТНИ МОНЕТИ ОТ ПЛИСКА. - Софија, 1985; стр. од 31-39; (Нумизматика, св. 1)

ALBANIEN, Kulturdenkmäler eines unbekannten Landes aus 2200 Jahren. - Marburg, éd. Guntram Koch, 1985;

Александров, Георги: АНТИЧНАЈА ВИЛА НА 3. БЛИЗ МИХАИЛОВГРАДА. - Варна, Музеи от северозападна Блгарија, 1984; стр. од 9-46; (Изв. от Музеите на северозападна Блгарија, св. 9)

Alexander: BYZANTINE APOCALYPTIC TRADITION. - Berkeley, University of California Press, 1985.;

Aiföldy, G.: RÖMISCHE STATUEN IN VENETIA ET HISTRIA. Epigraphische Quellen. - Heidelberg, Carl Winter Verl., 1986; (Abh. der Heidelberger Ak. der Wiss.)

Allen, Marti Lu: THE TERRACOTTA FIGURINES FROM KARANIS: A STUDY OF TECHNIQUE, STYLE AND CHRONOLOGY IN FAYOUMIC CROPLASTICS. Vol. I-II (Graeco-Roman, Egyptian, Coptic). - The University of Michigan, 1985; стр. 620; II

Alpatov, Michael W.-Danilowa, Irina J.-Sarabjanow, Dmitri W.: GESCHICHTE DER RUSSISCHEN KUNST. Von den Anfängen bis zur Gegenwart. 2. Izd. - Berlin, VEB Verl., 1986; стр. 440 + 40 kolor + 291 crno-bela reprodukcija; III

Altbauer, M.: DER ÄLTESTE SERBISCHE PSALTER. - Köln, Böhlau Verl., 1986.;

Анатољевича-Дерлеменко, Евгенија: СРЕДНЕВЕКОВНЕ ПЕРЕГОРОДЧАТИЕ ЕМАЛИ ИЗ СОБРАНИЈА ГОСУДАРСТВЕННОГО МУЗЕЈА ИСКУССТВ ГРУЗИИ. - Тбилиси, Хеловнеба, 1984; стр. 159 + /1/ + 227 репродукција у колору у оквиру текста; III

Andersson, Aron: EUROPEAN XVIIth CENTURY PORCELAIN. - Stockholm, Nationalmuseum, 1984; стр. 145 sa илустрацијам;

Андреев, Иордан: ЦАР ИВАН АСЕН IV (1331-1350.г.) - Трново, Велико Трн.унив."Кирил и Методиј", 1984; стр. од 41-90; (Велико Трн.унив."Кирил и Методиј", св. 21)

Angelov, Dimitr: DER AUSSTAND DER ASSENIDEN UND DIE WIEDERERRICHTUNG DES BULGARISCHEN STAATES IM MITTELALTER. - Sofija, 1984; стр. од 31-52; (Rev.bulg. d'hist., sv. 4)

AN INNOVATIVE CONCEPT FOR THE REPRODUCTION OF FINE WORKS OF ART. - Chicago, Chicago Visual Library, 1986.;

АНТИЧНОЕ НАСЛЕДИЕ В КУЛТУРЕ ВОЗРОЖДЕНИЯ. Сборник статей. - Москва, Наука, 1984; стр. 280 + 83 илустрације; II

L'APOCALYPSE D'ANGERS. Chef-d'oeuvre de la tapisserie médiévale. - Fribourg, Office du Livre, 1985; стр. 195 + /1/ + 78 reprodukcija u boji + 76 crno-belih reprodukcija u okviru teksta; IV

Aradi, Nora: A HISTORY OF ART IN HUNGARY. - Budapest, Akadémiai, 1986; стр. 662 + 32 table u koloru + 92 crno-bele reprodukcije; II

Arcelin-Pradelle, C.: LA CÉRAMIQUE GRÈSE MONOCHROME EN PROVINCE. - Paris, éd. Boccard, 1984; стр. 224 + 73 skica i mapa; II (Revue Archéologique de Narbonnaise, Suppl.10)

L'ARCHÉOLOGIE DE LA MOLDAVIE. - București, Academia, 1985; стр. 136; II

ARCHITECTURE ET SOCIÉTÉ DE L'ARCHAÏSME GREC A LA FIN DE LA REPUBLIQUE ROMAINE. Actes du Colloque international du CNRS. - Paris, éd. Boccard, 1984; стр. 576 + 108 reprodukcija i priloga; II

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ ОТКРИТИЯ, 1983. - Москва, Наука, 1985.;

АРХЕОЛОГИЈА УКРАИНСКОИ ССР. Первобитнаја археологија. Том I. - Киев, Наукова Думка, 1985.;

Arnaldez, Roger: LES GRANDS SIÈCLES DE BAGHDAD: de la fondation de Baghdad au début du IV-Xe siècle. - Alger, Entreprise nationale du livre, 1985; стр. 286; II

L'ART DU VERRE EN EUROPE. - Praha, Artia, 1985.;

Атанасов, Георги: СРЕДНЕВЕКОВНИ СКАЛНИ ЦЕРКВИ В СИЛИСТРЕНСКИ ОКРУГ. - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 91-98; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Атанасова, Иорданка: ПЕШИ ЗА СТРОИТЕЛНА КЕРАМИКА ОТ РИМСКАТА ЕПОХА, В ВИДИНСКО. - Варна, Музеи от северозападна Блгарија, 1984; стр. од 47-60; (Изв.от Музеите на северозападна Блгарија, св. 9)

Авдев, Стојан: К ВОПРОСУ ОБ ИНФЛЯЦИИ В ВИЗАНТИИ И БОЛГАРИИ В XII-XIV ВВ. - Софија, 1984; стр. од 40-46; (Нумизматика, св. 3)

Aymard, A.-Auboyer, J.: L'ORIENT ET LA GRECE ANTIQUE. - Paris, Presses Univ.de France, 1985; стр. 704; II (Quadrige, Vol. 68)

Bader, T.: DIE FIBELN IN RUMÄNIEN. - München, C.H.Beck Verl., 1986; (Prähistorische Bronzefunde, Abt.XIV, Band 6)

Bahnassi, Afif: EINFÜHRUNG IN DIE KUNST SYRIENS. - Leipzig, E.A.Seemann Verl., 1986; стр. 40 + 174 kolor + 11 crno-belih reprodukcija; III

Bajomi-Lázár, Endre: VOYAGE AU PAYS DES MAGYARS. - Budapest, Corvina, 1986; стр. 136 + 100 kolor reprodukcija + 17 crteža; II

Bălan, Stefan: LEXIQUE DE CONSTRUCTIONS ET D'ARCHITECTURE. Vol.I: A-C. - București, Tehnică, 1985; стр. 420; II

Balassa, Iván-Ortutay, Gyula: HUNGARIAN ETHNOGRAPHY AND FOLKLORE. - Budapest, Corvina, 1986; стр. 818 + 48 tabli i ilustracija; II

Baldwin, B.: STUDIES ON LATE ROMAN AND BYZANTINE HISTORY, LITERATURE AND LANGUAGE. - London, J.C.Gieben, 1984; стр. 502; II (London Studies in Classical Philology, Vol. 12)

Bammer, A.: DAS HEILIGTUM DER ARTEMIS VON EPHE-SOS. - Berlin, Akademie Verl., 1984; стр. 224 + 8 tabli u koloru + 48 crno-belih reprodukcija; II

Banach, J.: HERCULES POLONUS. Studium z ikonografii sztuki nowozytniej. - Warszawa, PWN, 1984; стр. 254; II

Barnes, T.D.: EARLY CHRISTIANITY AND THE ROMAN EMPIRE. - London, Variorum, 1984; стр. 300; II (Collected Studies Series, Vol. 207)

Bartl, P.: QUELLEN UND MATERIALEN ZUR ALBANISCHEN GESCHICHTE IM 17.UND 18.JAHRHUNDERT. - München, Dr R.Trofenik Verl., 1986;

Baumgarten, K.: DAS DEUTSCHE BAUERNHAUS. Eine Einführung in seine Geschichte vom 9. bis zum 19. Jahrhundert. - Leipzig, Akademie Verl., 1985; стр. 156 + 131 crtež + 16 kolor + 32 crno-bele ilustracije; II

Baurain, C.: CHYPRE ET LA MÉDITERRANÉE ORIENTALE AU BRONZE RÉCENT: synthèse historique. - Paris, Ecole français d'Athènes, 1984; стр. 388 + 17 tabli + 29 ilustracija + 12 mapa + 4 tabli; II (Etudes chypriotes, Vol. VI)

Beck, H.G.: DAS BYZANTINISCHE JAHRTAUSEND. - Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verl., 1986;

Beck, H.G.: GESCHICHTE DER ORTHODOXEN KIRCHE IM BYZANTINISCHEN REICH. - Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht Verl., 1986;

Beck, Volp u.Schmirber: DIE KUNST UND DIE KIRCHEN. Der Streit um die Bilder heute. - München, Bruckmann Verl., 1984; стр.328 sa ilustracijama

Behar, R.: SANTA MARIA DEL MONTE. - Princeton University Press, 1986;

Behschnitt, W.D.: NATIONALISMUS BEI SERBEN UND KROATEN 1830-1914. - München, R.Oldenbourg Verl., 1986.; (Südosteuropäische Arbeiten, Nr. 74)

Ben Abdallah, Z.-Sebai, L.L.: INDEX ONOMASTIQUE DES INSCRIPTIONS LATINES DE LA TUNISIE. - Paris, C.N.R.S., 1984; стр. 96; II (Index onomastique des inscriptions latines d'Afrique)

Benko, S.: PAGAN ROME AND THE EARLY CHRISTIANS. - London, Batsford, 1985; стр. 192; II

Berger, A.: DAS BAD IN DER BYZANTINISCHEN ZEIT. - München, Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie, 1986.; (Miscellanea Byzantina Monacensia, Band 27)

Bernard, E.: INSCRIPTIONS GRECQUES D'EGYPTE ET DE NUBIE: Répertoire bibliographique des IGR. - Besançon, Université, 1984; стр. 129; II (Annales littéraires de l'Université de Besançon)

Bernath, M.-Nehring, K.: BIOGRAPHISCHES LEXIKON ZUR GESCHICHTE SÜDOST-EUROPAS. - München, R. Oldenbourg Verl., 1986.; (Südosteuropäische Arbeiten, Nr. 75)

BESCHREIBUNGEN DES BANATS. - Bucarest, Kriterion, 1985; стр. 330;

Bihari, Anna-Pócs, Eva: AN ILLUSTRATED ETHNOGRAPHY OF HUNGARY. - Budapest, Corvina, 1986; стр. 208 + 100 crno-belih reprodukcija + 90 crteža; II

Billier, Thomas: DIE BURGENSGRUPPE WINDSTEIN UND DER BURGENBAU IN DEN NÖRDLICHEN VOGESEN. - Köln, 1985; стр. 393;

Бирјекова, Н.: ПРИКЛАДНОЕ ИСКУССТВО ИТАЛИИ В СОБРАНИИ ЕРМИТАЖА. - Ленинград, Искусство, 1985; стр. 160 + 903 илустрације; II

Biró, F.-Csorba, Csaba: THE LIFE OF OUR ANCESTORS IN MEDIEVAL EUROPE AND IN HUNGARY. - Budapest, Móra, 1986; str. 168 sa ilustracijama; 11

Blanchet, A.: ETUDE SUR LES FIGURINES EN TERRE CUITE DE LA GAULE ROMAINE. - Paris, 1984.; (Revue archéologique Sites, hors-série, Vol. 22)

Blankoff, Jean: PASSEPORT POUR UN ENCOLPION. - Bruxelles, Université libre de Bruxelles, 1986; str. 36 + 11/ + 22 crno-bele reprodukcije u okviru teksta; 111 (Section de Slavistique - Cycle de valorisation)

Бобчева, Љубка: СТАРОБЛГАРСКИ ХРИСТИАНСКИ НЕКРОПОЛ ПРИ С.КРАГУЛЕВО (Толбухински округ). - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 53-59; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Bochow, Karl Heinz-Stein, Lothar: HADRAMAUT. Geschichte und Gegenwart einer süd-arabischen Landschaft. - Leipzig, Brockhaus Verl., 1986; str. 64 + 64 kolor + 64 crno-bele ilustracije + karte; 11

Boehringer, E.-Radt, W.: ALTERTÜMER VON PERGAMON. Band 11: Das Asklepieion. Deo 4: Via tecta und Hellenstrasse: die Funde. - München, Gruyter Verl., 1986; str. 162; 11

Боев, Петр: АНТРОПОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ МОГИЛИНИКА У С.КРАГУЛЕВО. - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 59-64; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Богданов, Стојан: ЕРЕСИ В ЗАПАДНОЈ ЕВРОПЕ В ПЕРВОЈ ПОЛОВИНЕ XI В. - Трново, Велико Трн.унив. "Кирил и Методиј", 1984; стр. од 8-39; (Велико Трн.унив. "Кирил и Методиј", св. 21)

Bohne-Fiebert, Ingeborg: KELIM. - Leipzig, E.A. Seemann Verl., 1986; str. 24 + 8 reprodukcija; 11

Бона, Иштван: ДЕРЖАВА ГУННОВ В ЕВРОПЕ. - Будапешт, Корвина, 1985; стр. 320 + 136 црно-белих + 33 колор репродукција + 56 цртежа; 11

Бонева, Илијана: КАСНОАНТИЧНА МОНЕТНА НАХОДКА ОТ ДЕУЛТУМ. - Софија, 1984; стр. од 23-28; (Неумизматика, св. 3)

Boros, László: DIE PÉCSER KATHEDRALE IM 18. JAHRHUNDERT. - Budapest, Akadémiai, 1986; str. 118 + 36 tabl.; 11

Bösel, Richard: JESUITENARCHITEKTUR IN ITALIEN 1540-1773. Die Baudenkmäler d.röm.u.d. neapolitan. Ordensprovinz. Deo 1: Textband, Deo 11; Tafelband. - Wien, Österr.Akademie D.Wissenschaften, 1985; str. 537 + 343 ilustracija; 11

Bowman: THE JEWS OF BYZANTIUM, 1203-1453. - Alabama, The University of Alabama Press, 1985.;

Божков, Атанас: БЛГАРСКАТА ИКОНА. - Софија, Балгарски художник, 1986.;

Brachert, Thomas: VON NUTZEN UND NACHTEIL DER RESTAURIERUNG. - München, Callwey, Verl., 1985.;

Braund, D.: AUGUSTUS TO NERO: a sourcebook on Roman history. - London, Croom Helm, 1984; str. 352; 11

Bronner, Simon: FOLK ART AND ART WORLDS. - Washington, American Folklife Center at the Library of Congress, 1986; str. 265 sa ilustracijama; 11

Bruno, V.J.: HELLENISTIC PAINTING TECHNIQUE: the evidence of the Delos fragments. - Vancouver, E.J.Brill, 1984; str. 66; 11 (Columbia Studies in the Classical Tradition, Vol. 11)

Buchwald-Hohlweg-Prinz: TUSCULUM - Lexikon griechischer und lateinischer Autoren des Altertums und des Mittelalters. - München, Artemis & Winkler Verl., 1986.;

Buckroyd, Julia: CHURCH AND STATE IN SCOTLAND, 1660-1681. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 192; 11

Bülow, G.von: TREASURES OF THRACE. - Leipzig, E.A.Seemann Verl., 1985; str. 144 + 10 ilustracija + 60 kolor + 40 crno-belih reprodukcija; 11

Caldwell, David H.: SCOTTISH WEAPONS AND FORTIFICATIONS, 1100-1800. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 470 + 236 ilustracije; 11

CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY. Vol. VII, sv. 1: The Hellenistic World. - Cambridge, Cambridge U.P., 1984; str. 655 + 9 tabl. + 19 priloga; 11

CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY. Vol. VII, sv. 1 - table: The Hellenistic World to the coming of the Romans. - Cambridge, Cambridge U.P., 1984; str. 224 + 6 mapa; 11

CAMBRIDGE ANCIENT HISTORY. Vol. VIII: The Middle East, the Greek World and the Balkans to the sixth century BC. - Cambridge, Cambridge U.P., 1984; str. 313 + 10 crteža + 19 mapa; 11

Campbell, J.B.: THE EMPEROR AND THE ROMAN ARMY. - Oxford, Oxford U.P., 1984.; str. 468; 11

Capesius, Roswith: SIEBENBÜRGISCH-SÄCHSISCHE SCHREINERMALEREI. - Bucearest, Kriterion, 1985.; str. 78 sa ilustracijama;

Carrà, R.M.-Tullio, A.: LE FORTIFICAZIONI ANTICHE DELLA SICILIA. - Palermo, Bretschneider Vr.

1986.; (Istituto di Archeologia, Università di Palermo, Studi e Materiali, 3)

➤ *AHEKC CTR 7*
Carter, Jane Burr: GREEK IVORY-CARVING IN THE ORIENTALIZING AND ARCHAIC PERIODS. - Harvard University, 1984; str. 381; II

Causey-Frel, Faya: STUDIES ON GREEK, ETRUSCAN AND ITALIC CARVED AMBERS. - Santa Barbara, University of California, 1985; str. 177; II

Cave, Judith Ann: THE BYZANTINE WALL PAINTINGS OF KILICLAR KILISE: Aspects of monumental Decoration in Cappadocia. - The Pennsylvania State University, 1984; str. 380; II

Cizek, E.: L'ÉPOQUE DE TRAJAN. - Paris, Les Belles-Lettres, 1984; str. 566; II

Cohon, Robert Henry: GREEK AND ROMAN STONE TABLE SUPPORTS WITH DECORATIVE RELIEFS. - New York, New York University, 1984; str. 715; II

XIe CONGRÈS INTERNATIONAL D'ARCHÉOLOGIE CHRÉTIENNE. Préactes, 21-28 septembre 1986. - Lyon-Vienne-Grenoble-Genève-Aoste, éd. de Congrès International, 1986; str. svaki članak ima posebnu paginaciju; III

Connelly, Joan Breton: CYPRIOT HELLENISTIC VOTIVE SCULPTURE: Typology and Workshops. (Portraiture, Stone, Ptolemaic Egypt, Greek). - Bryn Mawr College, 1984; str. 392; II

Cooper, J.: LEXIKON DER SYMBOLE. - Leipzig, E. A. Seemann Verl., 1986; str. 240 + 209 crno-belih reprodukcija; II

CORPUS DER KAROLINGISCHEN MINIATUREN. - München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1986.;

CORPUS VASORUM ANTIQVORVM. Schweiz. Fasc. 6: Basel. Fasc. 2: Basel, Antiken museum und Sammlung Ludwig. - Basel, Verl. Peter Lang, 1984; str. 80 + 56 tabli; III

Cruden, Stewart: SCOTTISH MEDIAEVAL CHURCHES. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 400 + 90 ilustracija; II

Cunnally, John: THE ROLE OF GREEK AND ROMAN COINS IN THE ART OF THE ITALIAN RENAISSANCE. - University of Pennsylvania, 1984; str. 472; II

Cvetkova, B.A.: LES INSTITUTIONS OTTOMANES EN EUROPE. - Wiesbaden, Franz Steiner Verl., 1986.;

Chadwick, H.: EARLY CHRISTIAN THOUGHT AND THE CLASSICAL TRADITION: Studies in Justin, Clement and Origen. - Oxford, Oxford U.P., 1984; str. 174; II

Chalaminskaja, Margarita: KIRGISISCHE MALEREI. - Leipzig, E. A. Seemann Verl., 1986.;

Champlin, E.: THE ROMAN WORLD FROM AUGUSTUS TO MARCUS AURELIUS. - London, Methuen, 1986.;

Cherf, William Joseph: THE DHEMA PASS AND ITS EARLY-BYZANTINE FORTIFICATIONS (Greece, Topography, Archeology). - Chicago, Loyola University, 1984; str. 158; II

Чубова, А.П.: ИСКУССТВО ВОСТОЧНОГО СРЕДИЗЕМНОМОРЬЯ, I-IV вв. - Москва, Искусство, 1985; стр. 255 са илустрацијама; II

Daicoviciu, Hadrian-Alicu, Dorin: COLONIA ULPIA TRAIANA AUGUSTA DACICA SARMIZEGETUSA. - București, Sport-turism, 1986; str. 246; II

Dancu, J.: FOLK PAINTING ON GLASS IN ROMANIA. - București, Maridiane, 1985.;

Davis-Weyer: EARLY MEDIEVAL ART, 300-1150. - Toronto, 1986.;

Deichmann, F.W.: EINFÜHRUNG IN DIE CHRISTLICHE ARCHÄOLOGIE. - Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1986.;

Deichmann, F.W.: ROM, RAVENNA, KONSTANTINOPEL, NAHER OSTEN. - Wiesbaden, Franz Steiner Verl., 1986.;

Deiss, J.J.: HERCULANEUM: Italy's buried treasure. - London, Thames & Hudson, 1985; str. 240 + 120 ilustracija; II

Demus, Otto: THE MEDIEVAL MOSAICS OF SAN MARCO IN VENICE. - Chicago, Chicago Visual Library, 1985; str. 72 + 1512 ilustracija; II

DENKMALPFLEGE IN RHEINLAND-PFÄLZ. Kopie Rekonstruktion historisierende Erneuerung. Tag der Denkmalpflege Rheinland-Pfalz und Saarland 1983. Jahresberichte 1982-1983. - Mainz, Landesamt für Denkmalpflege Rheinland-Pfalz, 1984; str. 362 + 138 crno-belih reprodukcija u okviru teksta; II

DER DOMSCHATZ VON REIMS. - Salzburg, Dommuseum zu Salzburg, 1985; str. 84; II

Deroc, A.: LES MONNAIES GAULOISES D'ARGENT DE LA VALLÉE DU RHONE. - Paris, Les Belles Lettres, 1984.;

Dhina, Atallah: LES ETATS DE L'OCCIDENT MUSULMAN: XIIIe, XIVe, XVe siècles. - Alger, Entreprise nationale du livre, 1984; str. 594; II

Dick, F.: DIE FUNDMÜNZEN DER RÖMISCHEN ZEIT IN ÖSTERREICH (FMRÖ). Abt. 1/2: Burgenland. - Wien,

Vrl.der Österr.Akad.der Wiss., 1984; str. 720 + 25 planova; II (Veröff.der numismatischen Komm.)

DIE BIBELSAMMLUNG DER WÜRTTEMBERGISCHEN LANDES-BIBLIOTHEK STUTTGART. Band I-XV. - Stuttgart, Frommann-Holzboog Vrl., 1984-1986; str. 6700; II

DIE MITTELALTERLICHE GLASMALEREI IM STENDALER DOM. - Berlin, Institut für Denkmalpflege in der DDR. 1986; str. 820 + ilustracija; II (Corpus Vitrearum Medii Aevi)

DIE ROLLE DER RITTERORDEN IN DER MITTELALTERLICHEN KULTUR. - Torun, éd.Zenon Hubert Nowak, 1985.;

DIE RÖMER AN RHEIN UND DONAU. Zu politischen, wirtschaftlichen und sozialen Entwicklung in den römischen Provinzen an Rhein, Mosel und oberer Donau im 3. und 4. Jahrhundert. - Berlin, Akademie Vrl., 1985; str. 517 + 100 ilustracija; II

Dilke, O.A.W.: GREEK AND ROMAN MAPS. - London, Thames and Hudson, 1985; str. 224 + 62 ilustracija; II (Aspects of Greek and Roman Life)

Димитров, Божидар-Станчев, Красимир: БРОНЗОВ КРСТ-ЕНКОЛПИОН САС СТАРОБЛГАРСКИ НАДПИС. - Софија, 1985; стр. од 40-43; (Нумизматика, св. 1)

Димитров, Димитр И. : КЕРАМИЧНИ ПЕШИ ОТ РАМНОТО БЛГАРСКО СРЕДНОВЕКОВИЕ ПРИ СЕЛО КИПРА (Варненски округ). - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 37-46; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Димитров, Димитр И.: ЗА МОНЕТНАТА ЦИРКУЛАЦИЈА НА ПАУТАЛИЈА. - Софија, 1985; стр. од 11-21; (Нумизматика, св. 1)

Димитров, Христо: АУЛИТЕ НА РАМНОСРЕДНОВЕКОВНА БЛГАРИЈА (VII-IX в.). - Софија, 1985; стр. од 48-65; (Истор.преглед, св. 2)

Dohrn-Ihmig, Margarete: DIE GOTISCHE KARMELITE-RKIRCHE IN FRANKFURT AM MAIN. - Frankfurt am Main, Museum für Vor und Frühgeschichte, 1984; str. 94 + 108 ilustracija; II

Доманскии, А.В.: ДРЕВНАЈА ХУДОЖЕСТВЕНАЈА БРОНЗА КАВКАЗА. - Москва, Искусство, 1984; стр. 238 са илустрацијама; II

Dombrowski, B.W.W.: DER NAME EUROPA AUF SEINEM GRIECHISCHEN UND ALTSYRISCHEN HINTERGRUND. Ein Beitrag zur Ost-Mediterranen Kultur und Religionsgeschichte in frühgriechischer Zeit. - Berlin, Hakkert Vrl., 1984; str. 250; II

Donnert, E.: ALTRUSSISCHES KULTURLEXIKON. - Leipzig, Bibliographische Institut, 1985; str. 372 + 132 crteža + 167 kolor ilustracija; II

Дремсизова-Нелчинова, Цв.: NOTES SUR L'ÉCONOMIE DES VILLA EN THRACE ET EN MÉSIA. - Софија, 1985; стр. од 72-78; (Тракија, св. 7)

Dynes, Wayne: BIBLIOGRAPHICAL GUIDE TO MEDIEVAL ART. - New York, The International Center of Medieval Art, 1986.;

Dyson, S.L.: THE CREATION OF THE ROMAN FRONTIER. - Princeton U.P., 1985; str. 324; II

Easterling, P.E.-Muir, J.V.: GREEK RELIGION AND SOCIETY. - Cambridge, Cambridge U.P., 1984; str. 200 + 1 tabla; II

Eco: ART & BEAUTY IN THE MIDDLE AGES. - Yale, 1986.;

Edroiu, Nicolae: MEDIEVAL AND MODERN ROMANIAN CIVILIZATION. - Iași, Junimea, 1986; str. 402; II

Efremov, Alexandru: OLD ROMANIAN PAINTING ON WOOD. - Bucarest, Meridiane, 1985; str. 180 + 50 kolor + 50 crno-belih reprodukcija; II

Emandi, Emil: MUZEUL DE ISTORIE DIN SUCEAVA. - București, Sport-Turism, 1985; str. 160; II

Enlin, Yang: ALTCHINESISCHES PORZELLAN. - Leipzig, E.A.Seemann Vrl., 1986; str. 16 + 12 kolor reprodukcija; III

Entz, Géza: MATTHIAS CHURCH AND THE FISHERMEN'S BASTION. - Budapest, Corvina, 1986; str. 140 + 90 kolor + 31 crno-bela reprodukcija; II

Ерши, Анна: ИНТЕРНАЦИОНАЛНАЈА ГОТИКА. Европеиска живопис околу 1400. года. - Будапест, Корвина, 1986; стр. 144 + 48 колор репродукција; II

Featherstone, Jeffrey: THE "REFUTATION" OF THE COUNCIL OF 815. BY THE PATRIARCH NICEPHORUS (greek Text). - Harvard University, 1984; str. 296; II

Feneșan, C.-Wollmann, V.: BESCHREIBUNGEN DES BANATS. - București, Kriterion, 1985; str. 463; II

Fenton, Alexander: THE RURAL ARCHITECTURE OF SCOTTLAND. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 256 + 195 ilustracija; II

Flade, Helmut: INTARSIA. Europäische Einlegekunst aus fünf Jahrhunderten. - Berlin, VEB Vrl., 1986; str. 272 + 72 reprodukcija + 119 kolor + 236 crno-belih reprodukcija; III

Florea, V.: SHORT HISTORY OF ROMANIAN PAINTING. - București, Meridiane, 1985.;

Florea, V.: WALL PAINTING IN NORTH MOLDAVIA. - București, Meridiane, 1985.;

Florescu, Radu: THE ART OF THE DACO-ROMAN ANTIQUITY. - Bucurest, Meridiane, 1985; str. 180 + 50 kolor + 50 crno-belih reprodukcija; II

Fonatti, Franco: ELEMENTE DES BAUENS BEI CARLO SCARPA. - Wien, Architektur und Baufachvrl., 1984; str. 96; II (Wiener Akademiereihe, Band 15-Akademie der Bildenden Künste)

Fortis, A.: VIAGGIO IN DALMAZIA I-II, 1774. - München, Otto Sagner Vrl., 1986.; (Slavistische Sammlung, Band 2)

Freeden, Joachim von: ANTIKEN SAMMLUNG. Ausgewählte Werke. - Frankfurt am Main, Museum für Vor und Frühgeschichte, 1985; str. 72 + 84 ilustracija; II

Freis, H.: HISTORISCHE INSCRIFTEN ZUR RÖMISCHEN KAISERZEIT. - Berlin, Wiss.Buchhandlung, 1984; str. 270; II

Fründt, E.: DAS KLOSTER DOBERAN. - Berlin, Union Vrl, 1986; str. 76 + 8 kolor + 50 crno-belih reprodukcija; II

Fügedi, Erik: CASTLE AND SOCIETY IN MEDIEVAL HUNGARY (1000-1437). - Budapest, Akadémiai, 1986; str. 162; II (Studia historica Academiae Scientiarum Hungaricae, Band 188)

Габашвили, Циала Ревазовна: ЗЕДА ВАРДЗИА. - Тбилиси, Мецниереба, 1985; стр. 94 + /30/ + цртежи, планови и 36 црно-белих репродукција у оквиру текста; II (На грузијском језику)

Gabler, Dénes-Vaday, Andrea H.: TERRA SIGILLATA IM BARBARICUM ZWISCHEN PANNONIEN UND DAZIEN. - Budapest, Akadémiai, 1986; str. 130 + 23 crteža + 3 reprodukcije; II (Fontes Archaeologici Hungariae)

Gaid, Mouloud: AGUELLIDS ET ROMAINS EN BERBÉRIE. - Alger, Entreprise national du livre, 1985; str. 149; II

Gailey, Alan: RURAL HOUSES OF THE NORTH OF IRELAND. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 300 + 269 ilustracija; II

Galántai, Erzsébet Sz.-Kristó, Gyula: JOHANNES DE THÜROCZ: CHRONICA HUNGARORUM. Tome I: Text. - Budapest, Akadémiai, 1986; str. 310; II (Bibliotheca scriptorum medii recentisque aetatum, Series nova VII)

Galey, J.: SINAI AND THE MONASTERY OF ST. CATHERINE. - Columbia University Press, 1985.;

Гатев, Пеио: СРЕДНОВЕКОВНО СЕЛИШЕ И НЕКРОПОЛ ОТ XII в. КРАЙ С. КОВАЧЕВО (Пазарнички округ). - Со-

фија, БАН, 1985; стр. 164 + табле, цртежи и илустрације; (Археол. инст.-Разкопки и проучавања, св. 13)

Geanakopulos: BYZANTIUM: CHURCH, SOCIETY, AND CIVILIZATIONS SEEN THROUGH CONTEMPORARY EYES. - Chicago, 1986.;

Geismeyer, Willi: BIEDERMEIER. - Leipzig, E.A. Seemann Vrl., 1986; str. 367 + 50 kolor + 220 crno-belih reprodukcija; II

Genser, K.: DER ÖSTERREICHISCHE DONAULIMES IN DER RÖMERZEIT. - Wien, Vrl. der Österr. Ak. der Wiss., 1986; str. 664 + 178 ilustracija; II (Limes-Heft, Band 33)

Герасимова-Томова, Василка: ФРАГМЕНТИ ОТ ВОЕННИ ДИПЛОМИ ОТ ТРАКИЈА И ДОЛНА МИЗИЈА. - Софија, 1984; стр. од 79-84; (Археологија, св. 2-3)

Gheorghiu, Teodor Octavian: DEFENCE MEDIAEVAL ARCHITECTURE IN ROMANIA. - Bucureşti, Tehnică, 1986; str. 352; II

Gočeva, Z.-Oppermann, M.: MONUMENTA INTER DANUBIUM ET HAEMUM REPERTA, 2: Regio Oppidi Targoviste, Abrittus et vicinia, Sexaginta Prista et vicinia Nicopolis ad Istrum et vicinia novae. - Paris, Brill, 1984; str. 142 + 79 tabli i mapa; II (Etudes préliminaires aux religions orientales dans l'Empire romain, 74)

Godlewski, W.: LE MONASTÈRE DE St. PHOIBAMMON. Synteza. - Warszawa, Orpan, 1985.;

Goldstein, B.R.: THEORY AND OBSERVATION IN ANCIENT AND MEDIEVAL ASTRONOMY. - London, Variorum, 1985; str. 348 + 15 ilustracija; II (Collected Studies Series, Vol. 215)

GOLD UND SILBER. Kostbarkeiten aus Salzburg. - Salzburg, Domkapitels Vrl., 1984; str. 168; II

Grabar: MUQARNAS. Vol. I: AN ANNUAL ON ISLAMIC ART & ARCHITECTURE. - Yale, 1984.;

Grabar: MUQARNAS. Vol. II: AN ANNUAL ON ISLAMIC ART & ARCHITECTURE. - Yale, 1984.;

Грач, Н.Л.: АНТИЧНОЕ ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СЕРЕБРО. Каталог выставки. - Ленинград, Государственный ермитаж, 1985; стр. 63 са илустрацијама; II

Gramatopol, M.: DACIAN AND ROMAN ART AND ARCHAEOLOGY. - Bucureşti, Sport-turism, 1986.;

Gramatopol, Mihai: PORTRETUL ROMAN ÎN DACIA. - Bucureşti, Meridiane, 1985; str. 320 + 165 crno-belih ilustracija; II

Grant, M.: THE ROMAN EMPERORS. - London, Weiden-

feld & Nicolson, 1985; str. 416 + 7 tabli + 11 mapa + 91 portret; II

Grenier, A.: MANUEL D'ARCHÉOLOGIE GALLO-ROMAINE. Tome I: Généralités et travaux militaires. - Paris, Ed. Picard, 1985; str. 619 + 368 ilustracija + 2 mape; II

Grenier, A.: MANUEL D'ARCHÉOLOGIE GALLO-ROMAINE. Tome II: L'archéologie du sol: les routes, la navigation, l'occupation du sol. - Paris, Ed. Picard, 1985; str. 1095 + 368 ilustracija + 5 mapa; II

Grimal, P.: THE DICTIONARY OF CLASSICAL MYTHOLOGY. - London, Blackwell, 1985; str. 580 sa ilustracijama; II

Griselini, Francesco: ESSAI D'HISTOIRE POLITIQUE ET NATURELLE DU BANAT DE TEMIȘOARA. - Temișoara, Facsa, 1985; str. 336; II

Grjasnewitsch, Pjotr: IM REICH DER KÖNIGIN VON SABA. Abenteuerliche Reisen in der Jemenitischen Arabischen Republik. - Leipzig-Moskau, Brockhaus Verl. - Progress, 1986; str. 340 + 24 kolor + 40 crno-belih ilustracija + 1 karta u koloru; II

Grube, G.+R.-Kutschmar, A.: BAUFORMEN VON DER ROMANIK BIS ZUR GEGENWART. - Berlin, Verl. für Bauwesen, 1986; str. 232 + 500 crteža; II

Gruen, G.S.: THE HELLENISTIC WORLD AND THE COMING OF ROME. - Berkeley, California U.P., 1984; str. 800; II

Guhr, G.-Neumann, P.: ETHNOGRAPHISCHES MOSAIK. Aus den Sammlungen des Staatlichen Museums für Völkerkunde Dresden. - Dresden, Deutsche Verl. der Wissenschaften, 1986; str. 276 + 303 crno-belih + 62 kolor ilustracije; II

Gurjewitsch, Aaron J.: DIE MITTELALTERLICHE VOLKSKULTUR. - Berlin, VEB Verl., 1986; str. 512; II

Gutton, André: CONVERSATIONS SUR L'ARCHITECTURE DE LA NUIT À L'AUBORE. Tome I. - Paris, éd. Zodiaque, 1985; str. 326 + /2/ + crno-bele fotografije, crteži i planovi u okviru teksta; II (Visages et documents, Vol. 5)

Gutton, André: CONVERSATIONS SUR L'ARCHITECTURE DE LA NUIT À L'AUBORE: Tome II. - Paris, éd. Zodiaque, 1985; str. /4/ + od 333-671 + /1/ + crno-bele fotografije i planovi u okviru teksta; II (Visages et documents, Vol. 6)

Gwynne-Thomas, E.H.: POLITICAL HISTORY OF THE ROMAN EMPIRE. - New York, Univ. Press. of America, 1984; str. 208; II

Györffy, György: KÖNIG STEPHAN DER HEILIGE. -

Budapest, Corvina, 1986; str. 180 + 16 crno-belih reprodukcija; II

Haase, Gisela: DRESDENER MÖBEL DES 18. JAHRHUNDERTS. - Leipzig, E.A. Seemann Verl., 1986; str. 390 + 86 kolor + 274 crno-belih reprodukcija; III

Hajnóczi, J.G.: URSPRUNGE DER EUROPÄISCHEN ARCHITEKTUR. Geschichte von Bautätigkeit und Baukunst im Altertum. Band I: Alter Orient und Randkulturen. - Berlin, Verl. für Bauwesen, 1986; str. 360 + 200 reprodukcija + 140 crteža; II

Hamilton, E.: THE ROMAN WAY. - London, Norton, 1985.;

Hansen, M.H.: THE ATHENIAN ECCLESIA. - London, Museum Tusculanum Press, 1984.;

Harrison: EXCAVATIONS AT SARCHANE IN ISTANBUL. Vol. I. - Princeton, 1986.;

Haustein, Eva: DER NEMANJIDENSTAMMBAUM. Studien zur mittelalterlichen serbischen Herrscherikonographie. Jnaugural - Dissertation. - Bonn, Philosophische Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität, 1985.; str. /8/ + 366 + /2/ + 59 crno-belih reprodukcija + crteži, sheme i karte u okviru teksta; II

Heckmann, H.: MATTHÄUS DANIEL PÖPPEIMANN UND DIE BAROCKBAUKUNST IN DRESDEN: - Berlin, Verl. für Bauwesen, 1986; str. 228 + 293 ilustracije + 28 crteža; II

Хеди, Клара-Зиман, Вера: ОСМАНСКАЈА ИМПЕРИЈА В ЕВРОПЕ: - Будапест, Корвина, 1986; стр. 312 + 210 црно-белих + 140 kolor репродукција; II

Heinrich, Ernst: DIE PALÄSTE IM ALTEN MESOPOTAMIEN. - Berlin, Deutsches Archäologisches Institut, 1984; 243 + 138 ilustracija; II (Denkmäler antiker Architektur, Bd. 15)

Hellenkemper, Hansgerd: DER SCHATZ VON SAN MARCO IN VENEDIG. - Mailand, Römisch - Germanisches Museum der Stadt Köln, 1984; str. XXIV + 347 + /1/ + crno-bele i kolor reprodukcije u okviru teksta; III

Henig, M.: RELIGION IN ROMAN BRITAIN. - London, Batsford, 1984; str. 264 + 100 crno-belih ilustracija; II

Herlihy: MEDIEVAL HOUSEHOLDS. - Harvard, 1985.;

Hilado, Carlos J.: FLAMMABILITY HANDBOOK FOR PLASTICS. - Basel, Technomic, 1985; str. 191; II

Hill, D.R.: A HISTORY OF ENGINEERING IN CLASSICAL AND MEDIEVAL TIMES. - London, Croom Helm, 1984; str. 272 + ilustracije; II

Hirschfeld: BAUSTATIK. Theorie und Beispiele.- Berlin-Heidelberg - New York-Tokyo, Springer Vrl., 1984.;

Hlavackova, J.: RUSSISCHE IKONEN IN DER NATIONALGALERIE PRAG. - Berlin, Union Vrl., 1985; str. 8 + 24 tabl i u koloru; 11

Holeczek, Heinz: ERASMUS VON ROTTERDAM: Novum instrumentum, Basel 1516. Reprint. - Stuttgart, Frommann-Holzboog Vrl., 1986; str. 1000; 11

Holt, P.M.: THE AGE OF THE CRUSADES. - London, Longman Group, 1986.;

Horedt, K.: MORESTI. Band I: Grabungen in einer vor und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen. - Bonn, Rudolf Habelt Vrl., 1986.;

Horedt, K.: MORESTI. Band II: Grabungen in einer mittelalterlichen Siedlung in Siebenbürgen. - Bonn, Rudolf Habelt Vrl., 1986.;

Hubert, Gérard et Nicole: MUSÉE NATIONAL DES CHATEAUX DE MALMAISON ET DE BOIS PRÉAU. Guide. - Paris, Ministère de la Culture et de la Communication-Editions de la Réunion des Musées nationaux, 1986; str. 175 + 1/1 + planovi, crno-bele i kolor reprodukcije; 11

Huld-Zetsche, Ingeborg: MITHRAS IN NIDA-HEDDER-NHEIM. - Frankfurt am Main, Museum für Vor und Frühgeschichte, 1986; str. 96 + 91 ilustracija; 11

IN SITU ARCHAEOLOGICAL CONSERVATION. Papers from the 1986. Meeting. - Marina del Rey, Paul Getty Conservation Institute, 1986.;

INTERNATIONAL INDEX ON TRAINING IN THE CONSERVATION OF CULTURAL PROPERTY. - Roma-Marina del Rey, ICCROM-Paul Getty Conservation Institute, 1986.;

Ionescu, Grigore: ARHITECTURĂ ROMANEASCĂ. Tipologii, Creații, Creatori. - București, Tehnică, 1986; str. 172; 11

Иорданов, Иван И.: МОНЕТИ И МОНЕТНО ОБРАЩЕНИЕ В СРЕДНОВЕКОВНА БЛГАРИЈА, 1081-1261. - Софија, Наука и изкуство, 1984; стр. 255 + 20 колор илустрација + табле + карте; 11

Iorga, Nicolae: VIAȚA LUI ȘTEFAN CEL MARE. - București, Militară, 1985; str. 300; 11

Irimie, Cornel-Necula, Marcela: FOLK WOOD CARVING IN ROMANIA. - București, Meridiane, 1986;

str. 152; 11

Irmischer, J.: LEXIKON ANTIKE. 7.izd. - Leipzig, Bibliographische Institut, 1985; str. 696 + 542 crteža + 10 karti + 22 table + 46 crno-belih + 8 tabl i u koloru; 11

ИСТОРИЈА И КУЛТУРА ВОСТОКА АЗИИ. Каменни век северной, средней и восточной Азии. - Новосибирск, Наука, 1985; стр. 125 + табле; 11

Иванов, А.А.-Луконин, В.Г.-Смесова, Л.С.: ЮВЕЛИРНИЕ ИЗДЕЛИЈА ВОСТОКА. Древний и средневековой периоды. - Москва, Искусство, 1984; стр. 215 + 190 колор репродукција; 11

Иванов, Румен: PRINCIPALES В КАНЦЕЛАРИИТЕ И ШАБОВЕТЕ НА ГОРНА И ДОЛНА МИЗИЈА. - Софија, 1984; стр. од 45-59; (Археологија, св. 2-3)

Jabłoński, Z.: KATALOG RUKOPISÓW BIBLIOTEKI PAN W KRAKOWIE. - Warszawa, Orpan, 1985.;

Jenő, Fitz-Benke, M.: SZÉKESFEHÉRVÁR. - Budapest, Panorama, 1986; str 195 + 16 tabl i; 11

Johnson, J.F.: ANALYTIC CALORIMETRY, Vol. 5. - New York-London, Plenum, 1984.;

Johnson, Lora Lee: THE HELLENISTIC AND ROMAN LIBRARY: Studies pertaining to their architectural Form (Italy, Greece, Middle East). - Brown University, 1984; str. 298; 11

Jones: THE LATTER ROMAN EMPIRE, 284-602. Vol. I, II. - éd.Johns Hopkins, 1986.;

Josan, Nicolae: LE MUSÉE DE L'UNION, ALBA IULIA. - București, Sport-turism, 1985; str. 232; 11

Kahnt, H.-Knorr, B.: ALTE MASSE, MÜNZEN UND GEWICHTE. - Leipzig, Bibliographische Institut, 1986; str. 400 + 214 ilustracija i tabl i u koloru; 11

Kaiser, Anna-Póczy, Klára: BUDAPEST'S ROMAN HERITAGE. - Budapest, Corvina, 1986; str. 124 + 90 crno-belih reprodukcija; 11

Kalavrezou-Maxeiner, Ioli: BYZANTINE ICONS IN STEATITE. - Wien, Österr. Akademie der Wissenschaften, 1985; str. 252 + 96 tabl i; 11 (Byzantina Vindobonensia, Band 15)

Канчева, Марина-Мавров, Георги-Тодоров, Валентин: ФИЗИКО-ХЕМИЧНИ ИЗСЛЕДВАНИЈА НА ТРАКИИСКАТА ГРОБНИЦА КРАИ СЕЛО СВЕШАРИ. - Софија, Музеи и Институт за паметниците на културата, 1984; стр. од 25-31; (Музеи и паметн.култ., св. 6)

Karácsonyi, János: THE MAJOR FEATURES OF THE ECCLESIASTICAL HISTORY OF HUNGARY FROM 970 TO 1900.

- Budapest, Könyvtértesítő Vállalat, 1986; стр. 416; III

Karayannopoulos, J.-Weiss, G.: QUELLENKUNDE ZUR GESCHICHTE VON BYZANZ, 1324-1453. Band I-II. - Wiesbaden, Otto Harrassowitz Vrl., 1986.;

Kardos, Mária: PRIMITIVE TÖFFEREI. Die Verwendung der volkstümlichen Keramikultur für allgemeine Bildungszwecke. 2. izd. - Budapest, Műszák, 1986; стр. 80 + 5 tabl.; II

Каршковский, К.: ДРЕВНИЙ ГОРОД ТИРА. Историко-археологический очерк. - Киев, Наукова Думка, 1985; стр. 160 са илустрацијама; II

Kazhdan, CHANGE IN BYZANTINE CULTURE. - Berkeley, University of California Press, 1985.;

Кения, Русудан Ивановна-Силогава, Валерија Иванчианович: ПАМЈАТНИКИ ГРУЗИНСКОГО ЧЕКАННОГО ИСКУССТВА В СВАНЕТИ УШГУЛИ. - Тбилиси, Мецниереба, 1986; стр. 131 + /1/ + 71 табла са црно-белим репродукцијама у оквиру текста + /4/; II

Keppie, L.: THE MAKING OF THE ROMAN ARMY: from Republic to Empire. - London, Batsford, 1984; стр. 288 + 52 crteža + ilustracija; II

КИРИЛО-МЕТОДИЕВСКА ЕНЦИКЛОПЕДИЈА. - Софија, БАН, 1986.;

Kiss, A.: ROMAN MOSAICS IN HUNGARY. - Paris, Ed. Trismégiste, 1985; стр. 74 + 17 tabl.; II

Kohler, Maria: INTERNATIONALE HÖLDERLIN-BIBLIOGRAPHIE (IHB). - Stuttgart, Hölderlin Archiv der Württembergischen Landesbibliothek, 1986.;

Kolb, F.: DIE STADT IM ALTERN. - München, C. H. Beck Vrl., 1984; стр. 306 + 40 ilustracija; II

Koppel, Eva M.: DIE RÖMISCHEN SKULPTUREN VON TARRACO. - Berlin, Deutsches Archäologisches Institut, (Abteilung Madrid), 1985; стр. 171 + 7 слика + 1 plan + 94 table; II (Madrider Forschungen, Bd. 15)

Ковачева, Теодора: К ВОПРОСУ О НЕКРОПОЛАХ КОЛОНИИ УЛПИЈА-ЕСКУС. - Варна, Музеи от северозападна Блгарија, 1984; стр. од 79-80; (Изв.от Музеите на северозападна Блгарија, св. 9)

Krug, A.: HEILKUNST UND HEILKULT. Medizin in der Antike. - München, C.H. Beck Vrl., 1986; стр. 254 + 96 ilustracija; II

Krug, A.: MEDIZIN IN DER ANTIKE. - München, C. H. Beck Vrl., 1985; стр. 240 + 100 ilustracija; II

Kubiak, S.: MONETY I STOSUNKI MONETARNE W PRUSACH W 2-giej POLOWIE XV w. - Warszawa, Orpan,

1985.; (Biblioteka Archeologiczna, Nr. 31)

КУЛТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА. Проблемы, поиски, суждения. - Ленинград, Наука, 1985; стр. 383; II

Кустодиева, Т.К.: ИТАЛЬАНСКОЕ ИСКУССТВО ЭПОХИ ВОЗРОЖДЕНИЯ, XIII-XVI века. - Ленинград, Искусство, 1985; стр. 179 са илустрацијама; II

Lampl, Lorenz-Mühle, Wolf Christian von der: DIE KLOSTERKIRCHE FÜRSTENFELD. Ein Juwel des bayerischen Barock. - München, Bruckmann, Vrl., 1985; стр. 128 са илустрацијама;

Lander, J.: ROMAN STONE FORTIFICATIONS: variation and change from the first century AD to the fourth. - Paris, BAR, 1984.;

Landi, S.: THE TEXTILE CONSERVATOR'S MANUAL. - London, Butterworth Publishers, 1985.;

Langdon, Susan Helen: ART, RELIGION AND SOCIETY IN THE GREEK GEOMETRIC PERIOD: Bronze Anthropomorphic Votive Figurines. - Indiana University, 1984; стр. 390; II

Janitzki, Günter: SCHATZTAUCHER. - Leipzig, Brockhaus Vrl., 1986; стр. 210 + 60 crteža + 5 karti; II

Leitzmann, H.: ZEITRECHNUNG DER RÖMISCHEN KAISERZEIT: des Mittelalters und der Neuzeit für die Jahre 1-2000 n.Chr. 4.dop.izd. - Paris, Ed. Gruyter, 1984; стр. 130; II

ЛЕНИНГРАД, АРХИТЕКТУРНИЕ ПАМЈАТНИКИ. Художественные музеи. - Ленинград, Аврора, 1985; стр. 295 са илустрацијама; II

Leonhardt: VORLESUNGEN ÜBER MASSIVBAU. Deo I: Grundlagen zur Bemessung im Stahlbetonbau. 3.dop. i ispr.izd. - Berlin-Heidelberg-New York-Tokyo, Springer Vrl., 1984.;

Leopold, G.-Schubert, E.: DER DOM ZU HALBERSTADT BIS ZUM GOTISCHEN NEUBAU. - Leipzig, Akademie Vrl., 1984; стр. 119 + 40 ilustracija u okviru teksta + 80 reprodukcija + 48 tabl + 1 tabla u koloru; II

Leschhorn, W.: GRÜNDER DER STADT. Studien zu einem politisch-religiösen Phänomen der griechischen Geschichte. - Wiesbaden, Franz Steiner Vrl., 1984; стр. 560; II

Leveau, P.: CAESAREA DE MAURETANIE: une ville romaine et ses campagnes. - Paris, Ed. Boccard, 1984; стр. 556; II (Coll. de l'Ecole française de Rome, Vol. X)

Leveque, P.-M.: LES VILLES DANS L'OCCIDENT ROMAIN. - Besançon, Université de Besançon, 1984;

str. 352; || (Annales littéraires de l'Univ. de Besançon)

Levi, M.A.: L'ERA DI AUGUSTO. - Palermo, Bretschneider, 1986; (Problemi e Ricerche di Storia Antica, Vol. 10)

Levick, B.: THE GOVERNMENT OF THE ROMAN EMPIRE: a source book. - London, Croom Helm, 1985; str. 256; ||

Light, R.B.: MUSEUM DOCUMENTATION SYSTEMS. - London, Butterworth Publishers, 1986.;

Lippard, Bruce G.: THE MONGOLS AND BYZANTIUM, 1243-1341. - Indiana University, 1984; str. 274; ||

Liptai, Ervin: KRIEGSGESCHICHTE UNGARNS. Tome I - II. - Budapest, Corvina, 1986; str. 670 + 202 reprodukcije + str. 658 + 230 reprodukcija; ||

LIST OF BRITISH DIPLOMATIC RECORDS FOR BALKAN HISTORY 1879-1905. From Gen. Correspondence (Greece, Montenegro, Roumania, Serbia, Turkey). - Sofia, Cibal, 1984; str. 280; (Balcanica, Vol. 2, Inventaires et catalogues, Vol. 4)

Луконин, В.: ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ПАМЯТНИКИ И ПРОБЛЕМЫ КУЛЬТУРЫ ВОСТОКА. Сборник статей. - Ленинград, Искусство, 1985; стр. 213 са илустрацијама; ||

Mac Donald: THE ARCHITECTURE OF THE ROMAN EMPIRE. Vol. II: An Urban Appraisal. - Yale, 1986.;

Mac Kenzie, D.: ILIJA GARAŠANIN. - Columbia University Press, 1985.;

Mac Mullen, R.: CHRISTIANIZING THE ROMAN EMPIRE. - Washington, Yale U.P. 1986; str. 200; ||

Mac Phail, I.M.M.: DUMBARTON CASTLE. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 220 + 36 ilustracija; ||

Machat, Ch.: BEITRÄGE ZUR SIEBENBÜRGISCHEN KUNSTGESCHICHTE UND DENKMALPFLEGE. - München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1986.;

Macquarrie, Alan: SCOTLAND AND THE CRUSADES, 1095-1560. - Edinburgh, John Donald, 1985; str. 168; ||

Magirus, H.: DER DOM ZU FREIBERG. - Berlin, Köhler & Amelang Vrl., 1986; str. 264 + 25 kolor + 173 crno-bele reprodukcije; ||

Magoulias: ON CITY OF BYZANTIUM. - Wayne State, 1984.;

Maier, F.G.: CYPERN. Insel am Kreuzweg der Geschichte. - München, C.H.Beck Vrl., 1986.;

Male, E.: RELIGIOUS ART IN FRANCE - THE THIRTE-

ENTH CENTURY. - Princeton University Press, 1984.;

Malonyay, Dezső: DIE VOLKSKUNST DER SEKLER. Csángó und Torockóer Ungarn. - Budapest, Helikon, 1986; str. 319 sa ilustracijama; ||

Mandeville, Johann von: VON SELTSAMEN LÄNDERN UND WUNDERLICHEN VÖLKERN. Ein Reisebuch von 1356. - Leipzig, Brockhaus Vrl., 1986; str. 240 + 50 gravira; ||

Mango: THE ART OF THE BYZANTINE EMPIRE, 312-1415. - Toronto, 1986.;

MANUSCRIPTS SACRED AND SECULAR FROM THE COLLECTIONS OF THE ENDOWMENT FOR BIBLICAL RESEARCH AND BOSTON UNIVERSITY. - Boston, ed. Judith Oliver, 1985.;

Marschak, B.I.: DIE SILBERSCHÄTZE DES ORIENTS. - Leipzig, VEB E.A.Seemann Vrl., 1985; str. 436 + 25 kolor + 200 crno-belih reprodukcija; ||

Martin, T.R.: SOVEREIGNTY AND COINAGE IN CLASSICAL GREECE. - Princeton University Press, 1985.;

Массон, В.М.: ДРЕВНИЕ КУЛЬТУРЫ АЗИИ И ИНДИИ. Сборник статей. - Ленинград, Наука, 1984; стр. 179 са илустрацијама; ||

Mathews, J.: POLITICAL LIFE AND CULTURE IN LATE ROMAN SOCIETY. - London, Variorum, 1985; str. 306 + 4 table; || (Collected Studies Series, Vol. 217)

Mathews, J.: THE ROMAN EMPIRE AD 180-395. - London, Methuen, 1986; (Classical Civilisations)

Matthäus, H.: DIE BRONZEGEFÄSSE DER KRETISCH-MYKENISCHEN KULTUR. - München, C.H.Beck Vrl., 1986.;

Мавров, Георги-Тодоров, Валентин-Канчева, Марина: ТЕХНОЛОГИЧЕСКИ ПРОУЧВАНИЈА ЗА КОНСЕРВАЦИЈА НА КАМК В ТРАКИЈСКАТА ГРОБНИЦА КРАИ СЕЛО СВЕШАРИ. - Софија, Музеи и Институт за паметниците на културата, 1984; стр. од 48-53 + 1 табла + 5 илустрација; (Музеи и паметн.култ. св. 4)

MEESTERWERKEN IN ZILVER-Amsterdams Zilver 1520-1820. - Amsterdam, Museum Willet-Holthuysen, 1985; str. 216 sa ilustracijama;

Meier-Arendt, Walter: BRONZEN UND KERAMIK AUS LURISTAN UND ANDEREN GEBIETEN IRANS IM MUSEUM FÜR VOR UND FRÜHGESCHICHTE. - Frankfurt am Main, Museum für Vor und Frühgeschichte, 1984; str. 71 + 84 ilustracije; ||

Mepisaschwili-Zinzadse-Schrade: GEORGIEN. Wehrbauten und Kirchen. - Leipzig, E.A.Seemann Vrl., 1986; str. 400 + 129 kolor + 200 crno-belih reprodukcija + 210 crteža; ||

Merkelbach, R.: MITHRAS. - Berlin, Hain Vrl., 1985; str. 412 + 169 ilustracija; 11

Meulen, van der-Hohmeyer, Jürgen: CHARTRES-Biographie der Kathedrale. - Köln, DuMont Vrl., 1984; str. 273 sa ilustracijama;

Михаилов, Стамен: ОБ АУТЕНТИЧНОСТИ НАДПИСИ ПО ПОВУ ОСВЈАШЕНИЈА МОНАСТИРСКОЈ ЦЕРКВИ ПОД СЕЛОМ РАВНОМ. - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 83-89; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Millar, F.: THE EMPEROR IN THE ROMAN WORLD. - London, Duckworth, 1984.;

Miller, Margaret Christina: PERSERIE: THE ART OF THE EAST IN FIFTH-CENTURY ATHENS. (Archaeonid, Culture, Archaeology, Persia, Greece). - Harvard University, 1985; str. 406; 11

Mills, E.D.: PLANNING - THE ARCHITECT'S HANDBOOK. 10.izd. - London, Butterworth Publishers, 1985.;

Minai, Asghar T.: ARCHITECTURE AS ENVIRONMENTAL COMMUNICATION. - New York, Mouton Publishers, 1984; str. 367 + 64 слика; 11 (Approaches to Semiotics, Vol. 69)

Minarovičová, E.: PORTRÄT AUF MÜNZEN. 1.izd. - Bratislava, Tatra, 1986; str. 160; 11

Минчев, Александр: АНТИЧНОЕ СТЕКЛО С ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЬЯ (I-IV вв). Том I: чаши и пиали. - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 5-21; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Mittal, K.L.: POLYIMIDES: Synthesis, Characterization and Applications. Vol. I-II. - New York-London, Plenum, 1984.;

Mlynarska-Kaletynowa, M.: WROCLAW W XII-XIII w. Przemiany społeczne i osadnicze. - Warszawa, Orpan, 1985. (Prace Komisji Archeologicznej, Nr. 4)

Möbius, Friedrich-Sciurie, Helga: SYMBOLWERTE MITTELALTERLICHER KUNST. - Leipzig, E.A.Seemann Vrl., 1986.;

Möbius, F.-Schubert, E.: SKULPTUR DES MITTELALTERS. Funktion und Gestalt. - Weimar, Böhlau Vrl., 1986; str. 530 + 550 kolor tabli; 11

Moga, Vasile: DIN ISTORIA MILITARĂ A DACIEI ROMANE. Legiunea X III-a Gemina și castrul de la Apulum. - București, Dacia, 1985; str. 192; 11

Molnár, Nándor: THE CALQUES OF GREEK ORIGIN IN THE MOST ANCIENT OLD SLAVIC GOSPEL TEXTS. - Budapest-Köln, Akadémiai-Böhlau Vrl., 1986; str. 346; 11

Monda, Jean: STILUL ARHITECTURII CONTEMPORANE. - București, Albatros, 1986; str. 160; 11

Moore, Nancy Jean: THE LIFETIME AND EARLY POST-HUMOUS COINAGE OF ALEXANDER THE GREAT FROM PELLA. Vol. I: Text, (Hellenistic Coinage, Macedonian History). - Princeton University, 1984; str. 137; 11

Mora, Paolo+Laura-Philippot, Paul: CONSERVAREA PICTURII MURALE. - București, Meridiane, 1985; str. 480 + 200 crno-belih reprodukcija + 66 crteža u okviru teksta; 11

Morris, D.: THE ART OF ANCIENT CYPRUS. - London, Phaidon, 1985; str. 368 + ilustracije u koloru; 11

Moszyński, L.: JEZYK KODEKSU ZOGRAFSKIEGO. - Warszawa, Orpan, 1985.;

Mottier, Y.: DAS MITTLERE NEOLITHIKUM. Die deutschen Ausgrabungen auf der Otzaki-Magula in Thessalien. - Bonn, Rudolf Habelt Vrl., 1986.;

Müller, H.: BACKSTEINGOTIK. Bauten aus dem norddeutschen Raum. 2.izd. - Berlin, Prisma Vrl., 1986; str. 60 + 31 tabla; 11 (Die Schatzkammer, Band 37)

Müller, H.-König, H.: EUROPÄISCHE HIEB UND STICHWAFFEN. 4.izd. - Leipzig, Militär Vrl., 1986; str. 448 + kolor reprodukcije; 11

Müller, H.-Kunter, F.: EUROPÄISCHE HELME. Aus der Sammlung des Museums für Deutsche Geschichte. 2.izd. - Leipzig, Militär Vrl., 1984; str. 316 + kolor reprodukcije; 11

НАТОРМОРТ В ЕВРОПЕЙСКОЈ ЖИВОПИСИ XVI-НАЧАЛА XX ВЕКА. Каталог. - Москва, Советский художник, 1984; стр. 250 + 66 илустрација; 11

Necula, Marcela-Irimie, Cornel: WOOD ART WITH THE ROMANIANS. - Bucarest, Meridiane, 1985; str. 180 + 50 kolor + 50 crno-belih reprodukcija; 11

Nenitescu, Stefan: ISTORIA ARTEI CA FILOSOFIE A ISTORIE. - București, Științifică și Enciclopedică, 1985; str. 224; 11

Нешева, Виолета: МРАМОРЕН РЕЛЕФ НА ДВУГЛАВ ОРЕЛ ОТ МЕЛНИК. - Софија, 1984; стр. од 109-119; (Археологија, св. 2-3)

NICOLAUS OF DAMASCUS. Life of Augustus. - Bristol, Bristol Classical Press, 1984; str. 172; 11

Николов, Димитр: ТРАКИИСКАТА ВИЛА ПРИ ЧАТАЛКА (Старо Загорско). - Софија, 1984. (Разкопки и проучувања, св. 11)

Николов, Мордан: ОБЩЕИСТОРИЧЕСКИЕ ЧЕРТЫ ПЕРВОГО ТИРНОВСКОГО ВОССТАНИЯ В 1598. ГОДУ. - Софија, 1985; стр. од 20-36; (Истор. преглед, св. 4)

Никулин, Н.Н.: ИСКУССТВО НИДЕРЛАНДОВ XV-XVI вв. - Ленинград, Искусство, 1984; стр. 159 са илустрацијама; II

Noack, Ludwig: PHILOSOPHIE-GESCHICHTLICHES LEXIKON. Reprint-21zd. - Stuttgart, Frommann-Holzboog Vrl., 1986; стр. 960; II

НОВИ МАТЕРИАЛИ ПО АРХЕОЛОГИИ СЕВЕРО-ЗАПАДНОГО ПРИЧЕРНОМОРЈА. Сборник научних трудов. - Киев, Наукова Думка, 1985; стр. 183 са илустрацијама; II

Oppermann, M.: RÖMISCHE KAISERRELIEFS. - Leipzig, VEB E.A. Seemann Vrl., 1985; стр. 169 + 42 crno-bele reprodukcije; II (Seemann Beiträge zur Kunstwissenschaft)

L'Orange: ART FORMS AND CIVIL LIFE IN THE LATE ROMAN EMPIRE. - Princeton, 1985;

Ostrogorsky: HISTORY OF THE BYZANTINE STATE. - Rutgers, 1986.;

Oswald, G.: LEXIKON HERALDIK. - Leipzig, Bibliographische Institut, 1984; стр. 478 + 700 kolor reprodukcija; II

Pamlényi, Ervin-Glatz, Ferenc: ETUDES HISTORIQUES HONGROISES (1985). Vol. I-III. - Budapest, Akadémiai, 1986; стр. 1649; II

Papadakis: CRISIS IN BYZANTIUM. - Fordham, 1986.;

Paquette, D.: L'INSTRUMENT DE MUSIQUE DANS LA CERAMIQUE DE LA GRÈCE ANTIQUE: études d'organologie. - Paris, Ed. Boccard, 1984; стр. 262 + 25 ilustracija + 70 tabl; II (Publications de la bibliothèque Salomon Reinach, Vol. 4)

Pascu, Ștefan: DACIANS, ROMANS, ROMANIANS-Ethnogenesis, Permanence, Unity. - Bucurest, Publishing House of the Academy, 1985; стр. 900; (Bibliotheca Historica Romaniae)

Pen-Brush-Folio: THE ART OF THE MEDIEVAL BOOK. - New York, Cornell University, 1986.;

Penso, G.: LA MÉDECINE ROMAINE. - Paris, éd. Roger Dacosta, 1985; стр. 608 + 56 kolor + 307 crno-belih reprodukcija; II

Peterdie-Hahn, O.: EIN MITTELALTERLICHES DORF. - München, Südostdeutsches Kulturwerk, 1986.;

Peters: JERUSALEM. - Princeton, 1985.;

Petrescu, Ioan D.: STUDIES OF BYZANTINE MUSICAL

PALEOGRAPHY, Vol. 2. - București, editura muzicala, 1984.;

Petrescu, Paul-Stolca, Georgeta: DICTIONAR DE ARTĂ POPULARĂ ROMÂNEASCĂ. - București, Științifică și Enciclopedică, 1985; стр. 528; II

Petrikovits, H. von: DIE RÖMISCHEN PROVINZEN AM RHEIN UND AN DER OBEREN UND MITTLEREN DONAU IM 5. Jh. n. Chr. - Heidelberg, Carl Winter Vrl., 1984; стр. 42; II

Philippi, Maja: UNTERSUCHUNGEN ZUR SOZIALSTRUKTUR DER SIEBENBÜRGISCHEN STADT KRONSTADT IM 14.-15. JAHRHUNDERT. - Bucurest, Kriterion, 1985; стр. 360.;

Phillips, T.R.: FLAUVIUS VEGETIUS RENATUS. Military institutions of the Romans. - Cambridge, Greenwood Press, 1985; стр. 144; II

Piccottini, G.: DIE KULTISCHEN UND MYTHOLOGISCHEN RELIEFS DES STADTGEBIETES VON VIRNUM. - Wien, Vrl. der Österr. Akad. der Wiss., 1984; стр. 84 + 38 tabl i mapa; II (Corpus Signorum Imperii Romanum, Band II)

Pillinger, R.: STUDIEN ZU RÖMISCHEN ZWISCHENGOLDLÄSERN. Band I: Geschichte der Technik und das Problem der Authentizität. - Wien, Vrl. der Österr. Akad. der Wiss., 1984; стр. 124 + 32 kolor + 112 crno-belih reprodukcija; II

Pinkwort, D.-Stammnitz, W.: ALTERTÜMER VON PERGAMON. Band 14: Peristylhäuser westlich der Unteren Agora. - München, Gruyter Vrl., 1984; стр. 168 + 59 tabl; II

PLASTICS IN BUILDING CONSTRUCTION. - Basel, Technomic, 1985.;

ПЛИСКА-ПРЕСЛАВ. Укрепителните соржениа на Плиска и Преслав. Књ. 4. - Софија, БАН-Археологически институт и музеи, 1985; стр. 223 + /1/ + crno-bele reprodukcije, цртежи и планови у оквиру текста; III

Пљаков, Здравко: ETAT DÉMOGRAPHIQUE ET ETHNIQUE DES VILLES BYZANTINES AUX XIe-XIVe SIÈCLES. - Софија, 1985; стр. од 46-71; (Rev. Bulg. d'hist., св. 1)

Podlipny-Hehn, Annemarie: BANATER MALEREI VOM 18. BIS INS 20. JAHRHUNDERT. - Bucurest, Kriterion, 1985; стр. 84 са илустрацијама;

Popescu, Marin M.: LA SCULPTURE MÉDÉVALE ROUMAINE. - București, Meridiane, 1985; стр. 288 + 100 ilustracija; II

Попконстантинов, Казимир: ДВУЕЗИЧНИ НАДПИСИ И АБЕЦЕДАРИ ОД СТАРОБЛГАРСКИЈА МАНАСТИР ПРИ С.

РАВНА (Варненски округ). - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 65-81; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Прокопов, Иља: ЗА РАЗПРОСТРАНЕНИЕТО НА СРЕБРНИТЕ ТЕТРАДРАХМИ С ИМЕТО НА КВЕСТОРА ЕЗИЛАС В ЈУГОЗАПАДНИТЕ БЛГАРСКИ ЗЕМИ. - Софија, 1985; стр. од 3-11; (Нумизматика, св. 1)

Прокоп, Марија: ИТАЛАНСКАЈА ЖИВОПИС XIV ВЕКА. - Будапест, Корвина, 1986; стр. 144 + 48 колор репродукција; II

Раевски, Д.С.: ЕЛИНСКИТЕ УДОЖЕСТВЕНИ ЗАНАТИ В СКИТИЈА И ТРАКИЈА. - Софија, Изкуство, 1985; стр. од 22-26; (Изкуство, св. 2)

Ракова, Снежана: НАХОДКИ НА СРЕДНОВЕКОВНИ ВЕНЕЦИАНСКИ МОНЕТИ ОТ БЛГАРИЈА. - Софија, 1984; стр. од 31-39; (Нумизматика, св. 3)

Randers-Pehrson, J.D.: BARBARIANS AND ROMANS: the birth struggle of Europe AD 400-700. - London, Croom Helm, 1984; стр. 416; II

Рашев, Рашо: КОННИК В СТАРОБЛГАРСКОТО ИЗКУСТВО. - Софија, 1984; стр. од 60-71; (Археологија, св. 2-3)

Raulet, S.: ART DECO JEWELRY. - London, Thames and Hudson, 1985;

Rautman, Marcus Louis: THE CHURCH OF THE HOLY APOSTLES IN THESSALONIKI: A Study in Early palaeological Architecture (Greece). - Indiana University, 1984; стр. 295; II

Rawson, E.: INTELLECTUAL LIFE IN THE LATE ROMAN REPUBLIC. - London, Duckworth, 1986;

Rehder, P.: BEITRÄGE ZUR ERFORSCHUNG DER SERBOKROATISCHES PROSODIE. - München, Otto Sagner Verl., 1986; (Slavistische Beiträge, Band 31)

Reindl, H.: MÄNNER UM BAYEZID. Eine Prosopographische Studie über die Epoche Sultan Bayezids II (1481-1512). - Berlin, Klaus Schwarz Verl., 1986;

Renfrew, C.: THE ARCHAEOLOGY OF CULT: the sanctuary at Phylakopi. - London, Thames & Hudson, 1985; стр. 450 + 71 илустрација + 1 колор репродукција; II (The British School of Archaeology at Athens, Suppl.Vol.XVIII)

Rentschler, M.: LUDPRAND VON CREMONA. Eine Studie zum ost-westlichen Kulturgefälle im Mittelalter. - Frankfurt a.M., Vittorio Klostermann Verl., 1986;

Попов, Атанас: МЕТАЛУРГИЧЕН ЦЕНТР В ТРНОВГРАД. - Софија, 1985; стр. од 50-58; (Векове, св. 1)

Попов, Георги: ТРИОДНИ ПРОИЗВЕДЕНИЈА НА КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ. Кирило-Методиевски студии. - Софија, БАН, 1986.;

Potra, George: L'HISTORIQUE DES AUBERGES BUCARESTOISES. - Bucureşti, Academia, 1985; стр. 222; II

Price, S.R.F.: RITUALS AND POWER. The Roman imperial cult in Asia Minor. - Cambridge, Cambridge U.P., 1984; стр. 315 + 20 планова + 6 мапа + 10 цртежа; II

ПРИКЛАДНОЕ ИСКУСТВО ЗАПАДНОЈ ЕВРОПИ И РОССИИ. Сборник научных трудов. - Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1984.;

Probst, H.-Schädlich, Ch.: WALTER GROPIUS. Band I, sv.1: Der Architekt und Theoretiker. - Berlin, Verl.für Bauwesen, 1985; стр. 296 + 550 илустрација; II

Probst, H.-Schädlich, Ch.: WALTER GROPIUS. Band II, sv. 2: Der Lehrer und Erzieher. - Berlin, Verl.für Bauwesen, 1986; стр. 256 + 285 илустрација; II

Rhodes, Robin Francis: THE BEGINNINGS OF MONUMENTAL ARCHITECTURE IN THE CORINTHIA (Greece). - Chapel Hill, The University of North Carolina, 1984; стр. 195; II

Rihovský, J.: DIE NADELN IN WESTUNGARN. - München, C.H.Beck Verl., 1986.;

Ritzer, K.: FORMEN, RITEN UND RELIGIÖSES BAUTUM DER EHESCHLIESSUNG IN DEN CHRISTLICHEN KIRCHEN DES ERSTEN JAHRHUNDERTS. - Münster, Aschendorff Verl., 1986.;

Roebuck, C.: IONIAN TRADE AND COLONIZATION. - London, J.C.Gieben, 1984; стр. 148; II

Rose: WOMEN IN THE MIDDLE AGES AND RENAISSANCE. - Syracuse, 1986.;

Rössing, Renate+Roger-Foerster, Christel: DORNBURGER SCHLÖSSER. - Leipzig, Brockhaus Verl., 1986.;

РУССКОЕ ИСКУСТВО ЭПОХИ БАРОККО. Конец XVII-перваја половина XVIII века. - Ленинград, Искусство, 1984; стр. 107 са илустрацијама; II

Rusza, G.: IKONEN IN UNGARISCHEN SAMMLUNGEN. - Berlin, Union Verl., 1986; стр. 8 + 24 табела и колору; II

Sahas: ICON AND LOGOS. - Toronto, 1986.;

Sales-Meyer, Franz: HANDBUCH DER ORNAMENTIK. - Leipzig, E.A.Seemann Verl., 1986; стр. 624 + 3000 репродукција на 300 табли; II

Salway, P.: ROMAN BRITAIN. - Oxford, Oxford U. P., 1984; стр. 823 + мапе; II

Sammer, A.: DER TÜRKENPAPST: Innozenz der XI und die Wiener Türkenbelagerung von 1683. - München, Herold Verl., 1986.;

Samoyault-Verlet, Colombe et Jean Pierre: CHÂTEAU DE FONTAINEBLEAU. Musée Napoléon Ier. Napoléon et la famille impériale 1804-1815. - Paris, Ministère de la Culture et de la Communication-Réunion des musées nationaux, 1986; стр. 127 + 1/1 + crno-bele i kolor reprodukcije u okviru teksta; III

Sanders, Donald Hugo: BEHAVIOR AND THE BUILT ENVIRONMENT: An Interpretive Model for the Analysis of Architecture in an Archaeological Context and its Testing on Material from the Aegean Bronze Age Site of Myrtos (Crete ancient). - Columbia University, 1984; стр. 724; II

Саникидзе, Т.Е.: ГОСУДАРСТВЕННИЙ МУЗЕЙ ИСКУССТВА ГРУЗИИ. Тбилиси. Альбом. - Ленинград, Аврора, 1985; стр. 12 + 149 илустрација; II

Sarianidi, W.I.: DIE KUNST DES ALTEN AFGANISTAN. - Leipzig, E.A.Seemann Verl., 1986; стр. 348 + 115 kolor + 56 crno-belih reprodukcija + 130 crteža; II

Sears: THE AGES OF MAN: Medieval Interpretations of the Life Cycle. - Princeton, 1986.;

Selwitz, Charles: CELLULOSE NITRATE IN CONSERVATION. - Marina del Rey, Paul Getty Conservation Institute, 1986.;

Shaw, J.P.: WATER POWER IN SCOTTLAND, 1550-1870. - Edinburgh, John Donald, 1985; стр. 600 + 120 илустрација; II

Shegin, Lew F.: DIE SPRACHE DES BILDES. Form und Konvention in der alten Kunst. - Berlin, VEB Verl., 1986; стр. 126 + 48 илустрација + 92 + 184 reprodukcije; II

Sherk, R.K.: ROME AND THE GREEK EAST TO THE DEATH OF AUGUSTUS. - Cambridge, Cambridge U.P., 1984; стр. 199; II (Translated Documents of Greece and Rome, Vol 4)

Sieben, H.J.: DIE KONZILSIDE DER ALTEN KIRCHE. - Paderborn, Ferd.Schöningh Verl., 1986.;

Sikota, Gyöző: THE HEREND PORCELAIN FACTORY. - Budapest-New York, Corvina-Püski, 1986; стр. 200 + 56 kolor i crno-belih reprodukcija; II

Simon, Petra: DEUTSCHE KURBÄDER DES 19. UND FRÜHEN 20. JAHRHUNDERTS. - München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1985.;

Simpson, von: THE SACRED FORTRESS: Byzantine Art and Statecraft in Ravenna. - Princeton, 1986.;

Sirat, Jacques-Viellard, Troiekouroff-Chatel, Elisabeth: RECUEIL GÉNÉRAL DES MONUMENTS SCULPTÉS EN FRANCE PENDANT LE HAUT MOYEN AGE (IV-Xe siècles). - Paris, 1985; стр. 123 + илустрације;

Sitwell, N.: THE WORLD THE ROMANS KNEW. - London, Hamish Hamilton, 1984; стр. 224 sa илустрацијом; II

Slater, W.J.: ARISTOPHANES BYZANTIUS. - Paris, Ed.Gruyter, 1986; стр. 350; II

Sodini, J.-P.-Kolokotsas, K.: ALIKI II: La basilique double. - Paris, Ed. Boccard, 1984; стр. 374 + 244 илустрација + 92 table; II (Etudes Thasiennes, Vol. X)

Soproni, S.: DIE LETZTEN JAHRZEHNTE DES PANNONISCHEN LIMES. - München, C.H.Beck Verl., 1986; стр. 130 + 21 plan; II

Speck, P.: ZUFÄLLIGES ZUM BELLUM AVARICUM DES GEORGIOS PISIDES. - München, Institut für Byzantinistik und neugriechische Philologie, 1986.;

Speidel, M.: ROMAN ARMY STUDIES. - London, J.C. Gieben, 1984; стр. 436; II

Speidel, M.O.-Atrens, A.: CORROSION. In Power Generating Equipment. - New York-London, Plenum, 1984.;

Spieser, J.-M.: THESSALONIQUE. ET SES MONUMENTS DU IVe AU VIe SIECLE: contribution a l'étude d'une ville paléochrétienne. - Paris, Ecole française d'Athènes, 1984; стр. 232 + 11 илустрација + 35 tabl.; II

Spinei, Victor: MOLDAVIA IN THE 11 th - 14 th CENTURIES. - Bucarest, Publishing House of the Academy, 1985; стр. 520; (Bibliotheca Historica Romaniae)

Spinei, Victor: REALITES ETHNIQUES ET POLITIQUES DANS LA MOLDAVIE MERIDIONALE AUX Xe-XIIIe SIECLES. - Iasi, Junimea, 1985; стр. 214; II

Списаревска, Иоанна: НОВИ СВЕДЕНИЈА ЗА ТРГОВИЈАТА НА ВАРНА С ИТАЛИАНСКИТЕ МОРСКИ РЕПУБЛИКИ ПРЕЗ 50-те - 80-те ГОДИНИ НА XVI в. В НЕИЗДАДЕНИ ДУБРОВНИШКИ ИЗТОЧНИЦИ. - Софија, Државна архива, 1984; стр. од 225-247; (Изв.Држ.архиви, књ. 48)

Spitzl, T.: LEX MUNICIPALITATIS MALACITANI. - München, C.H.Beck Verl., 1984; стр. 131; II

СРЕДНОВЕКОВНИЈАТ ЧЕРВЕН. Том II: цитаделата на града. - Софија, БАН-Археологически институт и музеји, 1985; стр. 290 + планови, цртежи, црно-

-беле и колор репродукције у оквиру текста; III

Станилов, Станислав: БРОНЗОВО ОГНИВО ОТ С.ЈАКИ-
МОВО (Михаиловградски округ). - Софија, 1984;

Стр. од 103-109; (Археологија, св. 2-3)

Stanzola, Ralph: A FEASIBILITY STUDY OF COLOR
MEASUREMENTS OF PAINTINGS. - Marina del Rey,
Paul Getty Conservation Institute, 1986.;

Stave, Gabriele-Boldt, Hans Joachim: BERLINER
BRÜCKEN. 2.izd. - Leipzig, Brockhaus Vrl., 1986;
стр. 48 + 16 kolor + 48 crno-belih ilustracija;
II

Stefănescu, Stefan-Diaconescu, Olimpia: DOCUMEN-
TA ROMANIAE HISTORICA. Tome B: La Valachie, vol.
VI: 1566-1570. - București, Academia, 1985; стр.
392; II

Stein, D.: DER BEGINN DES BYZANTINISCHEN BILDER-
STREITES UND SEINE ENTWICKLUNG BIS IN DIE 40. er
JAHRE DES 8. JAHRHUNDERTS. - München, Institut
für Byzantinistik und neugriechische Philologie,
1986.;

Stevenson, T.B.: VIRGIL MINIATURES. Miniature
decoration in the Vatican Virgil: a study in la-
te antique iconography. - Berlin, Ernst Wasmuth
Vrl., 1984; стр. 130 + 42 table + 134 crteža; II

Stierlin, H.: HADRIEN ET L'ARCHITECTURE ROMAINE.
- Paris, Ed. Payot, 1984; стр. 224; II

Stoica, Georgeta: LA MAISON ET LA NAISONNÉE DU
PAYSAN ROUMAIN. - Bucarest, Meridiane, 1984;
стр. 152.;

Stoica, Georgeta-Petrescu, Paul-Bucșe, Maria:
DICTIONNAIRE D'ART POPULAIRE. - București, Sti-
intifică și enciclopedică, 1985; стр. 144; II

Стојанов, Тотко: ОБРОЧНИТЕ РЕЛЕФИ НА АРТЕМИДА
(ДИАНА) - ЕЗДАЧКА ОТ МИЗИЈА И ТРАКИЈА ПРЕЗ РИМ-
СКАТА ЕПОХА. - Софија, 1984; стр. од 31-45;
(Археологија, св. 2-3)

Stroß, H.: DIE MITTELALTERLICHE STÄDTEBILDUNG
IM SÜDÖSTLICHEN EUROPA. - Köln, Böhlau Vrl., 1986.;
(Städteforschung, Reihe A, Band 4)

Strohm, Stefan: DEUTSCHE BIBELDRUCKE IM 15. UND
16. JAHRHUNDERT. - Stuttgart, Frommann-Holzboog
Vrl., 1986; стр. 550; II (Die Bibelsammlung der
Württembergischen Landesbibliothek, 2. Abteilung,
Band 1)

Strohm, Stefan: DEUTSCHE BIBELDRUCKE IM 17. UND
18. JAHRHUNDERT. - Stuttgart, Frommann-Holzboog
Vrl., 1986; (Die Bibelsammlung der Württembergi-
schen Landesbibliothek, 2. Abteilung, Band 2)

Strohm, Stefan: GRIECHISCHE BIBELDRUCKE. - Stut-
tgart, Frommann-Holzboog, Vrl., 1984; стр. 455;
II (Die Bibelsammlung der Württembergischen Lan-
desbibliothek, 1. Abteilung, Band 3)

Swiechowski, Zygmund: ROMANISCHE KUNST IN POLEN.
- Leipzig, E.A. Seemann Vrl., 1986.;

Symeonoglou, S.: THE TOPOGRAPHY OF THEBES FROM
THE BRONZE AGE TO MODERN TIMES. - Princeton Uni-
versity Press, 1985.;

Szabadfalvi, József: BLACK CERAMICS IN HUNGARY.
- Budapest, Corvina, 1986; стр. 112 + 56 crno-
-belih reprodukcija + 33 crteža; II

Szaivert, W.: DIE MÜNZPRÄGUNG DER KAISER MARCUS
AURELIUS, LUCIUS VERUS UND COMMODUS (161-192). -
Wien, Vrl. der österr. Akad. der Wiss., 1985; стр.
304 + 28 crno-belih reprodukcija; II (Moneta Im-
perii Romani)

Szaivert, W.: DIE MÜNZPRÄGUNG DES KAISERS TIBE-
RIUS UND CAIUS (Caligula). - Wien, Vrl. der ös-
terr. Akad. der Wiss., 1984; стр. 68 + 13 crno-be-
lih reprodukcija; II (Moneta Imperii Romani)

Szántó, Imre: KÄMPFE GEGEN DAS VORDRINGEN DER
TÜRKEN IN UNGARN. Die Burgkriege der Jahre 1551-
1552. - Budapest, Akadémiai, 1986; стр. 275 +
8 tabli; II

Schaal, D.-Karpinski, J.: SUHLER FEUERWAFFEN.
3.izd. - Leipzig, Militär Vrl., 1986; стр. 96 +
kolor reprodukcije; II

Schade, G.: BERLINER PORZELLAN. Zur Kunst und
Kulturgeschichte der Berliner Porzellanmanufak-
turen im 18. und 19. Jahrhundert. 2. dop.izd. -
Berlin, Koehler & Amelang Vrl., 1986; стр. 240
+ 16 kolor + 96 crno-cno-belih reprodu.; II

Schade, G.: DIE BERLINER MUSEUMSINSEL. Zerstö-
rung-Rettung-Wiederaufbau. - Berlin, Henschelverlg.,
1986; стр. 175 + 92 ilustracije; II

Scheffler, Wolfgang: GEMALTE GOLDSCHMIEDEARBEI-
TEN. Kostbare Gefäße auf den Dreikönigsbildern
in den Niederlanden und in Deutschland 1400-1530.
Ein typologischer Beitrag zur Goldschmiedekunst.
- Berlin, Deutsches Archäologisches Institut,
1985; стр. 293 + 249 ilustracija; II

Scherf, Helmut: BAUERLICHE KERAMIK AUS DEM WER-
RAGEBIET. - Leipzig, E.A. Seemann Vrl., 1986.;

Schlette, Friedrich: KUNST DER HALLSTATTZEIT.
- Leipzig, E.A. Seemann Vrl., 1986.;

Schmidt, Eva: DER EISENKUNSTGUSS. 2. dop.izd. -
Berlin, VEB Vrl., 1986; стр. 76 + 44 crteža +
62 reprodukcije; II

Schmitz, W.: SÜDSLAVISCHER BUCHDRUCK IN VENEDIG, 16.-18. JAHRHUNDERT. - Wittenberg, Wilhelm Schmitz Verl., 1986.;

Schubert, Helmut: RÖMISCHE FUNDMÜNZEN AUS NIDAHEDDERNHEIM. - Frankfurt am Main, Museum für Vor und Frühgeschichte, 1984; str. 72 + 102 ilustracije; 11

Schuldt, E.: GROSS RADEN - EIN SLAWISCHER TEMPELORT DES 9-10. JAHRHUNDERT IN MECKLENBURG. - Leipzig, Akademie Verl., 1985; str. 234 + 161 ilustracija + 34 table + 4 priloga; 11 (Schriften zur Ur und Frühgeschichte, Band 39)

Shulz, H.J.: DIE BYZANTINISCHE LITURGIE. - Trier, Paulinus Verl., 1986.;

Schulze, W.: REICH UND TÜRKENGEFAHR IM SPÄTEN 16. JAHRHUNDERT. - München, C.H.Beck Verl., 1986.;

Schutz, H.: THE ROMANS IN CENTRAL EUROPE. - Washington, Yale U.P., 1985; str. 208 + 28 tabli + 166 crno-belih reprodukcija; 11

Schwarz, K.-Kurio, H.: DIE STIFTUNGEN DES OSMANISCHEN GROSSWESIRS KOJA SINAN PASCHA (gest. 1596.) IN UZUNGAOVA (Bulgarien). - Berlin, Klaus Schwarz Verl., 1986.;

Schweigger, Salomon: ZUM HOF DES TÜRKISCHEN SULTANS. - Leipzig, Brockhaus Verl., 1986; str. 240 + 50 ilustracija + 1 karta; 11

Шикота, Дезе: ХЕРЕНДСКИИ ФАРФОР. - Будапест, Корвина, 1985; стр. 200 + 39 црно-белих + 66 колор репродукција; 11

Шолтес, Золтанне: ПАННОНХАЛМСКИИ ЧАСОСЛОВ. - Будапест, Корвина, 1985; стр. 674 + 490 факсимиле

Tache, Dumitriu Marcu: THE SECRET OF GOLD COINS. - Craiova, Scrisul românesc, 1986; str. 224; 11

Тахин, Була: СЕНТАНДРЕ. - Будапест, Корвина, 1985; стр. 96 + 88 колор репродукција; 11

THE NATURE OF CONSERVATION - A RACE AGAINST TIME. - Paris-Marina del Rey, ICOM-Paul Getty Conservation Institute, 1986.;

THE NEW YORK MISSAL. An early 15 th century croatoglagolitic manuscript. - München, Otto Sagner Verl., 1986.;(Slavistische Sammlung, Band 3)

Thomas, Katerina Nicholas: THREE REPEATED MYTHOLOGICAL THEMES IN ATTIC BLACK-FIGURE VASE PAINTING (Sophilos, Kleitas, Exekias, Lydos - Greece) - Brown University, 1985; str. 176; 11

Thomassen, Lee Arthur: THE AEGEAN WAR OF ALEXANDER THE GREAT, 333-331. B.C. - The Pennsylvania

State University, 1984; str. 139; 11

Тодоров, Валентин-Мавров, Георги-Канчева, Марина: ХАРАКТЕРИСТИКА НА РАЗРУШЕТЕЛНИЈА ПРОЦЕС В КРАКИНСКАТА ГРОБНИЦА КРАЈ СЕЛО СВЕШАРИ. - Софија, 1984; стр. од 42-46; (Музеи и паметн.култ., св. 5)

Тотев, Константин: ОБНАРУЖЕНАЈА НОВАЈА ПЕЧАТ ЦАРЈА ПЕТРА ИЗ ПРЕСЛАВА. - Софија, 1984; стр. од 28-31; (Нумизматика, св. 3)

Treadgold, W.: RENAISSANCES BEFORE THE RENAISSANCE. Cultural revivals of Late Antiquity and the Middle Ages. - Stanford, Stanford U.P., 1984; str. 192 sa ilustracijama; 11

Tressler, R.E.-Bradt, R.C.: DEFORMATION OF CERAMIC MATERIALS. Vol.2. - New York-London, Plenum, 1984.;

Trîşcu, A.: ARHITECTURA SPAȚIILOR URBAINE PENTRU PIETONI. - Bucureşti, Tehnică, 1985; str. 320; 11

Tronzo, W.: THE VIA LATINA CATABOMB: imitation and discontinuity in 4 th century Roman painting. - Pennsylvania U.P., 1985; str. 224; 11 (CAA Monograph, Vol. XXXVIII)

Tyloch, W.: CURRENT PROGRESS IN THE METHODOLOGY OF THE RELIGIONS. - Warszawa, Polskie Towarzystwo Religioznawcze, 1984; str. 308; 11

Udal'tsova, J.: BYZANTINE CULTURE FROM THE FOURTH TO THE FIRST HALF OF THE SEVENTH CENTURIES. - Moscow, Scientific Publishing Company, 1984.;

Ullmann, E.: GESCHICHTE DER DEUTSCHEN KUNST 1470-1550. Malerei-Graphik-Kunsthandwerk. - Leipzig, VEB E.A.Seemann Verl., 1985; str. 500 + 30 kolor + 280 crno-belih reprodukcija; 11

Ullmann, Ernst: GOTIK. - Leipzig, E.A.Seemann Verl., 1986; str. 230 + 12 kolor + 161 crno-bela reprodukcija; 11

Untermann, Matthias: KIRCHENBAUTEN DER PRÄMONSTRATENSER. - Köln, 1984; str. 742 + ilustracije;

URETHANE PLASTICS AND PRODUCTS. - Basel, Technomic, 1985.;

Вачева, Красимира: OPUS QUADRATUM НА БОЛГАРСКИХ ЗЕМЛАХ (V в. до Н.Е.-IV в.). - Софија, 1984; стр. од 15-30; (Археологија, св. 2-3)

Vána, Zdeněk: DIE WELT DER ALTEN SLAWEN. - Praha, Artia, 1985.;

Василчин, Иван: КАСНОАНТИЧНИ ГЛИНЕНИ ЛАМПИ И КАЛП ОТ КАЛИАКРА. - Варна, Народ.музеи, 1984; стр. од 23-28; (Изв.от Народ.музеи, св. 20)

Василчин, Иван: РАННОХРИСТИАНСКА ГРОБНИЦА ОТ НОВЕ. - Софија, 1984; стр. од 75-77; (Векове, св. 3)

Велков, Велизар: НАДПИС В ПАМЈАТ ИМПЕРАТОРА АНАСТАСИЈА (491-518) ИЗ РАЦИАРИИ. - Софија, 1984; стр. од 92-94; (Археологија, св. 2-3)

Veress, Csaba D.: DIE BURG VON SZEGED. - Budapest, Zrinyi, 1986; стр. 316 sa ilustracijama; II

Violet, René: EINFÜHRUNG IN DIE KUNST CHINAS. - Leipzig, E.A.Seemann Verl., 1986; стр. 216 + 14 kolor + 50 crno-belih reprodukcija + 45 crteža; II

Виши, Жолт: РИМСКИИ ЛИМЕС В ВЕНГРИИ. - Будапест, Корвина, 1986; стр. 132 + 30 crno-belih + 12 колор репродукција + 7 карти; II

Витљанов, Стојан: ЗА СТОПАНСКИЈА ОБЛИК НА МАНАСТИРА ПРИ ГОЛАМАТА БАЗИЛИКА В ПЛИСКА. - Софија, 1984; стр. од 95-103; (Археологија, св. 2-3)

Vitruvius: DE ARCHITECTURA LIBRI X. - München, Verl.F.Krohn, 1986.;

ВИЗАНТИИСКАЈА БЕЛОГЛИНАНАЈА РАСПИСНАЈА КЕРАМИКА IX-XII ВВ. Каталог изставки. - Ленинград, Государственный ермитаж, 1985; стр. 52 + 54 илустрација; II

Viădescu, Cristian M.: FORTIFICAȚIILE ROMANE DIN DACIA INFERIOR. - Craiova, Scrisul Românesc, 1986; стр. 160; II

Владимирова, Дочка: ЕКЗАГИИ ОТ ДОЛНА МИЗИЈА. - Софија, 1985; стр. од 22-31; (Нумизматика, св.1)

VORROMANISCHE KIRCHENBAUTEN. (Hessen, Rheinland-Pfalz, Saarland, Westfalen, Luxemburg, Elsass-Lothringen, Holland, Belgien). - München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1985.;

Voss, W.E.: RECHT UND RHETORIK IN DEN KAISERGESETZEN DER SPÄTANTIKE. - Frankfurt a.M., Löwenklau Verl., 1986.;

Walcha, Otto: MEISSNER PORZELLAN. 8.izd. - Berlin, VEB Brl., 1986; стр. 188 + 27 ilustracija + 48 kolor + 259 crno-belih reprodukcija; III

Ward-Perkins, B.: FROM CLASSICAL ANTIQUITY TO THE MIDDLE AGES: public building in northern and central Italy, 300-850. - Oxford, Oxford U.P., 1984; стр. 288 + 5 ilustracija; II (Oxford Historical Monographs)

Webster, M.: WEBSTER'S NEW DICTIONARY OF SYNONYMS. - London, Webster, 1984.;

Wehgartner, Irma: EIN GRABBILD DES ACHILLEUSMÄLERS. - Berlin, Archäologische Gesellschaft, 1985; стр. 51 + 31 ilustracija; II

Weiss, W.: HISTORISCHE WASSERZEICHEN. Lexikon. - Leipzig, Bibliographische Institut, 1986; стр. 128 + 64 ilustracije; II

Weitzmann: THE COTTON GENESIS. - Princeton, 1986.;

Welker, Edith: DIE RÖMISCHEN GLÄSER VON NIDA-HEDERNHEIM II. - Frankfurt am Main, Museum für Vor- und Frühgeschichte, 1985; стр. 96 + 23 table + 33 slike; II

Wells, C.: THE ROMAN EMPIRE. - London, Fontana, 1984; стр. 350; II (Fontana History of the Ancient World)

White, K.D.: GREEK AND ROMAN TECHNOLOGY. - London, Thames & Hudson, 1984; стр. 185; II (Aspects of Greek and Roman Life)

Wiegels, Rainer: DIE TRIBUSINSCHRIFTEN DES RÖMISCHEN HISPANIEN. - Berlin, Deutsches Archäologisches Institut, (Abteilung Madrid), 1985; стр. 195; II (Madrider Forschungen, Bd. 13)

Williams, D.: GREEK VASES. - London, British Museum, 1985; стр. 72 + 36 kolor + 40 crno-belih reprodukcija; II

Williams, S.: DIOCLETIAN AND THE ROMAN RECOVERY. - London, Batsford, 1985; стр. 320 + 16 ilustracija; II

Wilson, David Earl: THE EARLY MINOAN IIA WEST COURT HOUSE AT KNOSSOS (Crete). - University of Cincinnati, 1984; стр. 433; II

Winter, Frederick Alan: LATE CLASSICAL AND HELLENISTIC POTTERY FROM GORDION; The imported black glazed Wares (Anatolia, Greek, Turkey: Ceramics). - University of Pennsylvania, 1984; стр. 371; II

Wranglen, G.: AN INTRODUCTION TO CORROSION AND PROTECTION OF METALS. - London, Chapman and Hall, 1985.;

Xenopol, A.D.: L'HISTOIRE DES ROUMAINS. Vol.1: Dacie ante-romaine, Dacie romaine et les deferlements barbaresques, 513 av.J.-Ch.-1290. - București, Științifică și enciclopedică, 1985; стр. 520; II

Zakythinos, D.A.: BYZANTINISCHE GESCHICHTE, 324-1071. - Köln, Böhlau Verl., 1986.;

Зеимал, Т.И.: ЖИВОПИС И СКУЛПТУРА ТАДЖИКИСТАНА. Каталог изставки. - Ленинград, Государственный ермитаж, 1984; стр. 55 са илустрацијам; II

Zgusta, L.: KLEINASIATISCHE ORTSNAMEN. - Heidelberg, Carl Winter Verl., 1984; стр. 745 sa ilustracijama; II (Beiträge zur Namenforschung, Band 21)

Живкова, Људмила: ЧЕТВЕРО-ЕВАНГЕЛИЈЕТО НА ЦАР ИВАН АЛЕКСАНДАР. - Софија, Балгарски художник, 1986.;

Grupa autora: DIE SLAWEN IN DEUTSCHLAND. Ein Handbuch-Geschichte und Kultur der slawischen Stämme westlich von Oder und Neisse vom 6. bis 12. Jahrhundert. - Leipzig, Akademie Verl., 1985; str. 620 + 172 ilustracije + 96 table + 16 kolor reprodukcija + 1 karta; II (Veröffentlichungen des Zentralinstituts für Alte Geschichte und Archäologie der AdW der DDR, Band 14)

Група аутора: ИСТОРИЈА НА БЛГАРИЈА. Књ. I-V. - Софија, БАН, 1986.;

Гордана Марјановић

ЧАСОПИСИ
ДОМАЋА ИЗДАЊА

ARGO. Informativno glasilo za antiko in zgodnji srednji vek, zgodovino umetnosti in muzeologijo. Knj. XXIII-XXIV (za 1984-1985.). - Ljubljana, Narodni muzej, 1986.;

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ. Зборник радова Археографског одељења. Књ. VI-VII. - Београд, Народна библиотека Србије - Археографско одељење, 1984-1985.;

ARHEOLOŠKI VESTNIK. Knj. XXXVI. - Ljubljana, SAZU - Arheološki seminar, 1985.;

ARHEOLOŠKI PREGLED. Knj. 24. - Beograd, Arheološko društvo Jugoslavije, 1985.;

ARHIVIST. Knj. XXXVI, sv. 1-2. - Beograd, Savez arhivskih radnika Jugoslavije, 1986.;

ARHIVSKI VJESNIK. Knj. XXVII. - Zagreb, Arhiv Hrvatske, 1984.;

ARHITEKTURA-URBANIZAM. Časopis za arhitekturu, urbanizam, primenjenu umetnost i industrijsko oblikovanje. God. XXV, sv. 97. - Beograd, Savez arhitekata i Savez urbanističkih društava Jugoslavije, 1985.;

BALCANICA. Knj. XV. - Beograd, SANU - Institut za balkanologiju, 1984.;

BALCANOSLAVICA. Knj. 11-12. (za 1984-1985.) - Prilep, Institut za istraživanje na staroslovenskata kultura, 1985.;

VARSTVO SPOMENIKOV. Revija za teorijo in praksu spomeniškega varstva. Knj. XXVIII. - Ljubljana, Zavod SR Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine, 1986.;

ВИЗАНТОЛОШКИ ИНСТИТУТ. Посебна издања. Књ. 18: Византијски извори за историју народа Југославије, књ. VI. - Београд, САНУ - Византолошки институт, 1986.;

VIJESTI. Muzealaca i konzervatora SR Hrvatske. Knj. XXXIV, sv. 3-4. - Zagreb, Savez muzejskih društava i Društvo konzervatora Hrvatske, 1985.;

VIJESTI. Muzealaca i konzervatora SR Hrvatske. Knj. XXXV, sv. 1-2. - Zagreb, Savez muzejskih društava i Društvo konzervatora Hrvatske, 1986.;

VIRI ZA ZGODOVINO SLOVENCEV. Srednjeveški urbarrji za Slovenijo. Knj. VII. - Ljubljana, SAZU, 1984.;

VJESNIK. Arheološkog muzeja. III serija. Knj. XVIII. - Zagreb, Arheološki muzej, 1985.;

VJESNIK. Za arheologiju i historiju dalmatinsku. Knj. LXXVII. - Split, Arheološki muzej, 1984.;

VJESNIK. Za arheologiju i historiju dalmatinsku. Knj. LXXVIII. - Split, Arheološki muzej, 1985.;

ВРАЊСКИ ГЛАСНИК. Књ. XVIII. - Врање, Народни музеј, 1985.;

ГАЛЕРИЈА СРПСКЕ АКАДЕМИЈЕ НАУКА И УМЕТНОСТИ. Књ. 53, 54, 56. - Београд, Галерија САНУ, 1985.;

ГЛАС. Одељење историјских наука, књ. 5. - Београд, САНУ - Одељење историјских наука, 1986.;

GLASNIK. Arhiva i Društva arhivskih radnika Bosne i Hercegovine. Knj. XXV. - Sarajevo, Arhiv SR Bosne i Hercegovine, 1985.;

ГЛАСНИК. Етнографског музеја. Књ. 48. - Београд, Етнографски музеј, 1984.;

ГЛАСНИК. Етнографског музеја. Књ. 49. - Београд, Етнографски музеј, 1985.;

GLASNIK. Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Arheologija. Knj. 39. - Sarajevo, Zemaljski muzej BiH, 1984.;

GLASNIK. Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu. Etnologija. Knj. 39. - Sarajevo, Zemaljski muzej BiH, 1984.;

GLASNIK. Muzeja Kosova. XIII-XIV. - Priština, Muzej Kosova, 1984.;

ГЛАСНИК. Српско археолошко друштво. Књ. 1. -

Београд, Српско археолошко друштво, 1984.;

ГЛАСНИК. Српско археолошко друштво. Књ. 2. - Београд, Српско археолошко друштво, 1985.;

ГОДИШЕН ЗБОРНИК. Историско-филолошки оддел. Књ. 12(37). - Скопје, Филозофски факултет, 1984.;

ГОДИШЊАК ГРАДА БЕОГРАДА. Књ. XXXII. - Београд, Музеј града Београда, 1985.;

GODIŠNJAK ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE HRVATSKE. Knj. 8-9. - Zagreb, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1985.;

GODIŠNJAK ZAŠTITE SPOMENIKA KULTURE HRVATSKE. Knj. 8-9. - prilog: Vežić, Pavaš: Crkva sv. Trojstva (sv. Donata) u Zadru. Konzervatorski radovi i rezultati istraživanja. - Zagreb, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, 1985.;

ГОДИШЊАК. Српске академије наука и уметности. Књ. XCII (за 1985.). - Београд, САНУ, 1986.;

GODIŠNJAK. Centar za balkanološka ispitivanja. Knj. XXIV-22. - Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1986.;

DJELA. Centar za balkanološka ispitivanja. Knj. LXIV-5. - Sarajevo, Akademija nauka i umjetnosti BiH, 1986.;

ЂЕРДАПСКЕ СВЕСКЕ. Књ. II. - Београд, САНУ - Археолошки институт, 1984.;

ŽIVA ANTİKA. God. XXXV, sv. 1-2. - Skopje, Filozofski fakultet - Seminar za klasičnu filologiju, 1985.;

ЗБОРНИК. Књ. 1. - Ниш, Народни музеј, 1985.;

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ, ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ СРПСКОГ НАРОДА. I одељење: споменици на српском језику. Књ. XXXIII. - Београд, САНУ, 1986.;

ЗБОРНИК ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ. Књ. 11. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1986.;

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ. Књ. 4-5 (за 1983-1984.). - Битола, Завод за заштита на спомениците на културата и природни реткости и музеј, 1984.;

ZBORNIK RADOVA. Muzeja rudarstva i metalurgije. Knj. 3-4 (za 1984-1986.). - Bor, Muzej rudarstva i metalurgije, 1986.;

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА. Књ. XIV. - Чачак, Народни музеј, 1984.;

ЗБОРНИК ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА. Серија Б: друштвене науке. Књ. XIV, св. 2: споменица Николе

Рота. - Београд, Београдски универзитет - Филозофски факултет, 1986.;

ZGODOVINSKI ČASOPIS. God. XXXIX, sv. 3, 4. - Ljubljana, Zgodovinsko društvo Slovenije - Narodni muzej, 1985.;

ZGODOVINSKI ČASOPIS. God. XL, sv. 1-2,3. - Ljubljana, Zgodovinsko društvo Slovenije - Narodni muzej, 1986.;

ЗОГРАФ. Часопис за средњовековну уметност. Књ. 15. - Београд, Институт за историју уметности, 1984.;

INFORMATICA MUSEOLOGICA. Sv. 1-2,3-4 (za 1985.) - Zagreb, Muzejski dokumentacioni centar, 1986.;

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ. Орган Историјског института и Друштва историчара СР Црне Горе. Књ. XXXVIII (LVIII), св. 3-4. - Титоград, Историјски институт СР Црне Горе, 1985.;

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ. Орган Историјског института и Друштва историчара СР Црне Горе. Књ. XXXIX (LIX), св. 1-2. - Титоград, Историјски институт СР Црне Горе, 1986.;

ИСТОРИЈСКИ ЧАСОПИС. Орган Историјског института. Књ. XXXI. - Београд, САНУ - Историјски институт, 1984.;

КОМУНИКАЦИЈЕ. God. IX, sv. 24, 27, 28, 29, 30, 31. - Beograd, Centar za planiranje urbanog razvoja, 1984.;

КОМУНИКАЦИЈЕ. God. X, sv. 38, 41, 43, 44. - Beograd, Centar za planiranje urbanog razvoja, 1985.;

КОМУНИКАЦИЈЕ. God. XI, sv. 45, 46, 47. - Beograd, Centar za planiranje urbanog razvoja, 1986.;

ЛЕСКОВАЧКИ ЗБОРНИК. Књ. XXVI. - Лесковац, Народни музеј, 1986.;

LETOPIS. Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Knj. 35 (za 1984.). - Ljubljana, SAZU, 1985.;

LETOPIS. Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Knj. 36 (za 1985.). - Ljubljana, SAZU, 1986.;

LOŠKI RAZGLEDI. Knj. XXXII. - Škofja Loka, Muzejsko društvo v Škofji Loki, 1985.;

NARODNA UMJETNOST. Godišnjak Zavoda za istraživanje folklor Instituta za filologiju i folkloristiku. Knj. 21. - Zagreb, Zavod za istraživanje folklor Instituta za filologiju, 1984.;

NARODNA UMJETNOST. Godišnjak Zavoda za istraživanje folklora Instituta za filologiju i folkloristiku. Knj. 22. - Zagreb, Zavod za istraživanje folklora Instituta za filologiju, 1985.;

НАША ПРОШЛОСТ. Зборник радова Народног музеја и Историјског архива. Књ. 1. - Краљево, Народни музеј - Историјски архив, 1986.;

НИШКИ ЗБОРНИК. Публикација за друштвено-историјска и културна питања Ниша и региона. Књ. 15. - Ниш, Градина, 1985.;

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК. Књ. 8. - Нови Пазар, Завичајни музеј, 1984.;

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК. Књ. 9. - Нови Пазар, Завичајни музеј, 1985.;

НУМИЗМАТИЧАР. Књ. 7. - Београд, Народни музеј - Српско нумизматичко друштво, 1984.;

НУМИЗМАТИЧАР. Књ. 8. - Београд, Народни музеј - Српско нумизматичко друштво, 1985.;

ОНОМАТОЛОШКИ ПРИЛОЗИ. Књ. VI. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1985.;

ОСЈЕЧКИ ZBORNIK. Knj. XVII (za 1979.). - Osijek, Muzej Slavonije, 1985.;

ПОСЕБНА ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ВРАЊУ. Књ. 9. (Стојановски, Александар: Врањски кадилук у XVI веку). - Врање, Народни музеј, 1985.;

ПОСЕБНА ИЗДАЊА НАРОДНОГ МУЗЕЈА У ВРАЊУ. Књ. 10. - Врање, Народни музеј, 1985.;

PRILOZI. Odjel za arheologiju. Knj. 2. - Zagreb, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, 1985.;

PRILOZI ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU. Knj. 34 (za 1984.). - Sarajevo, Orientalni institut, 1985.;

PRILOZI POVIJESTI UMJETNOSTI U DALMACIJI. Knj. 25. - Split, Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, 1985.;

РАД ВОЈВОЂАНСКИХ МУЗЕЈА. Књ. 29 (за 1984-1985.). - Нови Сад, Војвођански музеј, 1985.;

RAĐOVI. Razdio društvenih znanosti. Knj. 24 (11), (za 1984-1985.). - Zadar, Filozofski fakultet, 1985.;

RAZPRAVE-DISSERTATIONES. Razred za zgodovino in družbene vede, Classis I: historia et sociologia. Knj. XIV (za 1983.). - Ljubljana, SAZU, 1984.;

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE. Clas-

sis I: historia et sociologia. Dela-opera. Knj. 26, 27, 28, 29. - Ljubljana, SAZU, 1985.;

RAZRED ZA ZGODOVINSKE IN DRUŽBENE VEDE. Classis I: historia et sociologia. Dela-opera. Knj. 30. - Ljubljana, SAZU, 1986.;

САОПШТЕЊА. Communications. Књ. XVII. - Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1985.;

SAOPŠTENJA. Periodična izdanja. Knj. 14-15.16. - Beograd, Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije, 1986.;

СВЕСКЕ. Друштва историчара уметности СР Србије. Год. IX, св. 17. - Београд, Друштво историчара уметности СР Србије, 1986.;

СПОМЕНИК. Одељење друштвених наука. Књ. CXXVI (ОДН, књ.24). - Београд, САНУ - Одељење друштвених наука, 1985.;

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК. Књ. XXXI. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1985.;

СРПСКИ ДИЈАЛЕКТОЛОШКИ ЗБОРНИК. Књ. XXXII. - Београд, САНУ - Одељење језика и књижевности, 1986.;

СТАНИШТА. Зборник радова за политичку, културну и привредну историју Крагујевца и околине. - Крагујевац, Историјски архив Шумадије - Народни музеј - Народна библиотека "Вук Караџић" - Спомен музеј "21.октобар" - СИЗ културе, 1985.;

СТАРИНАР. Књ. XXXVI. - Београд, Археолошки институт, 1985.;

STAROHRVATSKA PROSVJETA. III serija. Knj. 14 (za 1984.). - Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1985.;

STAROHRVATSKA PROSVJETA. III serija. Knj. 15 (za 1985.). - Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 1986.;

УЖИЧКИ ЗБОРНИК. Прилози за политичку, културну и економску историју Титовог Ужица и околине. Књ. 13. - Титово Ужице, Народни музеј, 1984.;

УЖИЧКИ ЗБОРНИК. Прилози за политичку, културну и економску историју Титовог Ужица и околине. Књ. 14. - Титово Ужице, Народни музеј, 1985.;

HISTRIA ARCHAEOLOGICA. Knj. XI-XII (za 1980-1981.). - Pula, Arheološki muzej Istre, 1985.;

ЦЕНТАР ЗА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА. Књ. 5 (Марковић, Чедомир: Неолит Црне Горе). - Београд, Фи-

лозофски факултет Универзитета у Београду,
1985.;

ЦРКВА. Календар Српске православне патријаршије. За 1984. годину. - Београд, Српска православна црква - Свети архијерејски синод, 1984.;

ЦРКВА. Календар Српске православне патријаршије. За 1985. годину. - Београд, Српска православна црква - Свети архијерејски синод, 1985.;

ЦРКВА. Календар Српске православне патријаршије. За 1986. годину. - Београд, Српска православна црква - Свети архијерејски синод, 1986.;

ЋLANCI I GRADJA. Za kulturnu istoriju istočne Bosne. Knj. XV. - Tuzla, Muzej istočne Bosne, 1984.

Гордана Марјановић

ЧАСОПИСИ
СТРАНА ИЗДАЊА

ALBA REGIA. Annales Musei Stephani Regis. Knj. XXI. - Székesfehérvár, Istvan Kiraly Muzeum Közleményei, 1984.;

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ СБОРНИК. Књ. 25. - Ленинград, Искусство, 1984.;

~~АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ~~

АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ СБОРНИК. Књ. 26. - Ленинград, Искусство, 1985.;

АРХЕОЛОГИЈА. Књ. XXVII, св. 3,4. - Софија, Археологически институт и музеи при БАН, 1985.;

АРХЕОЛОГИЈА. Књ. XXVIII, св. 1,2. - Софија, Археологически институт и музеи при БАН, 1986.;

ART AND ARCHAEOLOGY TECHNICAL ABSTRACTS. Vol. 23, sv. 1. - Marina del Rey, Paul Getty Conservation Institute, 1986.;

BULLETIN. De l'Institut Royal du patrimoine artistique. Knj. XX (1984-1985.). - Bruxelles, Institut Royal du patrimoine artistique, 1985.;

BULLETIN. Du Musée hongrois des beaux-arts. Knj. 62-63. - Budapest, Musée hongrois des beaux-arts, 1984.;

CARINTHIA 1. Zeitschrift für geschichtliche Landeskunde von Kärnten. Knj. 176. - Klagenfurt,

Geschichtsvereines für Kärnten, 1986.;

DEUTSCHE KUNST UND DENKMALPFLEGE. Knj. 43, sv. 2. - München-Berlin, Landesdenkmalpfleger in der BRD, 1985.;

ЕПИГРАФИКА ВОСТОКА. АН СССР, сборник статей. Књ. XXIII. - Ленинград, Наука, 1985.;

ETNOGRAFIA POLSKA. Knj. XXIX, sv. 2. - Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, Polska Akademia Nauk, 1985.;

ETNOGRAFIA POLSKA. Knj. XXX, sv. 1. - Wrocław-Warszawa-Krakow-Gdansk, Polska Akademia Nauk, 1986.;

FORENINGEN TIL NORSKE FORTIDSMINNESMERKERS BEVARING. Arbok 140. - Oslo, Ardal og Sunddal Verle, 1986.;

FUNDE UND AUSGRABUNGEN IM BEZIRK TRIER. Aus der Arbeit des Rheinischen Landesmuseums Trier. Knj. 17. - Trier, Rheinische Landesmuseum, 1985.;

GESTA. International Center of Medieval Art. Vol. XXIV, sv. 2. - New York, International Center of Medieval Art, 1985.;

GESTA. International Center of Medieval Art. Vol. XXV, sv. 1. - New York, International Center of Medieval Art, 1986.;

JAHRBUCH DER BAYERISCHEN DENKMALPFLEGE. Forschungen und Berichte. Knj. 37 (za 1983.). - München, Bayerische Landesamt für Denkmalpflege, 1985.;

JAHRBUCH DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS. Band 99. - Berlin, Deutsches Archäologisches Institut, 1984.;

JAHRBUCH DES DEUTSCHEN ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTS. Band 100. - Berlin, Deutsches Archäologisches Institut, 1985.;

JAHRBUCH DER ÖSTERREICHISCHEN BYZANTINISTIK. Register zu Band 1-32. - Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1984.;

JOURNAL OF THE WARBURG AND COURTAULD INSTITUTES. Knj. XLVIII. - London, The Warburg Institute, 1985.;

KUNST CHRONIK. Monatsschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege. Knj. XXXVIII, sv. 11, 12. - München, Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1985.;

KUNST CHRONIK. Monatsschrift für Kunstwissenschaft, Museumswesen und Denkmalpflege. Knj. XXXIX, sv. 1,2,4,5,6,7,8,10, 11. - München,

Zentralinstitut für Kunstgeschichte, 1986.;

MITTEILUNGEN DES ARCHÄOLOGISCHEN INSTITUTES DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN. Knj. 14. - Budapest, Archäologisches Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften, 1985.;

MONUMENTET. Materialet e sesionit III shkencor të Institutit monumenteve të kulturës. Knj. XXVII-XXVIII, sv. 1, 2. - Tiranë, Instituti i monumenteve të kulturës, 1984.;

MONUMENTET. Materialet e sesionit III shkencor të Institutit monumenteve të kulturës. Knj. XXIX-XXX, sv. 1, 2. - Tiranë, Instituti i monumenteve të kulturës, 1985.;

MONUMENTET. Materialet e sesionit III shkencor të Institutit monumenteve të kulturës. Knj. XXXI, sv. 1. - Tiranë, Instituti i monumenteve të kulturës, 1986.;

NEW STUDIES OF HISTORY. Vol. 7. - The N. Iorga History Institute. - Bucuresti, The Academy of Social and Political Sciences, 1985.;

МУЗЕИ. Художественные собрания СССР. Сборник. Кн. 5. - Москва, Советский художник, 1984.;

PONTICA. Knj. XVII. - Constanța, Muzeul de Arheologie, 1984.;

ПРАКТИКА. За 1983.год., св. А, Б. - ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ, 1986.;

REVISTA MUZEELOR ȘI MONUMENTELOR. Monumente istorice și de artă. Knj. XVII, sv. 1. - București, Consiliul culturii și educației socialiste, 1986.;

REVISTA MUZEELOR ȘI MONUMENTELOR. Muzeu. Knj. XXIII, sv. 1,2,3,4,5,6,7, 8. - București, Îngrijirea directicii muzeelor și monumentelor din CSCA, 1986.;

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART. Série Beaux-Arts. Knj. XXII. - Bucarest, Académie de la RP Roumaine, 1985.;

REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART. Série Beaux-Arts. Knj. XXIII. - Bucarest, Académie de la RP Roumaine, 1986.;

RIVISTA INGAUNA E INTEMELIA. Knj. XXXIX, sv. 1-2. (za 1984.) - Bordighera, Istituto Internazionale di studi liguri, 1985.;

SILESIA ANTIQUA. Knj. XXVII. - Wrocław, Muzeum Archeologiczne, 1985.;

SILESIA ANTIQUA. Knj. XXVII. - Wrocław, Muzeum Archeologiczne, 1986.;

SLOVENSKA ARCHEOLOGĽA. Časopis archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitra. Knj. XXXIII, sv. 2. - Bratislava, Slovenska akadémia vied-Archeologický ústav, 1985.;

SLOVENSKA ARCHEOLOGĽA. Časopis archeologického ústavu Slovenskej akadémie vied v Nitra. Knj. XXXIV, sv. 1. - Bratislava, Slovenska akadémia vied-Archeologický ústav, 1986.;

SLOVENSKY NÁRODOPIŠ. Knj. XXXIV, sv. 1-2, 3, 4. - Bratislava, Slovenska akadémia vied, 1986.;

СООБЩЕНИЯ. Кн. XLIX. - Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1984.;

СООБЩЕНИЯ. Кн. L. - Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1985.;

СООБЩЕНИЯ. Ходожественное наследие. Хранение, исследование, реставрация. Кн. 39 (9). - Москва, Министерство культуры СССР, 1984.;

STUDII ȘI CERCETARI DE ISTORIE VECE. Knj. 36, sv. 3, 4. - București, Institutul de arheologie, 1985.;

STUDII ȘI CERCETARI DE ISTORIE VECE. Knj. 37, sv. 1, 2, 3. - București, Institutul de arheologie, 1986.;

THE SLAVONIC AND EAST EUROPEAN REVIEW. Knj. LXIV, sv. 1,2,3, 4. - London, The School of Slavonic and East European Studies, 1986.;

TRIERER ZEITSCHRIFT. Für Geschichte und Kunst des Trierer Landes und seiner Nachbargebiete. Knj. XLVIII. - Trier, Rheinische Landesmuseum, 1985.;

ТРУДИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЕРМИТАЖА. Кн. XXIV. - Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1984.;

ТРУДИ ГОСУДАРСТВЕННОГО ЕРМИТАЖА. Кн. XXV. - Ленинград, Государственный Эрмитаж, 1985.;

UNIVERSYTET IM.ADAMA MICKIEWICZA. Seria archeologia. Knj. 23. - Poznań, Uniwersytet im.Adama Mickiewicza, 1984.;

UNIVERSYTET IM.ADAMA MICKIEWICZA. Seria archeologia. Knj. 24, 25. - Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1985.;

UNIVERSYTET IM.ADAMA MICKIEWICZA. Seria archeologia. Knj. 26. - Poznań, Uniwersytet im.Adama Mickiewicza, 1986.;

UNIVERSYTET IM.ADAMA MICKIEWICZA. Seria etnografia. 11, 12. - Poznań, Uniwersytet im.Adama Mickiewicza, 1986.;

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza. Seria historia sztuki. Knj. 16. - Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1984.;

UNIwersytet im. Adama Mickiewicza. Seria historia sztuki. Knj. 15. - Poznań, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, 1985.;

Византийский Временник. Кн. 46. - Москва, Академия наук СССР - Институт истории, 1986.;

Wiadomości Archeologiczne. Knj. XLVI, sv. 1, 2 (za 1981.) - Warszawa, Państwowe Muzeum Archeologiczne, 1984.;

Wiadomości Archeologiczne. Knj. XLVII, sv. 1, 2 (za 1982.) - Warszawa, Państwowe Muzeum Archeologiczne, 1984-1985.

Гордана Марјановић

ПРЕГЛЕД ЧАСОПИСА

СТАРИНАР. Нова серија. Кн. XXXVI. - Београд, Археолошки институт у Београду, 1985.;

Расправе: Никола Тасић: О хронолошком односу енеолитских култура у југословенском Подунављу; Борислав Јовановић: Некропола на Пећинама и старије гвоздено доба Подунавља; Маја Паровић-Пешикан: Неки нови аспекти ширења егејске и грчке културе на централни Балкан; Драгослав Срејовић: Felix Romuliana, Галеријева палата у Гамзиграду; Мирослав Јеремић: Дрвени скелет у архитектури Сирмијума I-IV века; Павле Мијовић: Улцињски циборијум; Гордана Марјановић-Вујовић: Прилог проучавању историјата истраживања средњовековних некропола у Србији; Јованка Калић-Марко Поповић: Црква у Дежеву; Srboљub Živapović: Остаци скелета са некрополе поред цркве у Дежеву; Светлана Пејић: Архитектонска пластика Богородичине цркве у Дренову;

Прилози: Љиљана Ђуричић: Систем прикупљања података за анализу индустрије окресаног камена; Недељка Љамић-Валовић: Типологија просопоморфних поклопаца из Винче; Петар Милошевић: Сунчани сат из Сирмијума; Чедомир Васић: Базилика С на Царичином Граду-нов предлог реконструкције основе; Шефик Бешлагич: Епитаф великог казнаца Неспине из Малеог Чајног; Дејан Медаковић-Мирјана Љубинковић-Мирослава Мирковић: Прослава 100-годишњице "Старинара", 1884-1984.;

Научни скупови: Сава П. Тутунџић: Са археолозијама на првој међународној конференцији о историји и археологији Јордана, Оксфорд, 25-31. ма-

рт 1980.; Сава П. Тутунџић: Са и поводом међународног симпозијума "Касна праисторија басена Нила и Сахаре", Димачево (код Познања), 11.-15. септ. 1984.; Видојко Јовић: III петроархеолошки семинар у Пловдиву, 27-30. август 1984.; Гордана Марјановић-Вујовић: V међународни конгрес археолога слависта, Кијев, 18-25. септембар 1985.;

Критике и прикази: Слободан Валовић: Dragoslav Sreјović, Ljubinka Babović, - Lepenski vir - Menschenbilder einer frühen Europäischen Kultur; Слободан Валовић: I. Radovanović, M. Kaczanowska, J. K. Kozłowski, M. Pawlikowski, B. Voytek, - The chipped stone industry from Vinča-excavations 1929-1934.; Растко Васић: Praistorija jugoslavenskih zemalja IV; Растко Васић: Tibor Kamenczei, - Die Spätbronzezeit Nordostungarns; Растко Васић: Helmut J. Kroll, - Die Pflanzenfunde. Kastanas; Војислав Трбуховић: Jan Bouzek, - The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural interrelations in the second millennium B.C.; Растко Васић: Милош Јевтић, - Керамика старијег гвозденог доба на централнобалканском подручју; Растко Васић: Janez Dular, - Halštatska keramika v Sloveniji; Растко Васић: Stane Gabrovec, Drago Svoljšak, - Most na Soči (S. Lucia) I, zgodovina raziskovanj in topografija; Растко Васић: Aleksandar Palavestra, - Kneževski grobovi starijeg гвозденог доба на centralnom Balkanu; Маја Паровић-Пешикан: Александар Јовановић, - Римске некрополе на територији Југославије; Маја Паровић-Пешикан: Irma Čremošnik, - Mozaici i zidno slikarstvo rimskog doba u Bosni i Hercegovini; Милена Душанић: Doina Benea, - Din istoria militara a Moesiei Superior si a Daciei; Милена Душанић: Марта Сорди, - Христијани и римско царство (I Cristiani e l'Impero Romano); Војислав Јовановић: Димитрије Мадас, - Славковица-средњовековна црква, средњовековно гробље, гробови деспота Ђурђа, Јерине, и Лазара Бранковића; Ђурђе Бошковић: Шефик Бешлагич, - Степци-култура и уметност; Славенка Ерцеговић-Павловић: Starohrvatska prosvjeta, serija III, - svezak 11; Славенка Ерцеговић-Павловић: Starohrvatska prosvjeta, serija III, svezak 12; Војислав Трбуховић: Anton Scherer, - Felix Milleker (1858-1942);

Библиографија: N. Mandić, M. Ćirković, M. Jovanović, B. Todić: Répertoire d'archéologie, d'art et d'histoire culturelle. Publications parues en 1980-1983. sur les monuments historiques, stations archéologiques et recherches scientifiques en Yougoslavie;

Уредник: БОРИСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

ЗОГРАФ. Часопис за средњовековну уметност. Кн. 15. - Београд, Институт за историју уметности, 1984.;

Чланци: Yves Christe: Notes iconographiques sur quelques églises de Cappadoce; Vojislav J. Djurić: Un courant stylistique dans la peinture byzantine vers le milieu du XIe siècle; Лейла Хускивадзе: Византийский крест из Мацхвариши; Svetlana Tomeković: Hagiographie peinte: trois exemples crétois; Јанко Магловски: Знамење Јудино на студеничкој трифори. Прилог иконологији студеничке пластике, II; Милка Чанак-Медић: Звоници Свете Марије на Млету; Miroslav Lazović: La fresque de l'église Notre Dame de Grima; Смиљка Габелић: Представе св. Маманта у зидном сликарству на Кипру; Радивоје Љубинковић: Црква Светог Николе у Станичењу; Цветан Грозданов-Димитар Ђорнаков: Историјски портрети у Полошком (II);

Књиге: Гордана Бабић: Nancy P. Ševčenko, - The Life of Saint Nicholas in Byzantine Art; Смиљка Габелић: Slobodan Ćurčić, - Art and Architecture in the Balkans, an Annotated bibliography; Бранка Иванић: Kurt Weitzmann, - Studies in the Arts at Sinai; Мирјана Шаkota: Marija Bajalović-Hadžić Pešić, - Keramika u srednjovekovnoj Srbiji;

Уредник ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ

УЖИЧКИ ЗБОРНИК. Прилози за политичку, културну и економску историју Титовог Ужица и околине. Бр. 14. - Титово Ужице, РО Музеја "Народни музеј" и Историјски архив, 1985.;

Јаворка Бућић-Петар Петровић: Римски vicus и терме у Прилипу; Ејуп Мушовић: Становништво и исламски споменици Ужица у периоду турске власти; Богумил Храбак: Ужице између србијанских устаника и босанских османлија, 1804-1807.; Радослав Љушић: Хајдучија у ужичком крају у време прве владавине кнеза Милоша и кнеза Михаила; Светислав Владислављевић: Први срески шумари и економи у ужичком крају у првој половини 19 века; Новак Живковић: Прогони учитеља у ужичком округу (1881-1882); Љубодраг А. Поповић: Прилози за историју ужичког краја у I светском рату. (Губици у становништву од 1912-1918. године); Милосав Р. Ђенић: Епидемије тифуса и шпанске грознице на Златибору у време Првог светског рата; Вићентије Ђорђевић: Душан Поповић-мисао и дело; Сергије Димитријевић: Идеолошке и политичке борбе Душана Поповића, 1917-1918. године; Живота Р. Марковић: О формирању главног Народноослободилачког одбора за Србију 1941. године у светлу нових података. Прилог истраживању; Милан Борковић: Оснивачки конгрес КП Србије и његов значај; Миодраг Жико Аврамовић: Рад Окружног комитета КПЈ за Ужице од 6.04.1944. до 15.05.1945.; Војислав Мишић-Раденко Којадиновић: Прилог познавању шумске вегетације клисуре Дрине (Национални парк Тара); Илија Мисаиловић: Развој

сточарства у брдско-планинском подручју на примеру региона Титово Ужице; Вујадин Рудић-Илија Поповић: Социогеографске карактеристике Јабланице на Златибору; Раде В. Познановић: Познановићи у Гостиници; Момчило Тешић: Народни обичаји из Пожешког краја. Болести и њихово лечење;

Културна хроника: Љиљана Манојловић: Научни скуп "Милешева у историји српског народа"; Петар Вишић: Научни скуп "Ужички крај у НОР и револуцији, 1941-1945. године"; Ејуп Мушовић: Ахмед Аличић, - Турски катастарски пописи неких подручја западне Србије XV и XVI века; Раде Познановић: Стеван Игњић, - Бајина Башта и околина до 1941.; Слободан Радовић: Живан Л. Ћирић, - Старо Ужице у записима; Љубинка Богетић: Живота Марковић, - Народноослободилачки одбори и зачеци друштвених промена у ужичком крају 1941. године; Александар М. Милосављевић: Уз четрдесетогодишњицу рада Народног позоришта Титово Ужице; Петар Петровић: In memoriam Јаворка Бућић (1939-1985.);

Главни и одговорни уредник: ЖИВОТА МАРКОВИЋ

ЗБОРНИК РАДОВА НАРОДНОГ МУЗЕЈА. Књ. XIV. - Чакач, Народни музеј, 1984.;

Богумил Храбак: Рудник под Штурцем и његова дубровачка насеобина; Павле Васић: Дела савременика-Мали прилог иконографији српске револуције; Недељка Љамић-Валовић: Неколико примера неолитске пластике из Ратине; Драгољуб М. Павловић: Западноморавци, Рудничани и Драгачевци у Другом српском устанку; Теодосије Вукосављевић: Чачани у српско-турском рату 1877. и 1878. године; Новак Живковић: Старовлашки крај ратне 1878. године. Избор докумената; Љубодраг А. Поповић: Чачанско-руднички крај пре сто година у светлу статистике; Радован М. Маринковић: Становништво Губереваца и Живице; Момчило Исић: Основно школство у чачанском школском срезу од 1918. до 1922. године; Драган Суботић: Почети политичког организовања радништва у Чачку у првим годинама XX века; Јарослав Дашић: Политичке прилике у чачанском крају у време економске кризе (1929-1933.); Радивоје Бојовић: Прилог етнолошкој библиографији чачанског краја;

Одговорни уредник: МИЛОВАН ВУЛОВИЋ

НОВОПАЗАРСКИ ЗБОРНИК. Књ. 9. - Нови Пазар, Завичајни музеј, 1985.;

Звонимир Калуђеровић: Истраживања Смолушке пећине 1984-1985. године; Весна Димитријевић: Квартарна фауна из Смолушке пећине; Милош Јефтић: Резултати сондажних истраживања горњих праисто-

ријских слојева у Смолућкој пећини код Тутина; Мирослава Мирковић: Beneficiarii consularis на споменицима из Новог Пазара; Александар Јовановић: Римски надгробни споменик из Новопазарске бање; Јованка Калић-Душан Мркобрад: Градина у Радалици; Михаило Милинковић: Рановизантијско утврђење на Тупом кршу и околна утврђења у Тугинској области; Драгица Премовић-Алексић: Латинска црква у Постељу; Ејуп Мушовић: Исламски споменици Новог Пазара; Изудин Шушевић: Шика-јет дефтери о Новом Пазару у XVIII веку; Марко Поповић: Новопазарска утврђења на плановима из XVIII и XIX века; Симон Јоановић: Новопазарски Санџак 1878-1900. године; Авдија Авдић: Општи поглед на миграциона кретања муслиманског становништва на Балкану од краја XIX века до закључења Југословенско-турске конвенције (11. јула 1938. год.); Јован Ф. Трифуноски: Торбеши у Струшком Дримколу; Сенко Рашљанин: Нешто о жешкој градској ношњи Новог Пазара с краја XIX и почетка XX века; Вукман Ђулафић: Прилог проучавању знака "свастике" код нас; Саит Качапор: Јеремија Поповић, први народни учитељ у општини Тутин; Србољуб Живановић: Трагови повреда, поремећаја и оболења на остацима скелета људи из некрополе цркве број 1 у Трговишту;

Извештај о археолошким радовима у 1985. години: Марко Поповић: Рас-каснороманско и средњовековно утврђење; Душица Минић: Трговиште-средњовековно насеље; Војислав Јовановић: Археолошка истраживања некрополе средњовековног Трговишта на локалитету Табачина 1985. године; Марко Поповић: Прелиминарна сондажна истраживања у области средњовековног Раса; Гордана Марјановић-Вујовић: Петрова црква код Новог Пазара, II; Марко Поповић: Извештај са рекогносцирања и сондирања археолошких локалитета на подручју општине Тутин 1985. године; Драгица Премовић-Алексић: Рекогносцирање терена;

Уредник: ЕЈУП МУШОВИЋ

вске цркве; Марија Бајаловић-Хаџи-Пешић: Београд 1603. године, како га је видео један ратни заробљеник; Марко Недељковић: Прилог датовану цркве манастира Раковице; Бранка Кнежевић: Манастир Манастирица-предање и историја; Драгица Симић-Лазар: Иконографија Страшног суда у цркви св. Петра и Павла у Тутину; Надежда Пешић-Максимовић: Народно градитељство Куршумлије, Блага и околних села; Божидар Крстановић: Прилог познавању народног градитељства у нас; Миодраг Јовановић: Аустријски архитекта Лудвиг Ферстер као писац о византијским и српским црквама; Угљеша Рајчевић: Сликари Милутин Бл. Марковић; Стеван Томић: Да ли су музичка дела споменици културе?; Бранка Скакић-Симатовић: Предлог за оснивање Републичког завода за заштиту споменика културе и прве акције на заштити у Србији после ослобођења;

Реферати: Јован Секулић: Путеви савремене заштите Старог Раса са Сопћанима;

Критике и прикази: Гордана Цветковић-Томашевић: Ирма Чremoшник, - Мозаики и зидно сликарство римског доба у Босни и Херцеговини; Милица Јанковић: Гордана Марјановић-Вујовић, - Трњане, српска некропола (крај XI - почетак XIII века); Милка Чанак-Медић: Јован Нешковић, - Ђурђеви Ступови у Старом Расу. Постанак архитектуре св. Ђорђа и стварање рашког типа споменика у архитектури средњовековне Србије; Сретен Петковић: Мирјана Шакота, - Дечанска ризница; Радомир Станић: Марица Шупут, - Српска архитектура у доба турске власти, 1459-1690.; Нађа Куртовић-Фолић: Андреј Андрејевић, Исламска монументална уметност XVI века у Југославији. Куполне џамије; Неда Цар: Henry Maguire, - Art and eloquence in Byzantium; Андреј Андрејевић: Вакуфнаме из Босне и Херцеговине (XV и XVI вијек);

Уредник: РАДОМИР СТАНИЋ

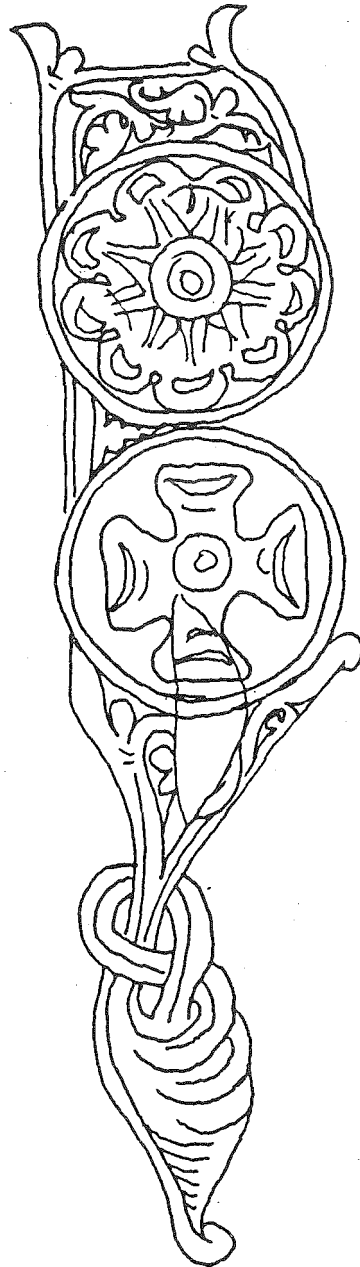
Гордана Марјановић

САОПШТЕЊА. Communications. Књ. XVII. - Београд, Републички завод за заштиту споменика културе, 1985.;

Чланци и расправе: Милка Чанак-Медић: Нека питања хронологије рашких споменика; Радомир Николић: О уметничкој делатности светог Саве у књижевном делу Доментијана; Слободан М. Ненадовић: Нови подаци о "старој трпезарији" у Хиландару; Мирјана Шакота: Нешто о "златару" Гаврилу Пишчевићу; Радомир Петровић: У потрази за Радуловим иконостасом из Црклезе; Радојка Зарић: Лик Стефана Штиљановића у српској уметности XVII-XIX века; Ранко Финдрић: О унутрашњем уређењу и опреми наше старе градске куће;

Прилози: Милан Ивановић: Споменици Ибарског Колашина; Смиљка Габелић: Записи са крова лесно-

МИЛИВОЈЕ-БАТА ГРУЈИЋ

(1940-1986)

МИЛИВОЈЕ ГРУЈИЋ

Скоро пуне две деценије провео је Миливоје Грујић -Бата у Републичком заводу за заштиту споменика културе радећи, као архитектонски техничар, на споменицима који су се рестаурирали, конзервисали, или истраживали. У време његове пуне стручне зрелости, изненада смо га изгубили после тешке и неумитне болести.

Пре него што је дошао у Републички завод, Бата Грујић је већ имао иза себе период успешног рада у грађевинарству свога родног Мојковца и прва искуства у раду на споменицима. Већ је пре доласка у Републички завод био учесник археолошких екипа на истраживањима и судео у извођењу рестаурације Савине трпезарије у Дечанима, као спољни сарадник Покрајинског завода за заштиту споменика културе у Приштини. Ипак, његов прави улазак у свет споменика пада у 1968. годину, када се запо-

слио у Републичком заводу. Радећи отада на извођењу сложене санације цркве манастира Благовештења под Кабларом и потом послова везаних за уређење тог манастира, испомажући у току радова у Гамзиграду, старајући се о радовима у Ариљу, исполио је одговорност и необичну љубав за конзерваторски посао. Од 1979. године - када је Црну Гору задесио тежак земљотрес - Бата Грујић је готово без прекида био заузет радом везаним за спасавање оштећене и угрожене тамошње културне баштине. Замењујући руководиоца радова у току израде документационих подлога за ревитализацију старе Будве, старао се о раду бројне екипе студената и већ завршених архитеката. Уследио је, потом, рад на припреми документације и подлога за пројекте санације старог дворца "Тополнице" у Бару, утврђења у Котору, утврђења у Будви и Старом Бару, после чега је све до своје болести водио конзерваторске и рестаураторске радове на турској тврђави у Фетисламу код Кладова.

У сложеном поступку рестаурације и ревитализације споменика, свака је деоница рада важна и може пресудно утицати на успех подухвата, било да су у питању подлоге за пројекте, или када се ради на документацији о исходима неких истраживања, или пак извођењу санације или рестаурације на самим споменицима где је неопходно поклонити велику пажњу занатској обради сваког појединачног детаља.

Сваки конзерватор који се сусрео са таквим обавезама може оценити колико је могла бити драгоцен помоћ сарадника вичног да неку од тих деоница рада преузме и оствари, какав је, без сумње, био Бата Грујић.

Нема ваљда конзерватора у Србији који га није познавао, који га није сусрео на неком од његових задатака, који се није осведочио у његову везаност за посао којим се бавио. Живео је потпуно одан тој великој породици конзерватора. И поред таквих радних врлина, Бате ћемо се Грујића сећати првенствено због његове не свакидашње честитости, племенитих особина, топлине и дружељубља.

Милка Чанак-Медић

ЂОРЂИНА-ЂИНА СТОЈАНОВИЋ-ГАБРИЧЕВИЋ

(1928-1987)

ЂОРЂИНА-ЂИНА СТОЈАНОВИЋ-ГАБРИЧЕВИЋ

У нашој средини живела је и радила дуго година једна нарасе самопрегорна и пријатељска особа. На-викли смо се на њену стручну и увек доступну са-радњу. Сада када је нема видимо колико нам недо-стаје.

Окрутна болест однела је почетком ове, 1987. годи-не Ђину, нашу колегиницу, која је положила толике камене темељце у области заштите покретних спо-меника културе. Не само положила, већ својим огром-ним ентузијазмом и љубављу за ову специфичну де-латност означила прекретницу у тој области. За тај свој самопрегор добила је бројна стручна при-знања. Заслужена друштвена признања - званичне награде су је мимоишле за живота, вероватно због природе нашег посла, а ако их је ико заслужио, она јесте. Њеном прераном смрћу изгубили смо много - хијатус ће се осећати годинама.

Свој стручни рад Ђина је почела скромно - после студија историје уметности - укључивши се у рад на заштити споменика културе, углавном на Косову. Радећи на томе схватила је да постоји једна спо-дна, а запостављена област, огромно поље рада на заштити покретних споменика културе. Од тог моме-нта целим својим бићем окренула се овом послу, без резерве и предаха, истовремено се стално уса-вршавајући у највећим европским центрима, код нај-познатијих светских стручњака. Бављење овим осет-љивим и по здравље опасним послом, у лабораторији и на теренима, на крају је платила својим живо-том, што је, изгледа, нормално у овој струци. Оста-вила нам је у наслеђе делатност заштите археолош-ких и других споменика културе развијену на моде-рним основама, и задужила нас на трајно сећање на њен лик и велику радну енергију, храброст, пожр-тованост и другарство.

У много чему је Ђина била пионир. Учествовала је у планирању и развоју Центра за конзервацију Народног музеја, а директно оформила Лабораторију за конзервацију археолошких споменика културе. Она је свакако најзаслужнија што је ова делатност подигнута са скоро занатске на садашњу научну основу. Истовремено се бринула о подмлатку и кадровима, као и развоју сарадње преко свих граница, тако да је њено име познато у свим конзерваторским круговима. Свима нама била је несебични пријатељ и друг. Овакав рад, дружење и сарадња почели су оснивањем прве модерне конзерваторске лабораторије 1959. године у Народном музеју, а сада Ђине, до скоро тако активне и јаке у сваком погледу, нема.

До пред саму смрт Ђина је била у току свих савремених сазнања из области конзервације археолошких предмета, као и примењене технике и технологије. Републичке границе за њу нису постојале, па иако јој је током времена специјалност постала она врло специфична област конзервације археолошког и средњовековног текстила, а ту је несумњиво била велики стручњак и ауторитет, она није запостављала ни друге области конзервације археолошких предмета, посебно конзервацију предмета од органских материјала, па и метала.

Ђинин допринос томе да лабораторија за конзерва-

цију Народног музеја постане водећа у земљи, као и томе да буде основа развоја кадрова, несумњив је. Иницијатор је и учесник у планирању и развоју већег броја конзерваторских лабораторија и радионица у овој земљи. Велики број данашњих кадрова су директно или посредно Ђинини ђаци. У задње време, као професор Културолошког Факултета на Цетињу, извела је неколико генерација будућих добрих стручњака-конзерватора. Иницијатор је и оснивач секције у оквиру Конзерваторског друштва Србије.

Ђина је знала за своју болест. Супротстављала јој је личну храброст, радећи без предаха малтене до саме смрти, посебно на изради планова рада Центра за конзервацију за годину чији је почетак једва дочекала, као и на даљем развоју тог Центра чији је била руководилац. Многобројним Ђининим колегама и пријатељима, а она их је имала стварно много и не без разлога, и не само у овој земљи, њена прерана трагична смрт је ненадокнадив губитак, жал за добрим другом. Њеном смрћу сви ми губимо много. Тешко ћемо то премостити, ако уопште можемо.

У свом богатом радном веку наша колегиница нас је јако задужила. Место у нашем сећању и наша захвалност, то је једино што јој сада можемо узвратити.

Александар Стојковић

ДУШАН ТАСИЋ

(1931-1986)

ДУШАН ТАСИЋ

МЕСЕЦА ФЕБРУАРА, У 16 ДАН,
ПОЧИНУ ДУШАН ТАСИЋ, А ЗОВОМ
ТАСКЕ. ДА ПОМЕНЕТЕ БРАТИЕ.

Таске је био драг и вољен човек међу конзерваторима. Умео је да отпочне и да заврши разговор међу људима. Био је један од највољенијих историчара уметности и врских фотографа међу конзерваторима. Имао је у себи неку чудесну светлост која је узносила и разгарала. Светлост топла, блага, људска, која подстиче на разговор о свему и свачему, на међусобно зближавање међу људима.

Увек спреман да помогне било каквим саветом. Није лако бити међу људима. Тај радозналац, неуморник, ноћобдијац, ковао се у многим подвизима за спознавање знаних и незнаних орбита у галаксијама наше средњовековне уметности. То стваралачко понирање у трагању за трајним вредностима нашег уметничког бића и језика. било је за њега и светковина и коб. Није лако бити међу људима...

У сваком опредељењу, животном позиву, постоје људи који изгарају достојанствено, мушки. Благо онима који осмехом све подносе, јер они су на крају прави добитници. Целог живота губитници, на концу изгоре муњом свељудских небеса да за увек оставе траг за собом. Узбудљив је тренутак пред том муњом кад моћници занеме. Не, никад они неће имати савести. Реч им је увек била неискрена, неосећајна и злотворећа.

Таске је имао префињену интуицију за споменичко биће. Можда је зато и био омиљен међу конзерваторима. Неуморни путник по свету, у жељи да спозна велика људска остварења, упијао је у себе све сусрете са њима. Његова фото-камера је искусно бележила све што је битно и суштаствено за једно споменичко биће. Конзерваторима је са заносом причао шта се све ради у свету и како се учени људи тамо односе према свом културном наслеђу. За очување споменика културе треба имати више научног сазнања, али још више душе и љубави.

Био је надасве фрескољубац. Уложио је сав интегритет и идентитет свога духа да осећајном фотографијом искаже све оно чудесно цртачко и колористичко озвездавање у снимљеној фресци. Огроман је његов допринос спознавању наше културне баштине и њеном обасјавању просвећеношћу и лепом речју о њеном значају. У времена када се распламсавала "атеистичка" сабласт неуких и кукавичких, сељачких нововерника у "комунизам", својом фото-камером бележио је све драгоцености из цркава и манастира, из тог "поповског мрачњаштва". Памтио је многе анегдоте из тих примитивних нововерничких збивања кад се "истеривао Бог", које су конзерватори, радећи на терену, на конзервацији цркава и манастира, итекако добро спознали. Кад је причао те приче о овим догађајима, било је тад у

њему неке чеховљевске доброте, која је све разумевала, оправдавала и праштала.

Таске је најрадије боравио у околини Крајева, ту, где су конзерватори имали изобилног посла. Ибарско-рашко подручје, између врлетних и шумовитих превоја Копаника и Голије, највише је одговарало његовом гену, спортском, посленичком. Све што је написао и фотографски снимио са овог подручја остаје незаобилазно, драгоцено сведочанство за културну историју наше земље. Волео је копаоничке - голијске просторе, "колевку српске земље", како их један од најстаријих конзерватора назва. Њена лепота га је још већма оплемењивала и надахњивала. Жича, Студеница, црква св. Николе у Баљевцу, Градац, Стара и Нова Павлица, Петрова црква, Ђурђеви Ступови, Сопотани, Св. Никола у Кончулићима, Бањска и многи други споменици најчешће су усмеравали његова путовања у драге му копаоничке-голијске просторе.

Његова богата и разноврсна фото-документациона грађа о старој српској уметности садржи све оно што обележава и посведочава њена највећа и најзначајнија художествена обистинења. И то је јединствена и непоновљива грађа. Служба заштите споменика културе поодавно је указивала на ова битна својства Таскетове фото-грађе. Она је њему вечно захвална што је умео и знао да тако сјајно открива битност обележја старог српског фреско-сликарства и иконописа.

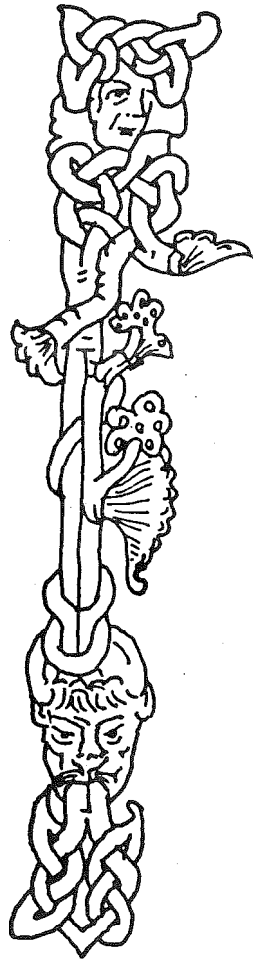
Често је долазио у Републички завод за заштиту споменика културе. Не само што му је ту радила супруга, Рушка, већ што се зближио с конзерваторима, што га је испитивачки инстинкт гонио да види каквих новости са терена има. Сваки му је долазак био симбол нечег новог, ведрога, целисходног. Оптимизам је с његовог лика зрачио. Предусретљив, човечан, несебично је у опхођењу с људима указивао на сва знана му туђа и своја искуства која су доприносила задовољавајућем решењу било ког питања, било које замке. Таске је своје "рукоделије" и своје "фотографске работе" обављао у великим трудовима, не само за себе, већ и за сваког научног посленика који му се обратио. Он је сваку људску молбу умео на најсавршенији начин да поштује и да ју веома одговорно и савесно испуни.

Памтимо све његове исказе и изразе. Имао је велико разумевање за младе. Ретко је ко умео да их тако топло и стрпљиво дочекује и упућује, указујући им сву потребну помоћ за њихова сазнања и небеса жудње за доказивањем и препознавањем.

Живео је Таске свој песнички, романтичарски живот. У срцу су му увек биле душевне очи и благодатна рука милешевског Белог анђела. Није лако живети међу људима. Али дивно је и часно бити Таске међу њима.

Радомир Николић

ИЗ РАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА

АКТИВНОСТ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ
У 1985. ГОДИНИ

Дан заштите споменика културе сваке године је прилика да се окупимо, да одржимо Годишњу скупштину нашег друштва, да се подсетимо на оно што смо учинили на плану остваривања укупног деловања конзерватора Србије, како на непосредним задацима заштите културних добара Србије, као темељних културних вредности и одређења српског народа, тако и на даљем учвршћивању и организационом јачању нашег друштва, као најшире организованог стручног фронта борбе за заштиту културних добара и међусобног стручног и социјалног испомагања, критичног валоризовања властитог рада, све са крајњим циљем развијања и продубљивања истинских идеала конзерваторства.

Међу постављеним циљевима и задацима било је и опредељења последње две скупштине ДКС, оне из јуна у Смедереву 1984. године и оне од 20. фебруара 1985. године у Београду, да се предузму потребне даље мере за поновно организовање јединствене организације конзерватора за цело подручје СР Србије. Са жаљењем морамо констатовати да ову доиста нужну и неопходну идеју у протеклој години није било могуће реализовати, јер ставови покрајинских друштава у покрајинама ишли су на то да се заједничко организовање успостави на трипартитним основама. Овакав начин организовања неприхватљив је из више разлога, а пре свега што би могао у темељна опредељења друштва уносити нестручне компоненте организовања конзерватора целе Србије и уносити у ову делатност од посебног друштвеног интереса неприхватљиве тенденције недруштвених спорова у СРС. Међутим, ДКС неће одустати од даљег рада на јединственом организовању конзерватора целе Србије, јер је то пре свега у интересу конзерваторства као струке и науке и у непосредној функцији квалитетније и рационалније заштите непокретних културних добара у СРС, а нарочито у интересу њихове праве валоризације, презентације и потпунијег коришћења у дневним потребама радног човека.

Значајну активност органи ДКС у минулој години испољили су у оквиру рада Савеза друштава конзерватора Југославије. Ово се нарочито односи на

активност и конструктивни допринос нашег друштва и конзерватора Србије у организовању обележавања 40 година заштите споменика културе у Југославији (1945-1985). ДКС је прихватило и подржало идеју да се 40-годишњица заштите одржи у Охриду, у знаку културних добара и природних реткости Југославије уписаних у регистар светске културне баштине УНЕСКО-а. Велики јубилеј 40 година заштите споменика културе обележен је од 17.-21. септембра 1985. године у Охриду свечаном академијом и симпозијумом о проблемима заштите културних и природних добара уписаних у листу светске културне баштине и изложбом ових добара. Конзерватори Србије дали су запажен допринос овом јубилеју, пре свега у оквиру изложбе, представљајући на импресиван начин, у оквиру доста ограниченог расположивог простора, велики споменички комплекс Рас-Сопотани, захваљујући пре свега ангажовању Републичког завода и његових сарадника. Конзерватори Србије на симпозијуму у Охриду дали су запажена саопштења о проблемима истраживања, заштите и презентације споменичког комплекса Рас-Сопотани и то: Јован Секулић "Путеви савремене заштите старог Раса са Сопотанима", мр Оливера Кандић "Проблеми истраживања и заштите архитектуре манастира Сопотани", др Јован Нешковић "Манастир Ђурђеви Ступови и Петрова црква у Старом Расу-Проблеми истраживања и заштите", Бранислав Живковић "Заштита фресака у Сопотанима", др Марко Поповић "Средњовековни град Рас- резултати досадашњих истраживања", др Стеван Николић "Заштита природног простора у комплексу Стари Рас-Сопотани", као и саопштења о заштити Котора: др арх. Милка Чанак-Медић "Приступ савремене заштите средњовековних сакралних грађевина и неки резултати њихових истраживања", Светислав Вученовић "Истраживања и услови заштите урбане целине Котора". Председништво ДКС је сарађивало са Председнишвом СДКЈ у свим питањима организовања обележавања 40-годишњег јубилеја заштите, па и у предлагању кандидата из Србије за доделу јубиларних медаља и повеља, које је СДКЈ установила за 40-годишњицу заштите у СФРЈ, тако да су чланови нашег друштва и заслужни појединци из Србије добили 16 јубиларних медаља и 29 повеља, што је у сразмери броју конзерватора у Србији у односу на друге републике и покрајине, а у складу са критеријумима утврђеним за доделу ових друштвених признања.

На научном скупу "Милешева у историји српског народа" који је организовала САНУ од 3-7. јуна 1985. године у Београду-Пријепољу-Милешеву, узели су учешћа и чланови нашег друштва са поднетим саопштењима и то: Радомир Станић "Црквено грађитељство у Милешевском крају (XIV-XVII)", др арх. Милка Чанак-Медић "Првобитни прозори и портали милешевске цркве" и др арх. Мирко Ковачевић "Милешевац-тврђава и подграђе".

ДКС, путем неколико истакнутих стручњака конзерватора, дао је и допринос прослави 650-годишњице Дечана запаженим саопштењима на симпозијуму поводом овог јубилеја, који је организовала САНУ и Управа манастира Дечана у Београду и у манастиру Дечани у септембру 1985. године. На овом симпозијуму саопштења су поднели конзерватори: Радомир Станић "Породица Лазовића у уметничком животу Дечана", др Милка Чанак-Медић "Пропорцијски односи у архитектури Дечана", мр Светлана Мојсиловић-Поповић "Архитектура манастирског насеља Дечана" и Срђан Ђурић "Представе сунца и месеца у дечанском Распећу".

Величини прославе 650-годишњице манастира Дечана, значајно и на прави начин, допринели су конзерваторски радови који су се у то време изводили на цркви и на манастирској трпезарији у организацији Републичког завода за заштиту споменика културе Србије. Извођење конзерваторских радова на комплексу манастира Дечана у време одржавања овог великог јубилеја, најбољи су пример како заштита својим практичним деловањем треба и може да се уклопи у јубилеје споменика културе, да својим радом и деловањем баш у време јубилеја мотивише све одговорне за судбину споменика. Нажалост, имамо и супротних примера у нашој текућој пракси, који стварају немио утисак о заштити, чиме би требало и органи друштва да се позабаве.

Под крај 1985. године, 23. децембра, у Београду је, на иницијативу групе архитеката конзерватора Републичког завода, ДКС организовало колоквијум на тему Методологија истраживања споменика грађитељства. На колоквијуму су поднета саопштења која су сумирала позитивна искуства на истраживању грађитељског и урбаног наслеђа, у оквиру следећих ауторских тема: "Обим и врста документације" мр. арх. Оливера Кандић, "Истраживање урбаних целина" арх. Светислав Вученовић, "Истраживање манастирских целина" мр. арх. Светлана Поповић, "Истраживање сакралних грађевина" др арх. Милка Чанак-Медић, "Истраживање народног грађитељства" арх. Ранко Финдрик и "Обнова византијских споменика у Солуну" др арх. Мирко Ковачевић.

Овај колоквијум практично је и значајно почетак рада Секције архитеката конзерватора ДКС, о чијем оснивању данас доносимо одлуку.

ДКС наставило је у овој години доста успешну и корисну издавачку делатност, објављујући расправе,

чланке и студије о споменицима културе и резултатима рада на њиховом истраживању и заштити.

У 1985. години ДКС је објавило посебна издања и то студију "Икона светог краља Стефана Дечанског" Војислава Ј. Ђурића, издату поводом 650-годишњице манастира Дечана, а у заједници са Републичким заводом, што је био посебан допринос овом великом манастирском јубилеју и јубилеју српске културе и историје. Затим, ДКС је издало књигу "Путеви заштите споменика народног грађитељства" архитекте Ранка Финдрика, који је као што знате и добитник октобарске награде Београда за 1985. годину за архитектуру, на чему му и овом приликом у име ДКС срдечно честитамо.

На крају, пред нама је и јубиларни десети број "Гласника" ДКС, који све више постаје неопходан годишњак укупног деловања и рада конзерватора Србије.

Такође, ваља истаћи да је друштво испољавало активности на плану афирмисања најзапаженијих резултата рада појединаца-конзерватора, предлажући их за значајна друштвена признања као за Октобарску награду Београда, Вукову награду и друге награде које се додељују у Србији.

Одбор за доделу награда ДКС успешно је обавио свој задатак и данас ће на свечаној седници уручити награде за 1985. годину.

Из данашњег дневног рада наше Скупштине види се да се радило и на изради неопходних нормативних аката ДКС, без којих поједини органи не би могли радити, па су пред вама Правилник о раду Одбора за доделу награда и признања ДКС и Одлука о оснивању секција ДКС, које смо усвојили на прошлој Скупштини.

Укупна активност ДКС се увек ослањала на подршку завода за заштиту споменика културе, без чије подршке и разумевања не би се могли реализовати планирани задаци и акције.

Посебан допринос раду ДКС и у протеклој години дао је Републички завод, ангажовањем у свим изнетим активностима, а директор Републичког завода у све акције ДКС уносио је свој познати стваралачки дух и самопрегорну пожртвованост у њиховој реализацији.

Заједница завода за заштиту споменика културе са своје стране је доприносила успешној активности ДКС, а захваљујући материјалној подршци Републичке заједнице културе, ДКС је могло остваривати своје акције, нарочито на издавачком плану.

Ваља истаћи да су скоро сви чланови ДКС врло заинтересовани за рад у оквиру Друштва, што је гаранција још бољем и успешнијем раду ДКС, а што ће допринети развијању конзерваторства као делатности и струке.

На крају, може се без призива претеривања закључити да је ДКС у 1985. години било на висини задатака које је обављало.

ДРУШТВО КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Број: 504

дана 29. јула 1986. год.

Б Е О Г Р А Д

На основу члана 69 Статута Друштва конзерватора Србије, Скупштина Друштва конзерватора Србије на својој редовној седници одржаној 20. фебруара 1986. године у Београду, доноси

П Р А В И Л Н И К

О РАДУ ОДБОРА ЗА ДОДЕЛУ НАГРАДА И ПРИЗНАЊА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Члан 1.

Правилником о раду Одбора за доделу награда и признања Друштва конзерватора Србије (у даљем тексту: Правилник) регулише се начин рада и деловања Одбора за доделу награда и признања Друштва конзерватора Србије (у даљем тексту: Одбор).

Члан 2.

Одбор може додељивати само оне награде и признања које је Статутом или посебним одлукама установила Скупштина Друштва конзерватора Србије (у даљем тексту: Д К С).

НАГРАДА Д К С.

Члан 3.

Статутом ДКС установљено је "Награда Друштва конзерватора Србије" (у даљем тексту: Награда), као посебно друштвено признање за најзначајније и изузетне резултате и доприносе у области заштите споменика културе, који су од интереса за развој и унапређивање заштите у Србији.

Члан 4.

Награда се додељује за дугогодишњи успешан рад на заштити споменика културе, за објављене значајне стручне радове и научна дела која су допринела унапређењу заштите споменика културе и за изузетно успешно организоване или изведене конзерваторске и рестаураторске радове на споменицима културе.

Члан 5.

Награда се може доделити појединцима, као и групама за њихове заједничке резултате и доприносе у области заштите споменика културе.

Награда се може само једном доделити.

Члан 6.

Награда се додељује у виду новчаног износа који утврђује Скупштина Друштва конзерватора Србије.

Награда се додељује по правилу сваке године.

У једној години може се доделити највише три награде. Имена добитника награде саопштавају се на дан 20. фебруара наредне године.

ПРЕДЛАГАЊЕ ЗА НАГРАДУ

Члан 7.

Предлоге за додељивање Награде могу дати заводи за заштиту споменика културе, музеји, архиви, библиотеке, друге стручне, односно научне организације удруженог рада, друштвено-политичке организације, стручна и друга удружења Подружнице Друштва конзерватора Србије и више грађана.

Предлог за награду не може подносити појединац.

Предлози за додељивање Награде достављају се Одбору из чланова 9 и 10. овог Правилника, најкасније до 31. децембра, оне године за коју се додељује.

Кандидати који не добију Награду у једној години могу се поново предложити.

Члан 8.

Средства за награду обезбеђују се у финансијском плану Друштва конзерватора Србије, у износу који одреди Скупштина Друштва конзерватора Србије.

Средства за награду могу дати и имаоци споменика културе у друштвеној својини, самоуправне интересне заједнице и друге организације и заједнице и грађани у виду поклона или завештења.

Неутрошена средства из једне године намењена за награде, преносе се и распоређују у наредну годину за исту сврху.

ОДБОР

Члан 9.

Ради праћења резултата и доприноса појединаца и група у области заштите споменика културе и одлучивања о додељивању Награде образује се Одбор за Награду Друштва конзерватора Србије.

Одбор има седам чланова. Њега сачињавају угледни научни и стручни радници у области заштите споменика културе и други културни и друштвено-политички радници у Републици и Председник Друштва конзерватора Србије по положају.

Председника и шест чланова Одбора именује Скупштина Друштва конзерватора Србије.

Председник и чланови Одбора именују се на време од две године. Нико не може више од два пута узастопно бити именован за председника, односно члана Одбора. Ради остваривања континуитета у раду

Једна трећина чланова Одбора може бити поново бирана.

Члан 10.

Одбор доноси одлуке самостално већином гласова својих чланова.

Одбор може образовати комисије за поједине делатности у области заштите споменика културе ради давања мишљења за додељивање награда. Одбор може о поднетим предлозима за награђивање тражити и мишљење одговарајућих организација или појединаца.

Одбор може објавити примљене предлоге ако сматра да о њима треба спроводити јавну дискусију.

УРУЧИВАЊЕ НАГРАДЕ

Члан 11.

Награде се добитницима предају на проширеној свечаној седници Одбора, 20. фебруара наредне године.

На свечаној седници Одбор подноси и писмено објашњење Одлуке за додељивање Награде.

Одлука о додељивању Награде се објављује у "Гласнику ДКС".

Члан 12.

Добитницима Награде издаје се диплома, коју потписују Председник Одбора и Председник Друштва конзерватора Србије.

Члан 13.

Овај Правилник има 13. чланова и ступа на снагу даном доношења.

Друштво конзерватора Србије

ПРЕДСЕДНИК
ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ
Новак Јоцовић

ЗАПИСИ КОНЗЕРВАТОРА

ПОМЕНИК
ПОВОДОМ ОСАМСТОГОДИШЊИЦЕ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ
ПИСАН НА ДАН 18.МАЈА 1986. ГОДИНЕ

Радомир Николић

У овај светли дан величанствене светковине храма "Пречисте Владичице Наше Богородице", који би са-
зидан "велеславним господином све српскије земље,
велим жупаном и свату цара грчкога кир Алексе",
Стефаном Немањом, а који прими "ангелски образ"
и назва се Симеон монах, у овај прелепи, сунцем
обасјан дан, кад древни храм "иже на реци Студе-
ници" празнује 800 годишницу свога постојања
(1186-1986.), кад би велики скуп народа српског
отачаства (стари људи, паметари, зборе да таквог
сабора не би од памтивека), у име поимања све-
тог историјског трагања за прометејском ватром
постојања и идентитета језика и бића српскога на-
рода, у име његове слободе и стваралаштва, треба-
ло би поменути и све његове великане од Карпата
и Паноније, до рашких, диоклитских, босанских и
захумских страна који му својим подвигом и трудом
обасјаше пут људске историје, пут независности и
духовности за сва времена, пут уметничких облика
до Студенице.

ПОМЕНИТЕ велике архонте-жупане, чија се имена,
нажалост, не знају, а који крајем VI и почетком
VII века започеше прву велику сеобу Срба у подне-
бесје Паноније и Средоземља.

ПОМЕНИТЕ Вишеслава, Радослава, Просигоја и Вла-
стимира, најраније по имену познате српске кнеже-
ве из VIII века.

ПОМЕНИТЕ византијског цара Константина Порфиро-
генита, свестраног уметника и писца, из прве по-
ловине X века, што први исписа имена најзаслуж-
нијих личности повести Срба у то давно доба, кад
се стварало отачаство у овим странама, овај цар-
-художник, својим животом и делом светлеће мно-
гим средњовековним владарима и њиховим дворovima
као узор како треба понирати у уметничка сазвеж-
ђа да би се достојанственије и садржајније живе-
ло. Он ће и самом Стефану Немањи и његовим сино-
вима, особито Сави I Немањићу, светом Сави, бити
цар чији ће пример следити на двору Немањића.

ПОМЕНИТЕ и писце "Анала франачког краљевства" из
IX века, који оставише запис како "Срби држе велики
део Далмације".

ПОМЕНИТЕ великог српског архонта Властимира, за
чије владавине зарати против Срба архонт Бугар-
ске Пресијам, желећи да их потчини, али ратујући
три године не само да ништа не постиже, већ из-
губи и већину своје војске (око 836. или око 852.
године).

ПОМЕНИТЕ Властимирове синове, Мутимира, Стројми-
ра и Гојника, који после смрти свога оца поделише
земљу. У њихово време појави се архонт Бугара Ми-
хаило Борис, који желећи да освети пораз свога
оца Пресијама отпочне рат. Срби га тако потуку
да заробе његовог сина Владимира са дванаест ве-
ликих бољара. Због синовљевих мука тада Борис,
иако преко воље, склопи мир са Србима (око 870.
или око 883. године).

ПОМЕНИТЕ најмлађег Мутимировог сина Стефана и
најстаријег Гојниковог сина Петра, чија имена
поуздано сведоче о прихватању хришћанске вере у
владалачком роду код Срба 870-тих година.

ПОМЕНИТЕ великоморавског кнеза Растислава, бана
Коцеља и његовог оца Прибину, који добише 863.
године хришћанске мисионаре са знањем словенског
језика.

ПОМЕНИТЕ Кирила Философа (Константина), хартофиг-
лакса, и Методија, стратега, браћу, који сачини-
ше писмо прилагођено особеностима словенског је-
зика, дођоше са светим књигама на словенском је-
зику у пределе Блатног Језера и Паноније, ширећи
хришћанство и словенску писменост.

ПОМЕНИТЕ и њихове ученике Климента, Наума, Саву,
Горазда и Ангелара, и остале који наставише дело
словенских учитеља.

ПОМЕНИТЕ црнорисца Храбра, првог непоколебљивог
браниоца словенског језика и писма, из IX века,
и монахе словенске подвижнике, Прохора Пчињског,
Јована Рилског, Гаврила Ласновског, Јоакима Осо-
говског, Петра Коришког, и многе друге, који
словенску мисао на Балкану упутише ка бескона-
чним галаксијама сазнања и открића.

ПОМЕНИТЕ Захарија Прибисављевића, и небројене
жртве српског отачаства кад освајач, бугарски
цар Симеон, својом војском бану, да је сва Срби-
ја опустела (924. године).

ПОМЕНИТЕ великог кнеза Часлава, сина Клонимира,
који је окупио српски народ, и средио и населио
земљу, и прославио своју државу, почетком X сто-
лећа.

ПОМЕНИТЕ светог Јована Владимира, који својим пра-
ведним животом надахну прву писану повест о ср-
пском мученику - "Житије светог Јована Владими-
ра", у првој половини XI века.

ПОМЕНИТЕ писца тога житија, који највероватније би један од даровитих илуминатора, који знадоше златом и бојом чудесно украшавати наше најстарије рукописе на пергаменту.

ПОМЕНИТЕ Стефана Војислава, родоначелника дукљанске династије, кога византијски извори називају Србином, Травуњанином и Дукљанином.

ПОМЕНИТЕ краља Михаила, сина Војислављевог, из XI века, чији фреско-портрет у цркви св. Михаила у Стону, исликан око 1080. године, сведочи о романичким традицијама у српској уметности тога доба, на јужним јадранским обалама. Чувајте и одржавајте његову цркву.

ПОМЕНИТЕ краља Бодина, сина Михаиловог, који као цар Петар започео поход ка Скопљу, Охриду и Костуру, у сукобу с византијским царством, крајем XI века.

ПОМЕНИТЕ рашког жупана Вукана, који је са братом Марком, уз помоћ краља Бодина, постао владар Рашке. За његово име везује се почетак борбе за самосталност рашке земље.

ПОМЕНИТЕ Уроша I, синовца Вукановог, који многе бојеве предузимаше за независност свога отачаства.

ПОМЕНИТЕ чувену битку на Тари коју је Урош II, син Уроша I, водио за слободу и самосталност свога рода, у рату с царем Манојлом Комнином 1150. године. Битка на Тари, иако је била пораз за Србе, остаје као најјаснија звезда снаге, која подгрева сан и наду за трајну победу.

ПОМЕНИТЕ жупана Десу за кога Дубровчанин Орбини прича да је око 1165. поклатио острво Млет трима монасима, Марину, Симеону и Јовану, те је тако постао заснивач тамошње бенедиктинске опатије, једног од значајних уметничких средишта на јужној јадранској обали.

ПОМЕНИТЕ жупана Завиду из чијег корена изби најбољи издајник, његов најмлађи син, Стефан Немања, ктитор Студенице.

ПОМЕНИТЕ старију браћу Немањину, Тихомира, Страцимира и Мирослава, што подиглоше око 1170. године задужбине у славу српског отачаства.

ПОМЕНИТЕ бана Кулина великаго, чија повеља дубровачком кнезу Крвашу, писана ћирилицом 1199. године, представља најстарију досад познату владарску повељу на српском језику. Успомена на његову владавину сачувана је у народу чувеном изреком: "Од Кулина бана и добријех дана".

ПОМЕНИТЕ Попа Дукљанина који исписа знаменити летопис о људској историји Дукље и Рашке, да сведочи о садржајном јединству ових области, о њи-

ховим заједничким друштвено-политичким облицима и односима, у којима се неговала стваралачка жудба за исказивањем свога идентитета, свога језика и бића.

ПОМЕНИТЕ ГРИГОРИЈА, писца прекрасног Мирослављевог јеванђеља, који посведочи да је крајем XII века српска уметност била међу висовима европског стваралаштва у то доба.

ПОМЕНИТЕ и све оне који су пре писца Григорија допринели да се пламен художества српског отачаства не угаси.

Неприхватајмо да српски народ, насељен у простору Средоземља, препуног културне баштине античког света, није могао да ствара од VII до XI века, тј. до писца Житија св. Јована Владимира. Он није био хорда чим је могао тако брзо да се озари светлошћу хришћанског учења преко православне васељенске цркве. Народ који има своју државу и своју војску мора имати и своје прегаоце духа, књижевнике и уметничке посленике. Незамисливо је да пет векова једног народа у простору Средоземља протекну без великог подвига његовог ума.

Нека овај ПОМЕНИК укаже да до ауторског записа светог Саве, на првом живопису Богородичине цркве у Студеници, у прстену тамбура, под каменим венцем, изнад пандантифа, који се завршава речима:

"И МЕНЕ РАБОТАВШАГО ПОМЕНИТЕ САВУ ГРЕШНАГО",

постоји изредно трајање напора за непоновљиве уметничке узлете, надахнуте чежњом за особитим и самосвојним исказивањем.

Студеница је само оваплоћење нужности историјског тренутка у законитости стваралачког развоја једног народа. Она је задивљујући лук који везује српско уметничко послеништво од праскозорја његовог битисања до њеног постанка, под планином Радочелом, у Староме Влаху.

И МЕНЕ ПИСАВШАГО ПОМЕНИТЕ
РАДОМИРА ГРЋШНАГО

САДРЖАЈ

КУЛТУРНА БАШТИНА И ДРУШТВО

* СТУДЕНИЦА - СВЕТСКА КУЛТУРНА БАШТИНА Милка Чанак-Медић	3
* ОБЕЛЕЖАВАЊЕ ОСАМ ВЕКОВА МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ Радомир Станић	5
* ИСТОРИЈСКО-КУЛТУРНА ПОВЕЉА МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ Радомир Николић	11
* ЗАШТИТА СПОМЕНИКА У ВЛАСНИШТВУ ВЕРСКИХ ЗАЈЕДНИЦА Радомир Станић	14
* ЗА СВЕТЛОСТ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА Радомир Николић	18
* СТО ГОДИНА НОВОГ ГРОБЉА У БЕОГРАДУ 1886-1986. Јован Секулић	19
* ТРИ И ПО ДЕЦЕНИЈЕ РАДА ПОКРАЈИНСКОГ ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ВОЈВОДИНЕ У НОВОМ САДУ	21
* ПОЗДРАВНА РЕЧ НА СКУПШТИНИ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА САП КОСОВА 25. јануара 1986. године	23
* ИЗЛОЖБА "ГРНЧАРИЈЕ МИЛЕШЕВЕ" Милица Јанковић	24
* КОЛОРДИЈА ПОЗИТИВИ ФРЕСАКА СРПСКИХ МАНАСТИРА Радомир Станић	24

ПОГЛЕДИ И МИШЉЕЊА

* ЧОВЕК И СПОМЕНИК КУЛТУРЕ Милета Милић	27
* ОЖИВЉАВАЊЕ ИСТОРИЈЕ СТАРИХ ЦЕНТАРА БЕОГРАДА Бранко Максимовић	28
* НОВИ МЕТОДИ ИСТРАЖИВАЊА ЖИВО- ПИСА: УПОТРЕБА УЛТРАЗВУКА Срђан Ђурић	31

* ЈОНИЗУЈУЋЕ ЗРАЧЕЊЕ И СПОМЕНИЦИ КУЛТУРЕ Бранислав Радак	35
* ЗАШТО МУЗЕЈ АРХИТЕКТУРЕ Елза Миленковић	35
* ОБЛИЦИ САРАДЊЕ СА МАЛОМ ПРИВРЕДОМ Милорад Војиновић	38
* ИСТОРИЧАР УМЕТНОСТИ И САНАЦИЈА АРХИТЕКТОНСКИХ СПОМЕНИКА Донка Станчић	42

ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТА КУЛТУРНИХ ДОБАРА

* РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА ВИШЕСЛОЈНОГ НАСЕЉА НА НАЛАЗИШТУ СЕЛО У БОЉЕВЦИМА ТОКОМ 1986. ГОДИНЕ Душан Мркобрад Миодраг Сладић	45
* ЗАШТИТНА АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА НА ПОДРУЧЈУ ГРАДА СМЕДЕРЕВА У 1986. ГОДИНИ Млађан Џуњак	47
* ГРНЧАРИЈА МИЛЕШЕВЕ Јован Секулић	50
* МАНАСТИР ПРОХОР ПЧИЊСКИ Бојана Деђанин	51
* МАНАСТИР СВ. ТРОЈИЦА -ГОРЊА КАМЕНИЦА Бојана Деђанин	53
* ЦРКВА СВЕТОГ ВАВЕДЕЊА - СЕЛО БЕЉАК Вера Богосављевић	54
* ИСТРАЖИВАЧКО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ НА АЛТУН-АЛЕМ ЏАМИЈИ У НОВОМ ПАЗАРУ Славица Вујовић	56
* СЛИКАРСКО-КОНЗЕРВАТОРСКИ РАДОВИ У ДОЊОЈ ШАТОРЊИ, НОВОЈ ПАВЛИЦИ, ЦРНОЈ РЕЦИ И АЛТУН-АЛЕМ ЏАМИЈИ У 1986. ГОДИНИ Радомир Петровић	59
* ОГЊИШТА У СТАРОЈ СЕОСКОЈ И ГРАДСКОЈ КУЋИ Ранко Финдрик	61

		<u>КОНГРЕСИ И САВЕТОВАЊА</u>	
*	КОМПЛЕКС ОБЈЕКАТА НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА ПОРОДИЦЕ МИЛОСАВЉЕВИЋ У СЕЛУ ДРУГОВЦУ Верољуб Ранковић	67	* МЕЂУНАРОДНИ СИМПОЗИЈУМ "СТУДЕНИЦА И ВИЗАНТИЈСКА УМЕТНОСТ ОКО 1200. ГОДИНЕ" Радомир Станић 99
*	МИТРОПОЛИЈА У НОВОМ ПАЗАРУ Радмила Павићевић-Поповић	68	
*	ПРОБЛЕМИ ИСТРАЖИВАЊА И ЗАШТИТЕ МИТРОПОЛИЈЕ У НОВОМ ПАЗАРУ Ђорђе Митровић	69	* НАУЧНИ СКУП "МОНАСТИР ДРАЧА И ЊЕНЕ ПАРАЛЕЛЕ У XVIII ВЕКУ" 104
*	ЧАРШИЈА У БАЈИНОЈ БАШТИ Споменка Милошевић	70	* IX РЕДОВНО ЗАСЕДАЊЕ МЕЂУНАРОДНОГ КОМИТЕТА ЗА НАРОДНУ АРХИТЕКТУРУ ПРИ ИКОМОС-у Доброслав Ст. Павловић 105
*	МЕХАНА ЖИВОТИЋА У СЕЛУ ОРЂЕВУ Верољуб Ранковић	74	* САВЕТОВАЊЕ "МОНАСТИРИ У ТУРИЗМУ СРБИЈЕ" Доброслав Ст. Павловић 106
*	ГРАДЊА СУБОТИЧКИХ САЛАША У ТОКУ ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА Бранко Ђупурдија	76	* КОЛОКВИЈУМ "САНАЦИЈА ПОРЕМЕЋЕНИХ КОНСТРУКТИВНИХ СКЛОПОВА И УПОТРЕБА САВРЕМЕНИХ И ТРАДИЦИОНАЛНИХ МАТЕРИЈАЛА" Гордана Симић 107
*	ТРАГОМ ИСТОРИЈСКИХ СПОМЕНИКА Милоје Ж. Николић	79	
*	ОБНОВЉЕНЕ ВЕЛИКЕ КАМЕНЕ СТЕПЕ- НИЦЕ МАЛОГ ГРАДА СМЕДЕРЕВСКЕ ТВРЂАВЕ Новак Јоцовић	80	* ОПШТИ ПРОБЛЕМИ И НАЧЕЛА КОНСТРУК- ТИВНЕ САНАЦИЈЕ СПОМЕНИКА ГРАДИТЕЉСТВА Светислав Вученовић 108
*	САЛОН КРАЉА АЛЕКСАНДРА ОБРЕНОВИЋА ИЗ РИЗНИЦЕ МОНАСТИРА ВРАЂЕВШНИЦЕ Зорица Јивковић	81	* САНАЦИЈА САКРАЛНИХ ГРАЂЕВИНА Милорад Димитријевић 112
*	КОНЗЕРВАТОРСКО-РЕСТАУРАТОРСКИ РАДОВИ У МОНАСТИРУ ВРАЂЕВШНИЦИ Радиша Жикић	84	* САВРЕМЕНА СРЕДСТВА ПРИМЕЊЕНА У САНАЦИЈИ СОЉУНСКИХ СПОМЕНИКА ПОСЛЕ ЗЕМЉОТРЕСА 1978. ГОДИНЕ Евангелија ХаџитриФонос 117
*	РЕВИТАЛИЗАЦИЈА ЗГРАДЕ ПАСТЕРОВОГ ЗАВОДА У НИШУ Милорад Војиновић	85	<u>ВЕСТИ И БЕЛЕШКЕ</u> 129
*	МУЗЕЈ НАРОДНОГ ГРАДИТЕЉСТВА "СТАРО СЕЛО" У СИРОГОЈНУ - ГОДИНЕ 1987. Ранко Финдрик	88	<u>СТРУЧНА УСАВРШАВАЊА И РАЗМЕНА</u> 131
<u>ПРОСЛАВА ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ</u>		<u>КЊИГА КОЈУ ВАМ ПРЕПОРУЧУЈЕМО</u>	
		*	КЊИГЕ О НАШОЈ КУЛТУРНОЈ И УМЕТНИЧКОЈ БАШТИНИ Радомир Станић 135
*	ПОЗДРАВНА РЕЧ ПРЕДСЕДНИКА ДКС НА ПРОСЛАВИ ДАНА ЗАШТИТЕ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ 20. ФЕБРУАРА 1986.	93	* ДЕЛА НИКОЛЕ МУЦОПУЛОСА Доброслав Ст. Павловић 139
*	РЕЧ ПОВОДОМ ПРИМАЊА НАГРАДЕ ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ, 1986. Војислав Кораћ	94	* Balassa M. Iván: A PARASZTHÁZ EVZSÁZADA! Békéscsaba, 1985. Csezkó József 142
*	ИЗВЕШТАЈ ОДБОРА ЗА ДОДЕЉИВАЊЕ НАГРАДА ДКС У 1987. ГОДИНИ	95	* МОНОГРАФИЈА "СМЕДЕРЕВСКЕ БИБЛИОТЕКЕ" Млађан Џуџак 145

БИБЛИОГРАФИЈА

147

ИЗ РАДА ДРУШТВА КОНЗЕРВАТОРА

187

IN MEMORIAM

ЗАПИСИ КОНЗЕРВАТОРА

МИЛИВОЈЕ-БАТА ГРУЈИЋ 181
ЂОРЂИНА-ЋИНА СТОЈАНОВИЋ-ГАБРИЧЕВИЋ 182
ДУШАН ТАСИЋ 184

* ПОМЕНИК ПОВОДОМ ОСАМСТОГОДИШЊИЦЕ
МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ
Радомир Николић

191

ГЛАСНИК издаје
ДРУШТВО КОНЗЕРВАТОРА СРБИЈЕ

Београд, Божидара Аџије 11

тираж 600

РЕДАКЦИЈА

Зорка Давидов
Бојана Дељанин
Радиша Жикић
Зорица Ивковић
Радомир Николић
Драгослав Радуловић и
Радомир Станић

Уредници:

Радомир Станић
Радомир Николић

Одговорни уредник:

Новак Јоцовић

Графички дизајн:
РАДИША ЖИКИЋ

Техничко уређење:
СЛОБОДАН БАРИШИЋ
РАДИША ЖИКИЋ
ДРАГАН СТАНОЈЕВИЋ
ЖЕНИ КЕЛЕЦ

Ликовни прилози - виђете у овом броју, поводом
200 година Вука Стефановића-Караџића
ДРАГАН СТАНОЈЕВИЋ

Коректура:
Неда Цар
Светлана Пеић
Гордана Марјановић

Сарадник дактилограф:
Мирјана Јовановић

Штампа,
Југословенско удружење "Наука и друштво"
Београд, Божидара Аџије бр. 11/1

